

9775

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

AHMED MİDHAT EFENDİ'DE ÇALIŞMA FİKRİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

Tezi Yöneten
Prof. Dr. ÖMER FARUK AKÜN

Hazırlayan
88/2900 EROL ÜLGEN

İSTANBUL - 1990

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ

Birinci Bölüm

ÇALIŞMA FİKRİ / 1

1-Ahmed Midhat'ın Kendi Hayatında ve Eserlerinde Çalışma/1,
2-Öğrenme ve Öğretme Fikri /27, 3- Hizmet Fikri /48, 3-Va-
kit Geçirme ve Zaman Değerlendirme/58,

İkinci Bölüm

PARA / 70

1- Para ve Para Kazanma 70/, 2-Tasarruf Fikri /90, 3- Har-
cama/ 102, 4-Alış-Veriş/ 110, 5-Kalpazanlık / 120, 6-Miras
ve Mirasyediler / 128 , 7-Bahşış / 140, 8-Kumar /153, 9-Kö-
le ve Cârîye Satın Alma /168 , 10- Servet Kazanma /175, 11-Za-
rar ve iflâs / 179 , 12- Sermâye / 182.

Üçüncü Bölüm

MESLEKLER / 189

1-Ahmed Midhat Efendi'nin Eserlerinde Meslekler/189, 2-İş-
yerleri/222, 3-Ticaret /232, 4-Makineler/ 251, 5-Fabrika-
lar/ 263, 6-İş Bulma ve İşveren/ 269, 7-İşsizlik/ 274,
8-Banka /276, 9-Sigorta/ 283, 10-Senet/286, 11-Şirket/289

SONUÇ / 295

BİBLİYOGRAFYA / 306

ÖNSÖZ

Tezimizin konusu, devrinin önde gelen yazı ve düşünce adamlarından olan Ahmed Midhat Efendi'nin hayatında ve eserlerinde çalışma fikrini araştırmaktır.

Ahmed Midhat Efendi'nin hayatında çalışma mühim bir yer tutmaktadır. Yorulmak ve dinlenmek bilmeyen şahsiyeti ve ondaki çalışma aşkı, pek az insanda rastlanabilecek bir durumdur. Bu araştırma yazarın hayatının iş ve çalışma yönünü eserleriyle değerlendirmek gayesini taşımaktadır.

Ahmed Midhat Efendi bugüne kadar yapılan araştırmalarda çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Ancak onun asıl hususiyetlerinden biri olan çalışma fikri ve çalışmaya bakış tarzı, bu tezde yapılmaya gayret edildiği gibi toplu bir şekilde ele alınmamıştır.

Tezim konuyla ilgilenenlere fayda sağlarsa gayesine ulaşmış olacaktır.

Beni böyle mühim bir konuda tez yapmaya sevkeden, lisans öğrenimimde olduğu kadar, yüksek lisans öğrenimim sırasında da geniş kültüründen ve bilgilerinden faydalandığım, çalışmalarım süresince ilgi ve yardımlarını gördüğüm değerli hocam Sayın Prof. Dr. Ömer Faruk Akün'e öncelikle minnet ve teşekkür borçluyum.

Ayrıca tezimle ilgili çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım, Sayın Doç. Dr. Kâzım Yetiş ile Yrd. Doç. Dr. Necat Birinci'ye de teşekkür ederim.

GİRİŞ

Bezci Süleyman adında orta halli bir adamın oğlu olan Ahmed Midhat Efendi , İstanbul'da dünyaya gelmiştir.(1844). Daha küçük yaşta iken babasını kaybetmiş ve çalışma hayatına ilk defa Mısır Çarşısı'nda bir attarın yanında çırak olarak başlamıştır. Daha sonra Vidin eyâletinde bir kaza müdürü olan ağabeysinin yanına giden Ahmed Midhat, ilk öğrenimine de orada başlamıştır. Sonra da Niş Rüşdiye'sinde okumuş ve orada okulu bitirmiştir.

Çocuk yaşta girdiği çalışma hayatı içerisinde zaman zaman devlet memuriyetinde vazife alan Ahmed Midhat, ticaretle uğraşmayı her zaman tercih etmiştir. Hem devlet sektörü, hem de ticaret hayatının özelliklerini bilen ve bunların avantaj ve dezavantajlarıyla yoğrulan Ahmed Midhat, çalışma hayatının kendisine kazandırdığı tecrübeleri eserlerine yansıtmaya çalışmıştır.

Ahmed Midhat'ın hayatında ve eserlerinde çalışma fikrinin mühim bir yer tuttuğu ortadadır. Bu düşünceden hareketle , konuyu daha açık bir şekilde ortaya koyabilmek gayesiyle hazırlanan tezimiz üç bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümler, " Çalışma Fikri ", "Para" ve "Meslekler" ana başlıkları altında ele alınmışlardır.

Aşağıda da görüleceği gibi araştırmamızın asıl konusunu teşkil eden çalışma fikrini meydana getiren unsurlar, ana başlıklar altında gösterilen alt başlıklar halinde toplanmış ve ayrı ayrı incelenmeye çalışılmıştır.

III

Tezin I. Bölümünde "Çalışma Fikri" ana başlığı altında, Ahmed Midhat'ın Kendi Hayatında ve Eserlerinde Çalışma, Öğrenme ve Öğretme Fikri, Hizmet Fikri ile Vakit Geçirme ve Zaman Değerlendirme konuları üzerinde durulmuştur. II. Bölümde " Para " ana başlığı altında, Para ve Para Kazanma, Tasarruf Fikri, Harcama, Alış-Veriş, Kalpazanlık, Miras ve Mirasyediler, Bahşiş, Kumar, Köle ve Cârîye Satın Alma, Servet Kazanma, Zarar ve İflâs ile Sermâye konularında Ahmed Midhat Efendi'nin görüşleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. III. Bölümde ise, "Meslekler" ana başlığı altında Ahmed Midhat Efendi'nin Eserlerinde Meslekler, İşyerleri, Ticaret, Makineler, Fabrikalar, İş Bulma ve İşveren, İşsizlik, Banka, Sigorta, Senet ve Şirket konuları hakkında yazarın düşünceleri, diğer bölümlerde olduğu gibi eserlerinden yola çıkılarak açıklanmak istenmiştir.

Tezimizin materyaline tam mânâsiyle ulaşabilmek için, yazarın konumuzla ilgili hemen bütün eserleri tek tek, büyük bir titizlikle gözden geçirilmiştir. İncelenen bu eserlerin her birinde Ahmed Midhat Efendi'de çalışma fikri ve yazarın konuya bakış tarzı tesbite çalışılmıştır. Bir araya getirip tasnif etmeye ve değerlendirmeye çalıştığımız bu malzeme ile ayrıca iktisat tarihçilerimiz ve sosyoloji araştırmacılarımıza bir hizmet gayesi güdülmüştür.

..... Bir dakikamın boş geçtiğini istemem. Çalışırım. Çalışmayı ve onun mükâfatı olan kazancı pek seve-
rim. Bazı kere beş on kuruşluk iş için ne kadar uğraştı-
ğımı görenler bana âdetâ acırlar. Lâkin bu uğraşış benim
zevkimdir. Yazıp, çizip, basıp, ciltleyip meydana koyduk-
tan sonra hâsılatının iktitâf ve sarfı işi gelir. İşte o
zaman benim vazifem bitmiş olur.

AHMED MİDHAT

Muhâberât ve Muhâverât, İstanbul, 1301, s. 174.

I. BÖLÜM :

ÇALIŞMA FİKRİ

1- AHMED MİDHAT'IN KENDİ HAYATINDA VE ESERLERİNDE ÇALIŞMA

Orta halli bir ailenin oğlu olan ve küçük yaşta babasını kaybettiği için hayatının daha sonraki dönemlerinde ailesinin mes'uliyetini de üstlenmek mecbûriyetinde kalan Ahmed Midhat Efendi, çocukluk devresini oldukça serâ-

zâd geçirmiş (1) olmasına ve gençliğinde bir ara ölçüsüz bir sefâhat hayatı bile sürmesine (2) rağmen hayatının büyük bir kısmını çalışmaya hasretmiş bir müelliftir.

Ahmed Midhat Efendi, çalışmaya çocukluğundan itibaren başlar. İlk işi İstanbul'da Mısır Çarşısı'nda bir attara çıraklık etmektir. Kendisi çalışma hayatının zorluklarıyla ilk defa o yıllarda tanışır. Yavaş yavaş attarlığı öğrenen, hattâ bu işte ihtisas sahibi olan Ahmed Midhat, bu çalışması sayesinde İstanbul'da şöhret kazandığı gibi, aldığı bahşişler de gitgide artar. Ahmed Midhat Efendi'nin bu ilk iş tecrübesi, onu daha çok çalışıp kazanmaya yöneltir. Bu durumu oğluna şöyle açıklıyor : " Galiba at kamçılana , kamçılana, insan da tokatlana tokatlana yürütülüyor oğlum. Bana ezilmekten, sefâletten, cehâletten kurtulmak arzusu, bunların acısını çekmek verdi. Eğer çok ezilmeseydim, belki kurtulmak ihtiyacını o derece şiddetle duymaz, ve bir attar çırağı olarak kalır , giderdim. Bunun içindir ki o gördüğün dükkândaki ilk ustamı, daîmâ derin ve çok samimî bir minnetle anarım. O belki bilerek , belki de bilmeyerek bana hayatımın en büyük dersini verdi. Onun suratımda şaklayan tokatları, mağrur rûhumu kamçıladı. Ve ben, o kamçılardan aldığım hız sâyesinde cehâletin dimdik yokuşunu çıkmak imkânını buldum." (3)

Ahmed Midhat Efendi hem devlet hizmetinde çalışmış,

-
- 1)- Sabri Esad Siyavuşgil, "Ahmed Midhat Efendi", İslâm Ansiklopedisi, c.1, s. 184.
 - 2)- Ahmed Hamdi Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1976, s. 446.
 - 3)- Kamil Yazgıç, Ahmed Midhat Efendi, Hayatı ve Hatıraları, 1940, s. 7.

hem de bunun dışında ticaret de yapmış bir şahıstır. Dolayısıyla, devlet sektörüyle serbest çalışma hayatının her ikisinin de özelliklerini, problemlerini, avantaj ve dezavantajlarını bizzat tecrübe ederek öğrenmiştir. Kendisi çok çeşitli işlere girip, çıkar. Meselâ devlet hizmetindeki yıllarında Tuna vilâyeti Mektubî Kalemi'nde çıraklık, Tuna nehir idaresinde sandık emniyeti, ziraat müdürlüğünde kâtiplik, Bağdat'ta vilâyet matbaasının ve Zevra gazetesinin müdürlüğü, Takvim-i Vekâyi ve Matbaa-i Âmire müdürlüğü, karantina- lar başkâtipliği ve Meclis-i Umûr-u Sıhhiye Reis-i sânilîği gibi değişik seviyelerde vazifelerde bulunmuştur.⁽⁴⁾ Tekâüde sevk edildikten sonra Dârü'l-fünun'da umumî tarih, felsefe tarihi ve dinler tarihi hocalığı yapmıştır.⁽⁵⁾ Bunların dışında o, gazete muharriri, matbaa sahibi, mütercim ve müellif olarak da çalışmıştır. Kendi çalışma hayatında çeşitli güçlüklerle karşılaşmışsa da yeise kapılmamış, çalışmalarına aralıksız devam etmiştir. Meselâ 1871'de İstanbul'da kendisine teklif edilen Cerîde-i Askeriyye başmuharrirliğini kabul etmiş, aynı zamanda Tahtakale'de tuttuğu bir evde, matbaa kurup ev halkıyla birlikte çalışmış ve işini büyötmüştür. Yazar bu matbaada bizzat aile efradıyla yürüttüğü ortaklaşa çalışması neticesi, yazılarını dizmiş, basmış, ciltlemiş ve forma haline getirerek, satılmak üzere attarlara tevzi etmiştir.⁽⁶⁾

Bir ara Basiret gazetesindeki bir yazısından dolayı önce hapse atılıp, sonra İstanbul'dan Rodos'a sürölmüştür. Sürgünde bulunduğu sırada da çalışmalarına aralıksız devam

4)- A. H. Tanpınar, a.g.e., s. 445-446. S. E. Siyavuşgil, a.g.e., s. 184-186.

5)- Siyavuşgil, a.g.e., s. 186.

6)- Siyavuşgil, a.g.e., s. 185.

eden yazar adeta bir yazı makinesi halinde (7) bir yandan yazılar yazmaya, diğer yandan da Rodos'ta bir mektep açars vermeye başlamıştır. Muharrirlikteki faaliyeti ile muâsırlarınca 'kırk beygir kuvvetinde bir yazı makinesi' olarak adlandırılan Ahmed Midhat Efendi, bu özelliğini diğer çalışmalarında da ispatlamış bir insandır.

Hayatı boyunca çok çalışan , yaptığı işler birbirinden farklı olsa da , her işinde başarıya ulaşmak için yılmadan mücadele veren ve neticede kendi verimliliğini ve başarısını ispatlayan Ahmed Midhat Efendi gibi bir yazarın eserlerinde çalışmanın ehemmiyetine ve faydalarına sık sık dikkati çekmesi de tabiidir.

Eserlerinde bir cemiyet ve milletin hayat terâkkinde çalışmanın yeri ve ehemmiyeti üzerinde duran Ahmed Midhat Efendi, çalışmanın insanın hem kendisine, hem de devletine ve milletine fayda sağlayacağı görüşünde olduğundan, çalışmayı ve çalışkanlığı âdetâ yüceltir. Buna mukabil tembeli ve tembelliği sevmez. Eserlerinde bu düşüncelerini çeşitli tiplerle ortaya koyar. Meselâ onun bu fikrini "Müşâhedât"-da Seyyid Mehmed Numan'da görmekteyiz: "... Seyyid Mehmed Numan nazarında insanın bî-hakkın reşid olması, kendi ekmeğini kendi kırmasıyla mümkün görülmekte idi. Başlı başına bir iş sahibi olmayan insanı fâil-i muhtar bile saymak istemez idi. İnsan için kahramanlık denilen faziletin meydanı, sa'y ve âmel meydanı olduğunu hükmeyleyler. Bu meydan-
dan kaçanları ve çalışkanlıktan üşenenleri , korkanları adam bile saymak istemez idi. Kendi başına dermânı olmayanların din ve devletine , vatan ve memleketine ne hizmeti

7)- Kenan Akyüz, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, Tür-
koloji Dergisi, c.II, sayı 1, 1969, s. 51.

ciddîyeleri olabileceğini kestiremez idi!" (8)

" Para " daki Vahdeti ve " Paris'te Bir Türk" romanının kahramanı Nasuh Efendi tipleri de yine çalışkan ve kendi çabalarıyla kendilerini geliştirmeye uğraşan şahıslara misâldirler. Bu tipler aynı zamanda başkalarından yardım istemek yerine kendilerine güvenen şahıslardır. Ahmed Midhat Efendi kendine güvenen ve çok çalışkan bir şahsın mutlaka başarıya ulaşacağı görüşündedir. Ona göre para ehemmiyetlidir ve zenginlik normaldir. Ama para emekle bir değer kazanır. Havadan para kazananlara karşıdır. Mirasyedi tipleri hiç tasvip etmez. Meselâ "Para" daki Vahdetî'nin kendine güvenen ve çalışkan şahsiyetinin şöyle karakterize edildiğini görmekteyiz: "... Vahdetî bu âlemde her neye nâil olacak ise kendi kudret-i iktisâbiyesiyle nâil olmak dâvâsındadır. Kedd-i yemîniyle bir okka ekmek kazanmayı halası, teyzesi, amcası, dayısı sayesinde mükemmel kotralarda Cezayir-i Bahr-i Sefid seyâhatlerinde sefâlar sürmeye tercih eyler.

Vâkıâ Vahdetî dahi her saadetin parayla husule geleceğine itiraz etmez. Ez-dil ü can bu hakikatı tasdik eder. Şu kadar ki ulüvv-i tab'ı ve kibr-i cenâbı iktizâsınca böyle her şeyin medâr-ı husûlü olan paraya kendisini muhtaç ve mağlûb görmeyi nefsine zül addeder. 'Para bana mağlub olsun, para bana muhtaç bulunsun' der. Paranın kendisine matlûb ve muhtaç olması için ise hüner ve mârifet iktisâbına katlanmak lüzumuna kaildir. Avuç açacak, arz-ı ihtiyaç eyleyecek olursa beş, on altın için bir halaya, bir amcaya değil, beş on hakikat-i fennîyye için bir muallime sem-i dikkat , avucunu açmak sûretiyle arz-ı ihtiyaç etmeye tercihte bulunur. (9)

8)- Müşâhedât , İstanbul, 1308, s. 137-138.

9)- Para , İstanbul, 1304, s. 38-39.

Her ne kadar para mühim de olsa Ahmed Midhat Efendi'nin çizdiği çalışkan ve şerefli tipler, parayı ancak gerçekleştirmek istedikleri müsbet gayeler için bir vâsıta olarak görürler ve paranın esiri olmak istemezler.

"Paris'te Bir Türk " teki Nasuh Efendi tipi ise, çalışkanlığı ve yaşayışı bakımından Ahmed Midhat'ın kendi şahsiyetine çok yakındır. Onun çocukluğundan itibaren bütün sanatlarla ve bir çok memûriyete girip çıkması, Naum'un operasında perdecilikten, Fransız tiyatrosunda makinistliğe kadar çeşitli işlerle uğraşması çalışkanlığını göstermektedir. Çalışması sayesinde müelliflik arzusunu Paris'te de gerçekleştiren Nasuh Efendi, boş durmayıp, kültürünü arttırarak çevresinde hayranlık uyandırır.(10)

Ahmed Midhat Efendi eserlerinde çalışan insanlar ve onların meseleleri hakkında görüşlerini belirtirken, çalışan kadınlara ayrı bir değer verdiği görülür. Onlardan âdetâ hayranlıkla bahseder ve onları yüceltir. Bu kadınlar evlendikleri şahısları çalışarak desteklerler. Ya da çocuklarına daha iyi bir hayat sağlamak isterler. Ama bir dilim ekmek için erkeklerin veya başka insanların minnet ve tahakkümüne karşıdırlar. Bunun yanında kendilerini geliştirmek için de çalışmayı tercih ederler.(11)

"Müşâhedât" da kendine güvenen ve çalışan kadın tiplerinden Siranuş kendisini şöyle tanıtmaktadır: "... Efendi! Ben mütekebbir ve müteazzim bir kız değilim. Aç gözlü hiç değilim. Gayet kanaatkârim. Henüz kendimi tec-

10)- Orhan Okay, Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi, İstanbul, 1989, s. 386-387.

11)- Sevdâ-yı Sa'y u Amel, İstanbul, 1296, s. 63-64.

rübe etmedim ise de zannediyorum ki pek de çalışkanım. Kimseye bâr olmamak için kendi sa'y ve gayretimle geçinmek bahtiyarlığını istihsâl yolunda gece gündüz çalışmaya kendimi pek müstaid buluyorum"⁽¹²⁾

Erkekler kadar kadınların da çalışmalarının lüzûmuna inanan Ahmed Midhat için , kadınların ev içinde veya dışında çalışmaları mühim değildir. Mühim olan çalışkan ve üretken olmaları, kendi başlarına ayakta durabilmeleri ve başkalarına muhtaç olmadan hayatlarını kazanmaya azmetmeleridir. Meselâ "Teehhül" adlı hikâyesindeki Sâbire Hanım bir ev kadınıdır. Ahmed Midhat Sâbire Hanım tipini kısaca şöyle karakterize eder : "...Sâbire Hanım el işleriyle geçimini sağlayan bir kadındır. Mûmâileyhâ dikiş dikmek, oya ve kanaviçe yapmak ve kese ve dantelâ ve çorap örmek gibi el işlerinde gayet mâhir olup, hattâ kendisi dul ve bîkes olduğu halde bile eli emeğiyle hanımlar gibi geçinir. Hiç kimseye muhtaç olmaz imiş." ⁽¹³⁾

Yazarın "Emânetçi Sıdkı" adlı hikâyesindeki Ayşe tipi de böyledir: "... Ayşe-- Bizim kimseye ihtiyacımız yoktur. 'İki el bir baş için' derler. Bizde ise çalışacak dört el bulunduğundan, iki başın çâresini pek alâ görebilir diye Sıdkı'ya bir daha red ve teb'id eyledi." ⁽¹⁴⁾

Zenginlik ve ihtişam içinde büyümesine rağmen para ve servete kıymet vermeyen Anderya'yla evlenmek için

12)- Müşâhedât, s. 203.

13)- Gençlik ve Teehhül, İstanbul, 1305, s. 148.

14)- Emânetçi Sıdkı, İstanbul, 1311, s.47.

muallimelik bile yapmaya razı olan "Haydut Montari" deki Ancelina, Anderya'ya yazdığı mektupta şöyle der: "...Anderya! Ben halam markiz gibi servet ve ikbâl şeydâsı bir kız değilim. Kefaf-ı nefis ile kendimi bahtiyar bulabiliyim. Dünya Napoli'den , İtalya'dan da ibaret değildir. Sen muvâfakat edecek olur isen dâr u diyârı terke hazırım. En uzak, en ücrâ bir yere gidelim. İkimiz de çalışalım. Resim, muzıka, raks gibi senâyi-i nefîse de muallimelik etmeye muktedirim. Senin ve benim bahtiyarlığımız için olduktan sonra çalışmak hususunda benden naz ve tembellik göremezsin. Hele sen pek çalışkan bir adamsın. Neye ihtiyacımız var sevdiğim? Açlıktan ölmeyecek kadar yemeğe ve soğuktan donmayacak kadar giymeye değil mi? Bana şatolar, salonlar , elmasler, milyonlar lâzım değildir. Bunların on seneden beri elden çıkmış elmaslarını ni'met addedelim. Bundan sonra en ciddî bahtiyarlığımız eşbâbını ikmâle el birliği ile çalışalım." (15)

Ahmed Midhat Efendi'nin çalışan kadın tiplerine bir misâl de 'oyacı karısı ' diye adlandırılan bir Ermeni kadın tipidir: "... Bu aralık 'oyacı karısı' diye bir Ermeni karısı şöhret buldu ki, yaptığı oyaların nefâseti ile beraber , ucuzluğu haremler meyânında karının şöhretini pek çabuk ayyuka çıkardı. Bilemeyiz, Ermenilere bu isim nereden gelmiş. Oyacı karının ismi (Cangöz) ve semti dahi Langa idi. Bir de bir aralık bi karı müslüman olmasın mı? İsmi Hatice koyup, Süleymaniye'de bir ev tuttu. Kendisi güzelce bir şey olduğu için, bir kaç kişi ni-

kâhla almak istediler ise de karı varmadı. Yalnız bir arap câriyesi olup onunla oturur, yaptığı oyaları satarak karıyla geçinir idi. Lâkin, yâhu bu karı ne çok oya yapar idi? Çünkü her gün oya satmaya çıkar, akşama kadar on beş yirmi konağa girer, üç konakta bir oya satarsa günde beş oya satması lâzım gelip; halbuki, bunun sattığı oyaların her biri beş günde yapılabilir idi. Kahpe fabrika mı idi? " (16)

Çalışan kadın tiplerine bir başka misâl ise, şapka imâl edip satan madam Küpeliyan'dır: "... Ertesi gün Madam Küpeliyan şapkaları alıp sokağa çıktı. İki üç saat sonra avdet eyledi. Bir bohça dolusu modistra levâzımından maadâ Madam Hamparsun'un önüne on iki tane meciדיye-yi koydu. Madam Hamparsun bu meciديyeleri sürûr ve ifti-harından ağlayarak dudaklarına götürüp dedi ki: --- Hemşirem! Ömrümde mahsûl-u sa'yımı ilk defa olmak üzere ele alıyorum. İki günde on iki meciדיye kazanmak bizim için çoktur. Günde yalnız bir meciדיye bize kâfidir. Ona göre az çalışıp, çok rahat ederek mes'ud oluruz. Sen de benim efkârımda mısın? " (17)

Çalışan kadın tipine başka bir örneği de "Felâtun Bey ve Râkım Efendi" de Râkım Efendi'nin vâlidesi ve arap câriyedir: "... Vâlidesi gayet kadın ve Fedâî nâm arab câriye ise vâlidesinden belki de daha kadın olduğundan kocasının nâire -i firâkı oldukça mürtefi olup da

16)- Dünyaya İkinci Gelış-Yahud-İstanbul'da Neler Olmuş?, İstanbul, 1291, s. 68-69.

17)- Karnaval, İstanbul, 1298, s. 242.

aklını başına aldıktan sonra vâlidesi: 'Fedayî artık aramızda hanımlık, halayıklık kalmadı. İkimiz de çalışıp kendimizi ve bir de şu yavrucağı beslemekten başka çaremiz yoktur' dediğinde sadık arab : 'Ah hanımcığım! Sen neye çalışacaksın. Ben çalışırım. Hem seni , hem küçük beyimi evlâdımı beslerim.' diye bütün idareyi kendi üzerine almaya kadar göze aldirmıştı. Ma'hazâ vâlidesi bâr-ı himmeti yalnız Fedayî üzerinde bırakmadı. Kendisi el dikişi diker, oya yapar, çevre, uçkur işler ve bunları Salı+pazarı'nda Fedayî'ye sattırır. Sâir günler ise Fedayî'yi büyücek yerlere çamaşıra , tahtaya gönderir, arada bir kendisi de gider, hâsılı ellerinin emekleriyle kimseye muhtaç olmandan geçinebilirdi." (18)

Ahmed Midhat Efendi'nin "Volter Yirmi Yaşında" adlı eserinin kahramanlarından **Marguerit de Noailles**, çalışan kadının tipine bir diğer misâl olarak karşımıza çıkmaktadır: "**Marguerit de Noailles**'a gayet cüretli ve zeki bir kadın olup kudret-i kalemiyyeden ve kadınlara mahsus olan el ma'rifetlerinden mahrum değil idi. Hele iki kızının talim ve terbiyelerin gayretinden hiç bir şey kendisini men'edemeyip istikbâl için bütün ümitleri bu kızın üzerinde olmakla velevki dilencilik mahsûlüyle olsun yine onları terbiye ve ta'lim eyler idi. Bir aralık dahi bazı fabrikalarda kadın amelenin gördükleri hizmeti görmek için **Marguerit de Noailles** fabrikalara yazılmış ise de sabahtan akşama kadar kazandığı akça ancak bir boğazı doyurmaya kifâyet edip, kendisi ise üç boğaz olduktan ~~masada~~ çocukların ta'limi için dahi başkaca bir masraf muhtaç olduğundan İngiltere'de nihâyet dikiş tutturamaya-

cağını anlayarak Hollanda'ya nakl-i mekân etmiştir." (19)

Ahmed Midhat Efendi, pâdişahların, devleti idâre edenlerin de çalışkan olmalarının lüzumuna inanır. "Sevdâ-yı Sa'y u Amel" de bu tür pâdişahlardan Sultan Abdülhamid'i çalışkanlığından dolayı över. Buna mukabil, 'milletinin teveccüh ve tahsin ve âferinine ehemmiyet bile ver-meyerek sevdâ-yı sa'y u amelin ne olduğunu düşünmeyerek yalnız bir takım boş huzûzâtla vaktini zâyî etmiş bir çok hükümdarların esâmisi tarih sahifelerini doldurmuştur ' diyerek adı tarihe geçen çalışkan pâdişahların sayısının az, çalışkan olmayanların sayısının daha fazla olmasından yakınmaktadır: "... Şu fıkra-i meşhûreye fâik olan pâdişah kim olduğunu sual ediyorsunuz değil mi? İşte şevketli Sultan Gazi Abdülhamid Han-ı Sâni hazretleri! Bakınız ne işittim.

Bir gün sevdâ-yı sa'y u amel erbâbından olmak üzere tanıdığı ve binâenaleyh bu aşkından , bu sevdâsından devlet ve millet için dahi hizmet beklediği bir adamı huzûr-ı şâhânelerine kabul ederler. Zât-ı şâhânelerinin gerçekten sevdâ-yı sa'y u amel erbâbından oldukları muhakkak bulunup, huzûr-ı hümayunlarına kabûl buyurdıkları adamı dahi taltif ve teşvik ve irşâd ve terbiye zımında şu sözleri irâd ederler: "Dünyada benim devlet ve milletim hidemâtı yolunda çalışmaktan başka hiç bir zevkim yoktur. Zevki başka yerde aramaya zâten ne hacet vardır? Bir hükümdar için tebaasını mes'ud etmeye çalışarak bu mesâyisiyle tebaasının tevcih ve âferinini kazanmaktan büyük mükâfat o-

lur mu? Her zevk, her sefâ asılsızdır. Cihanda tahsin ve âferin-i umumîye mazhar olmaktan büyük hiç bir mâkamat ve onun zımnındaki safâdan başka hiç bir safâ yoktur. Çünkü bu safâ ebedîdir. İşte ben şu gayrette olduğumdan dâimâ bu sevdâ-yı sa'y u amel ile çalışacağım. Bu yolda bana peyrev olacak erbâb, sa'y u gayreti birer birer bit-tecrübe himâye altına alacağım. Onları dahi istihdam ederek bi-tevfikihi Teâlâ cümle için muâsırîn ve ahlâfın âferin ve hayır dualarını kazanacağım. Pâdişahımız şevketli efendimiz hazretlerinin şu fikri serd buyurmuş oldukları kat'iyen muhakkaktır. Şu fikri ki işte sevdâ-yı sa'y u amel bu fikir içinde tamam olur.

Bir pâdişah için başka türlü ihsan ve tahsin ve âferinini mûcib-i memnuniyet ve mahzûniyeti bir ni'met olmak üzere telâkki buyuruyorlar. Bu ise sa'y u amel sevdâsından bu çalışkanlık aşk ve şevkinden başka neden hâsıl olur? Tarih'in esâmisini kayd eylediği bunca pâdişahlar meyânında bu fikr-i bikri keşf ve küşâd etmiş bir pâdişahın daha ismini tarihte görmedim. Fakat milletin tevecüh ve tahsin ve âferinine ehemmiyet bile vermeyerek sevdâ-yı sa'y u amel ne olduğunu düşünmeyerek yalnız bir takım boş huzûzâtla vaktini zâyî etmiş bir çok hükümdarların esâmisini tarih sayfalarını doldurmuştur." (20)

Yazar, bizde terâkki yolunda ilk çalışmaların nasıl başladığını ise şöyle açıklamaktadır:"... Bizde ilk te-yakkuz Sultan Mahmud-ı evvel zamanlarında peydâ olup, cennet-mekân Sultan Abdülhamid Han-ı evvel zamanlarında an-

cak bazı havâssa intişar yolunu alabilmiş idi. Firdevs-âşiyân Sultan Selim Han-ı sâlis hazretleri zamanında beyne'lhusus gereği gibi kuvvetini arttırmış bulunan bu teyakkuzun bâzı kat'i el-wücûb cihetleri meydan-ı icrâya konulmuş istenildikte cehâlet ve belâhet-i ammenin ne âmiyâne muhalefetleri görülmüş idi. Hani ya teyakkuz ve terakki evvel be-evvel ahâlîde hasıl olacağını tevehhüm eyleyen Avrupa hükemâsının hayalleri nerede kaldı? Mevlâ kabr-i şeriflerini pür nûr eylesin. Cennet-mekân Sultan Mahmud Han-ı Sâni hazretleri ikaz ve irşâd-ı Osmâniyan vazifesini bir gayretli muallim ve mürşide lâıyk olan dü-rüştiden de çekinmemek azm-i müceddidânesiyle 1241 bizi terakki şehrahına sokmuş ve ondan sonra firdevs-âşiyân Gâzi Abdülmecid ve Abdülaziz Han hazerâtı bu vazifede ihtimam-ı tam buyurdıkları gibi bilhassa erîke-pîrâ-yı şevket-ü iclâl olan mürşid-i azîm pâdişah-ı akdes ve ifhâm şevketli Gâzi Sultan Abdülhamid Han-ı Sâni Efendimiz hazretleri bu emr-i hayr-ı itmam için bir sûret-i dâimede müşemmir-i sak-ı ihtimâm bulunduklarından işte bugünkü teyakkuzatımız şöyle altmış beş senelik bir gayret-i mütemâdiye semeresi olduğu görülmekte bulunmuştur.

Bu müddet zarfında Selâtin-i izâmımız efendilerimiz hazerâtının delâlet ve irşâdlarına daha zîyâde ittiba' ile çalışmış olsa idik, bugünkü günde daha başka bir mer-tebe-i terakkide bulunabiliyor idik." (21)

Ahmed Midhat Efendi gerek insanın , gerekse devletin sermâyesinin azaltılması değil, arttırılması fikri-

21)- Avrupa'da Bir Cevalân, Istanbul, 1307, s. 447.

ni ileri sürer. Sermâyeyi gruplandırır ve bunun için de şahsın kabiliyet ve iktidârına dayanarak çalışmasını, sermâye meydana getiren ayrı bir kaynak olarak şöyle açıklamaktadır:"... Servet istihsâli için çalışmak sermâyeye vâbestedir dedik. Sermâye ise üç nevî olunur idi. Ne kadar mes'uddur ol adam ki elinde hem ham eşya demek olan servet-i tabiiyye bulunsun, hem sermâye-i aslı olup, emeği evvelce babalar tarafından sarfolunan âlât ve esbâb-ı lâzime bulunsun, hem de bunları idâre edecek kabiliyet ve iktidar gibi sermâye-i kesbî ve vehbî bulunsun. Bu üç sermâye bir adamda bulunur da o adam yine mes'ud olmaz ise, hakikaten kaldırıp kendisini denize atmalıdır." (22)

Böylece Ahmed Midhat, çalışma ve sermâyeyi arttırıcı faktörlere sahip olmanın mutluluk sağlayacağı kanaatinde. Ancak, elinde çeşitli sermâye nevîleri olmasına rağmen bunu değerlendiremeyen şahısları da hoş görmez.

Ahmed Midhat Efendi'nin çalışan şahısların dâima başarıya ulaşacağına inandığını daha önce belirtmiştik. Yazar bunun hem devlet memuru, hem serbest çalışan esnaf veya tüccar, hem de evde çalışan insanlar için geçerli olduğu görüşündedir:"... İnsanda sevdâ-yı sa'y u amel istidâdı inbisat edip, bulunduğu işte şevk ve gayretle çalışmadıktan sonra nerede olsa boştur. Bir dük-

kânda bulunursa mutlaka beceremeyerek iflâs eder. Bir me'muriyette dahi bulunur ise mutlaka muvaffak olamayarak tard olunur. Mutlaka temkihâtın gözü en evvel onu görür. Lâkin sevdâ-yı sa'y u amel ile çalışkan olur ise me'muriyette bulunsun, dükkânında bulunsun herhalde mesâisinin semeresini görür. Zirâ Allah bile Kur'an-ı Kerim'inde insan için semere-i saînden başka bir şey yoktur diye cevabı kesmiştir." (23)

"Esrâr-ı Cinâyet" romanında Osman Sabri Efendi tipliyle yazar çalışmanın semeresinin mutlaka alınacağı fikrini şu şekilde belirtmektedir:"... Osman Sabri Efendi ise yalnız şu hikâyemizin zeminini teşkil eden cinâyâtta değil her işte elinden geldiği kadar gayretle ez cân ü dil çalışır bir adam olduğundan vâkıâ bazı kere yakası bir tahkik komisyonunun eline geçmiş ise de her tahkikte, her tedkikte beriü'zzimme olduğunu isbat eyleyerek terfi-i rütbe ve me'muriyet ede ede mesleğince en yüksek derecelere çıkmış, hem de helâlinden zengin olmuştur." (24.)

Ahmed Midhat Efendi'ye göre, çalışma insanı mutlu eder ve eğlendirir. Bir esnafın çalışıp kazanması neticesi elde ettiği ferdî ve ailevî mutluluğu şöyle tasvir eder:"... İşte size bir esnaf! Koltuğu altında bir okkalık ekmek ve mendilinde meyve dolu olduğu halde işte hânesinin kapısından giriyor. Herif bütün gün çalışmış çocukları hoşnud edecek eşyayı almak için para kazanmış. Bakınız iki üç

23)- Sevdâ-yı Sa'y u Amel, s. 61.

24)- Esrâr-ı Cinâyet, İstanbul, 1301, s. 225.

çocuğun kimisi eline kimisi eteğine sarılıyor. Na işte! Karısı da kendisini istikbâl eyledi. Hem çirkin de değil, belki olur olmaz lordların leydilerinden daha güzel. Bâhusus bu kadının kocasından başka hiç bir kimsede gözü de yoktur. İşte sofrâ hazır. Yediler, içtiler. Çocuklara gelince, onlar evvelâ elmalarıyla portakalları sevdiler. Sonra bir hayli zaman onlar ile oynadılar. Nihâyet yemeğe başladılar. Baba efendi çubuğu yakmış, hem bunları seyredip eğlenmiş, hem de aralıkta bir bacı sultanın yüzüne manâlı manâlı bakar. Herif mes'uddur, mes'ud! Hem bu esnâf öyle âdî amele gibi düşünmez de değildir. Oldukça feylesoftur da. Bu mes'udiyeti bittakdir Allah'ına şükürler de ediyor işte. Yatağına da uzandı, yattı. Yarın sabah aleşşafak yine işine gidecek." (25)

Çalışmanın insanı eğlendirdiğini belirten Ahmed Midhat Efendi, "Sevdâ-yı Sa'y u Amel" de bu bakımdan çalışmayı ve aşkı şöyle karşılaştırır: "... Sevdâ-yı sa'y u amelin insanı işgâl ederek eğlendirdiği kadar aşk dahi eğlendiremez. Erbâb-ı aşk ve muhabbetin bu sözümüze hatırları kalmasın. Ama tekrar ederiz ki sevdâ-yı sa'y u amel kadar insanı aşk dahi eğlendiremez. Hem de bu sözü bir tavr-ı tahakküm ve istibdad ile söylemiyoruz. Büyük bir muvazene üzerine söylüyoruz." (26)

Eserlerinde zaman zaman çalışkanlık ve terbelliği mukayese eden Ahmed Midhat Efendi, çalışkan ve tenbel

25)- Sevdâ-yı Sa'y u Amel, s. 42-43.

26)- A.g.e., s. 34.

şahıslar arasındaki farkı iyice vurgulamak gayesiyle onları şöyle tasvir eder:"... Bâzı kere sa'y u amel sev-dâsı insanda gayet cüzî bir istidâd olup, ne kadar inbi-sâta gelse yine varlığını hissettirebilecek bir dereceye kadar vâsıl olamıyor. Hoş bu hâl aşk-ı âdîde dahi görölüyor ya! Adam var ki karşısına perileri dahi getirselers yüreği bile kımıldanmıyor. Bir peri-çehreye mukabil meşe kütükleri hiss-i sevdâ ile çatlayıp bayılacak diye hüküm verilmeye takarrüb eylediği halde o adamın yüreği müte-hassis bile olmuyor. Yine bunun gibi öyle tenbeller de görölüyor ki sa'y u amel 'gel efendim, gel seni bu meskenet-ten kurtarayım. Âğuş-ı visâlime atıl da seni mes'ud edeyim' dediği halde herifçinin oğlu bu sözü dinlemekten bile üşeniyor. Öteterafta çalışkan denilen diğer bir adam görölüyor ki sa'y u amel onu teşvike ihtiyaç görmeyip o sa'y u amelin yakasına sarılarak en harîs bir aşkın mâşukasını hırpalarcasına ve yıpratırcasına bir şiddetle sevdiği gibi o dahi sa'y u amel kendi yed-i şevkinde zebûn edecek derecelere varıyor. Şu halde 'çalışkan', demek aşk-ı sa'y u amel demekle, hükümle müsavî kalıyor. Hattâ derd-i ihtiyâc altında zebûn olanlar meyânında bu tenbeller göröldüğü gibi ihtiyacın pençe-i kahrından âmin olan erbâb-ı servet ve gına meyânında dahi ol kadar çalışkan yani aşk-ı sa'y u amel insan görölüyor ki herif kabına sığamıyarak kendi için çalışmazsa bile hiç olmaz ise başkalarına iyiliği dokunmak için çalışıyor." (27)

"Felâtun Bey ve Râkım Efendi" adlı eserinde Ahmed Midhat Efendi iki zıt karakter olarak tenbel ve çalışkan tipleri karşı karşıya getirmiştir. Felâtun Bey, Râkım Efendi'nin fazla çalışıp para kazanması yerine kazandığını yemesini istemektedir. Aralarında geçen şu konuşma bu iki karakterin zıtlığını göstermektedir: "... Felâtun--Yine ne daldın be? Sen hep böyle dalgın gezersin.

Râkım--- Hayır birâder bir şey yok. Birisinin bir işi var idi de....

Felâtun--- Muhakkirâne bir tavırla, İş, iş, iş. Bu kadar iş ne ? Ne vakit bitireceksin be adam? Elverir artık kazandığın para! Biraz da kazandığını yemeğe bak!

Râkım--- Ne yapalım birâder. Bizim bağımız yok, tarlamız yok, gelirimiz yok. Çalışmaz isek ne yeriz?" (28)

Yazarın "Gürcü Kızı veya İntikam" adlı eserinde ise çalışmadan yaşamak isteyen tiplere bir misâl olarak Kalatosof'u görmekteyiz. Hakîm papaz, Kalatosof'a manastırda bahçevanlık yaparak ekmeğini kazanmasını tavsiye etmektedir: "... Nihâyet müddet-i ömründe hemen ilk defa olmamak üzere haklı bir lokma ekmeği yiyebilmek için o mütekebbir hud'a-kâr hâin Kalatosof çapayı tırmığı ele almaya mecbur olmuş .Kalatosof güyâ manastırın ekmeğine hiç ihtiyacı yok imiş gibi bir hiss-i mağrurâne ile:

--- Ben böyle sabahtan akşama kadar kazma sallayacak olduktan sonra bir lokma ekmeği nerede olsa bulurum." (29)

28)- Felâtun Bey ve Râkım Efendi, s. 72.

29)- Gürcü Kızı-Yahud- İntikam, İstanbul, 1306, s. 103-104.

Tenbel insanlar için çalışmak ne derece yorucu ve sıkıcı ise, çalışkan insanlar için de zamanın boşa geçmesi ve işsizlik tersine o derece sıkıcı ve katlanılması güç bir durumdur. Ahmed Midhat, "Menfâ" da bu hâli şöyle anlatır:"... İşe güce alışmış bir adamın bomboş kalması ne kadar güç şey! Mahbûsiyetten değil, işsizlikten çatlamak derecesine gelmiş olduğumdan ne yapacağımı düşünürken, bereket versin ki Tevfik Bey Mecmu'a-i Fünun'un bir seneliğini hâvi bulunan bir cildini irsâl eyledi. Okumaya başladım. Eğer o kitap gelmemiş olsaydı benim için o günün saat ve dakikaları geçe geçe bitmez , tükenmezdi. Zirâ bâzı vakitler matbaamda işler içinde boğulmak derecesini bulmaklığım üzerine 'bu ne Allah'ını seversen! Dünyanın işini ben mi sırtıma yüklendim. Bu kadar meşgûliyetin de mânâsı yoktur. Kalkayım evime gideyim. Tamam bir hafta kapıdan dışarı çıkmayıp rahat edeyim ' diye evime gelirdim. Lâkin bir hafta değil, bir gün bile rahat edemezdim. Artık okumak, yazmak benim için bir tabiat-ı sâniye hükmüne girmiş olduğundan, behemehâl elime ya bir kitab veyahud bir kalem alarak meşgûl olur idim. " (30)

"Paris'te Bir Türk" adlı eserinde çalışmaya alışmaya alışmış olan Aleksander'in de aynı hali şöyle ifade ettiğini görmekteyiz:"... Biz işe güce alışmışız. Öyle tenbelliğe alışmamışız. Eğer ben iki ay daha böyle işsiz güçsüz yaşamış olsam mutlaka hasta olurum." (31)

30)- Menfâ, İstanbul, 1293, s. 63.

31)- Paris'te Bir Türk, İstanbul, 1293, s. 414-415.

Ahmed Midhat Efendi çalışmanın ve çalışkanlığın faydalarını eserlerinde sık sık vurgulamakla beraber, vücûdu ve zihni lüzumsuz yere yormaya da karşıdır. Bu tür çalışma ona göre insana da cemiyete de fayda sağlamaz. "Rikaldo Yahud Amerika'da Vahşet Âlemi" adlı eserinde bu görüşünü şöyle ifâde eder:"...Fakat melekât-ı zihniye ve vücûdiyeyi mesâi-i akimeyi ile yormaktan hiç bir fâide hâsıl olamaz. Her dinde, her mezhebde o emirden ziyâde nevâhinin çok olması işte bu mesâi-i zihniye ve vücûdiyeyi it'âbat-ı beyhûde ve muzırreden kurtarmak içindir. Ben-i beşerin maddî ve manevî mes'ûdiyetini mûcib olacak esbâbın istihsâli yolunda mesâi-i zihniye ve cismânîyede bulunmalıdır ki onların semerât veya mahsûlâtıyla tereffüh ve ten'im ebbâbı da tekesür eylemiş olsun. Çalışkanlık bu sûrette olmadıktan sonra bâzı sûr-ı muzırrede tecelli etmeyecek bile olsa yalnız mesâinin beyhûdeliği bile cemiyet-i beşerîyeyi müstehâk olduğu mes'udiyetten mahrum bırakabilir."

Ahmed Midhat Efendi'ye göre vahşet bir bakıma atâlettir. "Medeniyet ise 'bu atâletin çalışkanlığa tebdilinden ibârettir.' " (32)

O halde medenî toplum haline gelebilmek ve ilerlemek ancak verimli çalışmayla mümkündür. İşte bu noktada Ahmed Midhat Efendi kendi toplumuyla ileri toplumları, özellikle de Avrupa'yı daima karşılaştırır. Batı

32)- Rikaldo-Yahud- Amerika'da Vahşet Âlemi, İstanbul,

1307, s. 89.

ile kendi toplumu arasındaki mesâfenin kapatılması için neler yapılması gerektiği husûsundaki görüşlerini belirtir. "Menfâ" da şöyle der: "... Biz devr-i istilâmızda dünyanın en güzel memleketine mâlik olmuşuz. O zaman elimizde bulunan ilim ve sanat vaktin ihtiyacıyla mütânâsib olduğu cihetle mâlik olduğumuz memleketleri ma'mûr dahi etmişiz. Tamam dünyayı kuvve-i medeniyemiz önünde mağlûb görünce 'işte maksad hâsıl oldu ya! Şimdi de istirahat edelim' demişiz. Halbûki gerek ilimde ve gerek sanatta , hattâ servette bile kanaatin gelmiş olduğu dakika nokta-i kemâl addolunursa da onu teâküb edecek istinâ dakikası dahi inhitâtın ilk menzilesi olur. Bu inhitâta biz dahi düçâr olmuşuz. Hem de öyle bîr sûrette düçâr olmuşuz ki tedenniyâtımızdan haberi-miz bile olmamış. Bir de Avrupa'nın bin iki yüz senelik sa'yînin semeresi olan terakkiyât-ı medeniyyesi karşımıza çıkınca vелеh ve hayrete düçâr olmuşuz. O kuvvet ile bizim acımız arasındaki nisbet hesaba kitaba sıgar derecede olmadığını görünce kemâl-i telaşla biz de işe başlamışsak da kusurumuzun en büyüğü o zaman vâki olmuş ki emr-i teceddüde bir vukûf-ı kâmil ile başlamamışız. Avrupa'dan dost tanıdığımız devletlerin ve oralardan celb olunan me'murların nasihat ve delâleti üzerine hareket etmekle kalmışız. Bunların bizim için hayr- hahâne çalışıp çalışmamış olduklarını bahse çekmeye hacet olmayıp şurası teslim edilmek lâzım gelir ki biz bu Avrupa terakkiyâtını terakkiyât-ı mezkûrenin kühünden nasıl gâfil olduğumuz halde almaya

çalışmışsak bize hizmet eden Avrupa'lılar dahi bizim hakâyık-ı ahvâlimizden bil-küllîye câhil ve gâfil oldukları halde hizmet etmek istemişler. Binâ-berin tarîk-i terakki de ne kadar çalışmışsak hep akıntıda kürek çekmek kabilinden olarak çalışmışız. " (33)

Ahmed Midhat Efendi'ye göre Avrupa, tefekkürün yanı sıra , çalışma aşkı ile de başarıya ulaşmış ilerlemiştir. 'Onlar sevdâ-yı sa'y u amele çok ehemmiyet vermişlerdir.' diyen Ahmed Midhat şöyle devam etmektedir. "... Avrupa ahâlisi bunca terbiyeleri sayesinde vücûh-ı istidâd tabiyyelerine inbisâd vererek fezâil-i beşeriyelerini dahi ikmâl ve itmam eylemeye sa'y u gayret ettikleri gibi istidâd-ı beşer cümlesinden olan sevdâ-yı sa'y u ameli dahi yüreklerinde münbasit etmişler ve fezâil-i beşerîyenin hakikat en mühimlerinden olan şu fazileti dahi bittevsî her fazilet insan-ı kâmil için bir feyz olarak sâhibini müstefiz eylediği gibi bu fazilet-i celîleden dahi istifâze eylemekte bulunmuşlardır. " (34)

Avrupa'da arazi sahibi olmayanların fabrikalar ve ticaret şirketleri açarak kendi memleketlerinin kalkınmasına hizmet ettiklerini belirten Ahmed Midhat Efendi İstanbul'da ise insanların yalnız devlet me'muriyetine heves ettiklerini anlatır: "... Arazi sahibi olmayan büyükler, âkiller dahi işte cesîm cesîm fabrikalar te'-

33)- Menfâ, s. 49.

34)- Sevdâ-yı Sa'y u Amel, s. 13.

sis ederek ve ticâret kumpanyaları teşkil eyleyerek dünyanın servet ve sâ mânını kendi memleketlerine isticlâb eyliyorlar. Bunlar ra'iyeye ve fellâhânın yapabilecekleri umurdan mıdır? Halbûki bizim İstanbul'umuzda bu fikirler henüz uyanmamıştır. Kibardan hiç bir kimse kesb ü kâra heves etmiyor. Abâ ve ecdaddan kalmış bâzı çiftlikâta mâlik olanlar, bunları yalnız tenezzüh mahâli olarak telâkki ediyorlar. Herkesin gözü devlet me'muriyetine dikilmiş, ondan başka medâr-ı maişet bilinmiyor. " (35)

İstanbul'luların serbest ticâret yaparak servetlerini arttırmayı düşünmedikleri gibi , devlet me'muriyetinde çalışanların da bulundukları mevkîlerin gerektirdiği bilgi ve dirâyete sahip olmaya bile çalışmadıklarını şaşarak müşâhade eder:"... İşte, İstanbul'a geldiğim zaman burayı şu halde görerek pek müteessir olmuş idim. İstanbul'da iş güç , kesb ü kâr bulunmasa , ne ise ne! Gördüm ki yetmiş iki buçuk millet buraya dolarak ve mevârid-i servetin her birini birisi yakalayarak temettûat-ı vefîne ile serian zengin oluyorlar da İstanbul'luların bunları kıskanmaları şöyle dursun, hakayık-ı ahvâlden haberdâr oldukları bile görünmüyor. Onlar daha sabâvetten kurtulmaksızın devâir-i devlette birer sandalye edinmeye müsâraat gösteriyorlar. Sözün daha doğrusunu mu istersiniz? Edinmesi için can attıkları sandalyeler üzerinde oturanlara ne yolda ve ne derecede malûmat lâzım olduğunu düşünüp o malûmatı iktisab ile tehiyye edilmelerine bile

ehemmiyet verilmiyor. O sandalye üzerine her kim oturur ise, malûmât ve dirâyet ve kifâyet onun ayaklarına kendi kendisine gelecek zannolunur." (36)

Daha öncede belirttiğimiz gibi ileri milletlerin çalışmaları sâyesinde zenginleştikleri, bizim toplumumuzun ise servetini Avrupa'ya akıtması yüzünden gerilediği görüşünü ifâde eden Ahmed Midhat "Müşâhedât"taki Seyyid Mehmed Numan vâsıtasıyla şöyle belirtir: "... İhtiyar arabın ihtarı gibi işte tarih meydandadır. Bizde müşkülât-ı mudikâne servet-i umûmîyemizin Avrupa'ya akmaya başlamasından ve binâenaleyh bizde mevcûdu azalmasından beri vukua gelmiştir. Tağşiş-i meskûkat tedâbirine görülen lüzûmları düşünelim. Ulûfe arsızlıklarını der-hâtır eyleyelim. Bu tetebbuat bize gösterir ki teehhürâtımız, tedenniyâtımız dünkü, evvelki günkü değildir. Bir iki asırlık bir kıdem peydâ etmiştir." (37)

Ahmed Midhat Efendi eserlerinde islâmiyette çalışmanın önemli bir yeri olduğu ve bununla ilgili olarak insandaki sevdâ-yı sa'y u amel istidâdına hitap yollu yüzlerce ahkâm-ı celîle bulunduğunu söyler: "...İnsan için semere-i sa'yinden başka bir şey yoktur. Ve 'dünyan için ebediyen dünyada yaşayacak imişsin gibi yaşa ve 'kâsib Allah'ın mahbûbudur' ve 'Allah'a ittikâ ile çalışanlara hesapsız verir' ve 'şükreder iseniz yani elinizdeki nimetin kadrini takdir eder iseniz onu arttırırım ve 'Allah işlerinizde size de tevfiik verici-

36)- Müşâhedât, s. 133-134.

37)- A.g.e., s. 135.

dir ' ve ' taleb edenler yani çalışanlar bulurlar, yani nâil olurlar' velhâsıl hep insandaki sevdâ-yı sa'y u amel istidâdına hitab yollu yüzlerce ahkâm-ı celîle vardır." (38)

Ahmed Midhat, "İstibşâr" adlı eserinde insanların Allah'a iman ve tevekkül edip çalışmaları halinde mes'ud olacaklarını şöyle belirtmektedir:"... Gökte uçan kuşlar, ekmedikleri biçmedikleri halde yine aç kalmazlar tarzındaki sözler Kur'an-ı Kerim'de yoktur. Enâcil-i mevcûdede vardır. Kur'an-ı Kerim'de ise 'insan için mahsûl-i sa'yinden başka nasib yoktur' kaidesi konularak, fakat insanlar Allah'a iman ve tevekkül ile sa'y u gayret ederler ise mes'ud olacakları esâs-ı hikmeti konulmuştur." (39)

Yazar hayatın bir çalışma meydana olduğunu ise şöyle belirtmektedir:"... Hakikat! Bu dünyada hiç bir kimsenin hâli şayân-ı gıpta değildir. Herkes ne kadar acınacak haldedir. 'Hayat bir meydân-ı mesâidir ki, îfâ-yı vezâif için kemâl-i cehd ve ihtimamla çalışmalıdır. ' " (40)

Ahmed Midhat Osmanlıların Batılılaşmaya yönelirken bir yandan da Avrupa'lıların çalışma sistemini almaya gayret etmekle beraber onun sadece nimet tara-

38)- Sevdâ-yı Sa'y u Amel, s. 19.

39)- İstibşâr, Dersaadet, 1310, s.51.

40)- Şopenhaur'un Hikmet-i Cedîdesi, İstanbul, 1304, s. 88-89.

fını, sadece yaşamak cihetini düşündüğümüzü kaydetmekte, bu durumun bizim hayat tarzımıza uymadığını ileri sürmekte ve şöyle demektedir: "... Yapmak, satmak, kazanmak cihetinde Avrupa'lıları da geçmeye çalışıyoruz. Avrupa'lılar kendileri dahi çalışmak için yaşamak ile yaşamak için çalışmak arasını bulmaya gayret ettikleri halde, biz çalışmak cihetine o kadar yanaşmak istemeyerek, yalnız yaşamak cihetine sarılmak azimlerini gösteriyoruz. Yaşamak denilince de onu yalnız kendi nefsimize tahsis dâiyelerine kadar varıyoruz. " (41)

Yazar, memleketin kalkınması açısından gelecek hakkındaki düşüncelerini şöyle belirtmektedir: "... Herşeyi yeniden yapmak mecburiyetindeyiz. Cümlemiz elbirliği ile pek çok seneler çalışırsak, ancak biz dahi o esere iktifâya başlamış sayılabiliriz. Avrupa'yı geçebilmek muvaffakiyetini evlâdlarımız değil, ahfâdımız için düşünürsek, belki de yine isti'câl etmiş sayılırız." (42)

Ahmed Midhat Efendi'ye göre çalışma şarttır ve bu şart her türlü iş sahasında geçerlidir. "Müşâhedât"-ta bu konuda fertlere düşen mes'uliyeti şöyle izah eder: "... Ha! Mülk-i ma'mur, ahâliyi bahtiyar, devleti zengin edecek bir iş yapılacak imiş de ben de onun erbâbı imişim. O zaman dîn ü devlet uğruna can fedâsı derecesinde çalışmak herkes için fârizadan olur." (43)

41)- Peder Olmak San'atı, İstanbul, 1317, s. 12-13.

42)- Avrupa'da Bir Cevlân, s.1005.

43)- Müşâhedât, s. 134.

Öyle anlaşılıyor ki Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinde en çok bahsettiği şeylerden biri de çalışma ve iş hayatıdır. Şahsî teşebbüs ve ticâreti savunan ve bunu ifâ edenleri takdir eden yazar, kendisi de zaman zaman me'mûriyetle iştigâl etmesine rağmen gazeteciliğini ve muharrirliğini hiç bir zaman bırakmamıştır. Hayatı boyunca çeşitli ticârî işlerle de uğraşan Ahmed Midhat, önünde durulmaz bir çalışma gücü ve gayretin sembolü olmuştur.

2- ÖĞRENME VE ÖĞRETME FİKRİ

Ahmed Midhat Efendi'nin hayatında öğrenme ve öğretme önemli bir yer tutmaktadır. Eserlerinde gerek şahıslar gerekse toplumlar için öğrenme ve öğretmenin önemine sık sık yer veren yazar, bunun çok çalışarak mümkün olacağı fikrini işlemiştir. Her kötülüğün cehâletten geleceğini bilen Ahmed Midhat yükselip ilerleyebilmek için çok çalışmak ve yeni bir şeyler öğrenerek bunları öğretmek gerektiğine inanmıştır. Daha çocuk yaşta iken çalışmak üzere girdiği bir attarın yanındaki dükkânın sahibi olan Hacı İbrahim'den ilk okuma yazma dersi almak isteğini şöyle anlatmaktadır: "... Ah ne olurdu? Bir gün ben de okuma yazma öğrenebilseydim. Her gün okumak, başka başka, yeni yeni şeyler okumak, doyulacak zevk miydi? Dükkânımızın yanındaki dükkânın sahibi, Hacı İbrahim adında kırmızı sakallı , sevimli bir ihtiyardı. Ne zaman dükkânının önünden geçsem, onu ya bir gazete sayfasına, ya-

hud. da kalın bir kitaba gömülmüş bir halde görürdüm. Beni imrendiren okumak zevkini bol bol tadan bahtiyarlardan olduğu âşikârdı. Bir gün yalnız bulunduğu sırada yanına girdim ve kızara bozara:

--- Efendi amca, dedim, benim sizden çok büyük bir ricâm var. O merakla yüzüme bakarken , biriktirdiğim cesâretimi tüketmemeye çalışarak ilâve ettim. Çok istediğim halde bu güne kadar okuma yazma öğrenemedim. Cahil kaldım. Fakat henüz çok genç olduğumu düşünerek bir gün bu hevesime kavuşabileceğimi sanıyorum. Sizden istediğim şey, münâsip zamanlarınızda benimle biraz meşgûl olmanız, bana okuma yazma öğretmenizdir. Buna mukabil size emredeceğiniz her hizmeti görürüm. Dük-kânınızı siler süpürür, hattâ isterseniz geceleri evinize de gelir göstereceğiniz işleri görebilirim.

..... Vâkıâ altı ay sonra ihtiyar hocam hastalandı ve ben onun derslerinden mahrum kaldım . Fakat o zamana kadar öğrendiklerim sayesinde artık kendi kendime çalışabilmek imkânlarına sahiptim. Bir taraftan mütemâdiyen okuyup yazıyor, aldığım maaştan arttırabilirdiğim parayla, kitap, gazete alıyordum. Bir taraftan da başka lisana da başlamanın çârelerini araştırıyordum. Nihâyet günün birinde bu emelime de kavuştum. Ve Galata'da bir Frenkten , dükkânı sabah akşam süpürmek mukabilinde fransızca dersi almaya da başladım. Bütün bunların semeresini toplamakta da fazla gecikmedim. Bir kaç sene içinde bizim çarşının en bilgili insanı ben olmuştum.

Basit bilgim sayesinde kazancım da artmıştı." (44)

Çalışmanın ve öğrenmenin zorluklarını bilen yazar cehâletten hoşlanmaz. "Letâif-i Rivâyat" serisindeki "Firkât" adlı hikâyesinde Memduh Bey'in babasını tasvir ederken şöyle der : "... Kendisi câhil bir adam idi. Evet ben cehlden nefret ederim. Câhil benim indimde hakîrdir. Lâkin, bu adaman mahsus olmak üzere onun cehlini dahi ne bileyim, güzel görüyorum. Evet kendisi câhil ama bilgisi kâfi. Meselâ en evvel bilinmesi lâzım olan şey nedir? Din, diyânet. Bu zat dinini, diyânetini pek âlâ biliyor. Keşki herkes bu derece bilse." (45)

Ahmed Midhat Efendi'nin hayatında öğrenme ve öğretme önemli bir yer tutmuş, birbirinden farklı bir çok konuda bilgi sahibi olmaya meraklı olduğu gibi , bu bilgileri öğretmeye de heves duymuştur. Çağdaşlarından olan Namık Kemâl Ahmed Midhat Efendi'nin bu yönünü, Abdülhak Hamid'e yazdığı bir mektupta biraz da hicvederek ondan 'o allâme Midhat' diye bahsetmektedir. (46)

Öğretmeyi hayatının gayesi sayan Ahmed Midhat Efendi bütün ömrünce öğretmek için öğrenecek, her gittiği yerde ev ve mektebi beraber düşünecektir. (47) Ondaki umûma faydalı olmak ve yeni şeyler öğretmek düşüncesi çağdaşı olan Şemseddin Sami'de de vardır. Ancak Ahmed Midhat Efendi'deki tarih

44)- Kamil Yazgıç, Ahmed Midhat Efendi, Hayatı ve Hatıraları, s. 8-9.

45)- Firkât, İstanbul, 1287, s. 8-9.

46)- Kâzım Yetiş , Namık Kemâl'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları, İstanbul, 1989, s.421.

47)- Ahmed Hamdi Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s.448.

çalışması, Şemseddin Sami'de görülmez. (48)

Ahmed Midhat, roman ve roman türü dışındaki eserlerinde çizdiği tipler ve anlattığı hâdiseler vâsıtasıyla okura bilgi ve düşüncelerini aktarmaya çalışmıştır. Yazara göre bir roman, okuru eğlendirebilir ama aynı zamanda okuyucularına bir şeyler de öğretmelidir. Dolayısıyla romanın kendisi de bir bakıma bir öğretim aracıdır. "Bir Acîbe-i Saydiye" adlı eserinde bu görüşünü şöyle ifâde eder: "... Romanları da sırf mahsûl-i hayâl olan vukâattan maadâ vekâyî-i mezkûre hangi yerlere, hangi zamanlara ve ne gibi sanayiye , fûnuna, ulûma müteâllik ise o yerler ve zamanlara , o ilimler ve fenler ve san'atlara mahsus olarak itâ olunacak . malûmâtı dosdoğru itâ eylemek mü'tâd-ı acizânemdir. Tabiî romanların vukûat kısmını okuyarak onu tasvir edeceği hayâlat-ı şâirânedan eğlence ve telezzüz arayacak olan kari'lerim bunları arar iken bir çok dahi mâlûmat-ı nafiye musâdif olarak hem ziyâret, hem ticâret fehvâsının bir cihetine olsun medlûl olalar diye! " (49)

Ahmed Midhat'a göre muharrirler câhil halkı eğitmek ve kültür sâhibi yapmakla yükümlüdürler. Öğrenme ve öğretmenin, dolayısıyla bilgi ve görgünün önemine inanan yazar, bu konunun çeşitli yönlerine eğilmiş, eserlerinde öğrenme ve öğretmenin şahıslar ve toplum açısından niçin

48)- Ömer Faruk Akün, "Şemseddin Sami", İslâm Ansiklopedisi, c. 2, s. 415.

49)- Bir Acîbe-i Saydiye, Dersaadet, 1311, s. 2-3.

önemli olduğunu sık sık belirtmeye çalışmıştır. İçinde bulunduğu dönemdeki toplumun bu konudaki problemlerini ve çözüm yollarını ortaya koyar. Kendisi aynı zamanda yaşadığı toplumun fertlerinin ne gibi konuları öğrenmeye meraklı olduklarını veya öğrenmelerinin lüzûmuna inandığı konuları ne şekilde öğrendiklerini tasvir eder. Eserlerinde öğrenmeye meraklı ve hevesli kadın ve erkek tipleri büyük bir yer tutar. Sahıslar açısından öğrenme , bilgi ve görgü sahibi olma niçin önemlidir? Yazar bu konudaki görüşünü "Paris'te Bir Türk" romanının kahramanı Nasuh Efendi ile açıklar. Nasuh Efendi, öğrendiği her şeyin tatbikatını da görmek için girmediği me'muriyet ve san'at kalmaz. (50)

Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinde öğrenmeye gerçekten hevesli olan tiplerin çoğu için öğrenme , âdetâ hayatın en önemli gayesidir. Bu tipler, öğrendikçe daha çok öğrenmek isterler. Öğrenme onlar için manevî açıdan öylesine tatmin edâcidir ki maddî zevk veya nesneler, onlar için ya önemsizdir, veya ikinci derecede önemlidir. Meselâ , "Letâif-i Rivâyat" serisindeki "Felsefe-i Zenan" adlı hikâyesinde Fâzıla Hanım bu tiplerin en iyi misâllerinden biridir: "... Büyük Ayasofya mahallesi sâkinlerinden Fâzıla Hanım, pederi Bedreddin Efendi'nin müddet-i hayatında, kendisinden ulûm-ı âliyyeyi tekmi lyledikten sonra , ilm-i hadis ve ilm-i tefsir vesâire-

50)- Orhan Okay, Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi, s. 387.

yi dahi mücerred ihtimam-ı tâmm-ı zatîsiyle tahsil edip, pederinin vefâtından sonra dahi fûnûn-u mezkûrece dahi bir hayli mâlûmat peydâ eylemişti. Kendisinin taallüm ve tefennüne ol kadar rağbet ve himmet var idi ki pederinden intikâl eden iki hânedan , mezkûr Büyük Ayasofya'da vâki iki odalı bir evceğizi alıkoyup, pederi hayatında sâkin oldukları sekiz on odalı bir büyük evi bir çok eşya -yı zâidesiyle berâber satarak ve akçesiyeshâm olarak eshâmdan peydâ eylediği senevî on bin kuruş kadar vâridâta kanaat etmiş ve binâberin , olanca vakit ve zamanını taallüm ve tefennüne hasredip, hattâ hânesinde mutbah ittihâzıyla yiyeceği yemeği pişirmek ve bir kazan su koyup giyeceği çamaşır yıkamak hususlarını dahi taallüm ve tefennünü mâni bir meşgûliyet add ile çarşı aşçısından yemeğini getirtmekte ve çamaşırını dahi hârice yıkatmakta bulunmuş idi. Hanım-ı mûmâileyhâ , herkes ile ihtilâtı kaldırıp, yalnız Ayasofya kütübhânesi hafız-ı kütübü efendi ile muârefe peydâ ederek efendi-i mûmâileyh vâsıtasıyla gerek Ayasofya ve gerek sâir kütübhânelerden ve iktizâ-yı hâle göre sah haf çarşısından her istediği kitabı celb ettirir ve ba'del mütalaa kendi kütübhânesinde hıfzına mecbûr olduğu kitapların nüshasını buldurup satın alır ve nüshası bulunmaz ise muktedir olduğu derece fedakârlık ederek yazdırır idi." (51)

Öğrenme ve bilgi edinme şahsın kendisini top-

51)- Felsefe-i Zenan, İstanbul, 1292, s. 196-197.

luma kabul ettirmesinde rol oynadığı gibi , şahsa şö-
ve servet de sağlayabilir. Nitekim "Arnavutlar ve Sol-
yotlar" adlı romanında Rüstem babası tarafından ticâret
için Preveze'ye gönderildiğinde bir çok yabancı dilin ya-
nında Avrupa ahvâlini,efkârını, politikasını, terâkkiyât-ı
maddiye ve manevîyesini dahi gereği gibi öğrenerek Arna-
vutlar meyânında efkâr-ı cedîde sâhibi bir merd-i yegâ-
ne hükmünü almıştır ki asıl kendisini beğendirecek evsâ-
fın en büyüğü budur." (52)

Ahmed Midhat Efendi'nin "Amerika Doktorları" adlı
romanında ise, bilginin özellikle de uzmanlık bilgisinin
insanı şöret ve servet sâhibi yapabileceği fikri açıkla-
nır: "... Gümüşten bir şey üzerine bir parça altın sürü-
lürse, 'altın yaldızı' diyeceğiz değil mi? Ya tombaktan
bir şey üzerine bir parça gümüş sürülür ise ne diyeceğiz?
Şübhe yok ki 'gümüş yaldızı' diyeceğiz. Hattâ Kristophel
isminde bir sanatkârın ekseriyetle çatal bıçak gibi sof-
ra takımları üzerine böyle bir parça gümüş sürmek yolun-
da kazandığı şöret kendisine milyonlar kazandırmıştır"(53)

Yazar her ne kadar insanın kendi merâkını tat-
min etmesi bakımından öğrenme ve öğretime ayrı bir önem
verse de öğrenme ve öğretimin belli bir amaca da hizmet
etmesi lâzım geldiği görüşündedir. Ona göre öğrenilen bir
şey tatbik edilmezse onu öğrenmek âdetâ sa'y-ı abestir.
"...Bir şeyi öğrenmekte eğer bir maksat tatbik olmaz ise
o şeyi öğrenmek âdetâ sa'y-ı abes olacağından classifica-

52)- Arnavutlar ve Solyotlar, İstanbul, 1305, s. 30.

53)- Fennî Bir Roman-Yahud-Amerika Doktorları, İstanbul,
1305, s. 13-14 .

cation dediğimiz şeyde bir de 'tatbik-i ulûm ' bulunmak lâzım gelin ise de bunu şu meselede mebhasten ayrı tutacağız.

İbtidai ilim olarak Hazreti Âdem'in ilmini alır, Hazreti Âdem ilk insan olarak ilk muallim olan Rabbin tâlim ettirdiği ilmi öğrenmiştir. Bu hâdise Kur'an'da yazılıdır. İlim de bir haber olduğuna göre ahbâr-ı sâire için olduğu gibi bunun da sıdkını , kizbini araştırmaya mecbûruz...İlim imiş... diye körü körüne can atacak değiliz ya..." (54)

Öğrenme ve öğretimin çalışma ile ilişkisine gelince, öğrenme ve öğretme hem ev içi, hem de ev dışında yapılacak çalışmalar, yani işler için lüzumludur. Öğrenme ve öğretmenin toplum açısından ne derece önemli olduğu , bu konuda kendi toplumunun durumu ve geleceğinin ne olacağı konuları Ahmed Midhat Efendi'nin zihnini daima meşgûl etmiştir.

Ahmed Midhat Efendi herşeyden önce kendi toplumunun cehâletini açık yüreklilikle kabûl eder ve bunu tenkit eder. Sık sık kendi toplumumuzla Avrupa'yı mukayese eder: "...Bundan mukaddemki makalemizde milletimizin cehâletini yüzüne vurmuş olmaklığımızdan dolayı bize darılmamalarını ricâ ve bu ricâmızda ısrar ederiz. Hadi bakalım meydana konulsun ki maârif-i cedîdeden elinizde ne vardır? Avrupa'lılarinkitabları içinde bulunan maârifinden ne mikdarı lisânımıza nakil ve tercüme edilebilmiştir. Fünun-ı sâireden kat'ı nazar ve âlemin baîdesi de şöyle dursun. Kendi memle-

54)- Hallü'l-Akd, Dersaadet, 1307, s. 11-12.

ketimizin ahvâlini mübeyyin olarak yaptıkları coğrafya kitabı hangisidir? Hangi haritayı tanzim ettiler? Hangi seyyâhımız çıkıp ta bize âlemin cihet-i sâiresi hakkında bizzat malûmat getirdi? Allâk-ı millîyemizin tashihini arzu ederek Avrupa'da olduğu gibi hangi muharririmiz bir roman tasvir edip gayr-i ulviyye-i insaniyyeden numûne gösterdi? " (55)

Onun romanlarında ele aldığı tiplerden birçoğu , bir veya birden fazla yabancı dil, özellikle batı dillerini öğrenmeye çalışır. "Jön Türk" teki Ceylân ve Ayşe, "Felâtun Bey ve Râkım Efendi" deki Cânân, "Hasan Mellâh"-taki Gıssella, "Nisvan-ı İslâm" daki Fatma Aliye Hanım, "Acâib-i Âlem" deki Subhi ve Hicabi Beyler, "Taaffüf"-teki Saniha ve "Vah"taki Necati Efendi tipleri bunlara misâldir. Bunun yanında Avrupa'ya has san'at ve müzik öğrenimi gören tipler de vardır. Bunların pek azı öğrenmeyi belli bir okula giderek gerçekleştirir. Çoğu ya çevrelerindeki hocalardan özel dersler alarak veya öğrenmek istedikleri konuları bilen kişilerin çevresinde bulunarak kendi kendilerine öğrenirler.

"... Zeki bir kız olan Ceylân babasının mensub olduğu daireye gidip gelirken oradaki câriyelere ders veren Fransızca muallimlerinden duyduğu kelimeleri tekrar ede ede küçük yaşta Fransızca'yı öğrenmeye başlar. Kızının Fransızca öğrenmesini pek isteyen Kâzım Bey, kızındaki gayret-i zekâyı gördükçe 'kızım çerkezceyi ne yapacaksin? Asıl Fransızca'yı öğren. Alafranga, hem de tam

alafranga olmak için Fransızca lâzımdır. Kibar kızlar hep Fransızca öğreniyorlar. Bazıları muallimler tutup, bazıları da frenk mekteblerine gidiyorlar. Merkezceyi bırak! Fransızca öğren diyerek onu teşvik eder."...Vay Ayşe okumak öğrenecek diye zevzek Fransızlar çırpınmaya başladılar. O günden itibaren Ayşe Fransızca okumaya başladı." (56)

"Hasan Mellâh"ın Gisella'sı , iki muallimin elinde mükemmel bir tahsil ve terbiye içinde yetişir. Kendi lisânı olan İspanyolcadan maâda Fransızca'yı da öğrenir. (57) "Taaffüf" teki Saniha ise , daha sekiz yaşında Fransızca'yı gereği gibi okuyup yazmayı babasının Mısır'da gördüğü usûl-ı tedrisi taklide çalışmasının semeresi neticesi öğrenmiştir. (58)

"...Fatma Aliye Hanımefendi'ye Fransızca öğretmek hevesi dahi işte bu on yaşında bulundukları zaman gelmiş. Elyevm Fransızca'yı olur olmaz erkeklerimizin söyledikleri kadar söyleyip pek çok kimselerden daha âlâ anlamakta bulunduklarından bu tahsile nasıl muvâfık olmuş bulundukları hakkında sebk eden sualimize cevaben şu satırları yazıp göndermişler idi.

'Fransızcaya hevesim dahi on yaşlarında iken hâsıl olmuş idi. Lâkin bu hevesimi meydana koyma kabil mi? O zamanlar kız çocuklara Fransızca öğretmek henüz müteemmim değil idi. yalnız bir iki familyadan başka müslüman familyalardan hiç birisi bunu kabûl etmemiş- 56)- Jön Türk, İstanbul, 1326, s. 36.

57)- Hasan Mellâh-Yahud-Sır İçinde Esrâr, İstanbul, 1291, s. 10.

58)- Taaffüf, Dersaadet, 1313, s. 70.

ler idi. Bizim familya dahi bu hilâfگیراندان olup, ez cümle vâlidem bile benim Fransızca okuduğumu görecekt anlayacak olsa maazallah taâlâ dinimi tebdil etmişim kadar işe ehemmiyet vererek ona göre mûmânaat için elinden geleni icrâdan geri durmayacağı derkâr idi. Ailelerinin âzâ-yı inâsı meyânına dahi Fransızcayı ithal etmiş olan familyalardan birisiyle muarefemiz münasebetimiz var idi. Bir aileden iki hemşire ile pek iyi görüştüğümüzden bunların Fransızca okumalarını , resim yapmalarını, piyano meşk etmelerini imrenerek görür, kendileriyle vakit geçirmekten pek hoşlanırdım. Bu gidişle Fransızca okumak hevesi kalbimde o kadar büyüdü ki artık kendi kendime meram anlatamaz bir hale geldim. Elime geçen Fransızca gazetelere kemâl-i iştîyak ile bakıyor ve eşkâl- i hurûfu yiyecek imişim gibi gözden geçirip zihnime nakş ediyor idim. Bir hâle geldim ki hurûfun kâffesiyle muârefe peydâ ederek bunları zihnimde sınıf sınıf ayırmakta ve meselâ 'a' hurûfuna benzeyenleri hep bulup taayyün eylemekte idiysem de bunların henüz ne isimlerini ne de mâhiyetlerini bilmemekte idim. Kalbimdeki bu heves âdetâ bir aşk derecesini buldu. Bir Fransızca elif, ba edinmek artık benim için gece rüyâlarımı bile işgâl eder bir sevdâ hükmünü buldu. (59)

"Vah" romanının kahramanı Necati Efendi gibi tipler ise öğrenmek istedikleri konuları bilen kişilerin çevresinde bulunarak öğrenmeye çalışan tiplere misâldir. "... Necati Efendi, bu zat muntazam tahsil görmemiştir. Ancak herşeye merak etmiştir. Bu halde bulunan adamların müddet-ül ömr tâlib-i ilm olarak devam edeceği derkârdır. Binâenaleyh Necati Efendi hâlâ hangi camiin hangi müderrisin ders senâ edildiğini görür ise devama başlar. Hangi muallimin, meselâ fûnûn-ı tabiyyede pek mahirâne izahat verdiğini işitir ise onunla ülfet peydâ eder. Ulûm-ı ri-yâziyyeye merakı hasebiyle meselâ Vidin'li Tefvik Paşa Hazretleri derecesindeki mahrâ-i ri-yâziyyûn ile münâsebet peydâ ederek bazı muadelelerinin hallini istifsâr bahânesinden başlayarak o zattan birçok mâlûmat ahzına sa'y eder. Kezâlik ulûm-ı mülkiyedeki merakı hasebiyle müneccim Mösyö Kumbariye'ye varıncaya kadar her tarafa baş vurur. Ehl-i ulûm ile bulunur ise kendisinden âlâ suhte olmaz. Ulûm-ı hikemiye erbâbı ile bulunduğu zaman fevkâlâde feylesof görünür. Herşeye merak eder, her merakı arkasında aylarca, senelerce dolaşıp bir dereceye kadar nâil-i emel dahi olur.

Kendisinden daha âlim bir adam görür ise şakirdlik menziletini kendisine şan addeder. Kendisinden daha câhil bir adam bulunduğu zaman ise muallimlik mertebesine irtikâ eyler. (60)

Ahmed Midhat Efendi, Avrupa tekniğine, sanayiine ve

60)- Vah, İstanbul, 1299, s. 29-30.

bunun temelini teşkil eden makineye çok önem verir. Bu önemi daha sonra Meslekler bölümü içinde makineler başlığı altında ele alacağız. Ancak bizi burada ilgilendiren husus, batı teknolojisine karşı Ahmed Midhat Efendi'nin duyduğu merak neticesi , konunun önemini bâzı eserlerinde işlemesidir. Dolayısıyla toplumların ilerlemesi ile sanâyileşme arasındaki bağlantıya göre Ahmed Midhat Efendi'nin bu konularda öğrenme ve öğretme önem vermesinde tabiidir. Meselâ lisân ve sanâyi hususunda mahir olan Resmî, çalışma ve bilgi sayesinde bir makineyi imâl edebilir. Resmî dediğimiz adamın zihin ve istidâd cihetine gelince, bu istidâd herşeyden ziyâde lisân ve sanâyii hususunda kendi derece-i mâhiresini gösterir. Resmî bir lisân öğrenmek istedi mi ? Eğer en zeki bir adam olanca kuvvetiyle çalışarak o lisânı iki senede ele getirebilecek ise Resmî ol kadar da kendini sıkmadığı halde lisân-ı mezkûru dört ay zarfında öğrenir o lisânca okuyup yazabilir. Hangi san'at tasavvur olunur ki , Resmî murad eyleyip de o san'atı derhal taklid eylesin?

Bir def'a gayet muğlak bir dikiş makinesinin aynısını imâl etmeyi murad edinip yalnız dökme edevâtını dökcek âletler tedarik eder ise öyle boş yere bol bol para sarf edecek kadar zengin bulunmadığı cihetle dökme olan takımlarını , modellerini kendisi yaparak makineyi vücûda getirmiştir. İşbu dökme modelleri mes'elesinde Resmî'nin düçâr olduğu bir nevî müşkilâtı da haber vere-

lim. Yaptığı modelleri makine hesabınca tam matlûb olan cesâmâetde yaptığından dökücü bunları döküp de Resmî dahi temizleyerek yerlerine koyduğu zaman zikr olunan parçaların kendi hesabından biraz daha küçük düşmesi Resmî'nin hayretini mûcib olmuş idi. 'Acaba yanlış mı hesab ettim ?' diye ağaçtan yaptığı modelleri mahallerine koyup tecrübe eyledikte modeller tastamam gelip halbuki ma'denden isâga olunmuş olanları koydukta küçük gelince 'dökücü fenâ dökmüş! ' diye herifi ta'zir eyliyeceği gelmiş idi. Sonra hikmet-i tıbbiyye ve kimyâ fenlerini az bir müddet zarfında okuyup anladı ki, bir cism-i ma'denîye harâret verildikçe onun zerrât-ı müterakkibesi arasında mütehasıl mesâmât açılarak cisim büyür ve harâret kesilip soğudukça mesâmât kapanıp cisim dahi küçülür. Bu sırra vâkıf olunca Resmî ma'denin sıcak bulunduğu zaman ile soğuk bulunduğu zamanki hacimlerinin nisbetini de istihrâc ederek model ve kalıplarını ona göre yaptırmış ve isâga olunan parçalar o zaman yerli yerine tastamam gelmiştir. Resmî'nin muayyen bir san'atı yoktur. Hattâ dükkânı bile yoktur. Vâlide sinden kalan iki odalı bir hâneye süt vâlidesini koyup burasını kendisine hem beyt hem de fabrika ittihaz etmiştir. Resmî iktizâsına göre saatçi olur, icabına göre âlâ kalemtıraşçıdır. Mükemmel marangozdur. Hakkaktır. Nakkaştır. Ressamdır. Resmî ne değildir? " (61)

Ahmed Midhat Efendi çok şeyi az bilmek yerine, sınırlı bir konuda çok şeyi bilmenin, yâni gelecekte belli konulardaki ihtisas bilgisinin önemine de yeğenine verdiği nasihat yoluyla şöyle işaret eder:"...Oğlum yalnız bir şeyi öğrenmeli , fakat mükemmel olarak, yâhud herşeyi öğrenmeli bittabi-i nâkıs olarak! Bugünkü hâlimize nisbetle şu iki şıktan bence ikincisi müreccahtır. Ben sana onu tavsiye ederim. Fakat bundan sonra birincisi müreccah olacaktır. Sen de evlâdına onu tavsiye eyle." der. (62)

Ahmed Midhat Efendi gelişmiş memleketlerden elde edilecek pek çok bilginin bulunduğu hattâ meselâ Avrupa usûl-ı muâşeretini bile öğrenmenin faydasına inanır: "... Bizce Avrupa usûl-ı muâşeretini öğrenmekten dürlü fâideler melhûzdur. Birincisi üç yüz milyon nüfusun ahvâl-i medeniyesini mümkün mertebe öğrenmiş olmak ki coğrafya âleminin en büyük şû'besi demektir. İkincisi 'alafrangadır'diye her türlü rezâleti mübâh addetmemek ve bu yol ile kendi adab-ı milliyemizi dahi bozmamaktır. Üçüncüsü Avrupa'nın roman, tiyatro, makalât-ı edebiyeye ve hikemiyeye yolunda yazılmış olan bunca âsârı aynen veyâ tercümeten cümlemiz tarafından okunmakta bulunup, usûl-ı muâşeretçe bunların hangi nokta-i nazardan yanıldıkları bilinmedikçe mütâlaalarından bîhakkın telezzüz ve istifâde mümkün olamayacağından bu cihet-i istifâdeyi de te-

min eylemek , dördüncüsü âdâb-ı muâşeretten hiçbir şey bilinmediği halde Avrupa bilâdına gidilir ise, birçok vakitler acemîlik ile zaman sarf edileceğinden ve hattâ pek çok kimselerde emsâli görüldüğü vechle Avrupa'da birkaç sene oturulduğu halde yine bir şey öğrenilmeksizin avdet olunacağından Avrupa'ya gidecek olanlara daha gitmeksizin orası hakkında bir fikir icmâli vermek ümid ederiz." (63)

Ancak Ahmed Midhat'a göre tahsil ve terbiye kesinlikle millî olmalıdır. "... Çocuklarda din muhabbeti, millet gayreti, vatan sevdâsı gibi mukaddesâtın kâffesi henüz hâl-i tıfliyyetinde verilirse zihinlerine hâk olunmuş kalarak bir daha çıkmak mümkün olmaz. Bir müslüman çocuğun hristiyanlık âlemi için iktizâ eden maârif-i ibtidâiyye vermemelidir. Her millet kendi dini diyâneti için lâzım gelen maârif-i ibtidaiyyesini tertib etmelidir diyor. Buna milletler çocuklarını bu yolda terbiye ederlerse birbirine düşman olurlar diye itiraz edebileceğini de düşünerek 'ne yapalım her millet çocuklarını böyle terbiye edip dururken içlerinden birisi başka türlü terbiyeye kalkışırsa en zavallı o olur' diyor." (64)

Bilgi edinmek , belli bir dil veyâ konuyu öğrenmek için yabancı memleketlere gitmeye karşı çıkmayan, hattâ

63)- Avrupa'da Âdab-ı Muâşeret-Yahud-Alafranga , İstanbul, 1312, s. 11-12.

64)- Bahtiyarlık, İstanbul, 1302, s. 111.

Bunu lüzümlü bulan Ahmed Midhat, buna karşılık yabancı memleketlerde eğitim gören şahısların kendi toplumlarına karşı yabancılaşılabileceklerini de sezer . Bu yabancılaştırmanın ne derece tehlikeli ölçülere varacağını gösteren tip de Neofari'dir. Paris'te bir pansiyonda bir çok konuyu öğrenen Neofari, hem ailesine, hem toplumuna yabancılaştır. Ve kendi toplumunu küçümser. "... Neofari'nin annesi 'eyvah ciğerpârem, evlâdım ile tercüman vâsıtâsıyla konuşmaya mecbur olacağım' diye itiraz ettikçe oğlu'daha şimdiden Almanca'yı, Fransızca'yı öğrenmelidir. Hele Fransızca'yı! Fransızca'yı ki medeniyet lisânı odur ' diyerek annesini susturur. Beş yaşında kibar kızların devam ettiği bir pansiyona leyli verilir. Bu pansiyonda Fransız edebiyatı, fûnûn, riyâziyye, tıbbiyye, mûsiki, resim hattâ rakslara varıncaya kadar herşey öğretilmektedir. Neofari on altı yaşına kadar bu pansiyonda kalır. Bu müddet zarfında yaz tatillerinde memleketine gelirse de gerek memleketini, gerek halkını beğenmez. Memleketinden Paris'e dönerken âdetâ yabancı bir memleketten kurtulup, kendi vatanına dönüyormuş gibi sevinir. Paris'te arkadaşlarına kendi memleketini dâimâ zemmeder. 'Ama kendi memleketi olarak değil!' Orada ' ve 'orası ' diye kendi memleketini bir sûret-i gaibânede yâdeyliyor idi. " (65)

65)- Ahmed Metin ve Şirzad-Yahud-Roman İçinde Roman, İstanbul, 1309, s. 161-165.

Ahmed Midhat şüphesiz böyle bir eğitime tepki duyar. Ona göre öğrenmek isteyen ferd, önce öğrenmeye meraklı ve hevesli olmalıdır. Bunun yanında ferd çok çalışmalı ve çabalımalı, bu konuda her fedakârlığı göze almalı ve sabırla gayesine ulaşmalıdır. "Karnaval" da Resmî Efendi buna bir misâldir. "... Bu Resmî Efendi'yi mutlaka tanımanız lâzım gelir. Zirâ 'baba Resmî' deyince onu tanımadık hemen hiçbir kimse tasavvur edemeyiz. Kendisi oldukça adam evlâdı bir zâât olup, fakat pederi vefât eylediği zaman bir büyük birâderi olanca servet-i pederi ıyş u nûş ile yiyip tüketmiş, ve nihâyet rakı te'siriyle zihnine hâlel gelip çıldırmış, helâk olup gitmiştir. Bu hâl Resmî'nin ihtiyar vâlidesi ile kendisini fâci' bir fakr u zarûret içinde bırakmış idi. O zaman Resmî ancak on iki on üç yaşında olup, biçâre vâlidesi kendi üzerinde olmak hasebiyle oğlundan kurtarabildiği hâneyi elli bin kuruşa satmış ve bu parayı elli çıkına taksim ederek 'ayda bir çıkın! Dört sene bizi idâre eder. O zaman kadar da elbette oğlum Resmî meydana çıkar! Resmî'den ümidim büyük'tür demiş idi.

Vâlidesinin Resmî hakkındaki ümidi hakikaten becâ idi. Bu çocukta. öyle bir zekâ var idi ki eğer ismi Victor Hugo olsa ve Fransa'da terbiye görse idi on üç yaşında iken ortaya koyacağı eser elbette Victor Hugo 'dan âlî olarak ' tıfl-ı âlî' ünvanını buna verirler idi. Lâkin Resmî İstanbul'da doğmuştur. İstanbul'da doğmak ve bin-

nisbe fakr içinde büyümekle beraber Resmî cam câhil, ham halat dahi kalmamıştır. Bizce mâlûm olan tahsilde akrabasına tevâfuk bile eyledikten maâdâ sokakta işitmekten başlayarak âlâ Rumca öğrendiği gibi kendi komşuları olan ve mekteb-i tıbbiyeye devam eden bir efendinin hânesine gece vâyidesiyle beraber oturmaya gittiklerinde öyle kadınların masallarını dinlemeyip diğer odada derslerine çalışan efendinin yanına gider ve o ezbere çalıştıkça Resmî kemâl-i dikkatle dinler idi. Böylelikle kulaklarını Fransızcaya pek âlâ alıştırdığı gibi 'şu nedir? Fransızca ekmeye ne derler?' gibi suallerden başlayarak hemen bir muntazam ders haline yaklaştırdığı mücâvebeleriyle Resmî Fransızcada dahi büyük bir terakki hâsıl eylemiştir." (66)

Öğrenmek için çok çalışan ve fedakârlıkta bulunan tiplere bir başka misâl ise "Âcâib-i Âlem" deki Hicabi Bey'dir. "... Hicabi Beyefendi oldukça servet sahibi bir adam olmakla beraber, devletçe me'muriyete dahi kendisini terfih edebilecek bir derecede idi. Tahsili yalnız ulûm-ı şarkıyyeye münhasır olduğunu kendisi dahi itiraf eylemiş olup, halbûki Subhi ile şöyle uzun uzadıya görüştükten sonra âcâib-i fennîyeye merakı onu dahi bir derecelerde istilâ eyledi ki bu merâkı hâl için behemahâl bir ecnebî lisân tahsilini lâzım-ı lâbûd addeyledi.

O zamanlar ise Prusya ile Avusturya arasındaki Sadova muharebesi henüz vûkûa gelmiş olup, o zamana kadar Almanya hakkında bizim Osmanlılar nezdinde mâlûmat

pek mefkûd iken Almanların yalnız iğneli tüfenkler istimâlinde pek mâhir adamlar olmayıp, bunlardan ne kadar hükemâ ve fâzılâ gelmiş olduğuna dair mâlûmat-ı lâzime yeni intişâpa başlamış idi. Hicabî Efendi Alman lisânınca mevcut olan kütübhânenin sâir lisânlar kütübhânelerinden daha fakir değil, bilâkis daha zengin olduğunu güzelce tahkik eyledikten sonra kendi kendisine dedi ki :

--- İçimizde Fransız lisânını bilenlerimiz pek çoktur. Alman lisânı ise o kadar münteşir değildir. Haydi ben dahi şu lisânı öğrenip hiç olmaz ise bununla beyne'l akran bir temeyyüz edeyim. Vâkıâ Hicabî Efendi artık tahsil zamanını geçirmiş ve yaşı otuza yaklaşmış ise de bu misüllü erbâb-ı gayret için hiçbir vech ile zaman-ı tahsil güzerân eylemiş sayılamayacağından Viyana'lı bir tabibi kendisine muallim tayin ederek Alman lisânını tahsile başladı. Bir lisânı kolayca öğrenmek için şart-ı âzam ol lisân ehlinin içinde yuvarlanmak olduğu cihetle Hicabî Bey dahi artık Galata ve Beyoğlu'nun bira rahânelerine devama başladı. Ehl-i işretten değil idiyse de gaz limonatasından başladığı rağbeti yavaş yavaş bira derecesine kadar vardırdı.

Bir yandan Alman lisânını tahsil eder, ve bir yandan dahi mesâil-i fenniyyeye rağbet eyler idi. Bu merakda bir dereceye vardı ki Osmanlı lisânı üzere tercüme ve te'lif edilmiş bulunan âsâr-ı fennîye ve hikemîyenin kâffesini tedârik ve mütalâadan maadâ ezcümle

aslı Arnavutluk ahalisinden olup, hikkemiyyat ve tabîiyatta yed-i tûlâsı fûnûn -perestan nezdinde dâimâ kemâl-i ta'sim ile tatbik edilmekte bulunan Hoca Tahsin Efendi'den dahi mahsûsen dersler almaya başladı. El hâsıl gerek lîsânca ve gerek fûnûnca tahsili arttıkça merakı dahi artarak altı yedi ay zarfında Hicabî Efendi bir dereceyi buldu ki me'muriyetini bu tahsil için mâni addeyleyerek istifâsını verdi." (67)

Bunun yanında öğrenmede gezip, görme yani seyâhatde önemlidir: "...Cenâb-ı Hakk'ın insene iki göz vermesinden maksat eğer 'görmek' ise insanın seyâhat etmesi vâcibdir. Görmek hikmetinin muktezâsı bize etrafınıza bakmak lüzûmunu hissettiriyor ise etrafımızda bir kaç hatve atmak lüzûmunu da mutlaka hissettirmelidir. Gözlerini yalnız bir noktaya dikerek o noktadan ayrılmayan insana eğer 'deli' diyebilmek mümkün ise, seyâhat etmeyen insana dahi bu sıfatı vermek kabildir. Zirâ insanın içinde doğduğu şehir kıt'a-i âleme nisbetle bir nokta olup, insan elbette o noktadan gözlerini ayırarak biraz da nukût-ı sâireyi görmelidir.

Hicabî Efendi şu sözde karar kıldığı esnada idi ki yatağı içinde kımıldanan Subhi Bey dahi şöyle bir söz ile sayıkladı:

---Allah bile Kur'an-ı Kerim'inde seyâhatı tavsiye buyurmuş! Bu söz Hicabî'yi azm-i mahsus üzerinde bütün bütün

67)- Âcâib-i Âlem, İstanbul, 1299, s. 20-22.

takviye ve te'yid eyledi. Derhal 'onlara dedi ki:Arzda seyretsinler! ' evvelinin âkıbeti ne olduğunu görsünler! meâlinde olan âyet-i kerîme hatırına gelir. Tefsirde, hadiste, kelâmda olan behre-i azîmesi k ndisini bu âyet-i celîlenin hikmetlerini göz önüne almak vâdisine dahi sevkedince artık Hicabî seyâhat zevkiyle Subhi'den ziyâde çıldırmaya başladı." (68)

"Terakkiyât-ı millîyenin tohumu olmak üzere usûl-i tahsili tehvîn ve teshîl etmek tarîklerini aramaya başlayıp hattâ kendi hânemde çoluk çocuğum için ders açtım" diyen Ahmed Midhat Efendi, bütün hayatı boyunca öğreticilik vazifesini yüklenmiş ve daha ilk eserine Hâce-i Evvel (ilk öğretmen) adını vermiştir. (69)

3- HİZMET FİKRİ

Eserlerinde hizmet fikrinin önemi üzerinde duran, ona değer veren Ahmed Midhat Efendi, kendisi de ömrünün tam yarım asrını memleket irfânına hizmet etmekle geçirmiştir. (70) Ona göre çalışma hayatında her meslek erbâbının kendine göre bir hizmeti vardır. "Ekonomi Politik" adlı eserinde bunu şöyle açıklar: "...Evvelce etmek sarfeyleyerek tedârik olunmuş bir sermâye ile edi-

68)- Âcâib-i Âlem, s. 27.

69)- Ahmed Hamdi Tanpınar, a.g.e., s. 448.

70)- Kâmil Yazgıç, a.g.e., s. 76.

lecek hizmet yalnız kunduracının , terzinin , dülgerin hizmeti gibi hizmet-i maddîyyeden ibâret olamaz. Bir avukatın , bir tabibin, bir hikâyenüvisin, bir mekteb hocasının , bir muzıkacının sermâyeleri hiç bir vakitte kazma, kürek, iğne filân değildir. Fakat bunların sermâyesi ve o sermâye ile cemiyet-i medenîyyeye edecekleri hizmetler dahi bizim işimize yarar bir şey , birer servet olup, onlar o serveti saha-i husûle bilihrâc bizim pîş-i istifâdemize koymak için çalışmaktan geri durmadıkları cihetle işte bu servetin , bu hizmetin de bir kıymet-i mübadelesi ve hattâ bir kıymet-i cariyyesi olur. Ve onlar dahi zamm ve ilâve eyledikleri o kıymeti kendilerinin mahsûlü olmak üzere bilistihsâl mâişet-i maddîyyeleri için istihlâk ederler. Hükümet adamları dahi bu meyânda dahildir. Hattâ pâdişahların bile hey'et-i hükümete ri'yâset etmek hukuk ve kâbiliyetinden müteretteb bir sermâyesi olup o sermâye ile vezâif-i pâdişahîyi ifâ eylemek sûretinde bir de hizmeti olur. Hizmette sarf eylediği emeğin mukabili olmak üzere takdir olunan kıymet, o zât-ı âlinin mahsûl-i mesâisi olup, mâişet-i maddîyye ve manevîyyesi emrinde onu istihlâk eyler. İşte şimdi hülâsa edilip de yaşamak için istihlâk lâzımdır. İstihlâk için hâsıl etmek ve onun için dahi çalışmak lâzımdır. Çalışmak hadd-i zâtında kıymetsiz olan servet-i tabiîyyeye kıymet verir. O kıymet ise sarf olunan emek mahsûlüdür. Çalışmak sermâyeye mütevakkıftır." (71)

Yazar Avrupa'da bulunduğu yıllarda alış-veriş için gittiğı bir mağazada tezgâhtarların müşterilere davranış ve hizmetleri hususunda şunları anlatır:"... 'Madam şu rengi beğenmiyorlar ise bu renge ne buyururlar. Şu biçim 'Madam'ın gustosuna daha muvafık gelebilir mi? ' tarzında söz söyler. Hele kadınlardan bâzıları o kadar taze, o kadar güzel , o derecelerde süslü , o mertebelerde nâziktirler ki böyle bir kadının dükkâncı edilmiş olmasına insanın acıyacağı gelir. Âdetâ en müteber bir kadın huzûrunda bulunuluyor imiş gibi terbiyeli ve nâzik davran-mecbûriyeti kalbte hâsıl olur. Aradığınız eşyânın bin türlüşünü beğenmeyecek olsanız dükkâncıda hiddet, gazab eseri görülmeyip hizmetinizde muvaffak olamadığı için gayet nâzikâne teessüfler izhâr ederler. Bu defalık hizmetinizde bulunmakla müşerref olamamışlar iseler diğer defâsında muvaffak olabilecekleri ümidini muhafaza için mağazalarının nâminı , mevkiîni mübeyyin olup kartvizitler sûretinde tab edilmiş bulunan varakalardan bir tanesini kabûl etmenizi ricâ ederler." (72)

Ahmed Midhat yine "Paris'te Bir Türk" adlı eserinde Avrupa'daki bir otelin içinde hizmet verenlerden şöyle bahseder:"... Bu hotelin içinde telgrafla muhâbeler olunur. Yalnız bu hizmete mahsus elli kadar me'mur vardır. Uşaklar iki yüz elliye tecâvüz eder"(73)

72)- Avrupa'da Bir Cevalân , s. 521-522.

73)- Paris'te Bir Türk, s. 300

Ahmed Midhat "Avrupa'da Bir Cevalân" da doktor arkadaşı ile Türkiye ve Rusya'daki hizmet verenler hakkında şu konuşmalara yer verir:"... Bir yandan da refîkim doktor ile bu kısım hizmetçilerin nezâket ve terbiyelerinden bahseyliyor idik. O bana İstanbul'un hizmetçilerini soruyor idi. Ben ona Rusya'mın hizmetçilerini sual ediyordim. Onun sualine cevâben ben, İstanbul'da Türk'ten hizmetçi yalnız nezd-i kibardaki iç ağalarından ibâret olup onların da derece-i kademelerine veyâhud nezdinde hizmetkârlık ettikleri efendinin dâiresindeki intizam ve terbiyeye göre gayet edîb ve nazîf adamlar olduklarını ve umûmî mahallerde hizmetkârlık Rum ve Ermeni gibi nasârâyâ mahsus olup, onların terbiye ve nezâfetleri ise pek noksan bulunduğunu anlatıyor idim. O da bana Rusya'daki hizmetçilerin ahvâlini tarif ederek diyor idi ki :

---Biz Ruslar dahi umûmî hizmetçilerimizin nezâket ve nezâfetleriyle iftihar edemeyiz. En nâzikleri müşterinin sorduğu buallere cevâb vermezden evvel enselerini kaşımak merakına bir vechle mûmânaat edemezler. Ekseriyâ ismini yâd edemeyeceğim özürlerini kaşıyarak dahi cevâb verirler. Ellerinin, ayaklarının, üstlerinin, başlarının temizliği ise hiç te câlib-i iştihâ olamayacak sûret ve derecededir. Ama kibar için muayyen olan mahallerde hizmetçilerin kâffesi ya Almanyalı, ya Fransız olduklarından onlar dahi şu Avrupa'da gördüğümüz hizmetçiler kadar zekî ve fatîndirler." (74)

74)- Avrupa'da Bir Cevalân, s. 938-939.

"Ekonomi Politik'te insanların çalışmalarıyla hem kendilerine, hem de başkalarına hizmet ettiğini belirten Ahmed Midhat bu düşüncesini şöyle açıklar: "...Hükmederler ki her sınıf halk yaşamak için çalışır. Ve çalışıp istihsâl edebildiği şeyini kimseye vermez, yedirmez. Meğer ki verip yedirdiği adamdaki dahi bir hizmet bekliye. Herkes benim nev'inin hizmetine muhtaçtır. Zaten bu ihtiyaçtan dolayı cemiyet-i medenîyye dâiresine girmiştir. Onun ihtiyacı o kadar çoktur ki en kabalardan demek olan ekmek yapmak, elbise nesc ve imâl etmek, demir dövmek, deri debâgat etmek, hâne inşâ eylemek gibi imâlatta bile tek başına âciz kalır. Âciz değil yalnız bunları yapabilmeyi öğrenmek için ömrünü çıraklıkta görmeye mecbûr olur. Binâenaleyh herkes yalnız râyîş yapmayı ve hem de başkalarını begendirecek o 'işte biz ne kadar çalışsak bu kadarını yapamayız' dedirtecek kadar güzel yapmayı öğrenip kendisi halka o hizmeti ifâ eylemeye mukabil halktan dahi hizmet bekler. Meselâ bir kunduracı, fırıncının, dülgerin, terzinin ayaklarına güzel güzel kunduralar yapıp, onlar dahi ekmek ve elbise ve hâne inşâ ve imâl ederler. İşte bu sûretle vukû bulan teâtî-i hizmete 'mübadele-i mütekâbile' denilir." (75)

Ahmed Midhat Efendi "Hüseyin Fellâh" adlı romanında yapılan iyiliğe karşı verilen hizmetten şu şekilde bahseder: "... Tamam biz Cihângir'deki bom boş hânenin içinde bir parasız kaldığımız zaman Veli gelip, ak saka-

lından aşağı göz yaşları akıtarak Efendim ! Hanım! Ben bu sakalı sizin ekmeğiniz ile ağarttım. Şimdi sizi bu halde görmek bana ölümden betterdir. Benim hânem boş. Karım yok . Kimsem yok ki sizi rahatsız etsin. Bir oğlum Ömer var ise de ni'metiniz vücûda gelmiş bir bendenizdir. Haydi bâri oraya gidelim. Ne olacak isek beraber olalım! ' dedi.

Veli'nin bu teklifini red etmeye hiç imkân yok idi. Kalktık, onun Kasımpaşa'da bulunan iki odalı berhânesine gidip oturduk. Ve bizim evi satıp onun parasıyla ve Veli'nin idâresiyle bir sene daha geçindik. O aralık ihtiyar Veli'de vefât eyledi. Biz kaldık, yalnız bir Ömer eline!....

Ömer halatçı idi. Tersâneye halat buker idi. Lâkin gayet yiğit âlîcenâb, civânmerd bir çocuk olduğundan vâlidemi gerçekten vâlide ve beni de gerçekten bir şey! Hemşire gibi derûhde ederek iâşeye başladı.

Bir akşam Hurşit hâini bizim sâdık Ömer'i konağına , hem de gerçekten konağına da'vet ederek dereden tepeden sözü dolaştıra dolaştıra nihâyet şu cihete getirip der ki ' Sen bu Hesnâ Hanım'dan ve kocasından ne öğrendin? Ben değil baban da ne öğrendi? Beş paralık fâidesini görmedini. Şimdi de eşek gibi onlara bakmaya kalkışmışsın. Bana senin gibi bir adam lâzım. Eğer onları terk ederek gelir bana hizmet eder isen sana bir de câriye veririm. Bey gibi geçinir gidersin!....

Ömer bu lâkırdıyı işittiği gibi 'Bre hain, hınzır! Sen o biçâreleri bu hâle getirdin, onların zararı perişânisi sâyesinde dâire , debdebe sahibi oldun. Şimdi sana lâıyk olan şey, onlara bakmak iken bilâkis bütün bütün sokakta bırakmayı istiyorsun. Ben seni öldürmeyimde kimi öldüreyim? Beni öldüren kanlı olmaz gâzi olur ' diye belindeki bıçağı çektiği gibi Hurşid'in karnına sokar." (76)

Ahmed Midhat, şahısların aile ve yakın çevrelerine olduğu kadar devlete de hizmetin lüzûmunu eserlerinde vurgulamıştır. Kendisi de hayatı boyunca memleketine hizmet etmeyi bir gaye edinmiştir. Avrupa'ya seyâhat için gittiğinde memleket hasreti dolayısıyla Avrupa'yı istemediğini, ancak memlekete hizmet gayesi ile gönderildiğinde bunu kabulleneceğini belirtir: "...Ah vatan ve evlâd ü ıyâlin . Ne kadar sevgili olduklarını insan gurbette anlıyor. Fakat yine vatan dâhilindeki ıktirâb- lar gurbet sayılamaz. Gurbetin asıl belâyâsı ecnebî diyârında takdir olunuyor. İstemem efendim, Avrupa'yı istemem! Meğer devletimin hizmeti , menfaati için mecbûren gönderileyim. " (77)

Ahmed Midhat'ın "Beşir Fuad" adlı eserinde Beşir Fuad'ın ağzından Osmanlı milletine hizmet fikrini şu şekilde açıklamaktadır: "... Vedâ için diyor ki: 'Ey hâkim. Size ebedî vedâ ediyorum. Emin olunuz ki son nefesime kadar size karşı hissiyât-ı minnetdarânemi

76)- Hüseyin Fellâh, s. 246-247.

77)- Avrupa'da Bir Cevlân, s. 963.

muhafazadan fariğ olmadım. ' 'Siz çok yaşayınız, millet-i Osmâniyyeye hizmetler ediniz. Ben de öyle bir hizmet-i mukaddeseye devam etmek ister idiysem de , bâzı esbâb-ı mücbire beni ondan mahrum etti. Mamafih vazife-i millîyesini îfâda kusur etmemiş bir vatanpervere kalemi eline aldığı günden, terk ettiği zamana kadar mesleğine , fikrine muhâlif bir şey yazmamış bir muharrire her zaman tervic-i hakikat ve terâkki ile vazife-i insaniyyesini âlâ-kadri'l istitâa sa'y etmiş bir insana mahsus olan bir istirahat-i vicdaniyye ile terk-i hayat ediyorum ki , bu da az bir şey değildir, zannederim." (78)

Aynı eserde Ahmed Midhat, Beşir Fuad'ın hem kılıcı, hem de kalemiyle devlete hizmeti üzerinde ayrıca durur: "... Evvelce dahi dediğim vech ile kendisiyle görüştüğüm zaman kolağası rütbesinde bir askerdi. Muahhâren evkâtını neşriyâta hasır için tebdil-i meslek daiyyesine düştüğünde , bu daiyyeden ferâğat etmesi ve uhdesindeki şeref-i askerîyi muhâfaza eylemesi için pek çok çalıştım. Pek çok sözler söyledim, kâr etmedi. 'Devletimin her ne zaman muhârebesi olursa gönüllü yazılarak îfây-yı vezâif-i askeriyye imkânı eldedir. Şimdiki hâl-i sulh ü müsâlemette kılıcımla değil, kalemimle hizmet edeceğim.' " (79)

Ahmed Midhat, "Menfâ" da kendisinin ve kardeşinin parâ için değil, hizmet için me'muriyette bulunduğunu kaydeder: "... Zirâ gerek birâderim ve gerek ben ki-

78)- Beşir Fuad, İstanbul, 1304, s. 106-108.

79)- A.g.e., s. 24-25.

se-i serveti doldurmak için me'muriyette gezer takımından değildik. Hizmet etmek için gezerdik. " (80)

Yazar, insanın çalışma hayatında bir hizmet vereceği zaman kendi vasıflarına uygun bir işi seçmesinin daha faydalı olacağı düşüncesindedir. Bu düşüncesini "Müşâhedât" daki Seyyid Mehmet Numan'ın ağzından şöyle belirtir:"... Dedi ki :

--- İnsanın bu mesleğe fevkâlâde hevesi olmakla beraber kudret-i ilmiyye ve kalemiyyesi ve devletin kavânin ve nizâmâtına ve usûl-i idâresine vukûfu da mükemmel olarak yirmi beş , otuz yaşında ricâlden sayılmak mertebesine ihrâz edebilecekse ne âlâ ! hem din ve devletine menfâatli bir hizmetkâr olur, hem sâye-i devlette kendisi de bahtiyarlık bulur. Fakat benim gibi tahsili nâkıs, kalemi âciz, vukûfu noksan, dirâyeti mefkûd bir adam, kaleme gide gele potin paralamaktan ne umacak? Oralarda yedi, sekiz yüz kuruş maaşa nâiliyyet büyük muvaffakiyyetlerden sayılır. Halbuki en küçük me'murların bile mâişetce hevesâtını en büyüklere muâdil görüyorum. Onlara sekiz yüz değil a, bin beş yüz , iki bin beş yüz, üç , dört bin kuruş maaş verseler bile yine istedikleri gibi bahtiyar olamayacaklar. Fakat bu adamlar, sanâye, ticârete sülûk edecek olsalar daha ziyâde mazhar-ı muvaffakiyyet olacakları me'mûldür. " (81)

Yazar, insanın devlete hizmette bulunmasına mukabil ona hizmette bulunduğu husûsu üzerinde de durur. "Para" adlı hikâyesinin kahramanlarından Vahdetî, dev-

80)- Menfâ, s. 36.

81)- Müşâhedât, s. 80.

letin ona sağladığı imkânlarla okumuş, tahsilini bitirdikten sonra da devletine hizmete başlamıştır."...Ha! Bakınız, mektebden çıkalı dört seneye takarrüb eylediği halde biz henüz Vahdetî'nin terfi-i rütbelerinden haber vermedik. Muhtasaran olsun arzedelim ki bir buçuk sene sonra genç doktora kolağalık rütbesi verildiği gibi onun üzerine bir sene mürûr etmeksizin binbaşılık fermânı da verilmiş ve bu defa Şumnu'ya giderken de rütbesi kaymakamlığa terfi olunmuştur. Hem de bu terâkki hiç bir kimsenin sâye-i teveccühünde müyesser olmayıp delikanlının hazâkatıyla biraber fûnûn -ı tıbbiyyeye dâir yazdığı bir hayli kitablar sâyesinde müyesser olmuştur. Bâhusus yazdığı kitablar Vahdetî'nin yalnız terfi-i rütbesine hizmet etmek ile kalmamıştır. Yalnız mükâfat-ı nakdiyyesiyle kîse-i servetine de hizmet etmemiştir. Belki şöhret-i hazâkatını da ol kadar arttırmıştır ki Vahdetî'den başka birisi olsa idi İstanbul'da peydâ etmiş olduğu bir çok kibar müşterilerinden ayrılmayı, sevdiği kızdaki ayrılmaktan belki de daha ziyâde güç bularak istifâyâ kadar varırdı. Bizim Vahdetî ise vazifeden kaçmayı da en büyük namussuzluklardan addeylerdi. 'Pâdişah bunca sene beni mektebde besleyerek ve tahsilim için bu kadar masraflar ihtiyâr ederek tabib çıkarmışsa şuna buna viziteye giderek para kazansın diye bu fedâkârlıkları ihtiyâr etmemiştir. Kendi evlâd-ı manevîyyesi olan askerin umûr-ı sıhhiyyesine baksın diye yetiştirmiş-

tir.' mülâhazasıyla hizmet-i askerîyyesinde bir dakika tekâsül göstermezdi." (82)

Ahmed Midhat Efendi eserlerinde insanın çevresine olduğu kadar, devletine de hizmet etmesinin önemi üzerinde durmaktadır. Kendisinde hiç değişmeyen belirli bir vasıf da bu halk çocuğunun halkı aydınlatmaktan büyük bir zevk duyması ve bundan büyük bir hizmet olduğu kanaatini ölünceye kadar taşımasıdır. Türk milletine en büyük hizmetin, onun varlık kudretini bilgiyle perçinlemek olduğuna inanan Ahmed Midhat'ın giriştiği her teşebbüste bu inancının izlerini görmemiz mümkündür. Bu inançla gazetelere, dergilere, kitablara dört elle sarılan ve neşriyâtı halka geniş ölçüde yaymanın yollarını arayan Ahmed Midhat, aynı zamanda çağdaş medeniyetin mahsûlleriyle o medeniyeti meydana getiren âmillerin başında olan eserlerle bizi temasa getirmek, halka faydalı olmak için ne mümkünse yapmaya çalışmıştır. (83)

4- VAKİT GEÇİRME VE ZAMAN DEĞERLENDİRME

Ahmed Midhat Efendi eserlerinin pek çoğunda vakit geçirme ve zaman değerlendirme hususları üzerinde ehemmiyetle durmuştur. Yazar zamanın ne kadar önemli olduğunu "Müşâhedât" adlı romanında bizzat kendi yaşayışından örnek vererek belirtmektedir: "... Beykoz ile köprü ara-

82) - Para, s. 121-122.

83)- Hakkı Tarık Us, a.g.e., s. 71.

sındaki bir saat -bir çeyrek zamanı bize boş geçirtmemek için lütfen küçük kabineyi boşaltarak bizce pek büyük bir yardımda bulunurlar. Çünkü biz oracığa sokulup, yolculuk esnâsında dünyanın yazısını yazarız.

Ama küçük kabineyi elde etmede muvaffak olamamışız. Ne yapalım? O halde büyük salona ineriz. Kâğıtlarımızı, gazetelerimizi döşeyip, eğer mecbûr olursak yolcuların bâzılarına :

--- Mâzur görünüz efendim. Bizim kadar zaman fakiri bulunan adamlar için şu bir saat -bir çeyrekten istifâdeyi kaçırmak uygun düşmez.

Diye , sanki gazetehânemizde imişiz gibi saldır saldır işimizi görmeye başlarız.

---İşte görülüyor ya! Şirket-i Hayriyye vapurları bir nevî yazıhânemizdirler. Bir saat-bir çeyrek giderken, bir saat- bir çeyrek dönüşte bu vapurla sevinç ve neş'e içinde çalışabiliyoruz. Kıyaslanacak olursa böyle iki buçuk saatlik bir müddeti asıl matbaamızda gereği gibi geçirdiğimiz günler bile çok azdır. Şu halden dolayı Şirket-i Hayriyye'den müteşekkir kalmazsak nankörlüğümüze sayılmaz mı? Çalışkanlığımızı âdetâ ifrat kertebelerde gösterdik. Böyle vapurlarda bile yazıdan baş kaldıramayacak kadar çalışkanlık bizde her gün olsa idi eserlerimizin sayısı binlere varırdı." (84)

Ahmed Midhat zamanın değerlendirilmesi hususunda "Sevdâ-yı Sa'y u Amel" adlı eserinde şu görüşlere yer

84)- Müşâhedât , s. 19-20.

verir:"... Frengistan'ın kibar meclislerinde yâni sa'y u amel nazar-ı nefret ve husûmetle bakan yâdigârları me-yânında size derler ki 'haydi sizinle bir vizit veyâ-hud bezik oynayalım'.Eğer niçin diye hikmetini soracak olsanız '~~pour tuer le temps~~' derler ki kibarâne ve zarîfâne bir ifâde olup, manâsı ' vakti öldürmek için' demektir. Yâni vakit geçirmek makamına olarak vakti öldürmek için derler. Şimdi mülâhaza ediniz ki bunlar vakti öldürmek istiyorlar. İngilizler ' vakit nakiddir' demişler. Yâni vakte büyük kıymet vermişler. Halbûki vaktin en büyük kıymeti o bizim hayatımızın güzerânı, yâni âdetâ doğru-dan doğruya hayatımız olduğu içindir. Vaktimizi kasdedip, öldürmek kendi payatımıza kasdedip öldürmek değil midir? Bunlar vakti niçin öldürüyorlar? Şübhe yok ki vakit de-nilen ve lezzet-i lâzzet hayatla beraber bulunan bir ni'met geçip geçip gitmediği ve şu sûretle kendilerini yordığı için öldürmek istiyorlar. Öyleyse vakit ve binâe-naleyh hayat bunlara tatlı değil imiş. Çünkü israf edi-yorlar. Çünkü işte öldürmek istiyorlar.

Hiç erbâb-ı cehd ü verzişin vakit geçirmiyor diye şikâyetini ve vaktini öldürmek kasdını işittiniz mi? On-ların vakti çabuk geçiyor. Aynıyla bir âşık-ı müştâkın mâşukasıyla geçen vakti gibi ki pek çabuk geçer. Âdetâ darb-ı mesel hükmüne girmiştir ki iyi vakitlerin saati dakikalar kadar çabuk geçer. Fenâ vakitlerin dakikaları dahi asırlar kadar uzanıp geçmek bilmez.

Ne hacet! Sevdâ-yı sa'y u amel ile vakitlerin ne tatlı ve ne çabuk güzerân eylediğini bilmeyen bâzı In-

giliz lordları Karun kadar zengin oldukları halde dünyada yaşaya yaşaya artık mes'udiyetten dahi bıkmış , usanmış kendi kendilerini öldürdükleri mesel olarak söylenir. " (85)

Ahmed Midhat Efendi , İsviçre'de bulunduğu sırada gezdiği bir saatçı dükkânında sâliseyi gösteren saatlere ratlayınca , zamanın Avrupa'lılar için ne kadar mühim olduğunu düşünür. Bizim ise zamana önem vermeyişimiz üzerinde durarak şunları söyler:"... Mâlûm a, biz dakikalara bile ehemmiyet vermeyiz. Herhangi teşebbüsümüz olursa olsun bir dakika tekaddüm ve teehhür bizce pek de mucib-i ehemmiyet olmaz. Bâzı bahriyyunumuzun saniyeye kadar aksâm-ı zamana ehemmiyet verip vermediklerini bilemez isek de hesâbat ve tedkikât-ı hey'iyeye ile iştigâl edenlerin bir saniyenin altmış cüzden bir cüzü olan sâliseye ehemmiyet verdiklerini şu Mösyö Bahman'ın bize gösterdiği saliseli saatlerden anladık." (86)

Yazar doğu memleketlerine nazaran Avrupa'lıların zamanı çok iyi değerlendirdikleri düşüncesinde olup, bu hususta özellikle İngilizlerin çok tıttiz davrandığı görüşündedir: "... Bir milletin tırâzı vakit nakiddir, cümlesi olup, bir haftayı teşkil eden yedi günün altısında o kadar çalışırlar ki , bizim en çalışkanlarımız için mesâinin bu derecesi bir ayda , hele tenperver olanlarımız için üç ve belki altı ayda müyesser olamaz. Pazar günü geldi mi İngiltere'de hiçbir kimse çalışmaz.

85)- Sevdâ-yı Sa'y u Amel, s. 34-36.

86)- Avrupa'da Bir Cevalân, s. 828.

Hattâ kanûnen dahi memnûdur." (87)

Yazar eserlerinde zamanını iyi değerlendirmesini bilen tiplerin yanında, zamanını boşa harcayan tiplere de yer vermiştir. "Hayal ve Hakikât" taki Vedâd ile "Firkât" taki Memduh Bey zamanını iyi değerlendiren tiplere misâldir. "... Vedâd, işte bu fikir ve mütâlâa ile olanca vaktini okumaya , yazmaya , el hünnerleriyle iştigâle sarf etmişti. Onun için de hakikaten bir edib gereği gibi bir sanatkâr-ı nefis olmuş idi." (88)

"... Memduh Bey'in Cerîde-i Havadis matbaasına mü-lâzemetinden , Ata Bey'in haberi olmayıp o zanneder idi ki Memduh sabahları kalem vaktine ve akşam kalemden çıktıktan sonra saat on birlere kadar kütübhâneleri devreder ve hattâ ekser geceler, peydâ etmiş olduğu ehîbbâsının hânelerine gidip, gece saat dörtlere beşlere kadar dahi onların kitaplarını karıştırıp durur. Halbûki, Memduh bu vakitlerini ya Cerîde-i Havadis matbaasında veyâhud Fransızca hocası bulunan doktorun hânesinde geçirip gece odasında dahi bir çok vakitler yatağına giremeyerek ya Fransızca derslerini yapmak veyâhud Cerîde-i Havadis'e bâzı bendler tercüme eylemek ile vakit geçirir idi. " (89)

"Felâtun Bey ve Râkım Efendi"deki Felâtun Bey ise, zamanını boşa harcayan tiplere bir misâl olarak karşımıza çıkmaktadır:"... Felâtun Bey büyücek kalemlerin (za-

87)- Peder Olmak San'atı, s. 136.

88)- Hayâl ve Hakikat, İstanbul, 1309, s. 8.

89)- Firkât, İstanbul, 1287, s. 25.

manın devlet daireleri) birisinde me'mur idi. Lâkin ha-
ni ya kalemlerde bâzı efendiler vardır ki elhâk ileride
devletin en büyük makâmâtını tutabilmek tedârikâtıyla
kâtiblik zamanını gece gündüz çalışmak ve içinde bulundu-
ğu dairenin değil, belki devletin kâffe-i şüabât-ı umûru-
na vukûfunu şâmil etmek için iğne iplik olarak bezl-i
himmet eder. Böyle erbâb-ı gayreti tanırırsınız ya? Bi-
zim Felâtun Beyefehdi bunlardan değil idi. Nesine lâzım?
Ayda lâ-akâll yirmi bin kuruş irâdı olan bir babanın
bir tek oğlu olup kendisi ise muhakemât-ı feylesofhânesi
ni gerçekten Eflâtun'lardan daha dakik bulmakla âlemde
yirmi bin kuruş irâdı olan adamın başka hiçbir şeye ih-
tiyacı kalmayacağını hükmetmiş ve fazl ü kemâlini ise
kendisi beğenmiş olduğundan Cuma günü mutlaka bir seyir
mahalline gidip Cumartesi ise dünkü yorgunluğu çıkarır
ve Pazar günü seyir mahalleri daha alafranga olduğundan
gitmemezlik edemez. Pazarın yorgunluğunu dahi Pazarte-
si çıkarır. Salı günü kaleme gitmeye hazırlanır ise de
havayı muvafık görünce Beyoğlu'nun bâzı ziyâret mahalle-
rini, baba dostlarını, ahhâbı vesâireyi ziyâret arzusu
o günü dahi tatil ettirir. Çarşamba günü kaleme gidecek
olur ise altıdan dokuza(alaturka saat) kadar olan vakti
ancak haftanın vukpuatını hikâyeye bulabilip akşam için
mutlaka iki dalkavukla gelir. Bunlar dahi kendisi gibi
genç olacaklarından ve bâhusus Fe âtun Beyefendi Beyoğ-
lu'nda oturmak münâsebetiyle ahhâbını alafranga bir
yolda eğlendirmek lâzım geleceğinden Perşembe gecesini-

de alafranga eğlence mahallerinde geçirir. O gece sabahlandığı cihetle Perşembe günü akşama kadar uyunur. Nihâyet yine Cuma gelir. Ve işte şu bir haftalık meşgûliyet nasılsa diğer haftaların meşgûliyetleri dahi yine nev' imâ onu andırır.

Ya böyle haftada üç saat kaleme giderek onu da nakd-i hikâyatla geçiren bir delikanlı ne öğrenebilir?

Nasıl ne öğrenebilir? İşte Felâtun Bey öğrenmiş ya! Yazısı var, okuması var, Fransızcası var, zekî, fatîn, cer ezeli, hususuyla ayda babasının yirmi bin kuruş da irâdı var. Dünyada bir adamın öğrenebileceği ne kaldı? " (90)

Ahmed Midhat, "Cellâd" adlı esirinde Paris'te gençlerin vakitlerini sefâhat âlemlerinde nasıl geçirdiklerini anlatır: "... Madmazel Stephani Tonac, kendisine rağbet eden delikanlıların hiç birisine meylekmez idi. Müşkölpesent olduğu için değil. O zamanlar Paris'teki kibardan olsun, sigardan olsun, delikanlıların kâffesi erbâb-ı sefâhetten olup, gece gündüz vakitlerini kumarhânelerde, tiyatrohânelerde, vesâirehânelerde!... Vesâirhânelerde! ... geçirdiklerinden hangi kız kocaya varırsa yalnız bir kaç hafta müddet kocasının güler yüzünü görebilerek, bu âdetâ riyâkârane bir güleryüz olduğunu ve diğer cihetten damad efendilerinin zevcelerinden aldıkları cihaz bedelini sefihâne ve müsrifâne bir sûretle yediklerini ve paralar bittikten sonra zevçelerinin hiç de yüzüne bakmadıklarını Madmazel Stephani'nin dik- 90)- Felâtun Bey ve Râkım Efendi, s. 5-6.

katli gözleri dâimâ görür ve annesine şöyle der:

--- Babamın alın teriyle kazandığı sermâye-i ticâreti tiyatro kızlarına yedirmek için mi kendisine bir damad getireceğim. Teehhül husûsunda benim hiç acelem yoktur." (91)

Ahmed Midhat Efendi eserlerinde devrinin insanlarının zamanlarını nasıl değerlendirdikleri ve nasıl vakit geçirdiklerinden bahsederken, bazı eserlerinde ise 18. Asır da yaşayan insanların vakitlerini özellikle kış mevsiminde sohbetler ve türlü oyunlarla geçirdiklerinden söz etmektedir: "... 1793 senesi kanûn-ı sânisî içinde yâni kış mevsiminde bir gece Uzletî Efendi'nin Aksaray'da kâin konağına ahhâb toplanmış sohbet ederlerdi.

Ha!.. O devirde İstanbul'un kış sohbetlerine dâir biraz izâhat vermeliyiz:

O asırda Beyoğlu'nda Naum'un İtalyan tiyatrosu ve Palais de Cristal yanında bir Fransız tiyatrosu yok idi. Çalgılı kahveler , filânların da mefkûd olduğunu anlarsınız. Hâsılı Beyoğlu'nda eğlence!... Mahalleri yok idi vesellâm. Ne hacet? Gece değil gündüz bile İstanbul'dan Beyoğlu'na Tophane'ye filâna geçmek için bir deniz seferi ihtiyar olunmak lâzım gelmekle bu meşâkkatı pek çok kimseler ihtiyar edemezler idi. Şimdi İstanbul'da veya Tophane tarafında doğup, ak sakallı olduğu halde henüz Üsküdar'a geçmemiş pek çok adamlar bulunabildiği gibi o zamanlar dahi İstanbul'da doğup büyüdüğü halde Beyoğlu tarafını bilmeyen adamlar dahi var idi.

İmdi Beyoğlu'nun şimdiki eğlenceleri o asırda kim-

senin hayâline bile gelmemiş olduğu misülli Gedikpaşa'da dahi bir Osmanlı tiyatrosu veyahûd o tiyatronun selefi olan sulye(şoulier) dahi yok idi.Ötede beride bâzı mahalle kahveleri var ise de kibar gidemedikten başka namusu üzerinde olan esnâf bile gidemez idi.Çünkü kahveler,yeniçerilerin bâzı erâzili ile eşkiyâ-yı ümmet tarafından istilâ edilmiş idi.Kahvelere çıkan halkın bellerinde bir kucak silah bulunup bunları bâzı cemiyetlerde ise daha başka bir sûretle eğlenebilirler idi.Takrîre muvaffak kuvve-i nutkûye sahibi adamlar ağızdan fıkralar rivâyet ederek herkesi kemâl-i rağbetle istimâ'a mecbûr ederler idi.Bu kabil cem'iyetlerde asrın şu'ûnât yevmiyesi de hikâye edilmek âdet olduğundan hergün her kim ne vak'a işitmiş ise akşam o vak'ayı mecliste hikâye eder idi.Çünkü o zaman şu'ûnât-ı yevmiyeyi haber almak için gazete dahi yok idi.

O zamanlar İstanbul'da kışın nasıl muhabbetler edildiğine dâir şu muhtasar ta'rifimiz kâfi görölür ya?" (92)

Yazar "Dolaptan Temâşâ " adlı eserinde ise eski İstanbul'da Balat mahallesi civarında yapılan helva sohbetliriyle insanların vakitlerini geçirdiğinden bahsetmektedir:"... Helva sohbeti :Balat mahallesinin yukarı taraflarında 'Kesme Kaya' denilen civarda esnâftan bir zât helva sohbeti yapmaya karar vermiş idi. Malûmdur ki eski zamanlarda kış gecelerinde helva sohbetleri yapılır idi. Ne yap-sınlar? O zamanlar balolar, tiyatrolar, suvareler,mâruf değil idi ki! Kırathâneler filânlarda yok idi. Mahalle kahvelerinde uzun kış gecelerinin bir mikdarını geçirebil-

mek için ise , her yiğidin kârı sayılabilir mi? Ocak başında yanan kandillerin zeytinyağı dumanları kahvehânenin şurasına burasına konulan ve her üç dört dakika bir ona mahsus, makas ile fitilleri kesilmek lâzım gelen yağ mumlarının dumanlarına karışarak ve bunların her ikisi üçer beşer karış uzunluğundaki çubukların kâse kadar büyük lülelerinden buram buram intişâr eyleyen dumanlar ile bi-l-ittihât , kahvehâne içi göz gözü görmez bir hale gelir. Tiryakilerin ağlebi , müzmin bir bronşit illeti ile malûl olduğundan boğula boğula beş dakika öksürdükten sonra çıkarabildiği bir parça balgamı eğer terbiyeli adamlardan ise , peyke önüne bıraktığı yemenilerinin altına tükürüp, bu kadar terbiyeli ve mülâhazalı adamlardan değil ise 'tu...' diye ta kahvehânenin ortasına kadar fırlatır. Afyon yiyenler, esrar çekenler birer tarafta uyuklayıp, sayıklarlar. Battal Gazi , Hamzanâme gibi bir kitab okutarak dinlemek sûretiyle eğlenmek lâzım gelse kitabı okumaya yeltenmiş olan kârî heceleyle heceleyle, kekeleye kekeleye yine bir türlü söktürüp çıkartamadığı yerlerde zihnî gözü açık ânsanların canlarını sıkırlar.

... Bazı bazı saz çalıp eş'ar okuyan âşık namlı tavuk pazarlılar dinlenmek lâzım gelse , biri naz ve istighnâ-yı mârûrânelerinden sonra âvazları çıktığı kadar haykırarak okudukları şeylerden zerre kadar irfânı olanlar, mütelezziz olabilmek şöyle dursun, bunu kendileri için en büyük işkence addederler. Aralıkta bir yüzük oyunu, tura oyunu gibi oyun çıkaracak olsalar, süfe-

hâsı, füzelâsına bir kat gâlib olan o kahvehânede bu oyunların sebebiyet vereceği kavgalar, gürültüler onlardan husûle gelebilecek zevki de berbat ederler. Şeker çekişmek, vâkıâ bu kahvelerin en sâkitâne eğlencelerinden madûd idi ki terâzinin bir gözüne gayr-ı muayyen bir mikdarda vaz'olunan şekerin kaç dirhem olduğunu keşf için herkes o kefeyi eliyâde tartıştırıp yoklayarak 'şu kadar dirhem' dedikçe diğerlerini yoklayıp dirhemini mikdarını arttırırtıra nihâyet son yoklayan adam şekerin hükmolunan dirhemler sıkketinde olmadığına yakîn hâsıl eder ise 'tartsınlar' demesiyle şeker tartıldıkta muayyen olan dirhemden eksik ise bu kumandayı verenin ve ziyâde ise son müzâyedeyi arttıranın malı olmasından ibâret idi. Ancak bu oyunda dahi şamata, gürültü, nizâ ve bâzı kere müdârebe derecelerine varır idi.

Elhâsıl o zamanın mahalle kahveleri bu mişüllü patırtılı gürültülü eğlencelerden mahzun olanlar için belki bizim bu satırlarda bir bir şîve-i muâhezekârane ile yazdığımız şeyleri bir sûret-i sitâyişkârane de yazdırtacak eğlence mahallerinden madûd olabilir idiyse de herhalde kendini bilenler kış mevsimlerinin uzun gecelerini kısaltmak için oralara müracaat etmeyip 'ârifâne' veyahûn 'hârifâne' denilen sûrette yâni kimler bulunacak iseler onlardan toplanacak beşer, onar kuruş ile yapılacak bi-l- münâvebe verilen ve ismine 'helva sohbeti' içtimâlarda eğlenmeyi tercih ederlerdi." (93)

93)- Dolaptan Tehâşâ, İstanbul, 1307, s. 4-7.

Ahmed Midhat "fendi'ye göre insanın hayatında zamanın ehemmiyeti büyüktür. Hayatı boyunca çalışan ve çalışmanın lüzûmuna inanan yazar, eserlerinden de anlaşıldığı üzere vaktin boşa geçmemesi ve çok iyi değerlendirilmesi düşüncesindedir.

II. BÖLÜM :

PARA

1- PARA VE PARA KAZANMA

Ahmed Midhat Efendi , eserlerinin pek çoğunda para ve paranın öneminden bahsetmektedir. Letâif-i Rivâyat serisindeki "Para" adlı hikâyesinin ilk cümlesi şu şekilde başlar:" Ser levhamızı beğendiniz mi? Ne tatlı, ne ehemmiyetli bir şey üzerine hikâyemiz esasını bina eylediğimizi gördünüz mü ? Para bu..... Parrrrrra..... Onu böyle

telâffuz eylediği zaman pek çok para-perestlerin gözle-ri faltaşı gibi parlar. Lokma gibi kabarıp çeşm-hânele-rinden dışarı fırlar." (94)

Paranın insan hayatındaki gücünden bahsederken "halkımızın indinde para nedir, bilir misiniz? ' diye sorar ve şöyle devam eder:"Para ol kuvvet-i mahzdır ki âcizi muktedir, miskini kavî, korkağı yiğit, hâsılı u-mum için bir tabir-i umûm olmak üzere diyelim ki küçüğü büyük eder. Bektaşî'nin dediği gibi paranın bir maden olduğunu bilmeyip de yalnız kuvvetini muvazene edecek ol-sak, 'herşeye kadir bir şey ise o da budur' diye paraya perestiş etmek lâzım gelir... Zirâ müşkilât yoktur ki paranın yüzü gösterilince onun sımsıklı düğümleri çözül-mesin! Ne kadar ırzlar, ne kadar iffetler, ne kadar ha-miyet-i millîyeler, ne kadar gayret-i vatanîyeler para-nın önünde aczlerini itiraf ederek baş eğmişler, boyun bükmüşlerdir. Ama parayı yalnız bu derece muhrib zannetme-yiniz! Para tamire de hizmet eder. Ne kadar ırzlar, ne ka-dar iffetler, ne kadar hamiyet-i millîyeler, ne kadar gayret-i vatanîyeler âdetâ **yılmak** üzere gelmişler iken para onları tekrar ihyâ ve tamir etmiştir. Para ipten adam alır. Şakağa ve beyne teveccüh etmiş olan tabancayı ve yürek üzerine sıyrılmış olan bıçağı geriye çevirir. Hem de nasıl ya? Kendi eliyle ipini çekecek ve kendi par-mağıyla tetiğe dokunacak ve kendi avucuyla kabzayı tuta-cak olan adamları yine kendi dest-i can-sitâsından kur-

tarır." (95)

Ahmed Midhat Efendi, paranın insana yalnız her saadeti, her bahtiyarlığı hasıl edecek bir vâsıta olmadığı düşüncesindedir: "Belki her beliyeye, her sudâ'a yol açacak bir şey varsa o da paradır. Para insanın arzularına heveslerine vüs'at verir. Bunların ilk derece-i iktisa'ına kâfi para elde bulunsa bile arttıkça artan derecesine eldeki paranın kifâyet edemeyeceği de olur. İşte o zaman para câlib-i refah olmayıp müstevcib-i müşkilât olduğunu insana teslim ettirir." (96)

Paranın 'mübâdele-i umumîyeye vasıta olmak üzere icad olunduğunu'söyler! "... Paraya dair iktizâ eden izâhatı vermezden evvel bir kere her servetin mübâdeleye vesâtet edemeyeceği hakkında iktizâ eyleyen bazı izâhatı vermeli. Evvelâ mübâdele-i umûmiye vesâtet edecek olan şeyin yine servet-i umûmiyeden olması şarttır. Zîrâ mübâdele bir serveti diğer servetle, bir mahsûlü diğer mahsûl ile mümkün olup başka türlü fuzûli olarak ceryân eden alışlara verişlere 'mübâdele' denilir." (97)

Yazar bu mübâdeleye vâsıta olacak paranın kullanılma sahası geniş olacağından , yıpranıp, bozulmaması ve dayanıklı olmasının lüzumunu vurgular: "... Mübâdeleye bu eşkâlden kurtarıp suhûlet-i müstahakasına nâil

95)- Hüseyin Fellâh, s. 39.

96)- Para, s. 84.

97)- Ekonomi Polâtik, s. 126-127.

etmek için akl-ı beşer öyle bir servet aramış ki kıymet mübâdelesindeki tehâlûf demincek arzeylediğim ekmek kıymet mübâdelesindeki tehâlûften bile az olsun. Kıymet-i câriyyeyi mutlaka addolunabilmeye istihkâkı görülsün.

Böyle bir servet te'lif-i âcizânemin, 'her servet mübâdeleye vesâtet edemez' sernâmeli faslında tafsil edildiğine göre elden ele mübâdele ve istimâlinde yıpranıp bozulmamalı. Bayatlamamalı, çürümemeli. Bu gibi âfet ile kıymet-i ibtidâiyyesinden düşmemeli. Kırıldığı zaman eczâsı dahi mecmûunun kıymetini hâiz olmalı. Ne hava kadar mebzûl olmalı ki 'kıymek' ıtlâkından ba'id olsun. Ne de 'simurg' gibi ismi var, cismi yok sûretinde bulunmalı ki kimsenin eline geçmesin. İşte bu misûllü o saf altın ve gümüş ve bakır da bulunarak mekâdîr-i cismiye için altın ve mekâdîr-i mutavassıta için gümüş ve mekâdîr-i âdiye için dahi bakır kıt'aların üzerine mikdarlarına göre kıymet-i câriyelerini mübeyyin bir damğa urularak meydan-ı tedâvüle çıkarılmış. Beyne'l-beşer öyle bir mukavele-i mâ'nevîyye akd olunmuş ki herkes bu müdevver kıtâ'at-ı madenîyeyi alal'umum ve alal'ıtlak muhtaç-ı aleyh olmak üzere kabul ve bu kabulde ittifak eylemiş.

Bu halde bîr kunduracı 'kundura verdim ekmek aldım'diyemez iken, 'kundura verdim para aldım ve para verdim ekmek aldım' diyebilmiş. Buradaki dakîka-i mantıkîyyeye kemâl-i ehemmiyetle nazar-ı dikkat-i aliyye-davet ve celb eylerim. Mantıkân iki kaziye birbirinin

aynıdır. Gayet-i kaziyye-i sâniyede hadd-i evsatı hazf-dan ibâret bir külfetçik ihtiyar olunur ise kaziyye-i evveliyeye ircâ 'edilivermiş olur." (98)

Ahmed Midhat Efendi'nin roman ve hikâyelerinde kahramanlarının para ile ilgili düşüncelerinde farklılıklar dikkati çekmektedir. Meselâ bâzıları para kazanmayı çalışmalarının ve emeklerinin karşılığı olarak düşünmekte ve bunu tabii saymaktadırlar. Bâzıları için ise para kazanma hayatlarındaki tek gayedir. Bu gaye onlarda hırs halini almıştır ki aslında bu tipler Midhat Efendi'nin tasvip etmediği tiplerdir. "Para" adlı hikâyesinin kahramanı Sulhi de bunlardan biridir. "... Bir akşam Yazıcıoğlu'nun selâmlığında Trabzon'lu, Rize'li birkaç yazıcı ve kapdan dahi misafir oldukları halde paranın ehemmiyetine ve para kazanmanın ne büyük bir şan ve şeref addolunmak lâzım geldiğine dair açılan söz üzerine Sulhi ber-vech-i âti serd-i efkâra başladı:

---Efendiler. Böyle şeylerde insanın fikrine , mütâlaasına delâlet edecek olan şey fenn-i tarihtir. Tarihe müracaat ederseniz görürsünüz ki insanların şan ve şeref addeyledikleri şey devranı ba'd-ı devr , asren ba'd-ı asr pek çok tebeddülâta uğramıştır. Bir zamanlar şan ve şeref yalnız hikmette olduğundan Yunanistan'ın ukalâ-yı seb'ası ve onlara tâbi olan hükemâsı o devrin kahramanları addolunurlardı. Onlardan sonra cihangirlik şan ve şeref addolunduğundan, sezosttrisler Büyük İskender'ler Kayserler, filânlar bu yolda en büyük kahramanlar addolunmuşlardır. Bir zaman dahi ulûm ve maârif şan ve şe-

ref addolunmuştu ki binlerce esâmi bu yolun kahramanı sayılırlar. Hâsılı bir zamanlar sanâyi-i nefîse şan ve şeref addolunarak erbâb-ı bütün cihanın hürmet ve ta'zimine mazhar olmuşlardır. Şimdi bu zamanın en büyük şan ve şerefi ise paradır. El-yevm para kazanan bir adam vaktiyle hikmet söyleyen feylesoftan , esfâr-ı cihangirâneye çıkan sâhib -kırândan , kutb-i zaman addolunacak erbâb-ı ulûm ve fûnûndan ve sanâyi-i nefîsede en ileriye varan esâtizeden, hâsılı herkesten , her şeyden daha galibdir. Bu devrin en büyük kahramanları Rochild'ler, Komandolar ve bunlar gibi zenginlerin mecâmî'olan bankalardır. Düşünmelidir ki bunca şimendiferleri, tünelleri , kanalları ve dağ gibi gemileri yapan hep paradır. Zenginlikteki kudretin şu cihetine şaşmamalıdır ki beş paralık kâğıt parçasına beş bin liralık kıymet veriyor. Krallar, imparatorlar bile sarrafların , bankacıların minneti altında bulunuyorlar. Çünkü onlara borçları vardır. İşte 'para' denildiği zaman onun kıymet ve ehemmiyetini şu nokta-i nazardan muvazene etmelidir." (99)

Sulhi de dünyayı paranın idare ettiği fikri hâkimdir. Onun başlangıçtaki dengeli yaşayışı ile para kazanma ve harcama hırsı, evlendikten sonra bu dengeyi sefâhate sürükler. (100)

Meşrû yoldan kazanılmış zenginliği insan için iftihar vesilesi olarak kabul eden Midhat Efendi'

99)- Para, s. 62-64.

100)- Orhan Okay, a.g.e., s. 378.

nin (101) roman kahramanları arasında şahsî gayretiyle meşrû yoldan para kazananlara da rastlanılmaktadır. Bunlardan biri de "Felâtun Bey ve Râkım Efendi" romanının kendisinin bir benzeri olarak görülen kahramanı Râkım Efendi'dir. Mevzu bahis romanda Râkım'ın ilk defa para kazanması şöyle anlatılır: "... Râkım Efendi'nin evvel-i hali buhdan ibaretti. Parasızlık ise âdetâ yirmi yaşına kadar devam eylemişti. O zamana kadar kalemce nâil olduğu maaş yüz elliye kadar varmış idi ise de, yirmi yaşında bir hâricîye hulefâsı için bu paranın para bile demek olmadığı müsellemdir. Birgün Râkım Efendi'nin ehibbasından bir matbaacı kendisine Fransızca bir kitap getirdi. Bunu Türkçeye tercüme ederse yirmi altın kadar verebileceğini arz eyledi. Kitap, yüz elli, iki yüz büyücek sahifeli bir şey oyduğundan koca Râkım bunu bir haftada çevirmek cesâreti ile kabul eyledi. Vâkıâ bir haftada değil ama on iki günde kitabı bitirip götürdü. Matbaacı dahi yekten yirmi lira verdi.

.....Biçâre Râkım o zamana kadar bu mikdar parayı Galata'da sarraf kutularından başka bir yerde görmemişti. Hele bir gün olup da kendisinin hem de sa'y-i desti olarak bu mikdar paraya sahip olabileceği ihtimâlini vâkıâ arzu eder idi ise de hiç hükmedemezdi. Şimdi bu serveti, bu hazineyi avucu içinde görünce hâlâ kendisinin olduğuna inanmayıp, bir hayli teemmülden sonra bu hazineye mâlik olduğuna inandığı zaman gözlerinden dolu taneleri gibi sirîşk-i sürûru cereyandan men' edememiştir.

101)- Necat Birinci, "Ahmed Midhat Efendi'nin Önemli Bir Romanı: Müşâhedât", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Sayı 4, İstanbul, 1980, s.70.

--- Ne o ? Şaşırdınız mı? Hey kardeşim hey! İçinizde Râkım halinde büyümüş adam varsa düşünsün, baksın. Sa'y-i mest olarak ilk kazandığı paraya ne kadar sevinmiştir, der-hâtır etsin. 'Bir adamın yirmi lirası olamaz mı? ' diye düşünmek nâ-becâdır. İşte ömründe yirmi lirayı görmemiş ve insan olmak için ne lâzımsa istihsâl-i umûrunda sa'ydan geri durmamış olduğu halde ilk def'a olarak bu parayı kazanmış olan zat bizim Râkım Efendi'dir." (102)

Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında fakirliğini çalışarak yenmeye çalışan tiplerden biri olan Râkım Efendi aynı zamanda onun tasvib ettiği tiplerdendir. Âdetâ ekmeğini taştan çıkaran bu tipler, kazandıkları parayı da son derece hesaplı harçayan kişilerdir."... Bâ'dehu şu ilk servetin mahall-i sarfını düşünmeye başladılar. Zirâ biz Râkım'ın bu kadar paraya ilk def'a olarak mâlik olduğunu söyledik ise kendisine aç gözlülük isnad etmemiştik. Bilâkis Râkım fakr içinde tok gözlü olduğu halde büyümüş olduğundan eline para geçtiği zaman onu ketm etmeyi mümkün değil tecviz etmeyerek akçeyi saadet-i medârı bilir ve binâenaleyh husûl-i saadet yolunda sarf etmek için para kazanmayı sever idi.

Her başlangıçta , her sifhta bir bereket olduğu erbâbı indinde mütekeddir. Bu itikâdı bizim Râkım Efendi'de tevlîd edecek haller dahi gecikmedi. Kendisi Bâbî-âli'ye vürûdu eksik olmayan ecnebî gazetelerini baştan aşağıya süzerek aldığı malûmât üzerine diplomatlığa dahi vüs'at vermiş olmakla aralıkta bir bâzı evrâk-ı ha-

vâdise bendler yazmaya başladı. Bu hizmeti bir aralık meccânen görüverir idiyse de matbaacılar kendisini hizmet-i tahrirde devam etmeye mecbûr eylemek için haftada, on beş günde Râkım'ın eline birer , ikişer lira kıstırmaya başladılar... Râkım bir kaç sene bu yola devam eyledikten sonra ayda yirmi otuz liraya kadar kazanmaya başlayıp, fakat biçâre çocuk bu parayı kazanabilmek için yirmi dört saat gününden yalnız yedi saat kadarını uyku ve istirahat ve yemeğe, içmeye sarfederek on yedi saatini hemen mütemâdiyen işlemek ile geçirirdi. " (103)

Yazarın eserlerinde Râkım Efendi gibi ekmeğini taştan çıkararak ve malî durumlarını bu şekilde düzelten başka şahsiyetler de vardır. Meselâ "Karnaval" daki Resmî Efendi, "Bahtiyarlık" taki Şinâsî Bey, "Para"daki Vahdetî, "Jön Türk" teki Nurullah Bey sayılabilir. Bunlar çok güç ve müşkül şartlar altında yetişmiş, bizzat muharrir gibi çalışarak hayatlarını kazanmışlardır. Bunlardan başka aynı şekilde para kazanma fikrine sahip , varlıklı aile çocuğu olan "Paris'te Bir Türk" teki Nasuh tipine de rastlanmaktadır. Nasuh, Paris'e muharrir olarak çalışmaya gider. Bir yandan seyâhat hatıralarını kaleme alan Nasuh Efendi bir yandan da Paris umûmî kütübhânesi hakkında mufassal bir kitap hazırlamaktadır. Bir gün yine kütübhâneyi ziyârete gider. " Bu sırada bir matbaa makinesine tesadûf eyledi ki arabî bir kitabın ilk on altı sahifesi konulmuş ve basılmakta bulunmuş idi. Evrâk-ı matbuadan birisini eline aldı. Ve daha ilk sahifesini

gözden geçirir iken dört beş yanlış buldu. Keyfiyeti makineciye haber verdi... Orada oturup on altı sahife-
de seksenden fazla yanlış düzeltti. Bunun üzerine mat-
baa müdürü kendisine bu yanlışları düzeltmesi teklifin-
de bulunur. Forma başına on franga tashih edilmek üze-
re bir de şifâhî mukavele akd ederler. Nasuh Efendi bu
iş için kütübhâneye gelmeye mecbûr olmayıp işi isterse
evinde de yapmaya serbesttir. Bu işten eline yüz frank
gececektir. Nasuh Efendi yeni gelirâtına ziyâdesiyle se-
vinmiştir. Zirâ Paris gibi bir yerde kolu kuvvetiyle pa-
ra kazanmaya muktedir olan Türkler, pek nâdirdir." (104)

Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinde parayı kazan-
manın olduğu kadar, parayı harcamanın da ehemmiyeti üze-
rinde durulmuştur. Kahramanlarından bir kısmı parayı ol-
dukça ölçülü harcar. Meselâ "Paris'te Bir Türk"teki Nasuh
bunlardandır. Bâzıları da "Obur"daki Neşatî Efendi gibi
tiplerdir. Üsküdü'nde İhsaniye'de oturan büyüklerden
Neşatî Efendi, zamanının saf ve eğlence düşkünlerinden, İs-
tanbul'da, dışarıda birçok yeri, emlâkı, serveti olan bir a-
damdır. Hiç bir işle uğraşmaz, vaktini muziplikler tertibiy-
legeçiren, sonunda fenalık olsa bile para kuvvetiyle işini
yapan ve fakat o sürekli kahkahalarla güldükten ve kendini
eğlendirdikten sonra yüzlerce altın gitse ne çıkar diyen
tiplerdendir. (105) Ya da parasını gönül eğlencelerinde
harcayan ve kaptıran "Karnaval" ın Nizamî'si ve "Felâtun
Bey ve Râkım Efendi'nin Felâtun'u gibidir: "...Nizamî

104)- Paris'te Bir Türk, s. 149-150.

105)- Obur, İstanbul, 1302, s. 6-7.

devâir-i hükümetten birisinde sandık emâneti hizmetinde bulunduğu ve ehl-i evlâd sahibi iken çapkınlığa olan hevesini bir türlü yenemediği ve hele işreti biraz ziyâdece sevdiği malûmunuzdur. Daha Karnavalın güzerânı esnâsında yâni Mart ayında Nizamî bir kaç gün rakıya fâsıla vererek emânetinde bulunduğın hesabını rü'yet eyledikte seksen bin kuruş kadar zimmetine geçmiş olduğunu görerek gözleri faltaşı gibi açılmış idi. 'Ah Eleni! 'yollu bir âh-ı tahassür çektiği zaman Nizamî Efendi bu müddet zarfında bir kaç maaşı da gittiğini ve halbuki idâre-i beytiyyesi için çarşıya dahi borçlandığını yâni el-hâletü hâzihi bir yüz yirmi bin kuruş kadar borç altında kaldığını der-hâtır ederek kendisini bütün bütün yeis ve nevmîdiyye kaptırmış idi. Ondan sonra akşamları kaleminden çıktığı zaman 'kıt kanaat geçinerek aylıktan arttırdığım parayı borçlarıma mahsub edecek olsam dört beş senede ancak ödeyebileceğim . Aman Yarab! Şu belâdan kurtulmak için bir yol yok mu? ' dedikçe bu yolun ancak meyhâne yolu olabileceğini görür. Vâkıâ meyhânede biraz teselli bulur idi." (106)

"Felâtun Bey ve Râkım Efendi" romanında ise Felâtun bütün servetini gönül eğlencelerinde kaptıran bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır:

"....

Felâtun--- Hınzır kahbe, beni yolup kül ettikten sonra yüz çeviriverdi.

Râkım--- Yolduktan sonra mı?

Felâtun--Ah öyle ya!

Râkım-- Bâri ma'li bir kaç bin liraya oldu mu?

Felâtun-- Bir kaç bin mi? On altı bin demiyor musun?

Râkım-- ("Aha ziyâde telaşla) Ne dedin? Zâti senin servetin ne kadar idi ki?

Felâtun-- (Gözleri dolarak) İşte ne kadar ise hepsini yoldu. Ah birâder ! Sen bana hep doğrusunu söylemiş idin. Ama ne fâide ? O zaman şimdiki aklım olsa idi ne yapacağımı ben bilir idim. " (107)

Ahmed Midhat Efendi'nin "Para" adlı hikâyesinin kahramanı Sulhi ise parayı menfaat gayesiyle harcayan bir tiptir. Denizcilige, çiçekçiliğe ve turfandacılığa meraklı olan Sulhi bütün bu zevklerin yalnız para ile gerçekleştirilebileceğine inandığından zengin bir adam olan Yazıcıoğlu'nun kızı Şerife'ye tâlib olmuştur. Bu evliliği sağlayabilmek için masraftan kaçınmamış ve halasından kalan serveti harcama yoluna gitmekten çekinmemiştir. Ayrıca evlendikten sonra ise metreslerine yaptığı harcamalar onu iflâsa kadar sürüklemiştir. "... Vâkiâ Sulhi iç güveysi girdiğinden güyâ hiç bir masrafa dâ'îr edilmiyor idiyse de , ayda iki yüz yirmi lira vâridâtı olan bir damadın hiç bir şey yapmadığı halde bir iki bin liracık olsun sarfedivermesi iddia eylediği servetle ancak mütenâsib düşeceğinden ve kaz gelecek yerden tavuğu esirgememek lâzım gelip Sulhi'nin fedâ eyleyeceği tavuğa nisbetle umduğu kaz değil, öküz ve fil nisbetini bulacağından halasının kendisine terk eylediği servetin eshâm kısmını tamamıyla elden çıkarmaya mecbûr olmuş idi. " (108)

Aynı hikâyede Sulhi'nin kayınbabası Yazıcıoğlu'nun

107)- Felâtun Bey ve Râkım Efendi, s. 134-135.

108)- Para, s. 79-80.

Parayı insanın ölçüsü olarak gördüğünden bahsedilir."... Yazıcıoğlu öyle doktor, kâtib, feylesof, müellif, filân hiç bir kimseyi on paraya almıyor. Parası olmayan insanı insan bile saymıyor. Onun için insanların ölçüsü liradır. Bir adam soracağı zaman kaç liralık olduğunu soruyor."(109)

Paranın insana saadet getireceği, dünyada her saadetin parayla mümkün olacağı düşüncesindeki Sulhi'ye karşılık, hikâyenin ikinci plandaki kahramanı Vahdetî'nin bu görüşe katılmadığı dikkati çeker. "...---Birâder! Ben dünyada her saadet parayla hâsıl olacağını iddia eylerim de sen bana muhalefette bulunursun. İşte seni lâtife hakkındaki emelimden mey'us eden şey de mahazâ paran olmayışındır.

Vahdetî me'yusâne bir tebessüm ederek dedi ki : --- Hayır birâder! Öyle değildir. Bende para olmaması beni mahrum etmemiştir. Belki sizin kayınpederde para bulunması bâis-i mahrûmiyet olmuştur. Bâzı şeyler vardır ki husûlüne vâkıâ para sebep olur. Bâzı şeylerin de husûlüne para mâni olur. " (110)

Ahmed Midhat Efendi, gazla para kazanma, yahud da kaybetme esnâsından bâzen insanın aynı psikolojik duruma düşebileceğinden de bahseder: "... Zamanımızda bir kaç emsâlini gazetelerde cümlemiz gördük ki Rumeli hisselelerinden otuz bin lira kazananlar meyânında bâzıları çıldırmış, bâzıları vefat etmiş olduğu gibi komisyon hanında külliyetlice para kaybedenlerin bâzıları çıldırmış, bā-

109)- Para, s. 100.

110)- A.g.e., s. 111.

zıları telef olmuştur." (111)

Romanlarındaki kahramanlarından bazıları parayı kötü niyetleri için kullanır. Meselâ "Müşâhedât"ta Feride, Refet'e olan aşkının karşılıksız kalması karşısında ümitsizliğe düşer. Para ile te'min ettiği bir Yâhudi'ye Agavni'yi öldürtür. Ya da "Haydut Montari" adlı romanında Corcino, vaktiyle Kont'un gemilerinde uşak vazifesini görürken çeşitli hile ve sahtekârlıklar neticesinde kısa bir zamanda kazandığı büyük servetle Napoli'de tanınmış bir sinyor seviyesine yükselir. Kont'un servetiyle zengin olan sinyor Corcino, Kont'un kendisi hakkındaki şüphesini hissettiği zaman , parayla tuttuğu haydutlara Kont'u öldürtür. Ahmed Midhat, romanının çoğunda cinâyetler ile çeşitli suçlu tipler üzerinde dururken bunların yorumuna girmedigi görülür. Ancak ona göre bir memlekette cinâyetlerin çoğalması ahlâksızlığın ölçülerindendir. (112)

Yazar, Osmanlılarda yakın devirlere kadar devam eden kölelik ve câriyeler konusuna da eserlerinde değinmiştir. Tanzimat sonrası Türk edebiyatında "amık Kemâl"-den başlayarak bir çok romancının esâret mevzûunu işlemiş olduğunu bilmekteyiz. Ahmed Midhat'ın onlardan farklı tarafı bu mevzû sosyal bir problem olarak değil, daha çok romantik bir duygunun temeli olarak işlemiş olmasıdır. Cârîye ve köle alım satımında ise paranın yine ön planda olduğu bazı eserlerde dikkati çekmektedir. "Felâtun Bey ve Râkım Efendi" deki Cânân ,

111)- Hüseyin Fellâh , s. 22-23.

112)- Orhan Okay, a.g.e., s. 280.

"Jön Türk" teki Dilşinâs Hanım, esâret ve insan ticâreti mevzûunu işleyen "Esâret" adlı hikâyesindeki Fitnat ve onunla aynı gün satın alınmış olan Fatin, ayrıca "Dünyaya İkinci Geliş" ve "Kafkas " romanlarında ön planda yer alan câriyeler bunlara misâldir. (113)"...

Cânân sevmek ve sevilme husûsunda çok hassas bir kızdır. Râkım'ın konuşmalarından yakın alâkalarından, bakışlarından kendisine karşı büyük bir muhabbet sezen Cânân'ın kalbinde Râkım için kuvvetli bir aşk uyanır. Râkım'ın kendisini bin beş yüz altın mukabilinde başka bir adama tacağını öğrendiği zaman Râkım'a olan aşkını çekinmeden itiraf eder. 'Ben ne bin beş yüz altın isterim, ne esvâb isterim, ne elmas isterim! Ben sizi isterim efendim, sizi isterim. Sizin esiriniz kulunuz olayım. Bana o saadet yetişir'." (114)

Ahmed Midhat "Hüseyin Fellâh " adlı romanında insanların paraıyla satın alınması husûsunda fikrini şöyle belirtir:"...Nefsini fûrûht etmek ne kadar büyük , ne mühim, ne müşkil bir şey olduğunu Şehlevend pek âlâ bilir idi. Ya bir vakit Şehlevend dahi ol küçük hanımlardan değil mi idi ki, konaklarında bir câriye şayet kırbaç altında helâk olur ise yalnız onun kıymeti kadar bir meblâğ telef olmuş idüğü hesap olunarak yoksa bir nefes helâk olduğu asla hesaba katılmaz. Niçin katılsın? "Telef olan şey insan değildir ki ! Câriyedir! Kuldur! Esir- dir! Paraları saydıkları gibi yerine dört tane daha mübâyaa olunur. İnsan odur ki akça ile satın alınamaz."(115)

113)- Orhan Okay, a.g.e., s. 151-152.

114)- Felâtun Bey ve Râkım Efendi, s. 68.

115)- Hüseyin Fellâh, s. 33.

Ahmed Midhat'ın romanlarında bazen de ahlâk telâkkilerinden sıyrılmış kadın ve erkek tiplere rastlanır. Bunlar dostlarına paralarını yedirmekten çekinmezler.

"...

Şefik-- Aman canım, Cevriye Hanım, size bir şey daha soracağım. Âendi hissiyât-ı âşıkânenizin mahvolduğunu kendiniz söylediniz ya. Ârife o zaman ne haldeydi? Onun aşka itikâdı var mı idi?

Cevriye-- Valla efendim, o kadın o kadar zeki , o kadar âkil olup da cihanı parmağı ucunda çevirmeye muktedir olduğu halde bir cihetten o kadar ahmak idi ki tarif kabul etmez. Evet o aşka inanır idi. İki, üç, dört adam birden sevdiğini gördüm. Ama gerçekten sever idi. Sevdiklerinin bâzısından hediyeler, akçeler kabul eder ve bâzılarına ise kendisi verir idi. Hattâ sebeb-i felâketi bu olmadı mı ?

Şefik-- Nasıl sebeb-i felâketi?

Cevriye-- Ârife Hanım perişan olmasa idi bugün ben dahi bu halde bulunur mu idim? Ondaki mal biter tükenir mal mı idi? Efendim bu kadının hamâkatını arz ettim ya. Şahbaz Efendi isminde bir adam türedi ki cin oğlu cin, şeytan oğlu şeytan bir herif idi. Âanımı görür görmez etvârını, ahlâkını anladı. Yüreğinin ince yerlerine kadar keşfetti. Kendisine bir derecelerde aşk-ı muhabbet gösterdi ki güyâ Ârife için çıldırıyor, geberiyor oldu. Ârife dahi herif için çıldırmaya başladı. Şahbaz en evvel Ârife'ye fedakârlık yüzü de gösterdi. Vâkıâ zengin bir adam gibi görünmediyse de elinde nesi

var ise hepsini Ârife'ye arz-ı i'tâ eyledi. Hattâ çürük evi ile battal bir dükkânı vardı. Onları da satıp Ârife'ye yedirdi. Her ne kadar Ârife kendisinden bir şey istemez idiyse de meselâ güzelce bir esvâblık görmüş olduğundan bahisle ' Ârife'ciğim senin için değil, ben bunu kendim için aldım. Karşımda giyinip salınasın diye aldım' yollu bin âşıkâne sözler ile takdim eder idi. Kendisi bilmem nerede kâtib imiş. Galiba bir kaç yüz kuruş aylığı da var imiş. Gece gündüz Ârife'nin yanından ayrılmak istemediğinden bahisle işine gücüne gitmez idi.

Cevriye-- ... Derken herif filvâki mansıbından azl olundu elinde avucunda bir parasız kalmadığı için artık postu bizim eve serdi. Herif evin erkeği vesselâm. Ârife'nin paraları süzölmeye başladı. Bir kaç irâdı var idi. Onların aylıkları idare etmediğinden birer birer satılmaya başlandı. Fakat irâdlar satılıp bittikten sonra sıra elmaslara geldi. O güzel elmaslara yüreğim acıdığından ben yine söylenir idim.' Bu serseri heriften ne umacağın var kardeşim. Şu herifi baştan def'et der idiysem de o bana olanca varını fedâ etti ' diye mukâbele eder idi.

İsmail-- Aferin, aferin Şahbaz. Gerçekten Şahbaz imiş idi.

Cevriye--Elmasların dahi yarısı elden gittikten sonra idi ki başka bir adam hem de okkalı bir mirasyedi Ârife Hanım'a çatmaya başladı. Bu adam soymayı Ârife dahi emel edindi ise de Şahbaz'dan ara bulmağa imkân var mı-

dır? Bu defa kavgalar daha başka bir şiddet bulmaya başladı. Şahbaz Ârife'yi dövmeğe davrandı. Sözü uzatmayalım nihâyet bir gün Ârife Şahbaz'ı kapıdan dışarı attı. Fakat daha fenâ etti. O kibar Şahbaz, o terbiyeli Şahbaz olanca tulumbacılığını ortaya çıkarmasın mı? Evi taşlamaya ve Ârife'yi sokaklarda rezil etmeye kadar vardı. Siz şimdi bunu da aşkına haml etmek istersiniz. Halbuki bu rezaletler Ârife'ye olan aşkına mebnî değil idi. 'Beni boğazlara kadar borca soktuktan sonra mı tard etmek istiyorsun? ' davası her kavganın esası idi. Ârife herifi halâ sevdiği halde kendisini kurtarmağa dahi mecbûr olduğundan haftada bir gece misafir gelmek ve kendisine defâten elli bin kuruş verilmek üzere mukavele akd ettiler. İşte sabit oldu ki o alçak herif Ârife'ye değil, paraya aşık idi.

Ismail -- Aman Yarab, ne fenâ hal...

Cevriye-- Fakat bununla da iş bitmedi. Herif elli bini kim bilir ne âlemlerde yedikten sonra yine Ârife'ye musallat olmaya başladı. Evvelleri mukaddemesi görülen dayak muamelesi bu defa sahihen vukûu buldu. O nazlı Ârife Hanımefendi hazretleri Şahbaz Beyefendi'nin yumrukları, tekmeleri arasında bir kaç defa bayıldı. Illâ para, illâ para!..." (116)

"Hüseyin Fellâh" taki Ârife Hanım gibi "Çengi" romanındaki Sünbül de aşıklarına para yediren bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır."... Sünbül, son derece müsrif ve ihtişam meraklısıdır. Mahmutpaşa'da mükemmel bir konakta muşa'sa ' bir hayatı vardır. Kazancını yalnız zev-

116)- Yeryüzünde Bir Melek, İstanbul, 1292, s. 1117-1128

ki ve eğlencesi için harcar. Âşıklarına karşı fazla cömerttir. Ekseri zevkperest kadınların müşterek hususiyeti olan paraya düşkünlük Sünbül'de yoktur. Âşıklarını seçerken kat'iyyen parasına tama'ederek seçmez." (117)

Ahmed Midhat'ın romanlarında parayı insanlara yardım etme amacıyla kullanan babacan, cömert tiplere de rastlamaktayız."... Memiş Bey'in de halini nakletmeye bu kitap müsait midir? Bir adam ki İstanbul'a gelmesinden henüz iki sene geçmediği halde Üsküdar iskelesi kayıkçıları meyânında kayığı eskiyip, yahud , kırılıp bir daha almaya muktedir olamayarak, medâr-ı teayyüşünü gaib etmiş olan lâ-akall yirmi kayık ve bu kabil yirmi beygir hamalina hayvan ve en az iki yüz kişiye biner kuruştan akall olmamak üzere sermâye vermiş ve hiç olmaz ise yüz kadar dul kadına ayda yüzer kuruştan aşağı olmamak üzere maaş vermekte bulunmuştur. Fakat Memiş Bey'in ihsanına nâil olmak için bir şart var. O da ihtiyacı anlatmak ve sergüzeşt-i hâlini pek tafsilli hikâye etmektir." (118) Hele Feyzullah Efendi hazretleri pek fukarâ-perverdir. Etraf ve civarındaki erbâb-ı ihtiyaca sadakası bir mecidiyeden aşağı düşmez. Alelâde bir liradır. Beş liraya kadar vardığı da olur. Bu sadakât ve 'atâyâyâ nâil olanlar bittabi efendi hazretlerinin meddahları olurlar. " (119)

117)- Nezihe Gökbender, Ahmed Midhat Efendi'nin Romanlarında Kadın Tipleri, 1953, (Türkiyat Ens. Tez . No: 404, s. 32.

118)- Dünyaya İkinci Geliş-Yahud-İstanbul'da Neler Olmuş?, İstanbul, 1291, s. 114-115.

119)- Jön Türk, İstanbul, 1326, s. 102.

Ahmed Midhat Efendi'nin "Arnavutlar ve Solyotlar" adlı romanında ise Tepedelenli Ali Paşa güç durumdaki Solyotlara para yardımında bulunur."... Vâkıâ Ali Paşa Buçarıs ile mâhiyetindeki efrâda muavenette bulunmuş ise de heriflerin Soli'den çıkmalarından sonra bunlara birer nefer maaşı vermiştir. O maaş verilme idi zaten fakir olan Solyotlar gurbette aç kalırlar idi. Binâenaleyh muavenet-i vâkıâsıyla Ali Paşa hem kendi politikasına muvaffak ve hem de insanîyete mutabık iş görmüş sayılıyor." (120)

Ahmed Midhat eserlerinin pek çoğunda mübâdele aracı olarak kullanılan paraların çeşitlerini belirtirken bazen de bunların Avrupa paralarına göre o zamanki değeri hakkında bilgiler verir:"... Yahu! Şu insan kısmı ne kadar mütehavvildir. Çend dakika evvel bir hüzn-i nâ-becâ benî fenâ müteessir etmiş iken şimdi, şu fedakâr gemicileri tahattur etmekliğim üzerine bütün metânet-i kalbiyem avdet eyledikten maadâ kutuya bıraktığım paraların mecdiye ve çeyrek ve biraz da metellik olmaları seri'en bende bir tahavvülû daha mücib oldu. Kendi kendime ziyâdesiyle sevinerek dedim ki :

Bu kutuyu açıp derûnundaki paraları çıkaran Fransız bunların Osmanlı meskûkatı olduğuna elbette dikkat edecektir. Görecektir ki Osmanlılar dahi hizmet-i müşki-le-i bahriyyede can fedâ edenleri ellerinden geldiği kadar mükâfatlandırıyorlar. Şu kutuya attığım bir mikdar âdetâ millîyet-i mukaddese-i Osmaniye şanına hizmet et-
120)- Arnavutlar ve Solyotlar, İstanbul, 1305, s. 96.

miş oldum." (121)

Ahmed Midhat yine Avrupa seyâhâti sırasında tanıştığı bir Alman mühendisle karşılıklı konuşurken meselâ bizim bir mecidiyyenin o zamanki Fransız frangı karşısındaki değerini ortaya koyar: "... Osmanlı kılıcı, Osmanlı nişanlarını, Osmanlı pasaportunu ve merakının pek fevkâlâdeliğinden nâşi fanila altına giymekte bulunduğum pamuk bezi gömleği filânı irâ'e eylediğim sırada metellik, meci diye, lira gibi Osmanlı paralarını da irâ'e etmiş idim. Bir meci di yeyi eline alarak Avrupa meskûkatı hesabıyla kıymeti ne olduğunu sordu. Dört franktan birkaç santim ziyâde olduğunu beyân eylediğim zaman çıkarıp beş frank vererek :
---Bedel-i mukabilini kabul ile yâdigârınız olarak şu sikke-i Osmani yeyi bana vermenizi ricâ ederim, demesin mi? Yâdigâr olacağına göre bâri bunu hediye ten kabul etmesini pek çok ricâ eyledim. Mümkün değil, bu ricâmı kabul ettiremedim. Beş frankın fazlası olan seksen santim kadar bir parayı iâde ederek bizim meci di yenin ol sûretle kabul olunmasına rıza mecbûriyetine düştüm." (122)

"... Yolcular arabadan çıktıktan sonra girdikleri dokuz numero kapusunun üzerindeki 'mefrûş hâne' ser levhasından dahi malûm olacağı vechle bir misâfirhâne olup, bu hâneden isticâr edilecek bir mefrûş oda için şehri yirmi beş franga kadar ücret verilir.

Beyoğlu'nda en fenâ bir hotelde oda kirası olarak bir gece için bir meci di ye, yâni dört franktan ziyâde-

121)- Avrupa'da Bir Cevelân, s. 12.

122)- A.g.e., s. 110.

ce ücret verildiği halde Paris'te bu kadar ucuz bulunduğunuz teaccüb mü ediyorsunuz? Daha ucuzu bile vardır. Nasuh Efendi idaresini bilir bir adam olmakla beraber müdebberâne ve mutasarrıfâne bir yolda izzet-i nefsinin dahi arar takımından olmasıyla bu mahalli tercih eylemişti. Yoksa bundan daha ucuz yerler dahi vardır." (123)

Yazar Avrupa ve bizdeki otel ücretlerini mukayese ettikten sonra yemek ücretlerinin de mukayesesini şöyle yapar:"...Dauphine sokağında on altı numarada (Provans'lı İki Kardeşler) levhasıyla meşhur olan lokanta intihâb edildi ki orada bir adamı doyurduktan sonra artabilecek kadar biftek altmış santime olan bu lokantada iki adam yarımşar biftek yemek ve me'kûlât ve meşrûbat-ı sai'reyi de ona tatbik eylemek üzere hattâ uşağın şarap parası da dahil olduğu halde iki frankla akşam ta'amı edebilirler. Adam başına birer franklık yâni beşer kuruş ile edilen akşam ta'amı İstanbul'da onar kuruşa ancak edebilirsiniz!" (124)

Ahmed Midhat Efendi bazı eserlerinde ise paramızın o zamanki değeri ve ev kiralarından şu şekilde bahsetmektedir."...Vâlide Hanım hâlâ kızgın, dargın! Şu kadar var ki , daha ertesi günü Şehlevend'in emr ve tensibi ile karşıda İstanbul tarafında Tahta Kal'a'da iki odalı bir küçük hâne zamanın fiyatınca dört yüz arslanlıya mübâyaa olunup bir yüz kuruş dairesinde dahi levâzım-ı tehiyye edildi." (125)

Yazar yine aynı eserinde devrinden bir asır önce ki paranın değeri hakkında şu görüşünü ifâde eder:"...

123)- Paris'te Bir Türk, s. 121.

124)- A.g.e., s. 123.

125)- Hüseyin Fellâh, s. 44.

Şehlevend Mısır'a gelin gittiği zaman vâlidelerini İstanbul'da beş yüz kuruş ile terketmiş olduğunu hatırdan çıkarmamışsınız. Vâkıâ bundan yüz sene evveline göre bu para epeyce büyük bir meblâğdır. Bir kere o zamanın beş yüz kuruşu, bu zamanın iki bin yedi yüz, üç bin kuruşu kadar idi. Bundan maadâ eş'arın galâsı akçenin kıymetine ve akçenin kıymeti dahi derece-i nedretine göre olacağı cihetle o zamanın bir kuruşuyla görülen iş bugünün (inde'l-nisbe yine o zamanın bir kuruşuyla mütenâsib düşecek olan) altı kuruş ile görülmez. Şu hâle nazaran Şehlevend'in vâlidesi yanında kendisini epeyce bir zaman idare edebilecek para var idi" (126)

Yazar "Emânetçi Sıdkı" adlı eserinde uzun bir çalışma sonucu el emeği göz nuru ile ortaya çıkan bir oyunun satılması sırasında , oyaya biçilen fiyat ve paralar hakkında şu bilgileri verir:"... Bundan otuz kırk sene evvel kadınların en makbûl süsleri oyalar idi. Avrupa nisvânı dantelâya ne kadar ehemmiyet verirler idi. Bir tanesi altı ay zarfında biter ve üç bir kuruşa ancak alınabilir derecelerde mükellef oyalar yapılır idi. Ayşe Hanım bu oyaya , tamam bir buçuk ay çalıştı. Faptığı şey birisi mavi, diğeri kırmızı ve üçüncüsü pembe olmak üzere yekdiğerini teâkub eden sünbüller idi ki hakikaten bu kadar ince işi yağlıkçı çarşısında hânüz hiçbir ustanın gözü görmemiş idi. Vâlidesi hakikaten nefâyisten ma' dûd olan bu oyayı alıp ihtiyar yağlıkçıya geldiği zaman herif evirip çevirip oyaya kemâl-i dik-

katle bakarak, inceliğine hayran olduktan sonra hanıma: ---Hanım kızım, ben buna paha biçemeyeceğim. Gel mezada koyalım da bakalım kaçâ çıkacak?

Dedi ve hanım dahi bu re'yi kabûl eylediğinden, oya mezada konuldu. Haraç mezad, evvel pazar, âhir pazar üç yüz elli iki kuruş bir zavlatada Kenan Âğa isminde birisinin üstünde kalmasın mı? "Zavлата"yı anlamadınız mı? Kuruşa "arslanlı denildiği zamanların yâdigârı olmak üzere otuz paraya hâlâ bile bazen 'zavлата' diyenler vardır.

Hanımefendi o pahaya oyasını satmak istemedi. Mezaddan geri aldıktan sonra , kendi sâdık ve insafılı yağlıkçısına: Mansur Efendi! Senin bu kadar iyiliklerini gördüm. Eğer bu fiyatı sen de verir isen oyayı sana veriririm.

Demesiyle Mansur Efendi dahi ma'al memnûniyye kabul ederek, paraları saydı, oyayı aldı. " (127)

Ahmed Midhat Efendi , "Gönüllü" adlı romanında yine geçmişte ve kendi zamanında kullanılan paraların değerlerin hakkında bilgi verirken , günümüze kadar hâlen devam eden çalgıcılara para verme geleneginden de bahsetmektedir:"... Köçekler erbâb-ı temâğânın kucaklarına yatmak mu'tad olup, aıınlarına, yanaklarına paralar yapıştırırlar. Ama vehleten hatırlara gelebileceği vech ile öyle metellik falan değil, gümüş para yapıştırmak bile şıklık addolunamaz. Altın yapıştırırlar. Hatta eğer huzzâr meyânında bu hususta bir de rekâbet aç-

lır ise var ya çengilerin günleri gün olur. Yahûd daha doğrusu geceleri gece olur. Dört çenginin oynadığı bir gecede binden ziyâde yirmilik altın yapıştırılmış olduğunu çocukluğumuzda gözlerimizle görmüşüzdür ki şimdilerde işittiğimize göre o zamanın yirmilik altınına bedel lira çeyreği ve kıramiçe altını yapıştırılıyor imiş. " (128)

Görülüyor ki Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinde para , mübâdele için bir vâsıta, çalışmanın karşılığı olarak bedel ve nihâyet insan hayatı için son derece önemli bir araçtır.

2- TASARRUF FİKRİ

Ahmed Midhat Efendi eserlerinin bazılarında tasarruf fikrinin öneminden bahseder. "...Sâniyen 'tasarruf' demek bir mânaya göre anlaşıldığı vechle imsâk gibi bir şey olup da yalnız cem-i servete çalışmaktan ibâret ise ekonomi politik denilen fennin ondan ibâret olmadığını mâlûm sa'yın tarifünden anlarlar ki bu fenni servetin husûlünden maadâ sûret-i istihlâkinden dahi bahsediyor. 'Fenn-i idare ' diye verilen manânın dahi bir münâsebetini bulamayız. Idareden maksad herhangi bir dâireyi idarede 'müdür'lik ise vâkıa ekonomi fenni o müdirin pek çok işine pek ziyâde hizmet edecek bir ilm-i celîl ise de mahzâ idare' den ibâret olmadığı dahi şuraya kadar anlayabilmiş olduğumuz mâhiyetten müstebân oluyor. Eğer idâreden maksad 'idâreli adam' denildi-

gi zaman anlaşılan manâya göre tasarruf ve imsâk ise ekonomi o da değildir. Ekonomî politik vâkıa israfı tavsiye etmez. Ancak imsâki de istihsân eylemez. Servet-i umumîyye meyânında servet-i husûsiyenin de nasıl husûle gâleceğini ve geldiğini gösterip o servetin muayyen husûlü olanlar meyânındaki sûret-i taksimiyle sûret-i istihlâkini de bir kanun altına alarak bu sûretler ile insanın mes'udiyetine , refahına , rahatına hizmet eyler." (129)

Yazar insanın daha küçük yaştan itibaren tasarruf fikrine sahip olmasının lüzumunu vurgular. "Dürdâne Hanım" romanının kahramanlarından Sohbet, küçük yaşta paranın önemini kavrayarak tasarrufa başlamış bir tip olarak karşımıza çıkar:"... Sohbet kendi kendisine demiş idi ki: Dünyada Cenâb-ı Hak'tan sonra herşeye değer ise de pek çok şeylere kâdir olan ancak paradır. Akıl ve ilim gibi şeyler, servetten müstağni ve mücerred ve müstakil zan olundukları halde bile para almadıktan sonra aklın cennetten, ilmin dahi cehlden farkı kalmaz. Züğürt bir adam Şüveys cedvelini açabilmek imkânından bahse kalkışsa divâne olmuş diye tımarhâneye atarlar.

İşte bu mütalaa üzerine Sohbet Bey.... Zirâ Sohbet , Paşa hazretlerinin âdetâ veled-i mâ'nevîsi olmağla daire içinde herkes kendisine 'Bey' diye hitab eder idi. Sohbet Bey, evvelâ bir kumbara peydâ ederek Paşa'dan ve hanımlardan eline kaç para geçer ise oraya atar, biriktirir idi. Lâkin bu hareketini herkesten gizli tutup, kumbarasını o kadar ihtimam ile saklar idi ki şeytan-

lar bile bu sırra vâkıf olamazlar idi.

Sohbet için sâ'ir çocuklar gibi muhallebi ıstı-
hâsı , oyuncak hevesi filân hiç bir şey yok idi. Gündelik, haftalık bahşış ihsan her ne nam ile olursa olsun eline her kaç para geçer ise, kumbaraya attığından bin-nisbe az bir zaman içinde kumbara çil paralar ile dol-du. Bu halde Sohbet düşündü ki hep böyle çil para biriktirecek olsa kumbaralar çoğalarak bilâhare muhafazası güç olur. Binâenaleyh, bir gün kumbarayı kırarak derûnunda kuruşluk ve ikilik mecdiye olarak iki yüz seksen kuruş birikmiş olduğunu görmekle konağa civar bulunan bir sarrafa giderek güyâ hanımefendinin emri ile gelmiş gibi bir de selâm götürerek bu paraları altına tahvil eyledi. İki lira üç çeyrekten ibâret bulunan servet-i mevcûdesini hacmen küçücük görünce bu cins akçeden bir kumbaraya pek çok mikdar şey sığdırabileceğini anlayarak memnun oldu.

Ondan sonra Sohbet'in iki kumbarası oldu ki, birisi altınlara, diğeri mecdiye mahsus olup, mecdiye kumbarası doldukça kırar parayı altına bittahvil altın kumbarasına koyar idi.

... Sohbet on üç yaşını gecip on dördüne yaklaştı. Hem de büyüdükçe gündelik, haftalık, aylık atıyye, ihsan gibi paraların mikdarı dahi büyüdüğünden mecdiye kumbaraları sık sık dolar kırılır, muhteviyatı altına bittahvil onlara mahsus olan kumbaralara konulur idi.

... Sohbet'in on dört yaşına varmış olduğu zamanda beş altı seneden beri topladığı para dört kumbara dol-

durmuş idi ki her birinde yüzer lira var idi. Sohbet para denilen şeye her ne kadar böyle büyük bir ehemmiyet verir idiyse de cihanda hissiyatı yalnız paraya bir muhabbetten ibâret olmayıp, şâyân-ı muhabbet olan her şeyi sever idi. Fakat her sevdiğine nâil olmak için en kuvvet yine parada olduğunu bildiği cihetle paraya verdiği ehemmiyet sâ'ir hiç bir şeye benzemez idi."(130)

Para kazanmanın büyük bir başarı olduğunu düşünen yazar , bu parayı muhafaza etmenin daha büyük bir başarı olduğunu belirtir:"... Yazıcıoğlu, Sulhi Efendi ile yine para mes'elesine dâir söz açtıkta kendisi serd-i efkâra başladı.

Dedi ki:

--- Efendi oğlum! Para denilen şeyi kazanmak vâkıa büyük muvaffakiyet, büyük şan ve şeref addolunursa da onu kazandıktan sonra muhafaza edebilmek daha büyük muvaffakiyyet, daha büyük şandır. Para bir bakıma göre karıya benzer. İnsan ne yaparsa yapar, çalışır, çabalar aldatır filân eder, karıyı ele getirirse de eğer muhâfazasına daha ziyâde ehemmiyetli davranmayacak olursa yine elinden çıkarmak dahi müsteb'ad değildir. Pek çok adam bilirim ki beş on kuruş kazanmağa müteâkib ne oldum delisi olarak isrâfata başlamıştır da böylelikle o para elden zıktıktan sonra mahvolmuş gitmiştir. Rochild'in bence bir büyüklüğü varsa o da ecdâdının kazanmış olduğu parayı elden çıkarmayarak muhâfaza etmesidir. Eşittiğime göre bunlar hep hısım ve akrabalarından mürekkeb âzim bir kumpanyaymışlar! Cümlesi de mu-

hâfaza-i mal husûsunda yek vücud imişler. " (131)

Ahmed Midhat, tasarrufun şuurlu yapılmasının lüzumuna inanır. Bu konudaki düşüncesini , " Para" hikâyesinin kahramanlarından Sulhi vâsıtasıyla şöyle aktarır: "... Şeytan Sulhi, Yazıcioğlu'nun bu hafâyâsını derhal anladığından, herifin sözlerini tamamıyla tasdiğe can attı. Dedi ki :

--- Efendim ! Çeşmeye gitmekten maksad su doldurmaksa, insanın götürdüğü tesdinin dibi delik olmamalıdır. İçeriye giren su kadar da dışarıya çıkarsa tesdinin dolması kâbil olur mu? Zât-ı âlinizin bu mütâlaası bendenizce yalnız kavlen musaddak değildir. Fiilen dahi musaddaktır. Familyamız halkının servet ve sâmanı ber muktezâyı tevârüs bir ihtiyar halamızda müctemi' olduktan sonra bendenize intikâl eylemişti. Halamın vefâtında şehri vâridâtımız yüz seksen lira kadar ederdi. Vâkıa bir hesaba göre re'sü'lmâla dokunmamak şartıyla bu vâridâtın kâffesini harc etmekte beis görülmeyebilir idiyse de hiç ayda bu kadar para yenir mi ? İnsan kurabiye yerine beşi bir yerde lira yemiş olsa yine çok gelir. Binâenaleyh, hem eş dost arasında mahcub olmayacak derecelerde geçinmeye ve hem de fâiz ve vâridâtıyla re'sü'lmâlı arttırmaya başladım.

Bizim Yazıcioğlu'nun gözleri yerinden fırlarcasına açıldılar. Vâkıa böyle ayda iki yüz on dört liralık vâridâtı şâyân-ı hayret bulacak derecelerde istiksâr için değildir. Ancak Sulhi gibi henüz genç bir adamın âbâ ve ecdâd servetini mahvetmesi pek melhûz iken mahv

131)- Para, s. 64-66.

etmedikten maadâ bilâkis artırmağa da muvaffak olması herifin gözlerini dört açmıştır. " (132)

Yine Ahmed Midhat Efendi'nin "Firkat" adlı eserinin kahramanı Memduh'un maaşını biriktirmek sûretiyle tasarruf ettiğini görmekteyiz. O kazandığı ve biriktirdiği paralarla seyâhat etme düşüncesini gerçekleştirmek istemiştir."... Memduh, bu seyâhat fikrine bir iki seneden beri düşmüş, ve bunun için Atâ Bey'den böyle bin altın kadar bir meblâğa nâil olacağını bilmediğinden kendisi gerek kalem maaşını ve gerek muahharan Cerîde'nin muharrir-i sâniîliği aylığını ve aralıkta bir Atâ Bey'in harçlık olarak verdiği paraları kemâl-i tasarrufla sarf ederek bu yol ile altı yüz yirmilik altın dahi kendisi biriktirmiştir." (133)

Me'muriyeti sırasında meşrû ve gayri meşrû yollar-dan para kazanan "Ölüm Allah'ın Emri" romanının kahra-manlarından Ensesi Yamalı Kanlı Mustafa Paşa ise bu pa-ralarını tasarruf ederek satın aldığı mülklerin gelir-leriyle kendisine rahat bir hayat sağlamıştır. "...E-fendim, bizim Ensesi Yamalı Kanlı Mustafa Paşa , 'an asl Aydın vilâyetinde bir binbaşı olup, başı bozuk binbaşı. . lığıyla Nizip muharebesine gitmiş, ve orada bıçağı kuv-vetiyle bir kaç mertebe kat ederek gitgide tâ ferik rütbesine kadar yol bulduktan sonra bin iki yüz altmış senesinde yâni devletimizin terâkkiyât-ı askeriyyesi bî-hakkın kendisini göstermeye başladığı esnâda müşâ-

132)- A.g.e., s. 68.

133)- Firkat, s. 36.

rünileyhi tekâüde çerâğ etmişler idi.

Tekâüdlük maaşı dört bin kuruş raddesine varıp, fakat kendisi tâ bölükbaşılığz zamanından beri gerek helâlinden ve gerek haramından eline geçen akçeyi biriktirmiş olduğundan senevî altmış bin kuruşluk kadar da sehm edinerek dükkân, mağaza ve han filân gibi sekiz on parça emlâkinin ayda bir iki bin kuruşa varan icârıyla beyler, paşalar gibi geçinir idi." (134)

Ahmed Midhat Efendi ekonomi hakkındaki fikirlerinin yer aldığı kitaplardan biri olan "Sevdâ-yu Sa'y u Amel " de tasarruf ile ilgili görüşlerini de aktarmıştır. Burada en dikkate değer görüşlerinden biri, mutlak olarak me'muriyetin karşısında olmadığı, ancak tek geçim yolunun me'muriyet zannedilmesinin hata olacağıdır. Ona göre gelişmiş memleketlerde şahsî teşebbüs, devlet sektöründen daha makbûldür. Türkiye'de ise büyük ve küçük kademelerdeki devlet me'murlarının maaşları ile , tüccar, esnaf, iş adamı ve zenâatkârlarının kazancını mukayese eden yazar, şahsî teşebbüsü devlet me'muriyetinden üstün tutar.⁽¹³⁵⁾ Bu düşünceden hareketle tasarruf hakkındaki düşüncelerini şu şekilde açıklar:"... Bir adam me'mur olup da iffetli dahi olur ise asla zengin olmaz. Meselâ bir başvekilin ayda beş yüz lira maaşı olsa bunun beş yüzünü dahi bi's-sarf biriktirmek mümkün değildir. Fevkelhâd mutasarrıf olup da bir sülüsü tasarruf edebilir ise senede iki bin lira ancak tasarruf edebilir. O adam çocuk iken başvekil olamaz 134)- Ölüm Allah'ın Emri, İstanbul, 1290, s. 39-40.

135)- Orhan Okay, "İktisatta Millî Düşünceye Doğru, İlk Görüşlerin 100. Yılı", Türk Kültürü, Yıl XVIII, Sayı 207-208, Ankara, s. 77.

ya? Kırk yaşında iken bu mesnede varır ise yine binnis-be genç varmış sayılır. Nihâyet altmış beş,yetmiş yaşına kadar hizmet edebileceğinden şu otuz sene müddetin otuzunu da bu me'muriyette geçireveği farz olunur ise topu altmış bin lira kadar servet peydâ edebilmiş olur ki bu zamana göre bu kadar para bir büyük para değildir. İşte sevdâ-yı sa'y u amel erbâbı burasını hesap edip de koca bir millet içinde yalnız bir başvekil bulunduğunu vesâir makamlarda ise bu hesabın daha ziyâde küçüleceğini ve âdetâ ne kadar tasarruf olursa yine servetten bile addolunamayaçak bir meblâğ ile kalınacağını ve yalnız rahatça yaşayabilmiş olmak ile iktifâ olunacağını istihrâc eylediğinden ve kendi sevdâ-yı sa'yinde ise pek büyük muvaffakiyetler için isti'dâd gördüğünden hükûmek tarikine sülûk etmeyip, kendi başlı başına iş görmek hevesine düşer. O adam tahsil ve iktisâbı hangi yolda ise öyle sülûk ve terâki eyler. Meselâ bir fabrika yapar , yahûd bir yerde ma'den açar, ya bir ticâret kumpanyası , ya bir umûr-ı mâliye bankası yahûd bir seyr-i sefâyın şirketi teşkil eder. Şimendifer yapar. Bu yollarda ise milyonlar kazanır. Her zaman isbat olunabilir ki iffetli olan me'murlar içinde milyon sahibi olanlar maadum kabilinden olan nâdirattan kalmış ve şu sayılan yollar ile bir kaç kere milyonlara sâhib olanlar ise pek çok görülmüştür." (136)

Yazar aynı eserinde günümüzde olduğu gibi o devirde de Anadolu ve Rumeli ahâlisinin İstanbul'a çalışmaya geldiklerinden , kazandıkları parayı tasarruf ederek

136)- Sevdâ-yı Sa'y u Amel, s. 58-59.

memleketlerine döndüklerinden bahseder:"... Durûb-i emsâlimizde dahi merâmın elinden bir şey kurtulamaz ve 'çiğnemedi yutulamaz' ve 'kime lâzım ise ona lâzım ekmek' yollu bir çok sözler söylenmiştir. Hattâ Anadolu ve Rumeli ahâlisinden bile binlerce adamlar işlemek için pâ-y-i tahtımıza gelirler. İşbu sınıf erbâb-ı sa'y u amel içinde aç kalmış bir adam bulunmak şöyle dursun, bir hâl-i nâgehân-ı zuhur ile aç kalabileceği ihtimâlini bile hatıra getirmiş hemen hiç kimse bulunmadığını dâva edebiliriz. Hele bunlar me-yânında zengin olmuş bulunanların takım takım, taraf taraf irâe edebilmek isten bile değildir. İmâl-i sūfliyyede kullanılan Anadolu ve Rumeli ahâlisi bile İstanbul'da kendilerini 'nâ-murâda muhtaç olmayarak ve yüz suyu dökmeyecek sûretle ' besledikten maadâ hattâ sılalarına gittikleri zaman memleketlerine götürmek üzere bittasarruf para dahi arttırırlar." (137)

Kısacası Ahmed Midhat tasarruf hakkındaki düşüncesini şu sözlerle özetler:"... Elhâsıl her devrin bir medâr-ı tegâllübü bulunup, şimdi ise biz para denilen medâr-ı tegâllüb devrindeyiz. Her kim parayı mağlub ve kendisine râm ve taht-ı temellük ve tasarrufuna idhal eder ise kahraman o addolunuyor." (138)

3- HARCAMA

Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinde dengeli ve öl-

137)- A.g.e., s. 19-22.

138)- Mesâil-i Muğlâka, İstanbul, 1316, s. 263.

çölü para harcayan tiplerin yanında parasını mes'uliyet-sizce ve hesapsızca harcayan tiplere de rastlanmaktadır. Onun romanlarındaki ideal tip, ölçülü para harcayanlar-dır. Hayatını, şeref ve sıhhatini , bilhassa parasını hızla harcayan tipler ise umumiyetle harcadıkları para-yı kendi gayretleriyle kazanmamışlar, para kendilerine miras yoluyla intikâl etmiştir. (139)

Ahmed Midhat, harcamaların şuurlu yapılması düşün-cesindedir. Gerek me'mur , gerekse şahsî işi olsun şah-sın mutlaka bir bütçe tanzim etmesinin lüzumunu vurgular: "... Düşününüz bakalım. Âşinalarınızdan, dostlarınızdan hânesinin irâd-ı masrafını tutan kaç kişi tahattur ede-biliyorsunuz? Gerek aylıkçı olsun, gerek dükkâncı bulun-sun, kendisine bir bütçe tanzim etmeye henüz lüzum gör-memiş olan bir insan cidden tanzim-i hâneye ne zaman lü-zum görür ise o zaman anlar ki öyle yalnız ettiği mesâri-fin kaydından ibaret bir defter tutmak dahi kâfi değildir. Masrafı ettikten sonra onu yazmak o deftere 'tarih' hükmü-nü verir. Bütçe usûlünde ise masrafı daha vuku'undan ev-vel kaydetmek lâzım gelir. 'Filân ayda yazlık elbise ve filân ayda kışlık odun ve kömür için şu kadar para sar-fedeceğim.' diye düşünerek bütçesini tanzim edip de hük-mü haricine çıkmayan adam irâd ve mesârifini tevâzün et-tirebileceğinden emin olur. Ba'zı ihvân ve ehibbâca hasbi-haller edilir iken bundan şu kadar vakit evvel şu kadar kuruş maaş ile alâ- külli hâl geçinilmekte ve irâd şu kadar artacak olsa biraz tasarruf bile edileceği umulmak-

139)- Sema Uğurcan, "Ahmed Midhat Efendi'nin Hatıratı ile Romanları Arasındaki Münâsebet, Türklük Araş-tırmaları Dergisi, sayı 2, İstanbul, 1987, s. 194.

ta olmasına mukabil bir zaman sonra o tahayyül edilen tezâyüd-i irâd hâsıl olmakla beraberine alâ-küllî hâl geçinildiği bin defa ortaya konulmuştur. Yani pek çok kimseler nezdinde tecrübe edilmiştir ki bir vakit, bir nisbe cüz'î bir maaş ile nasıl geçinilmekte idiyse bir zaman sonra onun birkaç misli maaşla dahi yine öyle geçiniliyor. Acaba bu nedendir? Kocakarıların dedikleri vechle akçenin bereketi mi kalmamış? Hiç de öyle değildir. Efkâr-ı Osmaniye'miz işbu tedbir-i menzîl cihetine ne zaman temâyül edip de gözler dahi ona göre açılır ise o zaman bunun hikmeti anlaşılacaktır." (140)

Ahmed Midhat'ın "Diplomalı Kız " romanının kahramanı Julie'nin kendisine yıllık bütçe tanzim ettiğini görmekteyiz."... Masârifat cihetine gelince şu dairenin tefrişi için müfredâtı defter-i mahsûsuna atf olunarak dört bin yedi yüz elli iki frank yetmiş beş santim yazılmış. Julie'nin bu müddet zarfında mesarif-i müteferrikası diye de üç yüz altmış bir frank konulup , elbise ve mübâyaatı müteferrika nâmıyla bir de dört yüz on yedi frank daha yazılmış, cem'an yekûn beş bin beş yüz otuz frank yetmiş beş santim.

Zavallı ana baba bu defteri okurken Elif-i Leyle hikâyesi okuyoruz zannına düşmüşlerdi. Defterin mütâlaası bittikten sonra Julie bunları kendi odasına götürerek ve bir çelik çekmece açarak durûnundan çıkardığı yüz dört buçuk fâizli Fransız eshâmını irâe eyledi. Dedi ki:

İşte bunlar tamam on bin franklıktır. Şu da üç bin franktan mütecâviz nakit ki kariben yine kâğıda tahvil

olunacaklardır!

Anası babası Julie'yi bir daha kucaklayıp öptüler. Julie dedi ki:

-- Babacığım! Alınız kalemi elinize de size bir de senevî bütçemizi göstereyim.

Fakat Jean'ın çatlak çutlak eli kalem tutamazdı. Polini kalemi alıp Julie'nin imlâsı üzerine yazmaya başladı. Julie dedi ki:

--Hâne kirası sekiz yüz frank. Hizmetçi Julie'nin yıllığı iki yüz frank Juliette dahi dahil olduğu halde dört kişinin boğazı yılda iki bin sekiz yüz frank. Levâzım-ı iktisaiyye iki kadın ve bir erkek için bin frank ki altı yüzü benim, iki yüz ellisi vâlidemin, yüzü pedrimin, ellisi de Juliette'nin mesârif-i teshiniyye yüz elli frank, mesârif-i tenvîriyye iki yüz frank şimdi bunları cem'ediniz.

Polini--- Beş bin iki yüz otuz frank.

Julie--- Öyleyse kûsûrlu bir yekûn teşekkül etmemek için iki yüz yetmiş frank ta müteferrika koyunuz.

Jean--- Öyleyse tamam beş bin beş yüz frank." (141)

Eserlerinde lüzümlü yerlere harcama yapan tiplere sık sık yer veren Ahmed Midhat'ın, bu tiplerine misâl olarak "Fatma Aliye Hanım" daki Fatma Aliye'yi, "Diplomalı Kız" daki Julie ve annesini, "Para" daki Yazıcıoğlu'nu, "Çingene" deki Şems Hikmet Bey'i gösterebiliriz.

"... Kızları bu kadar okutmak neye yarayacak diye baban ile kavgalar ettiğim zaman o bana gülüyor idi. Sen

141)- Diplomalı Kız, İstanbul, 1307, s. 224-225.

ise kızıyor idin. Şu halimize sebep ancak senin tahsilindir. Dişimizden tırnağımızdan arttırdığımızı sana harçettik. Kitap dedin aldık. Defter dedin aldık. Kalem mürekkeb, kurşun kalemi, boya , lastik falan, falan dedin hep aldık. Gözlerin mi zayıf oldu, süs mü idi ne idi? Ne ise gözlük dedin aldık. Lâmba ile çalışmaz oldun, mum yaktık. Mektebdeki kızlardan aşağı kalmaıyasın diye elbiseni ihtimam ettik. Hâsılı kımlıdandıkça masrafa girdik." (142)

"... Fatma Aliye Hanım, daha küçük yaştan beri edindiğı okuma zevki onu sürekli okumaya sevketmiştir. İsteddiği bir kitabı almak için de para almaktan çekinmemektedir. Almak istediğı kitabın 'dört cildi sekiz liraya imiş.' Sekiz lira! Ne müşkul şey! Bir kat elbise yapmak için ednâ bir arzu göstersem bundan ziyâde para sarfolunur. Ama Frenkçe bir kitap için sekiz lira itâsına dadımı nasıl iknâ etmeli? Bunlar ki Fransızca okuduguma tecviz etmediklerinden ona dair olan kitaplara el sürmek bile istemiyorlar. Dadımdaki paralar benim kendi paralarım değil mi? Emir edeyim de sarfetsinler." (143)

"... Ancak yanan emlâki yeniden yapmaya mecbûr olan Yazıcıoğlu, artık evvelkiler gibi ahşab değil, cümlesini kârgir olarak yaptırmaya mecbûr oldu. Ve bu binalar için yirmi beş bin liradan ziyâde masraf kapısı açtı ki, bu da muamelecilik ve murabbahacılık dolabını hayliden hayli sektedâr eyledi." (144)

142)- A.g.e., s. 8-9.

143)- Fatma Aliye Hanım -Yahud-Bir Muharrire-i Osmaniyye-nin Neş'eti, İstanbul, 1311, s. 109-110.

144)- Para, s. 131-132.

"... Ziba'nın terbiyesince asıl matlûb olan şey kendisine o çingenelik halini terkettirmek olduğundan ve binâenaleyh geleceği hanenin oldukça muntazam bir yer olması lâzım geldiğinden Şems Hikmet, Dürriye Hanım'a yirmi adet Osmanlı altını vererek bununla hânenin mefrûsatı ikmâl olunması emreyledi." (145)

Ahmed Midhat'ın eserlerinin bir kısmında kendi gayretleriyle kazanmadıkları parayı hızla yiyip bitiren, ölçüsüz harcayan tiplere de rastlanmaktadır. Ancak yazar, insanın kendi kazandığı parayı israf edemeyeceğini, çünkü kazanmanın güçlüğüne bilineceğini ileri sürer. "Müşâhedât" adlı romanında insanın kendi kazancıyla yapılan israfın ise tehlikeli olmadığı, çünkü bir gün gelip, bu israfa acınacağı hususundaki fikrini belirtir.

"---Fakat Refet hâlâ Beyoğlu müdavimidir.

--- Evet ama o müdâvemette bir tehlike görülmez zannedirim. Eski hâline nisbetle pek kâmilâne addolunabilecek şeylerdendir.

---Tehlike görünebilmesine mahâl kalmadı ki, tehlike aransın. Babasından kalanı yedi bitirdi. Şimdi kendi kazancıyla hattâ dediğiniz gibi gerçekten kâmilâne bir mâişette bulunuyor. Kazancı biliyor ya! Varsın israf etsin. Bence asıl hikmet ve ehemmiyet kazanabilmektedir. Kazanabilen israf etmeye dahi muktedir olabiliyor. Öyle değil mi?

145)- Çingene, İstanbul, 1304, s. 45-46.

---Pek doğru söylüyorsunuz efendim! Babasının kazandığını yiyen, onu bitiremeyince o sefâhatten , o israftan mümkün değil kendini alamaz. Kendi kazandığını yiyen elbet bir gün gelecek, ettiği israfa acıyacaktır. Kazancının güçlüğü onun nazar-ı hikmetini açarak sarfta ve bâhusus şerefte dahi güçlük iltizamı lâzım geleceğini kendisine anlatacaktır." (146)

Yazar, hazır paraya sahip olanların bu parayı çarçabuk sarf yoluna gittiklerini , ancak paraları bittiğinde aynı şekilde israflarını sürdürmek istediklerinde daha fazla çalışmak ve fazla mesâi yapmak mecbûriyetinde kalacaklarını belirtir."...Beşir Fuad'ın bâzı israfa-tı karındaşım Cevdet'in nazar-ı dikkatini celbederek kendisine nasihat vermekliğimi bir gün benden iltimas eylemişti. Cevâben demişti ki :Keşki bir ayak evvel o servet-i mevrûseyi tamamen bitirse , Beşir Fuad asıl o zaman adam olurdu. Masrafların çok olması mesâisinin artmasını icab eylerdi de çok çalışırdı." (147)

Yine "Çengi" deki Cemâl, "Para"daki Sulhi, karısı ve kayınvâlidesi,"Eski Mektuplar"daki Da'im Bey , paralarını mes'uliyetsizce harcayan tiplere misâldir."... Cemâl Beyefendi hazretlerinin gençliği için açtığı mâişet-i sefihâne gittikçe ittisâ ederek kendisini helâke takrîb etmekte bulunduğunu anlatmak istiyoruz. Haftada birkaç tanesi imâl edilen alınlıklar, bilezikler küpeler, yüzükler, kemer tokaları , elmas iğneler, çiçekler, hazine de mevcut mücevherâtı tükettiği gibi nakd-i mevcudu dahi Çamlıca'da, Ayestefanos'da , Boğaziçi'nde

146)- Müşâhedât, s. 139.

147)- Beşir Fuad, İstanbul, 1304, s. 122-123.

geçirilen geceler tüketmiş olduğundan elde epeyce em-
lâkten servet addolunabilecek hiç bir şey kalmamış
idi. " (148)

"Para"daki Sulhi karısı ve kayınvalidesine mes'û-
liyetsizce para harcamasının yanında , çevresi ve eğ-
lence alemleri içinde parasını israf etmektedir."...
Hakikât-i halde ise Sulhi "fendi , asıl kayınvâlidesi-
nin arzularını îfâyâ kendisini mecbûr biliyordu. Kayın-
vâlide ve hattâ kızı,yâni Sulhi'nin haremi eğerçi ter-
biye ve nezâket ve hattâ edeb ve iffet hususlarınca da
pek mükemmel idiyseler de israfta poh pohta asla had
ve hudud tanımadıklarından Sulhi bunlar için ne kadar
para harceylese daha ziyâdesini harca da lüzum göster-
mekten geri durmuyordu.

Bu idare-i umumîye içinde israfa bir de Sulhi'nin
hânesi haricindeki eğlenceleri katmalıdır. Sulhi Efen-
di öyle Beyoğlu alemlerinde fuhuş arkası sıra koşmayı
son derece bayağılık addederek bir kadın tarafından
sevilmeksizin o kadını sevmek gayretinde bulunmayı kib-
rine yediremez iken bâzı öyle hanımlar tarafından sevil-
mek iddialarına kadar varmış idi ki bunlardan ednâ bir
selâm vaadi tezkere götürülenlerin bahşişi bir beşlik li-
radan aşağı olması kendisince azîm bir züll addolunur
idi." (149)

Yazar "Eski Mektuplar" adlı eserinde ise kendi
zövki ve eğlencesinden başka bir şey düşünmeyen Da'im

148)- Çengi, İstanbul, 1294, s. 126.

149)- Para, s. 86-87.

Bey'in mes'uliyetsizce para harcamalarında şu şekilde bahsetmektedir."...Da'im Bey onu icrâdan asla nükûd etmez. Yalnız canını tehlikeye ilkâ etmek hiç işine gelmez. Onun zaten bu kadar çalıştığı, çabaladığı kimin için? Ailesi, evlâdı için mi? Ne gezer! Ona göre evlâdın ailenin adî bir meta' kadar ehemmiyeti yok. O yalnız kendi rahatını, istifâdesini, zevkini, eğlencesini düşünür. Hayatına, nefsine ait ufak bir arıza zuhûrunda onun çare-i indifâ'ı için lâzım gelse evlâdını bile fedâdan asla çekinmez. Gariptir ki bu derece servet ve saadete haris olan Da'im Bey indinde paranın da o kadar ehemmiyeti bu kadar. Bugün beş bulursa o mutlaka onu sarfetmeye gayret eder. Hele âlâyîş azâmeti hususunda varını yoğunu verse ona yine az görünüyor. Çünkü bu kâ- bil insanlar parayı bir sa'i bir meşakkat mukabilinde kazanmamışlardır. Pederden intikâl eden âhirin saffet ve gafletinden bilistifâde elde edilen servet, ekseriyetle bu sûretle mahv ve harab olur. Bir elden gelir, asla tevkif etmeyerek diğer elden çıkar, gider." (150)

Ahmed Midhat Efendi, görüldüğü üzere ölçülü ve hesaplı harcamaların yanında, lüzumsuz ve mes'uliyetsiz harcamaların karşısındadır.

4- ALIŞ-VERİŞ

Ahmed Midhat'ın eserlerinde içtimai hayatın mü-
 150)- Eski Mektuplar, İstanbul, 1315, s. 116.

him bir unsuru olarak alış-veriş mevzûuna da yer verir. Yazar "Hallü'l-Akd"adlı eserinde alış-veriş yoluyla alınan bir malın satışı esnasında kâr edileceğini misâllerle anlatır:"...Bir ekmeği iki kuruşa mübayâa ettiğiniz zaman size birisi doksan para verse derhal satarsınız.Zirâ yine derhal iki kuruşa bir tanesini daha alabilirsiniz. Kezâlik onu başkasına yetmiş paraya verirsiniz derhal alır. Çünkü o şey ona da lâzım olup iki kuruşa almaya bile hazır ve râzı idi.

Ekmekteki kıymet-i mübâdele nihâyet böyle yetmiş ve doksan paralar derecesinde yâni yirmi para nisbetinde azalıp çoğalabileceğine göre bu iki kıymet-i mübâdelenin vasatı o servet için bir kıymet-i câriyye hükmünü alır. Fakat sizin işinize pek muvaffak gelen ve binâenaleyh bin liraya mübayâa edilen bir hâneye ben bin iki yüz lira verirsem onu bana satmazsınız. Bir zaman olup da onu satmaya kıyam etseniz ve o hâneyi kendi işine gelmeyecek olan adama sekiz yüz liraya vermek isteseniz almaz. İşte böyle sekiz yüz ve bin ikiyüz lira arasındaki fark bir kıymet-i mübâdele teşkil edeceğinden öyle tarafeyn işine uyabilmesi nevâdirden sayılan kıymetler dahi kıymet-i câriyye hükmünü alamazlar. " (151)

Yazar "Ekonomi Politik" adlı eserinde de aynı konu üzerinde durur."... Kıymet-i mübâdele bir keyfiyyet-i zatiyye ve husûsiyyeden ibâret olup, 'kıymet-i câriyye' ise böyle değildir. Kıymet-i câriyye herkesin her zaman yahud sık sık ihtiyacı olan şeylerde görülür ki o şeyleri

hem alanlar, hem de satanlar çok bulunur. Me'kûlat ve melbûsat vesâire gibi. Vâkıa bunların dahi ilk alınıp satıldığı sûret-i mülâhaza olunsa mutlaka bir kıymet-i mübâdelâ ile alınıp satılmış olduğuna şübhe edilemez. Makin o kadar çok ve sık alınıp satılmıştır ki bir ekmeği iki kuruşa mübayâa eylediğiniz zaman size birisi yüz para verse hâne husûsunda olduğu gibi imtinâ etmeyip derhal verirsiniz. Çünkü derhal hem de iki kuruşa bir taneseni daha alırsınız. Kezâlik onu da başkasına yetmiş paraya verseniz derhal alır. Çünkü o şey ona da lâzım olup, iki kuruşa almaya bile hazır ve râzıydı. İşte böyle kesretle alınıp satılan şeylerin pek az tehâlüf edebilen kıymetlerine dahi 'ekonomi politik ıstılâhında kıymet-i câriyye tesmiye olunur." (152)

Yazarın " Zeyl-i Hasan Mellâh" adlı romanında bir malın değerinden aşağı satınca müşteri bulunabileceği fikrine yer verilmiştir. " ما از غره ده Culya'yı ikâmete mecbûr edebilecek ta'alluk üç altın kıymeti olmayan bir kulûbe ile yirmi altın değeri olmayan bir bahçeden ibâret olup, bunları rubû' kıymetine satmak icab edince bir günde müşteri zuhûr edeceği derkârdır." (153)

Ahmed Midhat, gerek bizde, gerekse Avrupa'daki mağazaları gezerek buralarda yaptığı alış-verişler sırasındaki müşâhadelerini eserlerinde işlemiştir."b..Bizim İstanbul'da ahz u atâyı âdetâ münâzaa ve mücâdele sûretinde yürütmeye çalışmış olanlar için şu hâl hakikaten nazar-ı hayrete çarpan ahvâlden addolunur. Hele Paris'-

152)- Ekonomi Politik, s. 33-34.

153)- Zeyl-i Hasan Mellâh -Yahûd- Sır İçinde Esrâr, İstanbul, 1292, s. 504.

ten müfârekat edeceğim günlerde İstanbul'daki evlâd ü ıyâlim için bilezik, küpe, gerdanlık, yüzük gibi bâzı eşya mübayâası zammında Palais Royal'deki kuyumculara gitmiş idim. Oradaki dükâncı kadınlar sâirelerinden daha süslü, daha nâzik, daha terbiyeli göründüler. Alacağım eşyâyı muhafazaları derûnunda bana temâşa ettirdikleri sırada şöyle güzel, böyle yakışıklı olduklarını ta'rif edip edip de iknâ edemedikleri sûrette 'Mösyö bir kere de kulakta duruşunu görmek istemezler mi?' diye küpeleri kulaklarına ve böyle birer teklîf ile tarakları saçlarına takıp türlü san'at dîlfiribâne ile mutlaka beğendirmeye çalışıyorlar. Ve bunları taktıkları yerlerden çıkardıkça kar gibi beyaz güderiler ile silip derhal temizliyorlar idi. Hele bir tanesi bana beğendirmek istediği yüzüğün bir de parmakta duruşunu göstermeye kalkıştıkta 'benim ellerim pek çirkindirler efendim, malıma hüsn vermezler , şuraya takalım da görülsün" diye lastikten yapılmış bir kol çıkartıp yüzüğü onun parmağına taktı. Ve kola giydirilmiş olan ve yalnız bir yenden ibâret bulunan şeyi nâzik parmaklarıyla el üzerine doğru çekip düzelterek gösterdi." (154)

Yazar Avrupa seyâhati sırasında saat satın almasını da şöyle anlatır:"... Dün uğradığımız saatçi mağazaları meyânında Mösyö Bahman'ın mağazası en ziyâde nazar-ı ehemmiyetimizi celbeylemiş olduğu için istediğimiz saatleri mübayâa zammında doğruca oraya girdik. Ben ikişer yüz franga iki küçük kadın saati mübayâa ettim. Doktor 154)- Avrupa'da Bir Cevlân, s. 522.

dahi üç yüz franga kapakları çelikten mamûl gayet güzel bir saat aldı." (155)

Yazar bu seyâhatı sırasında Paris'teki mağazaların durumunu ve çalışan personelin müşteriye alış-veriş esnasındaki davranışlarını şu şekilde belirtir: "...Meselâ bir yerden bir şey mi mübayâa eylediniz. Beğendiğiniz şemsiyenin numarasını ve fiyatını ve kendi ismini o şemsiye-yi size satan me'mur bir varaka-i matbuaya yazıp şemsiye üzerine rabteder. Ondan sonra daha ne mübayâa edeceğinizi sorar. Farazâ bir potin mübayâa edeceksiniz. Sizi alıp potin satanın yanına götürür. Ve varaka-i merbûtesiyle beraber şemsiyeyi de ona teslim eder. Orada beğeneceğiniz potinin de şemsiye gibi varakası rabtoğunarak başka bir şey alıp almayacağınız sorulur. Alacak iseniz potin satan da sizi üçüncü yere götürür ve evvelki şemsiye ile kendi verdiği potinini o mahalle teslim eder. Nihâyet başka bir şey almayacak iseniz mağazanın ondan mütecaviz mahallinde akça kabzasına me'mur olan sandukkârlardan en yakınına sizi götürüp eşyayı da onun önüne koyar. Parayı oraya verip eşyanızı alarak çıkar gidersiniz." (156)

Ahmed Midhat, "Hüseyin Fellâh" ta câriye alış-verişi ile para kazanıldığı görüşüne şöyle yer verir: "...Şehlevend lazın bu son lâkırdısını pek fenâ bir ıztırab-ı derûnlâ telâkki eylemiş idiyse de vâlidesi için hemen şu saatte bir hâne ve malzeme hâsıl olacağı kazıyyesi nazar-ı ehemmiyetini açarak :

155)- A.g.e., s. 827.

156)- A.g.e., s. 567-569.

Kız--- Anam için hâne, elbise filân mı?

Laz--- Evet!

Kız--- Kim alacak ?

Laz--- Ben ! Sen kendini bana satarsın. Ben de senin bahane olacak akça ile vâlidene bir evceğiz, eşya filân alırım.

Kız--- Ya ben o kadar baha eder miyim?

Laz--- Ben senin için iki kese akçe yani bin kuruş kıymet kesiyorum. Ne o ? Ha ? ' çok' mu dedin? Çok değil kızım! Senin o kadar değerlin vardır. Eğer bir bahaya ve anadan ayrılmaya râzı olur isen ...

Kız--- Anamdan ayrılmaya mı?

Laz--- Öyle ya ! Başka türlü nasıl olur ? Seni ben kendim için mi alacağım ? Ben esirci bir adamım müşterisini bulup da seni satar isem beş on kuruş ta ben kazanmış olurum." (157)

Yazarın "Âcaib-i Âlem " adlı romanında Hicabî ile Subhi Bey'in seyâhat fikirlerini gerçekleştirmek için eşyalarını pazarlık ile satmaları anlatılmaktadır."... O gün iki müşteri mübayâa edecekleri malları birer kere daha gözden geçirip, son kararı vermek için Subhi ve Hicabî Beyler ile vapura binerek (...) karyesine gittiler. Bir müşteri mal almak husûsunda İngiliz ve Mısır'lı kadar haris olur ve bir bâyi' dahi satmakta Subhi kadar mecbûr ve acûl bulunur ise bey ü şirânın pek suhûletle icrâ olunması tabiîdir. Binâenaleyh bunlar hemen o gün akd-i bey'e karar vererek İngiliz hemen koynundan çıkardığı bir cüzdandan bir yaprak koparıp üzerine Bank-ı Osmânîy- 157)- Hüseyin Fellâh, s. 32.

ye hitaben bir çek yazdı. Mısır'lı dahi sûret-i te'diyyede İngiliz'den aşağı kalmamak için cebinden diğer bir cüzdan çıkarıp, kütübhâne için tayin olunan altı yüz lirayı kâmil-len bank kaimesi olarak te'diyye ve îfâ eyledi.

Bu ahz u i'tânın icrâsından sonra yine dördü birden vapura binerek köprüye çıktılar. Hicabî'nin hânesine gelmek için müşterilerden ayrıldıktan sonra arabaya binen iki refikten Subhi Bey Hicâbî'ye dedi ki:

--- İşte para arkadaş! Hani ya seyâhat için sen dahi heveslenmiş görünüyor idi. Bu sözün sahih ise işte para." (158)

"Ahmed Metin ve Şirzad"ta da yazar bir kitap satıcısının kitabı satabilmek için nasıl pazarladığından bahsetmektedir:"...

--Yahudinin önünde bu kitabı gördüğüm zaman bizim Şirzad'ın nasıl olduğunu biliyor muydum ya? Kitabın fiyatını sordum. 'Bir çeyrek' dedi. Bana değerli olduğunu isbat için dahi cildin epeyce büyük olduğunu göstermeye başladı.'Bu kadar eski kitabın yapraklarını kesip, içine peynir koymaktan başka neye yarar ? Bakkala versen yirmi para vermez' dedim. Ver aşağı, tut yukarı yetmiş paraya pazarlığı kestikse de , ikiliği verdiğim zaman güyâ Yahudi'nin iâde edecek on parası bulunmadığından ondan da vazgeçmek lâzım geldi.

---Ey kitabı okuduğunuz zaman? Artık onu hiç sormayın! İki kuruş değil, iki meci diye değil, iki lira bile verilmiş olsa , az gelecek derecede âlâ buldum." (159)

158)- Acâib-i Âlem, İstanbul, 1299, s. 32-33.

159)- Ahmed Metin ve Şirzad-Yahûd-Roman İçinde Roman, İstanbul, 1309, s. 67.

"Hüseyin Fellâh" ta ise Şehlevend'in annesinin parasız kalınca daha önce alış-veriş yaptığı bakkaldan borç para aldığı şöyle anlatılmaktadır:"... Bereket ver-sin ki ekmekçi ve kasab ve bakkal ile ahz ü i'tâsını aylık hesabı üzerine icrâ etmekte olup, altı aydan beri terâküm eden deyni dahi halâ emniyeti selb edecek merte-beye varamamış olduğu için yiyeceği bulabilmekte idi.

Ma'haza Karabaş'a kadar seyâhat lüzûmu hiç bir şeyle men' edilemediğinden karıcık kalktı, ferâcesini yaşmağını giyininip kuşanarak sokağa çıktı. İskeleye kadar vardı. Oradan yine geriye geriye dönüp alış-veriş ettiği bakkala gelerek 'bakkal! karşıya gideceğim , ama para ke-semi !... Evde unutmuşum. Bana bir kaç para ver de hesabı-ma yaz' diye bakkalıâdetâ dolandırmak sûretiyle kayık parası tedârik eyledi. " (160)

Ahmed Midhat'ın "Diplomalı Kız " ve "Hüseyin Fellâh" adlı eserlerinde alış-veriş sırasındaki itimad üzere-rinde de durulur."... Julie ba'de'z zuhr saat iki buçukta üçte hânesinden çıktı. Değil mi? Doğruca dün akşam buketini bozup, ondan küçük buketler yaptığı çiçekçi kadının mağazasına vardı. Dedi ki:

-- Sizinle bir alış-veriş yapalım mı madam?

-- Dükkân sahibesi kadın Julie'yi görünce dün gece bu kızın ettiği ahz u atâyı bu akşam sâir çiçek-fûruş kızlardan haber almış olduğu cihetle memnun oldu. Dedi ki:

-- Hay hay! madmazel! Dükkânım tekmlil sermâyem sizindir." (161)

160)- Hüseyin Fellâh, s. 50.

161)- Diplomalı Kız, s.156 .

Dükkân sahibinin Julie'ye ettiği itimada mukabil, "Hüseyin Fellâh" ta Şehlevend'e çorbacının itimad etmediğini görmekteyiz:"...Ekmeği eline alıp, camii mezkûr namazgâh mukabilinde bulunan muvakkıthâne kapısından çıktı. Lâkin kızın cür'eti kapıdan çıkıncaya kadar idi. Ondan sonra her adım attıkça cesareti eksilerek kapı içi yanında bulunan işkembe çorbasına ancak varabildi. Şu kadar var ki bu dükkânın önünde şekerçi dükkânının önündeki gibi durmuyor. Çünkü şekerçi dükkânına dilenmeye gitmiş idi. Buraya ise alış-verişe gelmiştir

Yâni az bir ihtirazla 'çorbacı! sana şu ekmeği vereyim. Bana iki kaşık çorba verir misin? Şurada cami içinde vâlideme içireceğim' dedi. Herif kızın gösterdiği ekmeğin iki kaşık çorbadan daha değerli olduğunu göreyek ve bu alış-verişte kârlı çıkacağını hesab ederek çorbayı vermeye muvafakat gösterdi ise de câmiye kadar çanağını göndermeye emniyet edemedi. "Çanak içinde beş para bırakmalı" dedi. Kız 'beş param olsa bırakır idim' cevabını verdikte 'anani buraya getir' dedi. 'Anam hastadır, gelemez ki getireyim. Üzerinde de para eder hiç bir şey yok ki rehin bırakayım. İster isen çanağını beraber ver de çanağı ona teslim edeyim' demiş ve bu babda dilenircesine bir hayli ricâda bulunmuş ise de çorbacı bu kadar küçük bir temettü için çırak gönderemeyeceğinden bahisle kızı tard eylemiştir." (162)

Ahmed Midhat bunlardan başka Eminönü'nde mallarını satmak için Yeni Camii önüne yerleşen küfecilerin telâşını şöyle ifâde etmektedir:"... Yeni Câmî' ye doğru yer 162)- Hüseyin Fellâh, s. 29.

yer küme küme küfeler konulmuş. Her küfe bir dükkân farz olunsun. Fakat edilen pazarlıklar , pazarlıktan ziyâde kavgaya müşâbih şeyler. Beyaz Acem gömlekli kantarcılar omuzlarına vurdukları kantarların sapı öne doğru bir buçuk arşın uzanmış olduğu halde gâh oraya , gâh buraya baş vuruyorlar. Kimisini bir bahçıvan eteğinden kendi küfelerin tarafına götürmeye ve kimisini bir matrabaza kolundan yakalayıp taraf-ı ma'kûse çekmeye çalışıyor."(163)

Yazar,"Sevda-yı Sa'y u Amel"adlı eserinde ticâret erbâbının alış-veriş için yaptıkları hazırlıkları ve bunların nasıl çalıştıklarını anlattıktan sonra me'murlarla bunların mukayesesini yapar:"... Bir kere daha sabaha iki saat kala Eminönü"ne inip ta Kartal'dan vesâir böyle uzak yerlerden sebze getiren kayıkların nasıl vürûd eylediğini ve orada bunların hamûleleri hangi eller vâsıtasıyla ne sûretle satılıp arka satıcılarının ve dükkâncıların emvâl-i mezkûreyi her tarafa nasıl isâl eylediklerini ve ba'dehu gümrüğe bir baş vurarak ve daha doğrusu emtia-i ecnebîyeyi ta vapurlardan karşılayarak gümrüğe nasıl vürûd edip sahiblerinin nasıl kaldırarak dükkân ve mağazalarına nakil ettiklerini ve bir aralık 'ne alırsan al altmış paraya' diye haykıran heriflerin o malı nereden alıp ne sûret ve şerâit ile sattıklarını ve pazarcıların böyle daimî bir kervan halinde ne işler ne ahz ü atâlar yaptıklarını ve çarşı içindeki esnafın mamûlâtı neden ibâret idüğünü ve Galata'da Konsolit Han'ında çaldırılmış gibi haykıran heriflerin ne alıp sattıklarını ve

163)- Müşâhedât, s. 55-56

dükkânı, destgâhı önündeki bir camlı sandıktan ibâret bulunan işlerin mahiyeti ne idüğünü güzelce görüp anladıkdan ve şu erbâb-ı mesâinin ne büyük bir şevk ve âzim bir gayret fakat ne bir mağbût bir lezzet ve zevk ve sefâ ile çalıştıklarını nazarlarda kat'iyen taayyün eyledikten sonra bir de Babîâli'ye gelerek bir me'muriyetle kayrılmak için istirhamlarda yüz suyu dök-
mekte bulunan bî-çâregânın hallerini gözden geçiririz. Ve ister iseniz seksen beşi bir kaleme dolarak birbirini fasl ve şunu bunu istihzâdan başka işleri olmayan beyleri, efendileri tedkik ediniz de sevdâ-yı sa'y u amel şevkiyle çalışanları histen mahrum olanlar ile güzelce bir mukayese buyurunuz. İşte sizin için en büyük bir ders-i ibret verecek olan tedkik bu tedkiktir." (164)

Ahmed Midhat eserlerinde alış-veriş mevzuuna yer verirken bâzen de , Avrupa'da mağazalarda yapılan alış-veriş ve bu alış-veriş esnâsında tezgâhtarların davranışları üzerinde de durarak bizimle mukayesesini yapmıştır.

5- KALPAZANLIK

Ahmed Midhat Efendi çok az da olsa bâzı eserlerinde kalpazanlık yâni sahte para basma mevzuuna yer vermiştir. Bu eserler "Esrâr-ı Cinâyet" ile "Şeytan Kaya Tılsımı" dır.

Ahmed Midhat'ın "Esrâr-ı Cinâyet" adlı romanı,

164)- Sevdâ-yı Sa'y u Amel, s. 76-78.

Karadeniz Boğazı ağzında Öreketaşı'nda işlenmiş olan bir cinâyeti anlatmakta olup, bizde yazılan polisiye romanların ilklerindendir. (165) Bu cinâyet bir kalpazar kumpanyası tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kumpanyanın başı olan Hediye adlı bir hanım olmakla beraber, asıl kalpazan Mustafa adlı, romanın bir diğer kahramanıdır. (166) Mustafa'nın ilk sahte para denemesi romanda şu şekilde anlatılır: "... Bir gün gazetenin birinde okumuş idim ki ressamın birisi lokantaya gitmiş. Ta'am etmiş. Bir franktan ibaret yemek parasını verecek akçası olmadığından tabağın üzerine bir frank resmetmiş Kalkmış, yürümüş. Resim o kadar mükemmel imiş ki lokantada uşağı bunu uzaktan aynı frank olmak üzere telâkki etmekle ressam yemek parasını bıraktı zannederek lokantadan çıkmasına mâni olmamıştır.

Şu kadar ki bu hikâyeyi okumakla bana bir fikir geldi. Hediye'ye arz-ı cem' iletmek istedim. Bir gece saat yedilere, sekizlere kadar sohbet eyledikten sonra kendisi uykuya dalmış idi. Yaz sabahı ne kadar lâtif olur! Bu letâfete hayran iken aklıma okuduğum fıkra geldi. Cebimde bin küçük üstübeç taşıdığımdan iktizâ eden boyaları çıkarıp Hediye'nin âyînesi üzerine bir köşesinden sokulmuş bir bank kaimesi resmine başladım. Hem de kaime kolayla yapıştırılmış gibi dümdüz durmuyor. Ben o kadar âciz bir sanatkâr mıyım? Bir köşeciğinden ilâştirilmiş olan bank kaimesi şimdi anı aslî dörde bükülmüş olduğun-

165)- Mustafa Baydar, Ahmed Midhat Efendi, Hayatı, Sanatı, Eserleri, İstanbul, 1954, s. 25.

166)- Mustafa Nihat Özön, Türkçede Roman, İstanbul, 1985, s. 212.

dan âyîne üzerinde o büküntüler çukurlu ve kabartılı olarak tecessüm ediyor. Saat sekizden gündüz saat beşe kadar Hediye uyumakta ve ben resmi tersimde devam eyledik. Resim Hediye'nin değil benim de gözümü aldatacak kadar mükemmel oldu." (167)

Burada dikkati çeken husus , Ahmed Midhat'ın da hayatında karşısına çıkan bir kızın adı geçen romandaki Mustafa gibi sahte para yapmasıdır. Bu hatırayı Ahmed Midhat'ın oğlu Kâmil Yazgıç şöyle nakletmektedir:"... Ahmed Midhat Efendi bir zamanlar "atbaa-i Âmire müdürlüğünü de üzerine almıştı. O vazifesinde bulunduğu sıralarda birgün , bir mektup almış. Mektubun zarfı Adliye Nezâreti'nin resmî zarfı imiş. Ve bu zarfın içinde bir de resmî tahrirat varmış. Fakat babam zarfın içinden o kâğıdla birlikte bir de yüzlük banknot çıktığını görünce hayret duymuş. Hele mes'elenin iç yüzünü öğrenince duyduğu bu hayret büsbütün büyümüş.

Meğer , bu zarfın muhteviyâtı babama bir Türk kızının tıpkı bir romana benzeyen mâcerâsını anlatıyormuş. Mevzû-bahs olan kızcağızın, güzel sanatlara ve bilhassa resme karşı , büyük bir hevesi , istidâdı varmış.

Kızcağız babası hayatta iken bu hevesini tatmin imkânını bulabilmiş ve çalışıp, çabalayıp resim öğrenmiş. Fakat günün birinde babası ölmüş ve babasından başka kimsesi olmayan zavallı kızcağız da sefâletle yüzyüze gelmiş, aç kalmış, perişan olmuş. Elinde kalan boylarla bir manzara tablosu yapmış. Kapı kapı dolaşarak

bu tabloya müşteri aramış. Fakat hemen her yerden istis-
kal görmüş ve uğraşa didiçe, özene bezene yarattığı ilk
eserine metalik verecek kimse bulamamış. Sefâleti ümitsiz-
liğe hergün bir parça daha gömülen kızcağız nihâyet son
çâre olarak ihtimal Rafael'in meşhur hükâyesini hatırla-
yarak sulu boya ile bir sahte yüz liralık yapmaya ve o-
nu sürmeye çalışıyor. Banknotu muvaffakiyetle yapıyor.
Fakat tam piyasaya süreceği sırada yakayı ele veriyor.
Adliyeye gönderiliyor. Tevkifine karar verildiği için
tevkifhâneyi de boyluyor. O sırada mahkeme o banknotun
sahte olup olmadığını (ihtisasına binâen) Matbaa-i Âmi-
re müdürinden soruyor.

Babam, mahkemede şübhe uyandıran banknotu dikkatle
evirip çeviriyor ve onun sahteliğini anlamakta çok büyük
bir güçlük çekiyor. Bu güçlük, babamı genç kızın sanat-
kârlığına iknâ ediyor. Derhal zarfı cesine koyarak tev-
kifhâneye koşuyor. Ve orada genç kıızı yalnız bir köşede
içli içli hıçkırarak ağlarken buluyor. Hayatını , bankno-
tu yapışının, yakalanışının, tevkifhâneye girişinin acı
mâcerâsını bir de kendisinden dinliyor. Genç kızın mües-
sir bir ifâde ile ve ağlayarak anlattığı bütün bu vâkıâ-
lar babamın yüreğini büsbütün paralıyor. Gidip Adliye
Nazırı'nı buluyor. Vaziyeti ona da anlatıyor. Ve kızın
tevkifhânedен çıkarılmasını te'min ediyor. Sonra kıızı
da yanına alarak bir arabaya atlıyor ve arabacıya şu emri
veriyor:

---Saraya çek !

Çok geçmeden pâdişah tarafından kabûl ediliyor.
ve hâdiseyi ona da anlatıyor. Kızı müdafâa ediyor. Onun

aff-ı şâhâneye lâıyk görölmesini diliyor. Pâdişah kızı affediyor ve onu yüksek maaşla saray-ı hümâyuna resim muallimi tayin eyliyor..." (168)

Ahmed Midhat Efendi'nin "Esrâr-ı Cinâyet" ve "Şeytan Kaya Tılsımı" adlı eserlerini yazdığı sıralarda öyle anlaşılıyor ki İstanbul'da kalpazanlıkla uğraşan bir takım kişiler mevcuddu. Ve bazıları ise yakalanıp mahkeme önüne çıkarılmaktaydı: "... Düşündüğüm ne olduğuna bakınız. Size anlatayım da siz dahi şaşınız:

---Bir kaç mah mukaddem bazı kalpazanların tutulmuş olduklarını haber almış idim. Muhâkemeleri icrâ olduğu zaman gittim. Ben de seyreyledim. Bu habisleri kalpazan diye hapis değil, âdetâ eşek diye ahıra tıkmalı.

Alçıdan murdar kalıplar yapıpmışlar. Mecidiyeleri, liraları bu kalıpların arasına sıkıştırıp , nakışlarıyla çıkarmışlar. İçine de kurşun, kalay gibi şeyler dökmüşler.

Eşek herifler! Halkı da kendiniz gibi budala mı zannediyorsunuz. Bunun üzerine Hediye ile aramızda bir de mübâhese geçmiş idi. Hediye'ye demiş idim ki:

--- Şimde dünyada kurşunu, kalayı, gümüş ve bâhusus altın diye tutakack hiç bir ahmâk kalmadı. Kalpazan diye ona derim ki yapacağı paraları sarraflar bile tanıyamasınlar.

Hediye bu kadar hüner ve mârifet insan evlâdı için mümkün olup olmayacağını sorması üzerine dahi demiş idim ki :

---Eğer dört paralık kalayı bir lira diye sürmek ister iseniz elbette sarraflar değil, hamallar bile aldanmazlar. Fakat beş kuruşluk madeni yirmi kuruşa ve kırk kuruşluk şeyi yüz kuruşa sürmeyi râzı olunca öyle paralar yapılabilir ki sarraf değil a, zâhiren temâşâsıyla darb-hâne ustaları bile farkedemezler." (169)

Ahmed Midhat Efendi'nin "Şeytan Kaya Tılsımı" adlı eserinde ise sahte para yapma vaadiyle insanları dolandıranlar bahis konusu edilir: "... İnsan kısmı korktuğundan kurtulmaya ve umduğuna nâil olmaya gayet haris bulunur. Envâr-ı ma'ârifle zihni ve gözü münir olmaz ise insanı ihâfede kolaydır. İtma'da nasıl ki şu satırları yazmakta bulunduğumuz günlerde İstanbul'umuzca muhâkemeleri icrâ olunmakta bulunan bir takım kallaş bakıcılar oldukça zekâvet ve irfan sahibi bir çok adamlara kâğıddan , bakırran filândan altın yapmak imkânını inandırıp, bir çok mecdiyelerini almışlardır da bu zeki ve âkil. gâfiller 'cannım sizde altın yapmaya kudret olduktan sonra bizim gümüşümüze neden muhtaç oluyorsunuz? ' diyecek kadar dillerinde cür'et bulamamışlardır. 'Niçim mi dediniz ? Ya 'kâğıdı bakırı altın yapabilirim. ' diyen herifin sözü saâh çıkıverir ise. " (170)

Yazar "Esrâr-ı Cinâyet" adlı romanında kalpazan Mustafa'nın sahte parayı nasıl imâl ettiklerini ve piyasaya nasıl sürdüklerini de şöyle anlatmaktadır: "...Muharrir efendi! Kalpazanlğı ne yolda icrâ eylediğimi ve hatta ic-

169)- Esrâr-ı Cinâyet, s. 136-138.

170)- Şeytan Kaya Tılsımı, İstanbul, 1307, s. 17.

râ ettiğimi biraz daha izah eyler isem korkarım ki hal-
ka fenâ bir ders vermiş olurum. Binâenaleyh teşebbüsâ-
tımızın neticâsini arz edeyim. İki yüz aded beyaz meci-
diye ile elli aded dahi Osmanlı lirası yaptık. Filhakika
Halil Sûri bunları sahih meskûkattan farkedemediği gibi
bir kaç sarrafa müracaat eyledikte onlar dahi farkedeme-
mişler. Lâkin mecidîyelerin beher tanesi yüz on paraya ve
liraların her biri yirmi ikişer kuruşa mâl oldu.

Halil Sûrî bana sordu ki:

--- Bunların beheri için siz kaçar para ücret-i immâliye
istersiniz?

Ben düşündüm, taşındım, çok isteyecek olsam mesârif-i
immâliyenin çoğalmasını evvelce ihtar etmiş olduklarından
çok istiyemedim. Zaten bu misüllü ahz ü atâları incelikle-
rine akıl erdiremem ki istiyeceğim mikdârı da fark ede-
bileyim.

Yalnız bir şey hâtırıma geldi. O ise Peri ile mes'ud
yaşamak için bana ne kadar para lâzım ise onu istemek sû-
retinden ibâret idi. Bu sûreti Halil Sûrî'ye açtım. Dedi ki:
---Demek oluyor ki götürü pazarlık etmek istiyorsunuz.

---Evet!

---Bana on bin tane Osmanlı, on bin İngiliz, on bin Fransız
altınlar ile on bin dahi Rus pulu ve bunlardan maada iki
yüz bin mecidîye yapmak için toptan ne isterseniz? Hem
de her masrafı bizden olduğu halde ne istersiniz?

---Siz ne verirsiniz.

---Dikkat ediyor musunuz ki istediğim meskûkat kırk bin
parça altın ile iki yüz bin parça dahi gümüşdür. Bunları

yapabilmek hayli iştir.

--- Kaç sene lâzım ise çalışır,yaparım.

--- Altınların beher parçası için ikişer kuruş ve gümüşlerin beher parçası için yirmişer para hesab eder isen yüz seksen bin kuruş eder.Bununla güzel bir hâna donattıktan maada bin lirayı güzelce fâize verir iseniz,ayda size bin kuruş getirir ki onunla dahi pek âlâ yaşayabilirsiniz.

Artık benim için bundan âlâ hesab mı olur?Derhal râzı oldum.Bir kontrato yaptık.Şu kadar ki kontrato ahkâmınca altınların bir rubû'nu vücûda getiremeyince bana bir para vermeyecekler idi.Rubû' vücûda geldiği zaman Peri'yle izdivâcımı icrâ edecekler ve nihâyet cümlesi tamam olunca alacağım bin lira kalmış olarak onu da bir yere fâize yatıracaklar idi.

Elhâsıl biz işe başladık.Evvelâ kalıpların kâffesini yaptık. Halil Sûrî sanki bana çırak olmuş gibi her işte yardım eyler idi. Osmanlı liralarından başlayarak bir çok altın akça meydana getirdik. Altınların bir rubû' yapılmış olduğundan bize filhakika ikiyüz liraya bir güzel hâne mübâyâa eylediler. Biz de memnun olarak işlerde daha ziyâde devamı başladık.

Yaptığımız altınlar o kadar güzel olmuşlar ki bunları sürmek için öyle müzumsuz eşya almağa dahi çokluk mecbûriyet elvermez idi. Halil Sûrî bir çok altınları bank kaimesiyle mübâdele eyledi. Bir takımını dahi fâiz ile şuraya, buraya ikrâza başladı." (171)

171)- Esrâr-ı Cinâyet, s. 141-142.

6- MİRAS VE MİRASYEDİLER

Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinin bazılarında miras ve mirasyediler mevzûunun sıkça ele alındığı görülmektedir. Onun romanlarındaki şahıslardan kendilerine miras kalmış olanların büyük bir kısmı ya bu mirası zevk ve sefâ ile mes'uliyetsizce harçama yoluna gitmişler (ki çoğu böyle yapmıştır), ya da bu mirası yiyerek borçlanmış ve sefih bir hayata düşmüşlerdir. Ancak bunların yanında, kendilerine kalan mirası değerlendiren tiplere rastlanıldığı gibi, bu mirası batırdıktan sonra doğru yolu bulanlar da olmuştur.

Yazar miras hakkındaki düşüncelerini şu şekilde açıklar:"... Bir âkile sormuşlar ki oğlun için ne miras bırakabileceksin? Cevab vermiş ki her işte kendisini muvaffak edecek bir terbiye ve kudret bırakacağım. Buna 'parasız insanda hiç bir kuvvet ve kudret bulunmaz' diye itiraz etmişler. Âkil dahi bu itiraza 'nakd-i mevcûd tükenir, kaybolur, semere-i sa'y tükenmez, kaybolmaz. İş odur ki insan sa'yinden semere alacak kadar terbiye ve ta'lim görsün' diye mukâbele eylemiş.

Bizce hak âkilindir. " (172)

Yazar "Beşir Fuad" adlı eserinde ise şöyle der:
 "... Peşer ve vâlideden kalan miras insan için şan bile addolunmasa itiraz edilemez. Peydâ-yı servet bir şan ise mûrislere aiddir. 'Âferin filân adama ki kendisi yaşadık-
 tan maada evlâdına şu kadar servet bırakmış ' derler.'"(173)

172)- Hüseyin Fellâh, s. 62.

173)- Beşir Fuad, s. 122.

Ahmed Midhat Efendi, "Durûb-ı Emsâl-i Osmânîye"de Safâyi Efendi'ye babasından, "Vah" ta Behçet Bey'e babasından, "Para" daki Sulhi'ye halasından yine "Durûb-ı Emsâl-i Osmânîye" de Danıklâki'ye kocasından miras kaldığından bahsetmektedir". Safâyi Efendi, pederinden mev-rûs akar ve irâdı hüsn-i sûretle idare etmek yolunu bulmuş, ve bu sûretle şehriye yüz yirmi bir lirayı geçen irâdıyla beyler gibi yaşamaya alışmış bir adamdı." (174)

"Vah" romanındaki Behçet Bey'e babasından kalan miras hakkında ise şöyle der: "... Behçet Bey, kendisi bayağı mu'teber bir familyadan olup, pederi vefat etmiş ve fakat sâir babalar gibi oğluna borç bırakarak değil, emlâk ve akar üzerinden ayda kırk, elli liralık irâd bırakarak vefat eylemiştir." (175)

"Para"daki Sulhi'nin ise halasından kalan mirasla hayatı değişmiştir. Halası kendisinden memnun olduğu yeğenine miras bırakmaktan mutludur. "... Hala hanım yetmiş beşlik bir kadın olduğu halde sekiz on günlük bir hastalık neticesinde vefat eyledi. Hem de yiğeninden pek memnun olarak ve bütün mâmeleki Sulhi'nin eline geçmekte bulunmasa asla kıskanmayarak vefat eyledi." (176)

"Durûb-ı Emsâl-i Osmânîye"de Madam Danıklaki'ye kocasından kalan mirastan şöyle bahsedilmektedir. "... Madam Danıklaki otuz beş yaşında olduğu halde kocasının vuku-ı vefatıyla dul kalmış ve kocası Danıklaki'nin zevcesiyle bir de erkek çocuğundan başka vârisi olmadığı-
174)- Durûb-ı Emsâl-i Osmânîye, İstanbul, 1288, s.33.
175)- Vah, İstanbul, 1299, s. 28.
176)- Para, s. 42.

dan yüz elli bin liraya karib nakid ve emlâki çocuğun dahi varîsi bulunmak hususiyetiyle doğrudan doğruya zevcesine intikâl eylemişti."(177)

Ahmed Midhat Efendi mirasyediler hakkında ise şu görüşe yer verir:"... Mirasyedi öyle midir? Pederinin malına vâris olmuş! Bir sırr-ı hilkât kendisini o pedere ferzend ve mala namzed etmiş! Asıl o malın cem'ini te'min eyleyen o muvaffakiyyat-ı büyüklüğü dahi beraberce intikâl etmemiş olur da pederinin bunca mesâi-i muvaffakâne ile topladığı malı o çocuk muhafazaya bile muvaffak olamayarak, nice isrâfât ile itlâfa namzed bulunur ise şübhe yoktur ki 'mirasyedi' ünvanından müteessir, müteellim olmalıdır." (178)

Yazarın mes'uliyetsizce para harcayan bir mirasyedi ile ilgili Durûb-ı Emsâl-i Osmânîye adlı kitabında şöyle bir hikâyeye rastlamaktayız. "...Dükkânın önünden bir bey geçer iken nazar-ı dikkati yeniçeriye ilişir. Lâkin yatağanın kulaklarına veyahûd tabancaların kundaklarına fîlâna değil, yeniçerinin ensesidir ki beyin nazar-ı dikkatini celbeder.

Vâkıâ ense dahi dikkati mûcib olacak bir şey. Ama nasıl? Katmer, katmer. Nar gibi kırmızı. Herif zâten tehdürüst ve semiz bir adam olduğundan pamuk gibi bir şey. Ensesinin katmerherinden husûle gelen şekl-i acaib de bir şey değil. Sanayi-i tabiata hayran olanlar gelsinler de yeniçerinin ensesinde güneş tesiratından bütün bütün meydana uran nukûşu seyretsinler. Daireden maadâ bütün eşkâl-i

177)- Durûb-ı Emsâl-i Osmânîye, s. 116.

178)- Müşâhedât, s. 138.

hendesiyeye orada. Hâsılı kelâm enseye beyin ağzının suyu akar. Dağkavuşu dahi yanında olduğundan mumâileyhe 'gidüp şu enseye bir sille urur isen sana beş altın veririm'der. Zaten dalkavuşun işi ne? Vâkıâ teklif biraz ağırca ama ücret te ona göre. Herif paralara dayanamayarak olanca cesaretini derer, toplar yeniçeriye bir silledir indirir. Artık böyle nâgehânı bir sille üzerine yeniçerinin nasıl fırlayıp kalkmış olduğunu tarif iktizâ etmez. İhtimal ki bıçağa dahi sarılmıştır. Ancak dalkavuk derhal yeniçerinin ayaklarına kapanarak 'aman birâder ayaklarını öpeyim, affedersin. Yanlış benzetmişim seni ahbâbımdan birisi sandım' demesi ile yeniçeri dahi merdçe bir adam olduğundan iyi ki sen beni tanımaz imişsin. Senin hep tanıdıkların bu muameleyi görmekte iseler sen beni kırk yıl daha tanıma' diyerek affeder.

Dalkavuk bu defâlık yakayı kurtarır. Fakat beyin merâmı başka. Aradan çend dakika geçtiği halde çıkarıp dalkavuşa on altın daha gösterir ve eğer yeniçerinin ensesine bir tokat daha vurur ise bu on altını vereceğini dermiyân eder. Dalkavuk biçâresi ne yapsın? Altınları görünce ihtiyar elden gidiyor. 'Ben beyin bu ihsanını her vakit ve kolay kolay göremiyorum. Ne olur ise olsun elbette şu on altını alacağım ' diyerek gider, yeniçeriye bir şamar daha indirir.

Bu halde yeniçeri bir hiddet-i müşahhasa olarak herifi paralayacak gibi üzerine hücum eder ise de dalkavuk 'aman meydân ver ki söyliyeyim seni birisine... Yok yok... birisini sana... efendim, yeniçeri dayı kusur kabahat ... ayaklar yeni... hata ettim artık..., ve' diye

söyleyeceğini de bulamayarak nasılsa yakayı yine kur-
tarır.

Güzel a bari artık iktifâ etse ya! Nasıl etsin ki
bey eğer üçüncü defa olarak bir sille daha urur ise
elli altın vereceğini dermiyân eder. Biçâre dalkavuk
elli altını hayatını satsa yine zarar etmemiş olacağı
itikâdı ile yine râzı olur. Ancak tamam yeniçeri evvel-
ki şamarların acısını unutarak dalmış olduğu halde
üçüncü şamarı yiyince 'seni gidi kahbe nalı seni ...
Er oğlu üçe kadardır. Artık anlaşıldı' deyi dalkavuşu
ayaklarının altına alır. Ve dalkavuk 'yahu sende bu
ense ve mirasyedi beyde dahi o kese oldukça ve benim
gibi dalkavuklar dahi o kesenin mahiyetinde bulundukça
senin ensenden şamar eksik olmaz! ' vadisine sapmak is-
ter ise de yeniçeri (eroğlu üçe kadar der) hükümünü ic-
râdan geri durmaz." (179)

Bu hikâyeden de anlaşılacağı üzere kendisine kalan
parayı mes'uliyetsizce harcayan bir mirasyedinin etrâ-
fında her zaman bir dalkavuk veya parasını yiyecek bü-
risinin olması mümkündür.

Ahmed Midhat Efendi, batıya karşı duydukları
hayranlık karşısında ortaya çıkan alafranga ve züppe
tipinin tüketime dayalı yaşayışlarını da eserlerinde
sık sık işlemiştir. (180) Yazar "Felâtun Bey ve Râkım
Efendi" romanında bir mirasyedi olan Felâtun Bey'in
metresi Polini'nin Felâtun Bey'in paralarını nasıl
yediğini şöyle anlatmaktadır. Polini mensub olduğu Fran-

179)- Durûb-ı Emsâl-i Osmânîye, s. 187-190.

180)- Cevdet Kudret, "Hanzimattan Cumhuriyete Türk Edebi-
yatı"; Hanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansik-
lopedisi, c.2, İstanbul, 1985, s.397.

sız tiyatrosu ile İstanbul'a gelir. Ve burada bilhassa mirasyedi gençleri avlamaya çalışır. Nihâyet Felâtun Bey'in metresi olur. İstanbul'da bulunduğu müddet zarfında Fransa'ya elli bin franktan çok poliçe gönderir. Bu arada Felâtun Bey'i tanıdığı bâzı kumarbazlara soydurur. Sonra da onların kendi hissesini alır:"... Madmazel Polini yalnız kendi hesabına olarak Fransa'ya elli bin franktan ziyâde poliçe göndermiş. Kendi âşıkını oyunda yendirip paralara ortak olan metres ile yaşamının nihâyeti budur. Nerede bir yankesici var ise onu kont veyâhud baron diye Plâton'a takdim eder. Derhal kumara sevkeyler. Ve bunlar kendi âşıkından ne kazanır ise hanımefendi dahi ortak olur idi'." (181)

Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerindeki mirasyedi tipler umûmiyetle paralarını o zamanların zevk âlemlerinin odağı olan Beyoğlu'nda yemekte idiler. Beyoğlu XIX . asırda Avrupaî hayat tarzının yaşandığı bir yerdi. İnsanların sokaklarında değişik kılık ve kıyafetlerle gezindiği, farklı biçimde eğlendiği, orijinal şivelerle yabancı dillerin konuşulduğu enteresan bir semtti. Ahmed Midhat'ın eserlerindeki mirasyedi tipler, alafranga ve Avrupaî hayat tarzının yaşandığı bu semti bu sebeple tercih ediyorlardı. Yazarın "Bekârlık Sultanlık mı dedin? " adlı hikâyesinin mirasyedi kahramanı Sururi Efendi de bunlardan biridir:"...İstanbul'da değil, Beyoğlu'na gelir, Beyoğlu'na! İstanbul tarafına ayağını bile atmaz. Niçin atsın? Herif me'muriyetten el çekmiş. Me'muriyet istihşâli için müracaat edilmesi 181)- Felâtun Bey ve Râkım Efendi, s. 138.

lâzım gelen yerlere müracaat mecbûriyeti yoktur ki. İstanbul'a gelsin. Herif alafranga âleminde yaşayacak, Beyoğlu'na kuzum , Beyoğlu'na ! " (182)

Bunlardan başka Beyoğlu'nda paralarını yiyip bitiren tiplerin yanında "Para" adlı hikâyedeki Sulhi ise kendisini Beyoğlu âlemlerinden kurtarmış bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır: "... Beyoğlu'nda murdarlıktan, hastalıktan. bataklıktan başka ciddi eğlence olarak ne vardır sanki? Beyoğlu'nda mirasyedilerin servet-i sâmanın mahveden eğlencelerin ne kadar tenezzül olunamaya cak şeyler olduklarını muvazene etmek isterseniz düşününüz ki oralarda başı şapkalı Beyoğlu ahâlisi nâdir ve belki ender olarak bulunurlar. Onların tenezzül edemedikleri eğlencelere dünyasını ve kendi vakar ve haysiyyetini bilir bir Osmanlı tenezzül etmeli midir? Etmemeli midir? Ama vâ-esefâ ki bu mahaller yine münhasıran gibi bir sûretle Osmanlıların ceblerindeki parayı çekmek için tertib olunmuşlardır. Sulhi Efendi ise zekâsı, tecrübesi sayesinde kendisini bu menzilden yükseltmiş, kurtarmış bir delikanlıdır." (183)

Ahmed Midhat Efendi'nin "Paris'te Bir Türk" romanının kahramanlarından biri olan Zekâ Bey ile "Karnaval" adlı romanının kahramanlarından Zekâî Bey ise kendilerine kalan mirası Paris'te yiyip bitiren tiplere misâldirler. Zekâ Bey ailesinden kendisine kalan mirası işletmeyi hiç düşünmeyen bir insan olup, onun bütün işi gücü ölçüsüzce yemek, giymek ve çılgınca eğlenmektir. Aşırı

182)- Bekârlık Sultanlık mı Dedin?, İstanbul, 1294, s. 52.

183)- Para, s. 25-26.

eğlencenin neticesinde Paris'te parasız kalır. Onun bu hesapsız davranışları Paris'te alay konusu olur. "Karnaval" in Zekâi'si de aynı şekilde hesapsız harcamaları yüzünden Paris'te parasız kalır."...Zekâi pederinin son mirasını dahi Paris'te yiyip bitirdikten maa- da gerek kumar ve gerek sâir envâi sefâhatten dolayı bir kaç yüz bin frank borca girdiğinden artık devam e- demeyeceği bu tarîk-i mâişetten geri dönmeye Eleni'nin Amerika'lı ile peydâ eylediği münasebet-i cedîdeyi ve- sile ittihâz edilip, şiddetli bir kavga ve tekdirden kariyı terk eylemiş ve hemen o gün Paris'ten dahi çıkıp İstanbul'a kadar gelmiş idi. Ancak Zekâi'nin Paris'te bıraktığı borçlardan kumar borçlarını dâyinler kale al- mamağa mecbûr oldukları halde terzi, kunduracı, modistra, lokantacı ve bâhusus nakden akçe istikrâz edilmiş olan sarraf gibi alacaklılar melbusâtından vazgeçmeyerek Pa- ris sefâret-i seniyyesine arzihâl verdikleri gibi keyfi- yeti İstanbul'daki Fransa kançılaryasından Paris borcu olmak üzere yüz otuz bu kadar bin frankın atâsı. lüzûmu Zekâi'ye tebliğ olundukda ahvâlin rengi değişti.

Zekâi'de yüz otuz bu kadar bin frank değil ol mik- dar kuruş ve hattâ para bile mefkûd olduğundan ne yapa- cağını şaşırıp hânesine geldiği zaman ağzından söz çık- maz oldu. Ancak söz çıkmaz olmak kâfi değil. Borçtur bu! hem de ecnebî borcu! Mutlaka bir çâresini bulmalı."(184)

Yazar "Müşâhedât" romanındaki Re'fet'in önüne mi- rasyedilik mesleğinin açıldığından da şu şekilde bahset- mektedir:"... Babasının vefâtı gününden itibaren kalemi- 184)- Karnaval, s. 265-266.

ne devamı kesmiş. Çünkü, artık çocuğun önüne miras-yedilik mesleği açılmış. Mirasyediliği müddetinde pek çok kimselerle düşüp kalktığı gibi hempâlarının bir çoğu da ketebe ve me'murin-i mülkiyyeden olmak hasebiyle bunların hallerini , şanlarını daha mükemmel te-tebbûat ile daha etraflı öğrenmiş." (185)

Ref'etin kendisine kalan mirası nasıl yiyip bitirdiğini de şöyle anlatır! "...Re'fet Bey'in haşarılığı pek müdhiş bir sûrette imiş. Bir avucunda lira, diğer elinde kama, o genç halinde bile etmediği yaramazlık bırakmamış. Kendi parasını bitirdikten maada vâlidesinden de para çekmeye başlamış. Gerek kendisinin ve gerek vâlidesinin paraları baba dostu olan Seyyid Mehmet Numan'ın idaresi altında olup, Seyyid Numan, Re'fet'in parası bitinceye kadar ettiği isrâfata ses çıkarmamış ise de, tamam vâlidesinin parasını da itlâfa başladıkta yine bir gün para için mağazaya gelen Re'fet'i kapı dışarı ederek vâlidesini çağırtmış. O sefih ve müsrif oğlanın binlerce kese akçelik mirası telef etmesine mukabil, kendi hissesi bir mezc makamına bile kaim olamayacağını anlatmış.

Evlâd bu! Kadıncağız ağlamış, sızlamış ise de Seyyid Mehmed Numan :

--- Hanım ! paranız benim idaremdе kalacak ise ben o çapkına habbe-i vâhide verenlerden değilim. Oğlunuza para verecek iseniz paranızı benden alınız da kime teslim eder iseniz ediniz. Ama bir kaç ay içinde o çapkın
185)- Müşâhedât, s. 80.

sizi fülüs-i ~~ah~~mere muhtaç bırakınca kocanızın birâder makamında bir Seyyid Mehmed Numan dostu vardır, diye sakın ha buraya gelmeyiniz. -

Re'fet Bey'in mirasyedilik ve hovardalık ahvâli içinde bir hali var ki müstakilen bir roman teşkiline müstaidir." (186)

Müşâhedât'ın Re'fet 'i "Para" daki Sulhi gibi, zaman içerisinde mirasyedilik ve hovardalık hevesinden kendisini kurtarıp, doğru yola girmiştir. "...İşte sözümü hülâsa ediyorum. Re'fet Bey soyzâde bir gençtir. Güzel-dir. Zekîdir. İyi ahlâklıdır. Mirasyedilik ile babasından kalan malı telef etmiş ise de hevâ ve hevese karşı ettiği tövbe-i nâdimâne gercektir. Şimdi pek iyi yola sâliktir. Bu halde istikbâlinden pek ümid münkati değildir." (187)

"Para " daki Yazıcıoğlu ile "Bir Tövbekâr" daki Fedâ Efendi ise, Ahmed Midhat'ın yukarıda bahsedilen eserlerindeki mirasyedi tiplerinden değişik bir tip olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Her ikisi de babalarından kendilerine kalan mirası telef etmemiş, iyi bir şekilde değerlendirerek, servetlerini çarçur etmemişlerdir."... Hacı İsmail Ağa , an-asıl Trabzon ahâlisindendir. Büyük babası İsmail Yazıcı nâmıyla tüccar gemilerinde yazıcılık ederek epeyce para kazanmış idi. Ba'del-vefâta oğlu Mehmed Ağa'ya 'Yazıcıoğlu' lakâbıyla beraber pederinden paralar intikâl eylemiş ise de Mehmed Ağa gemi yazıcılığı etmeyip, eldeki sermâye ile murabahacılığa , muameleciliğe başlamıştı. Bir zamanın murabahacılığındaki insafsızlık şimdiki zamanın sarraflarında , bankacıların-

186)- Müşâhedât, s. 71.

187)- A.g.e., s. 69.

da dahi emsâli bulunmayacak derecelerde olduğunu ihtar edecek idiysek de müteakiben düşündük ki ne şimdiki zamanda henüz murabahaçıların vücûdu kalkmış ve ne de evvelki zamanda sarrafların vücûdu nâdirattan ma'dud bulunmuş değildir. Binâenaleyh muameleci, murabahacı denildiği zaman ikrâz eylediği yüz kuruşu bir iki sene zarfında fâizinin fâizi, gölgesinin gölgesi diye üç dört yüze vardırıran gaddarlar maksûd olduğunu pek âlâ anlarsınız.

İstanbul'ca asıl Yazıcıoğlu İsmail diye şöhret almış bulunan mütenevvil işte bu Yazıcıoğlu Mehmed Ağa nâm muamelecinin oğludur. Asıl İsmail Yazıcı'dan kalan serveti bir kaç yüz kat büyüttükten sonra dünya malı dünyada ve dünya yüzündeki yegâne oğluna bırakarak kendisi sâir fâniler gibi bir kuru kefen ile taht-ı türâba gitmişti. O zamanlar oğlu İsmail Ağa babası tarafından İstanbul'da idiyse de muamelecilik denilen şeyi ol kadar sevmeyip , servet-i mevcûdeyi irâda dökmek isterdi. Pederinin vefâtı bu arzuya müsâade vererek İstanbul'da hâne, han, hamam, dükkân filân bir çok emlâk peydâ eylediyse de elde bulunan daha bir çok nükûdu da tutmak olamayacağından bir taraftan dahi pederden menkûl muamelecilikte devam eyliyordu." (188)

Aynı şekilde "Para"daki Yazıcıoğlu'na olduğu gibi "Bir Tövbekâr" daki Fedâ Efendi'ye de babasından han, hamam, gelir ve irâd kalmış, o da babasından kendisine kalan bu mirası iyi bir şekilde idare etmeyi başarmıştır. "... Bizim Fedâ Efendi bir san'at sahibi değildir. Me'muriyet sahibi de değildir. Vâkıâ me'muriyet olmak üzere

188)-Para, s. 44-46.

aklâmdan birisine mensûb ise de erbâb-ı devamdan olmadı-
 ğı cihetle iş güç sahibi adam addolunamaz. 4aten çalış-
 mağa ihtiyaçı da yoktur. Bazı gayretli babalar vardır
 ki müddet-i ömürlerinde kendilerini geçindirebildikle-
 rinden maada evlâd u ahfadlarını çalışmağa mecbûr etmeye-
 cek derecelerde mazhar-ı muvaffakiyyat olurlar. Vâkıâ
 onlar evlâd-ı ahfadlarını sevdikleri ve mes'udiyetlerine
 çalıştıkları kadar evlâd ve ahfad onları sevmek ve mes'u-
 diyyet-i uhreviyyeleri için bir rahmet okumak lüzûmunu
 dahi hissetmezler ise de efzâr ve efkâr-ı umûmiyye yine
 onların ya zahmetlerine acıyarak veyahûd himmetlerini
 takdir ederek mâ'nen mükpafatlandırılmasına himmette
 bulunurlar.

Fedâ Efendi'nin pederinden hanlar, hamamlar, i-
 râdlar, akarlar epeyce kalmıştır. Fedâ Efendi'de bihakkın
 takdir olunacak diğer bir hâl daha aranır ise o dahi mi-
 ras-ı peder olarak kendisine kalan şeyleri zayî etmeyip
 hakikaten hüsn-ü idaresine muvaffak olması kaziyyesi-
 dir." (189)

Görülüyor ki Ahmed Midhat Efendi miras ve mirasye-
 dilerden bahsettiği eserlerinde kendilerine kalan mirası
 zevk ve sefâ âlemlerinde yiyip bitiren tiplerin yanında,
 bu mirası iyi değerlendiren, çarçur etmeyerek serveti-
 ni arttıran tiplere de yer vermiştir. O, harcıyacağı pa-
 rayı çalışarak kazanmamış olan mirasyedi tipleri ise hiç
 tasvip etmemiştir.

7- BAHŞIŞ

Çalışma hayatında hizmet görene hakkından ayrı olarak verilen para olan bahşiş, Ahmed Midhat'ın eserlerinde sıkça yer almış bir mevzûudur. Yazar doğu memleketlerinde çok yaygın olan bahşişin Avrupa'da bir müesseye haline gelmiş olduğunu görünce âdetâ hayrete düşer. Önce gezdiği şehirde araba sürücülerine, lokantalarda uşaklara bahşiş vermeyi uygun bulur. Ancak daha sonra bahşişin her yerde maaşlı me'mur, ücret alan tezgâhtar gibi herkese verilmesi gerektiğini müşâhade ettikçe hayreti iyice artmaya başlar. (190) Ahmed Midhat Efendi Paris'te yemek yediği bir lokantada biraz daha kalıp dinlenebilmek için bahşiş verdiğini şöyle anlatır:" Paris'in lokanta uşakları gayet mâhirdirler. Nelerden ibâret olduğunu şimdi tahattur edemediğim iki üç türlü yemek ile adamcağız bizim karnımızı pek âlâ doyurdu. Oturdukça ve karnımı doyurdukça aklım dahi başıma geliyordu. Ba'de't-taam uşağa bir Fransız altını verip hesabımı tesviye etmesini söyledim. Bana iâde eylediği akçenin mikdarına nazaran kuşluk taamım için beş buçuk frank kadar bir para alıkoymuş olduğu anlaşılıyordu. Yarım frank bahşiş ve yarım frank dahi fazla vererek bir de kahve getirmesini söyledim ki , eğerçi bunların kahveleri içilmek istidâdından arî şeyler olduğunu bilir idiysem de biraz daha oturup kahve ve sigara içerek daha mükemmel dinlenmek için bu tedbire mecbûr olmuştum." (191)

190)- Orhan Okay, Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi, s. 78.

191)- Avrupa'da Bir Cevlân, s. 647.

Yazar "Avrupa Âdab-ı Muâşeret-i" adlı eserinde bahşış mevzûuna yer vererek Avrupa'daki bahşış uygulamasını şöyle anlatır: "... Avrupa'da bahşış mes'elesi en umûmî , en mühim mesâildendir. Zâten bu hâl şimdilerde yalnız Avrupa'ya da mahsus değildir a! 'Altın anahtar, her kilidi açar' meseli kadim Romalılar zamanından beri darbolunagelir. 'Tık tık eder nalçacak, iş bitirir akçacak' hükmündeki darb-ı meseller her lisân-da vardır. Ama Avrupa'da bahşış mes'elesi memâlik-i sâ-ireden daha müteammim ve daha mühimdir. Onlar 'bahşış' tâbir eyledikleri bahşışin kendilerinden ziyâde bizim bu taraflarda nâfiz ü'l- hükm olduğunu rivâyet ve hattâ iddia ederler. Biz de külli yevmin herkesin bir iki tane vermeye mecbûr oldukları sadakatı bile hesaba katacak olsak yine Avrupa'nın bahşışleri ile müşabakada galebemizi te'min etmiş olmayız. Bir arabaya binseniz de bir frank ücreti olsa, hiç olmaz ise yirmi para kadar olsun bahşış vermelidir. 'Pourboire' purbuar' demek 'içmek için' manâsına bir terkiib olup, hükmen manâsı dahi 'şarab parası ' demek olur. Bahşış alacak olanlar azına çoğuna bakmayarak kabul ve teşekkür ederler. Fakat verilmeyecek olur ise müşterinin kendi hizmetinden memnun olmadığına delâlet ederek mahzûn kalırlar. Hattâ arabacılar gibi bazı cüretliler 'bahşışsiz ha!....' diye bu hazînlerini kavlen dahi meydana koyarlar.

Bir âdi lokantada ta'am eden adamın bahşış vermesi âdeti bizim buralarda dahi hemen ta'mim hükmünü almış-

tır. Lâkin Avrupa'da arabacıya, kahveci, birahâneci çıraklarına ve müze ve bahçe gibi yerlerin kapucularına ve bâ-husus misafirîn önüne düşüp gezdirenlere hâsılı hemen her yerde herkese bahşış vermek âdettir. Nerelerde kimlere bahşış verileceğini saymak hakikaten uzun olur. Bilâkis nerelerde kimlere verilmeyeceğini ta'dad etmek daha kolaydır." (192)

Aynı eserde yazar muayyen maaşlı olmayan uşakların, bazı yerlerin bekçiliğini yapanların sadece bahşışle geçindiklerinden de şu şekilde bahzetmektedir:"...Avrupa şu bahşış mes'elesinin ne kadar mühim olduğunu muvazeneye medâr olmak üzere haber verelim ki bir çok bira-hânelerde, meyhânelerde , kahvehânelerde, lokantalarda filânlarda o süslü uşakların muayyen maaşları olmayıp yalnız bahşış için hizmet ederler. Hattâ bunlardan bazılarında uşaklar aylık almayacaklarından maada kırılan şeyleri ödemeyi bile derûhde ederler. Bazı pek işleklerinde ise bundan fazla olarak evin sahibine ayda şu kadar para vermeyi derûhde -i iltizamlarına alırlar. Artık bu adamlara bahşış vermeksizin oradan çıkmak hakikaten ayıp olur. Zâten bir bakır onluk derecesinde bahşış dahi maet-teşekkür kabûl olunur"(193)

Yazar yalnız bahşışle geçinenler de olduğundan söz etmektedir:"...Paris'te Tâk-ı Zafer gibi bazı yerlerin bahşış mukabilinde bekçiliği mütekâ'idin-i askerîyyeden birisine çıraklık sûretiyle verilmiştir. Bu namuslu adam yalnız kendisine verilecek bahşışler ile ta' ayyüş

192)- Avrupa Âdab-ı Muâşeret-i Yahûd-Alafranga, İstanbul, 1312, s. 170-173.

193)- A.g.e., s. 176-177.

eder." (194)

Ahmed Midhat "Mesâil-i Muğlaka" adlı romanında Avrupa'da bahşuş âdetinin umûmî bir durum almış olmasını şu şekilde anlatmaktadır:"... Araba kirasını purbuar yani şarap bahşışı ile beraber verir iken burnunu da silen Madam, arabacıya yüzünü aslâ göstermedi.

Arabacıya purbuar vermemek onun hakkında âdetâ hakarettir. Halbûki Paris'te purbuar yalnız arabacılarla mahsus değildir. Umûmîdir. Hani ya o rüşvet kabûl etmeyen gümrük me'murları ? Hani ya o şimendifer me'murları? Hattâ daha büyükleri ? Purbuarın mikdarı muayyen değildir ki ! Beş santimden alınız da on franga, yüz franga kadar ! Daha ziyâde bile purbuarlar vardır. Hizmetine göre efendim, hizmetine göre! " (195)

Bahşış sisteminin Avrupa'da umûmî bir hâl alması ve herkese verilmesini tasvib etmeyen Ahmed Midhat, "Paris'te Bir Türk " adlı eserinde şu görüşe yer verir: "... Yolcular çıktılar. Arabacının ücretinden maadâ(purbuar) yani şarap parası bahşışini de verdiler. Vâkıâ arabacıların ücret-i muayeneden başka bahşış nâmıyla bir şey talebine nizâmen hakları yok ise de bahşış hususunda Paris, İstanbul'umuzu fersah fersah fersah geçmiş ve yirmi santimlik bir kahve içildiği zaman bir yirmi santim dahi uşağa bahşış vermemek bayağı hakareti müstelzim bulunmuş olduğundan arabacıları hilâf-ı nizâm şarap parası vermek dahi yolcuların mecbûriyeti cümlesine dahil olmuş kalmıştır." (196)

194)- A.g.e., s. 178.

195)- Mesâil-i Muğlaka, İstanbul, 1316, s. 55-56.

196)- Paris'te Bir Türk, s. 121.

Eserlerinde bahşişin sadece nerelerde verileceğinden değil, nerelerde ve kimlere verilmeyeceği hakkında da bilgiler veren Ahmed Midhat, Avrupa "Âdab-ı Muâşeret-i" adlı eserinde bunu şöyle ifade eder:"... Husûsi ve kibar hânelerde uşaklara verilmez. İnsanın alışkın olduğu hânelerin uşaklarına yılbaşlarında birer hediye vermeleri daha kibarânedir. Bu hediyeleri nakden vererek gönlü ne ister ise almasında uşağı muhtar bırakmak bittabi daha nâzikpane olur. Simendifer, vapur, tramvay vesâire gibi yerlerde bilet satanlara ve kondüktör ve müfettiş gibi me'murlara da verilmez. Verilmez ama !...Verilecek olsa almazlık da etmezler. Yalnız biraz etraflarına bakınıp müfettiş bulunmadığına emin olmaz isteyen kondüktörü bir kaç franga pek âlâ kabûl ederek insanı yalnızca bir mahalle vayahûd ikinci vagonda ise birinci vagona koyabilir. Şu kadar ki hurûc istasyonuna gelmezden evvel yine tebdil ve tashih-i mekân etmek lâzımdır. Belediye ve zâbıta me'murları bahşiş kabûlünden kat'iyen memnû'durlar. Teklif olunsadahi kabûl etmezler. Büyük mağazaların tezgâhtar gibi büyük me'murlarına dahi verilmez. Fakat ayak hademesine bahşiş ümid ettirilir ise alınacak malın cinsi hakkında doğru haber vermek derecesinde bir hizmetle mukabele ederler. Ama fiyatlar muayyen olduklarından tenzil-i fiyata yardım edemezler. Tiyatrolarda yalnız locaları açan kapayan kadın, erkek hademedenden başkasına bahşiş verilmez. Mezarlar bekçilerine dahi verilmemek lâzım gelir ise de Paris'te Perlachaise mezarlığı ziyâretimiz

esnâsında tarafımızdan bahşış atâsına lüzûm görülmüş ve bekçi efendi sorduğumuz şeyler hakkında evvelce atâsına naz ettiği cevabları bahşışı müteakiben pek büyük hâhisle atâyâ başlamıştır. Bazı yerlerde dahi 'bahşış atâsı memnû' dur' yolunda şuraya buraya bir levha taallûk edildiğini görürseniz işte anlaşılıyor ya? Orada bahşış atâsı lâzım gelmeyecek ama şöyle iki parmak ucuyla bir avuç içine bırakılan yarım franklık herhalde Te'sirâtını izhârdan hali kalmaz. İşte bazıları şu şaydıklarımızdan ibâret olan yerlerden maada hemen her yerde bahşış verilir ve verilmelidir. Hele âdi lokantalarda ta'am ediliceği zaman ilk emrinizi almaya gelen uşağa elli santim bahşış var. Yıkımlar silinecek ve peşkir bâkir olacak' denilir ise nezâfet ve tahâretten biraz daha ziyâdece emin olmak mümkündür. Ekseriyâ ilk verilen bahşış sonraya kalandan ziyâde hüsn-i te'sirâtını gösterir." (197)

Az para ile çalışan şahıslar için bahşışin çok büyük yardım olduğunu düşüncesini "Çengi" de yazar şöyle belirtir:"... Boğazı tokluğundan ibâret olmak üzere edilen pazarlığa ustası bulunan ağa hazretleri, günde kırk para dahi gündelik ilâve eylemiş idi. Mahazâ çocuk biraz vakitten beri parasız kalmaya başladı. "Öyle tulum-bacı ve sırık hamalı takımının ulûvv-i cenâbları kendi uzak tutulmaması lâzım gelen mevâddandır. Bunların aralıkta bir kere 'al Cemâl! Şununla da bir katık alırsın' diye verdikleri onar, yirmişer para çocuğun hâlini epeyce terfih edebilir idi.

197)- Avrupa Âdab-ı Muâşeretî, s. 173-176.

--- Terfih edebilir mi idi?

--- Ne zannettiniz ya? Boğazi tokluğuna arz-ı hizmet eden bir zâta onar yirmişer para bahşişin ne büyük yardım olacağını hesap etmiyor musunuz? " (198)

Ahmed Midhat Efendi uşakları müteaddid olan yerlerde müşterilerden alınan bahşişlerin uşaklar arasında taksim olundugundan da bahsetmektedir. "...Uşakları müteaddid olan yerlerde müşterilerin uşaklardan birisine verdiği bahşiş yalnız onu alan uşağın malı olmaz. Diğer uşakların dahi ondan hissesi vardır. Binâenaleyh her uşak aldığı bahşişi müdir veya müdirenen yanbaşında muallâk olan sandığa atmaya mecbûrdur. Haftadan haftaya veyahûd aydan aya bu sandıkta müterâkim akçeyi uşaklar taksim ederler. Bazı yerler vardır ki daima açık ve ziyâretçilerin vürûduna amâde olmayıp, yalnız haftada bir veya iki gün küşâd edilirler de o günlerden maada eyyamda mürâcaat edecek olan züvvâr için sûret-i mahsu sa da açılırlar. Bu halde o yerlerin ücret-i duhûliyesinden maada bekçilerinin zuhûrâta müntazır olmalarının mükâfatı olarak bir frank, iki frank bahşiş verileceği tarîfnâmesinde dahi münderic görûlür ki bunu vermemeye hiç imkân tasavvur olunamaz. " (199)

Nitekim "Diplomalı Kız" daki Julie'de çalışmak için gireceği bir işte verilecek bahşişlerden pay alabileceğini şöyle ifâde etmektedir: "....

Julie -- Hem bakalım maaş yalnız bu kadarla kalacak mı?

hesablar kesildikçe bir de gratification (bahşiş) veri-

198)- Çengi, İstanbul, 1294, s. 141-142.

199)- Avrupa Âdab-ı Muâşeret-i, s. 177-178.

yorlarmış. Tezgâhtarlarla verilen purbuarlar-pourboire- (içki parası, bahşış) dahi bir kutuda toplanarak taksim olunuyor imiş. Ben de bundan hissedâr imişim." (200)

Yazarın eserlerinin bir kısmında da bahşış karşılığı iş yaptırıldığı görülmektedir. Meselâ "Müşâhedât" ve "Ölüm Allah'ın Emri" adlı eserlerinde aracı bir kimseye bahşış verilerek birine haber ulaştırılması istenir: "... Kapıyı çaldım, dünkü uşak çıktı. Herife:

--- Bu kadar erken gelişim Madam Siranuş'un dünkü verdiği emre mebnîdir. Ne zaman uykudan kalkanda bu kâğıdın atâsı münâsib düşer ise kendisine verirsiniz.

Dediğim gibi, birde cebimden bir Osmanlı lirası çıkarıp, uzatarak:

--- Şunu da tarafımdan kabûl ediniz. Ben şurada Lüksemburg kahvehânesindeyim. Madamın benim için vereceği emir ve cevâbı oraya gelip tebliğ eylersiniz. Dedim. Herif yerlere kapanırcasına reveransları ile emrimi kabûl eyledi. 'Altın anahtar kapıyı açar'derler. Vâkıâ uşak benim hakkımda vereceği hükm-i ma'yûbu bir daha istihâf kabil olamayacak sûrette verdi. Neme lâzım? Bir lira bahşışimi kabûl ederek emrimi icrâyâ mutavaatkârâne ve münkadâne bir sûrette boyun eğmiş, rızâ göstermiş olan bir uşak nazarında terbiye-i zimmete mecbûr muyum? Ben kendi vicdânıma bakarım, kendi vicdânıma." (201)

Ahmed Midhat Efendi, "Ölüm Allah'ın Emri" adlı eserinde iki sevgilinin birbirlerine gönderdikleri mektubu götürenlere hizmetlerinin karşılığı olarak bahşış veril-

200)- Diplomalı Kız, s. 143.

201)- Müşâhedât, s. 42-43.

diğinden de şöyle bahsetmektedir:"..Dün göndermiş olduğun pusulayı aldım. Seni tekrar satılığa çıkaracakları hakkında söylenilen sözlere sakın kulak verme. Bunlar dahi hep Behice'nin hilesindenidir. Paşa madem ki zorluyor, sıkıştırıyor. İhtimâli yoktur ki seni tekrar satabilsin.

Şâyet satılığa çıkarırlar ise çalış, çabala çıkma. Çünkü senin hesabın yanlıştır. Ben nerede para bulurum ki seni satın alabileyim. Artık pantolonumu yamalıyorum. Hattâ bu mektubu götüren boğçacı karıya burada verecek bir mendilim bile olmadığından bahşişini senin vereceğini ni güç hâl ile te'min edebilirim. " (202)

"Hüseyin Fellâh" ta ise aynı şekilde aşıklar arasında kılavuzluk yapanlara verilen bahşışten de şöyle bahzedilmektedir."...

Kız--Sen kim, o kim?

Civelek-- Kim olacağız? Ben kimsesiz bir garib yiğit, O ise koca bir Hüseyin Fellâh.

Kız--Elbette öyle .

Civelek--(Mahzûnâne) Ben de öyle değil demiyorum ya a vchlevend'ciğim! Ben de öyledir diyorum. Benim beş param yok. O ise sana avuç dolusu altın gönderiyor.

Kız-- Ben onu hiç bir vech ile kabul edemem. İşte paraların hepsi sende. Hepsi de senin olsun.

Civelek-- Âşık ile ma'suk arasında kılavuzluk bahşışı öyle mi? " (203)

Yazarın, "Yeryüzünde Bir Melek" adlı eserinde bahşış vererek adam buldurulduğu görülmektedir."...

202)- Ölüm Allah'ın Emri, s. 63.

203)- Hüseyin Fellâh, s. 157.

Ayşe--Ha bak şimdi aklıma geldi. Hem şimdi onun ismi Râziye değildir. Bu isim pek bayağılaştığı için değiştirdi. Adını Cevriye koydu.

Şefik-- Râziye olsun, Cevriye olsun ne olursa olsun aradığımız kadını bulduk demektir. Şimdi sen şu kadını bize bulur musun? Bahşışını ziyâdesiyle alırsın.

Ayşe-- Onunla ne yapacaksın?

Şefik--Orası sana lâzım değil. Bir eski mâcerâ var da onun için. Hem kendisi de memnun olacaktır. Kendisine öyle söylersin. Memnun olacağı bir iş için onu görmek istediğimi haber verirsin

Ayşe-- O postalı arayıp bulmak da zordur ya. Fakat bahşış diyorsun . Artık zahmete değer demek. Kim diye haber vereyim ?

Şefik-- (Biraz düşündükten sonra) İsmimi pek de hatırına getiremez. Ama ne ise yine haber ver.

.... Kâlafatçı İsmail diye haber ver.

Ayşe-- Pekâlâ başüstüne, ama eğer bulursam bahşışı isterim ha.

Şefik--- 'Nâ işte peyini şimdiden vereyim' diye karıya bir yirmilik altın verince Ayşe'nin gözü faltaşı gibi açıldı. Kendisi iki beşlik için bir sarhoş edepsizin yirmi dört saat esiri olduğu halde bu yirmilik altın Ayşe'nin aklından bile geçmez idi. Bâhusus bu pey olduğundan hizmeti gördüğü zaman bundan ziyâdesini dahi alacağı mütalâası Ayşe'yi azminde takviye etmekle bu yolda elinden geldiği kadar çalışacağını ve Râziye'yi mutlaka ve behemahâl bulacağını kaviyyen vadeyledi." (204)

Ahmed Midhat Efendi bazı eserlerinde de bir kimseden bilgi almak maksadıyla bahşış verildiğinden de bahsetmektedir."... Nasuh oteli terketmeden evvel zihnine takılan Katerin mes'elesini tedkik etmek için otelin kapıcısının yanına iner. kapıcıya biraz hasbıhalden sonra beş frank (Purbuar) şarap parası verip ağzını arar." (205)

Bahşış yoluyla bilgi almaya "Gürcü Kızı veya İntikam" adlı eserde de rastlanır. "...Yatak odamda Kalatasof ile daha söze başlamazdan evvel çıkarıp kendisine beş tani pul altını verdim. Bu sahâvetim zavalı çiftçi yaşamasını düçâr-ı hayret eyleyerek bu kadar çok parayı ne gibi bir hizmet mukabilinde verdiğimi anlamak için yüzüme bakakalmış idi. Binâedaleyh benden: --- Bu akşam asâletinizi imâen söylediğiniz söz bana ziyâdesiyle tesir eyledi. Zâten pederinizin ahvâl-i tarihiyyesine bir parça vukûfum var iken efendiniz Kohen'in verdiği izâhat dahi hasmane ve mübalâğa-i pederâne olmasından kat-ı nazar gerek. Pederinizin ve gerek sizin sergüzeşt-i ahvâliniz hakkındaki merakımı arttırdı. Bu parayı size merâkım derecesini takdir edesiniz diye peşin olarak verdim. Soracağım şeylerin kâffesine bilâ ketm ve lâ-tahrif ecvibe ve izâhat verecek olur iseniz husûle gelecek memnûniyetim üzerine size beş pul daha vereceğimi vadedirim." (206)

Bahşış yoluyla bilgi almaya "Karnaval" da da rastlamaktayız. "...

205)- Paris'te Bir Türk, s. 133.

206)- Gürcü Kızı-veya-İntikam, İstanbul, 1306, s.94-95.

--- Maryanko ! Kızım! Eğer bana bir hizmet edecek olursan ben dahi mükâfatından geri durmam. Zâten herşey tahakkuk etmiş gibidir. Şu bizim kokananın dostunu bana tutturur isen bil ki seni ihyâ ederim.

---A ! O nasıl lâkırdı a çelebi?

---Hayır ! O nasıl lâkırdı olduğunu hiç sorma. Herşeyden haberdârim demiyor muyum? İnan ki herşeyden haberim var. Zekâi Bey'e nasıl hizmet ediyor isen, bana da öyle hizmet edeceksin.

---Nasıl Zekâi Bey ? Ben onu tanımam! Bilmem !

---Korkma a kızım korkma ! Ben sana Zekâi Bey'den ziyâde para veririm. Bana Zekâi hepsini söyledi. Zâten başka yerlerden dahi haberler aldım. Kokana artık bitmiştir diyorum! Sen bana sadık ol. Şimdi benim senden istediğim şey onun dostunu bana tutturmaktır. Eğer bana bu hizmeti görür isen, beni bu namussuzluktan kurtarmış olursun. Sana helâlimden yüz lira var!

---Canım ben şey istemem.....Şey olsa.....Vallahi efendim !

---A kızım ! Bak sana kızım diyorum. Gel sen bu işte bana sadık ol, hizmet et de ben de sana babalık edeyim. Seni ister isen bir kocaya veririm. Yok ister sana yüz değil iki yüz lira vereyim de sen dahi istediğin gibi bir kocaya varır ve bu hizmetkârlıktan kurtulursun. Anladın mı? İki yüz lira !

Paraya hiç bir vakit galibiyet göstermemiş olan Maryanko , zaten yüz lirayı işittiği zaman şaşalayıp gevşemiş olduğundan bu defa lire ikiyüze çıkınca mağlûbiyeti daha ziyâde arttıktan maada 'seni bir kocaya veririm' sözü dahi başkaca bir hükm göstermiş ve bâhusus 'istedi-

ğın bir kocaya varırsın' lâkırdısı karının zihnine kendi sergüzeşt-i âmâl-i efkârında bir çok meydanlar açmış olduğundan Maryanko bayağı yumuşayıp efendisinin yüzüne mânâlı, mânâlı bakarak biraz da gülümsemeye başlamış idi.

Hamparsun Ağa bunu görünce sözünde yine devam eyledi.

---Haydi kızım Maryanko! Hem bu göreceğin hîzmet sevablı bir hizmettir de! Bir aşifte rospiye âdetâ pezevenklik etmek senin gibi bir iyi hristiyana yakışır mı? Bir mazlum kocaya sadakat ve hizmet eder isen Allah dahi râzı olur. Söyle bakayım, söyle ! Teklifimi kabul edecek-sin değil mi? " (207)

Ahmed Midhat Efendi daha çocuk yaşta iken çalışmaya başladığı sırada aldığı bahşişleri şu şekilde anlatır: "... Ustam da artık bir nebeze insafa , merhamete gelmiş olacak ki , dükkânın gündelik geliri yirmi kuruşu buldu-
ça bana bir kuruş bahşiş vermeye başlamıştı. Bu kuruşun arttırdığı bir hevesle ben, attarlığa iyice meraklandım. Ve yavaş yavaş o işte ihtisas kazandım. Hattâ o kadar ki tunç havanda misk amberden, safrandan, karanfilden, vesâireden yaptığım hususî kuvvet macunları bütün İstanbul'-da rağbet ve şöhret kazandı. Saraylardan, vezir konaklarından paşaların kâhyaları ayağıma kadar gelirler, efendileri için macun alırlardı. Bu sayede onlardan da bol bol bahşiş alırdım. Hattâ bazı günler ustamdan mikdarını gizlediğim bu yüklü bahşişler dükkânın günlük kârını

aşardı." (208)

Anlaşıyor ki Ahmed Midhat, hayatının çeşitli devrelerinde hem bahşış alan, hem de veren bir şahıs durumundadır. Dolayısıyla eserlerinin çoğunda da bu mevzuu sıkça temas etmiştir. Her yerde herkese bahşış vermenin uygun olmadığı üzerinde duran Ahmed Midhat, bahşışın nerelerde ve kimlere verilmesi gerektiğinin bilmesinin lüzûmunu belirtir. Ona göre, hizmet veren kişilerin aldığı muayyen ücret dışında bahşış diye kanunî bir hakkı yoktur. Ancak bazı kimselere çalışmalarını karşılığında bahşış vermek çok yerinde bir davranıştır.

8- KUMAR

Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinde kumar mevzuuna sıkça rastlamak mümkündür. "Avrupa Âdab-ı Muâşeret-i" adlı eserinde Avrupa âdeti olan kumarın bize girişini anlattıktan sonra tarifinden de bahseder."... Hayfa ki bu âdet, Avrupa'ca o kadar taammüm etmiştir ki serpintisi bizim mehâfil-i Osmânîyyemizi bile istilâyâ başlamıştır.

Kumar nedir? Erbâbının tarifine göre güyâ vakit geçirmeye yardım edecek bir vesile ! Vakıt geçirecek başka hiç bir şey kalmamış ise bu tarifi kabul edebilelim. Fakat ciddî, gayr-i ciddî bunca medenî eğlenceler mevcut iken kumarın vakit geçirebilmeye vesîle ittihâzını mânâlı bir şeydir diye telâkki edemeyiz. Ne yaman bir vakit geçirir. O vakit geçirir ki geceleri sabahlara kadar tatlı uykuyu ve rahatı terk ile meraklısını enva-ı azab-ı

208)- Kamil Yazgıç, a.g.e., s. 6-7.

elîme düçâr eder. Bu yüzden tevlið eden emrâz-ı vahî-
me etibbâyı düçâr-ı hayret eyliyor. Bu yüzden ahlâk
ve mâişet-i umumîyece zuhûra gelen seyyiat hükemâyı
düçâr-ı ye's ve fütûr ediyor. Ashab-ı fikr ü kalem-
den hiç birisi görülmemiştir ki bu kerihenin anında
hâmerân olmuş bulunsun. Kumarı takbihte bütün elsine-i
umûm müttehiddir. Çi fâide ki bu merakı nev-i beşerden
ref' edememişlerdir. Şu adem-i muvaffakiyetin sebep ve
hikmeti isepek belli ve bâhirdir. İşin içinde para var.
Vâkıâ o parayı kazanmak ümidiyle kayıp etmek mütesavî
ise de nev-i beşerden paraya meclûbiyyet mağlûbiyyet
bu derecelerde hüküm fermâ olur ise kayıp ihtimali ku-
marı terk-i lüzûm gösterebilir mi? 'Deveyi yardan at-
latan bir tutam ottur ' derler. Eğer 'insanı her belâ-
ya sokan para tama'ıdır ' denilse hükm-i evvelkinden
daha parlak bir söz olur idi." (209)

Yazar yine aynı eserde kumarın kolay bir kazanç
olduğu ve kumarda hile yapanların kumar meclislerine
sokulmadığından bahsetmektedir."... Oyunlar için erbâ-
bına evvel be-evvel lâzım olan şey kazanmaya hâris ol-
mamak ve kayıp ettiği zaman izhâr-ı teessüf etmemektir.
Usûl ve âdab-ı muâşeret kitaplarına bunu böylece yazar-
lar ama mer'iiyyetini kim te'min edebilir? İnsanın servet
ve sâ mânı elden gider de mu'teriz olmamak kabil olur mu?
Hâris-i nakd olan bir adam kolayca para kazanmak için
kumara mürâcaat eder de hâris ve heves getirmemek müm-
kün olabilir mi?

Kumarda hilekârlık etmek en büyük muayyebedendir.
209)- Avrupa Âdab-ı Muâşereti, s. 618-619.

Kumar hilekârlarına Grec derler ki âdetâ Rum demektir. Nasılsa Avrupa'lılar Rum'ları hilekâr ve huda'abaz adamlar diye telâkki eylemiş olduklarından kumar oyunlarına hile katanları dahi bu tabir ile ta'yib ederler. Ama iş bir kuru ta'yibden ibaret kalmaz. Bir adamın kumarda hilesi görülür ise bir daha oyunlara değil salonlara dahi kabul olunmaz. Hattâ kimsa kendisine selâm vermek bile istemez." (210)

Yazar kumar borcunun nâmus borcu gibi addedildiğini ni belirttikten sonra kadınların da kumar oynadığını ve genç kızların ise umûmiyetle kumar oynamalarının ayıp sayıldığını anlatmaktadır:"... Kumarda parası biten adam için veresiye oyun oynamak memduh değildir. Fakat veresiye oynadığı halde yine kaybeder de borçlu kalır ise bu borç nâmusu müteallik bir deyn hükmünde tutularak yirmi dört saat zarfında behemahal te'diye edilmesi lâzım gelir. Kumar borcunu yirmi dört saat zarfında te'diye etmeyen adam dahi grec hükmünde tutularak bir daha ne oyunlara ne salonlara kabul edilmez.

Kadınlar için kumar oynamak gayet muayyebâtan sayılır. Zirâ kadına herhalde hürmet etmek lâzım olup, kadını yenmek için şiddet göstermekse âdetâ hürmetsizlik demektir. Mahaza muayyebat-ı şedîde kadınlardan bir çoğunu kumardan yine men'etmiyor. Yine erkekler kadar onlar dahi kumar oynuyorlar. Hele o derecelerde gayret-i hasmane ile oynuyorlar ki olur olmaz erkekler bunlara mağlûb oluyorlar. Kumar oyunlarında bir erkeğin bir kadın ile

210)- A.g.e., s. 620-621.

akd-i şirket etmesi kumarbazlık âleminde dahi muayyeb-
den ma'dûddur. Meğer ki kadın artık bu namla isbat-ı
ehliyet edemeyecek kadar yaşlı veyahud erkek pek ihtiyar
buluna. Ama bazen familyaca 'tombala' denilen o-
yun gibi mücerred eğlence için oynanan ufak tefek şey-
ler müstesna olup, bunlar da erkeklerin kadınlarla iş-
tiraki tecviz edebilmektedir. O halde dahi kadını eğlen-
dirmeye hasr-ı nefis ederek onun hoşnud kalması her ne-
ye mütevakkıf ise ona göre davranmalıdır. Genç kızlar
için ise kumar oyunları alel umum memnû' ve muayyeb-
dir." (211)

Yazar "Bekârlık Sultanlık mı Dedin?" adlı eserinde de kadınların kumara katıldıklarından şöyle bahsetmektedir:"... Çünkü bu misülli cemiyetlerde erkekler eğer bir karı ile ortak olursa zararı yalnız kendileri te'diyye etmek lâzım gelir. Kâr olduğu zaman ise münhasıran refika hanıma terketmek erkeklik şânındandır." (212)

Ahmed Midhat Avrupa'da iken müşâhede ettiği kumar oynanan yerler hakkında bilgi de vermektedir."... Avrupa'da kumar mahalleri pek mütenevvîdir. Bir kere hal ve vakti iyi olan hemen herkesin hânesi kumarhâne hükmündedir. Her balo ve her müsâmerede kumara mahsus odalar taayyün olunur. 'Kulüp' denilen cemiyetgâhlarda azîm makasidden birisi kumar olduğundan onun enva-ına mahsus masalar mücehhezdirler. Bazı yerlerde sûret-i mahsusada kumarhâneler dahi resmen müessestir ki ehemmiyetleri bir banka derecesine varır. Bazı yerlerde ise öyle müstakil kumar-

211)- A.g.e., s. 621-623.

212)- Bekârlık Sultanlık mı Dedin?, s. 69.

hâneler memnû' olarak yalnız hânelerde , müsâmerelerde, kulüplerde oynanmasına ses çıkarılmaz. Maden sularının âdetâ kâffesi birer kumar mahallidir. Elhâsıl sözün en kısası iki kumarbaz nerede birleşirse orası bir kumarhâne hükmünü alır." (213)

Yazar "Avrupa'da Bir Cevelân" adlı eserinde gittiği bir kumarhâne ve burada oynanan oyunlardan şu şekilde bahsetmektedir:"..Girdiğimiz yer vasî' bir salon olup bu salon üzerine sekiz on kadar kabinelerin kapıları açılmaktadır. Hatve-i âheste ile salonu şöylece bir devredip her kapıdan içeriye birer nazar-ı tecessüs fırlattık. Odaların kâffesi epeyce güzel, mefruş olup, her birinin orta yerinde de birer yeşil çuhali oyun masası mevzî olduğunu gördük. Dış salonun bir tarafında bâdi-i emirde kütübhâne zannettiğimiz büyücek bir camlı dolabın yanına sokulduğumuzda anladık ki meğer orası kütübhâne değil, oyun kâğıdı satılan yer imiş. Mikdarı beş altıyüz tahmin olunabilecek oyun kâğıtları tıpkı bir kütübhâneye kitab yerleştirildiği sûrette tanzim olunmuşlar. Doktor dedi ki:

— Anladınız ya? Bu odalar kâğıd oyunu oynamaya mahsus yerlerdir. Bunların lâyetgayr kanunu iktizâsında bir paket kâğıd ile bir defa oynarlar. Zirâ ikinci defa dahi oynayacak olsalar mutlaka karıştırır iken kâğıdları istediği tertibe koyabilecek hilekârlardan korkarlar.

Doktorun oyun hilekârlığı hakkında bana verdiği şu malûmat benim için zâten meçhul değil idi. İsviçre Cumhuriyeti - Avrupa Âdab-ı Muâsereti, s. 619.

huriyetiyle Monaka gibi bazı yerlerin kumarhâleri pek musarrah olarak buralarda ne yaman kumarlar oynandığı hakkında da pek çok şeyler okumuş , pek çok sözler işitmiş idim. Bu akşam şuraya geldiğimden dolayı bir sebep- i memnûniyetim var ise , o da işte şimdiye kadar okuduklarımı şimdi re'yu'l-ayn müşâhade eylemekte bulunduğumdan ibaret idi. " (214)

Ahmed Midhat Efendi "Bahtiyarlık" adlı hikâyesinde İstanbul'da kumar oynanan bir yer olan Flamme'dan şöyle bahseder:"... Flamme bir birâhâne idi. Fakat eski zaman usûlünce hâne sayışmak lâzım geldikte , pek çok hâneler Flamme içine dahil bulunduğu görülür idi. Hâne! Hâne! Hâne!... denilip de meselâ 'misafirhâne' denildi mi ? Flamme'ın bir ismi söylenmiş olur. 'Kahvehâne !...' denilir ise bir ismi daha söylenmiş olur. 'Meyhâne ' bu da bir isimdir. 'Tiyatrohâne!...' bu da Flamme'ın bir adıdır. Muzıka ve hânende hâne! Flamme'ın iki ismini birden söylemiş oldunuz. 'Kumarhâne' en mühim adlardan birini andınız!...hâne! ' Daha ilerisine varmayalım.

Flamme'da alevi alanlar yalnız âteş-fürûzan-i hava ü hevesten ibaret değil idiler. O kadar kumar yarınları görülür idi ki , kül olmuş bulundukları keselerinde beş para kalmamak şöyle dursun beş para edebilir ise keseyi bile kumara basmak gayretinre bulunduklar halde reddedilmiş olmakla mey'us görülürler idi.

Elhâsıl Flamme âteş -i sûzan idi. Herkesi yaktı."(215)

214)-Avrupa'da Bir Cevehân, s. 810.

215)-Bahtiyarlık, s. 23-24.

Avrupa'daki eğlence yerlerinde gördüğü kumar âletleri hakkında ise yazar şunları söylemektedir: "...Kâğıd oyunlarına mahsus olan kabinelerin ortasındaki büyük salonda bizim gazinolardaki bilârdolara şebih iki büyük masa gördüm ki bunların orta yerinde bir sütun olup o sütuna merbut incecik telden kollar ile müteharrik bir çok küçük yapma atlar sütun-ı mezkûru merkez ittihazıyla etrafında dâiren medâr. Bu atların herbirisi birer başka mekanizma ile gâh seri, gâh batî hareket eylediklerinden ve bu sür'at ve betâet ise kimsenin ihtiyârına tâbi olmadığından, bu atçağızların şu devr-i harekâtından kumarbazların bir nevi yarış hükmü çıkarıyorlar. Pirinçten mamûl iki çubuğun birisi hep bir istikâmette devran eden atların sedde-i hareketi ve diğeri hedef usûlü olup herkes bir memurun elindeki kâseye birer mikdar muayyen akçe vaz' ile atlardan birisini kendi nâmına peyliyor. Bu halde atların umûmuna birden hareket verilerek bir çok defalar devr eyledikten sonra bunlar yavaş yavaş süratlerini azaltarak nihâyet duruyorlar. Hangi at hedefe vüsûle en ziyâde tekarrüb ederek durmuş ise umûmun parasını ve atı peyliyen adam kazanıyor. Yüzde şu kadarını da idârehâne kendi ücreti olmak üzere tenzil ve ahz ediyor.

Bu at yarış oyunu benim gibi refikimin de henüz görmediği bir şey olduğundan buna dair bana izahat veremedi.

Oyunun oynanması hakkında da kumarhâne direktörleri bir takım avanakları ve oyun bilmeyen yabancılardan para kaybetmelerini sağlayabilmek için şöyle derler.

O! Pek kolay. Partisi bir franga. Ama öteki masa beş frangadır. Hangi atı beğenir iseniz o atın numarasına

mukabil bir frangı verirsiniz. Atınız geçer ise* bir franga bedel on iki frank alırsınız. Geçemez ise yalnız bir frank kaybedersiniz. O! Adam var ki üç dört defada bir kere kazanarak bir gecede bir kaç yüz frank der ceb ediyor. Öteki masada bir kaç bir frank bile kazanılır."(216)

Ahmed Midhat Avrupa'da insanları kumarcı hilebazların nasıl soyduklarından da bahsetmiştir: "... O gün matbaada ilk isim Débats gazetesinde ma'hud Karnik hakkında münderic olan bendi tercüme etmek oldu. Meğer Baron Karnik Viyana'da zavallı şişman ve yaşlıca kadının akçe ve mücevherâtını da Franz Joseph rıhtımı üzerindeki kokotlar ile kumarhanelerdeki kumarbazlar ile opera tiyatrosundaki aktrisler ile çarçabuk yiyip bitirdikten en meşhur bir kumarhânenin ' grec ' denilen hilebazları meyânına dahil olmuş.

Avrupa ahvâline vâkıf olanlar için tarife bile hacet yoktur ki Avrupa'ca grec demek Rum ve Yunan'lı demek değildir. Belki kumar oyunlarında türlü hudâlar ile bir takım paralı adamları koyan hilebazlara ' grec ' derler.

Baron Karnik güya bir Osmanlı beyefendisi olmuş. Şürekâsının Viyana'da ilânlarına göre güya pek zengin bir paşazâde imiş. Fakat kumar oyunlarında da mahâreti var imiş.

İstanbul'dan zengin bir paşazâde kumarbaz geldiği, Viyana kumarbazlarının malûmu olunca her taraftan bu zengin efendi ile kumar oynamaya can atarlar. Zengin beyefendinin fransızcası gayet kaht, almançası hiç olmadığından tercümanlar vasıtasıyla oynuyor. Vâkıâ bir kaç oyunda ar-
216)- Avrupa'da Bir Cevalân, s. 811.

Metinde "Atınız geçer iseniz" olarak geçmektedir.

kadaşlarının yardımı ile külliyetlice para kazanırlar ise de , bir defasında kendilerinin cümlesinden daha kuvvetli bir 'grek' sir bilmem ne mamlı bir İngiliz olmak üzere meydana çıkar. Vâkıâ bu İngiliz asilzâdenin yapma bir şey oyduğu veya Hollandez (Hollandaise) veya-hûd işveçli bir türedi grek bulunduğu Viyana kumarbazları nezdinde anlaşılmaz değil ise de yine oyuna girişmekten yüz çevirmezler ." (217)

Ahmed Midhat'ın "Paris'te Bir Türk" adlı eserinde kumarda para kazanan Nasuh'un soyulmak istenmesi hadisesi şu şekilde anlatılmaktadır:"... Simon Nasuh Efendi'yi bir eğlenceye davet eder. Nasuh Efendi'nin de kabûlü ile arabaya atlayıp eğlencenin yapıldığı büyük bir konağa giderler. İçeride büyük bir kalabalık vardır. Simon Nasuh Efendi'yi halka tanıtır. Zaten halk gıyaben onu "Asilzâde Garizet' mes'elesinden tanımaktadır. Buradaki sohbetlerinde yaptığı konuşmalar ile itibarı bir kat daha fazlalaşır.

O sırada zengince bir Moskof'la Nasuh Efendi'yi vist denilen kumar oyununa davet eder. Kumardan hoşlanmadığı halde oyundan kaçtığını söyleyen Moskof'lu, sevinç içinde alaya daşırlar. Fakat şans döner. Nasuh Efendi oyundaki mahâretiyle de üst üste kazanmaya başlar. Halk ikiye ayrılır. Her iki tarafta tuttuğu taraf kazanınca oyunu kı-zıştırmak için alkış tutmaktadırlar. Neticede Nasuh Efendi yetmiş beş seksen bin frank kârla oyunu bitirir. Moskoflu hırsından deliye dönmüştür. Nasuh Efendi kazandığı paraları saymaya bile tenezzül etmeden âdetâ ceplerine

tıkıp Simon'u da alarak bir araba tutar ve evlerine müte-
veccihen yola çıkarlar. Evine yaklaşıncı arabadan inip Si-
mon'u uğurlar. Dar bir sokakta yolunu iki haydut keser.
Bunlar Nasuh Efendi'den ya canını ya da malını isterler.
İki haydutun da elinde harçer vardır.

Nasuh Efendi birden geriye sıçrayarak bastonunda
saklı bulunan uzunca şişi ortaya çıkarır. Bir taraftan ken-
dini müdafaa ederken diğer taraftan da polis diye bağırma-
ktadır. Halk ta bu manzaraya müdahale etmeden seyretmekte-
dir. Yarım saatlik bir mücadelenin sonunda polisin de gel-
mesiyle haydutlar yakalanır. Nasuh'un adresi alınır ve er-
tesi gün karakola buyurması istenir. Nasuh eve döner, ce-
bindeki paraları sayar. Yetmiş dokuz bin frangı bir deste
yapıp komidinin gözüne koyar. Ertesi gün karakola gider.
Meğer bu iki haydut Nasuh Efendi'nin kumar oynadığı konak-
ta halleri müsaid olduğu için kumar oynarlarmış. " (218)

Yazarın "Felâatun Bey ve Râkım Efendi" romanında Fe-
lâtun Bey'in Polini adındaki kadının tesiriyle kumara baş-
laması ve bütün parasını kumarda kaybetmesi anlatılmakta-
dır. Onun kumarda kaybettiği paralar Polini'nin işbirliği
yaptığı soyguncuların cebine girmiştir. "Paris"teki bir
Türk" adlı eserinde ise Ahmed Midhat, Hemşire Ann adlı zen-
gin bir kadının parasını bir kumarbaza kaptırmasından bah-
sedilmektedir. "...Hemşire Ann epeyce zengin bir familya-
dandır. Hem de familyanın vâris-i feridi idi. Doksan ya-
şında bulunan bir dayısı vefat eylediği zaman serveti ta-
mamıyla kendisine kaldı. O zaman hemşire Ann gayet serbest
meşrebli, âdetâ dinsiz gibi bir şey idi. Bir gün herife a-
218)- Paris'te Bir Türk , s. 337.

lâka eyledi. Ona varmaya, o da kendisini almaya karar verdiler. Ancak herif Hemşire Ann'ı almak sevdâsında olmayıp, parasını almak hevesinde idi. Vâkıâ dediği gibi oldu. Herif kumarlarda bir çok para kaybeyledikten ve bir hayli parayı dahi kendisi çaldıktan sonra bir gün nâ-bedid oldu. Meğer Amerika'ya firar eylemiş. Eylemiş ama yüzbirlerce frangı dahi beraber kaçırmış " (219)

Ahmed Midhat, "Felâtun Bey ve Râkım Efendi"de Felâtun Bey'in kumara ilk başlayışı şöyle anlatılmaktadır:

"... Felâtun--- Bizim feylesof Râkım yine hikmetten dem vurmaya başladı. Müsterih ol birâder, müsterih ol! Kazan - cım yolunda ve tali'im pek müsaidir.

Râkım---Ne yola sülûk ettiniz bakalım? Ticâret falan mı?

Felâtun---Bizim gibi adamların ticareti nasıl olur bilmez misin?

Râkım---Ne bileyim ben?

Felâtun---Akşam oldu mu cebine kırk elli lira alırsın, oyun salonuna gidersin.

Râkım---(Abûs bir çehre ile) Vay!...

Felâtun---Dur ama acele etme. Başlarsın oynamaya. Eğer zar işler ise kırk elli liracık büker, kalkarsın.

Râkım---Oynamaya başlayalı mutlaka ancak bir ay kadar olmuştur.

Felâtun--- Nereden bildin?

Râkım--- Çünkü böyle zarar etmeye başlayınca kalkmak ve kırk elli lirayı büktükten sonra yine kalkmak, henüz bir aylık kumarbazların ihtiyatıdır. Bir kaç ay sonra eskidikçe bu ihtiyat kalkar.

219)- Paris'te Bir Türk , s. 276-277.

Felâtun--Sen benim için korkma!

Râkım--Ben sizin için korkmam Çünkü kumarda sizi esir almazlar. Ayda on beş , yirmi bin kuruşluk irâd için kor-
karım. Siz pekâlâ biliyorsunuz ki yirmi otuz bin lira bir
kaç ay içinde kumara verilebilir servetlerdendir." (220)

Yazar "Müşâhedât" adlı romanında ise Madam Nivart'-
ın kumar yüzünden parasız kaldığından bahsetmektedir."...
Hele kocası vefât ettikten sonra kendisine intikâl eden
nisf-ı servet ile Nivart 'grand şık' derecesine varmak-
tan da geri durmadı. Böyle grand şıkların salonunda kumar
dahi oynamak lâzım geleceğinden Nivart'ın şa'sa'ası Beyoğ-
lu'nu doldurmuş idi.

O zaman kocasının vasiyetini icrâ için değil, mah-
zâ çocukları yanından def' için bir pansiyona göndermiş
idi. Nivart'ın bu şıklığı bir buçuk iki sene kadar devam
edebildi. Çocuklar dahi o müddet zarfında ne öğrenebildi.
ler ise hemen onunla kaldılar.

İsrâfat ve sefâhet-i sâireden ziyâde Nivart'ın a-
sıl kumar yıktı. Kâh kazanıp, kâh kaybediyor idiyse de
kazançlar hemen keseye girmeksizin istihlâk ve isrâf edi-
liverdikleri halde, ziyânlar bir daha avdet etmemek üzere
keseden çıktıktan, günün birisinde Nivart dudı parasız kal-
dığı gibi, borçlarının yekûnunu nisbetle hâne eşyası da
yüzde iki mertebesinde görülemedi." (221)

Ahmed Midhat Efendi eserlerinde kumarın zaman öl-
dürmekten başka bir şey olmadığı düşüncesinde olan kimse-
lere de yer veriyor. "...Şıklar ve centilmenler kumar o-
220)- Felâtun Bey ve Râkım Efendi, s. 77-78.
221)- Müşâhedât, s. 119-120.

yununu pek ziyâde şıklık addeyledikleri cihetle, hemen servet-i hanedânını o murdar merak uğrunda batırdıkları halde bizim Behçet Bey bu babda dahi müstesnâdır. Kendisini sâir şıkların lisân-ı muahezelerinden kurtarmanın da yolunu bulmuştur. Zirâ şıklar temettü ve istifâde için değil, başka türlü zaman geçiremedikleri için kumara dö-küldüklerinden Behçet Bey bunlara mukabil der ki:

---Paramı kaybetmek havfından değil, mücerred kumar oynamaktan üşendiğim için oynamayı sevmem. Benim içir kulüp yerde olsun, hânemde olsun zamanı öldürmenin (alafranga tabiri) en güzel sûreti kitab mütalâasıdır. " (222)

"Para'daki Sulhi'de kumar oynamaktan hoşlanmayan bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır."...Şimdi bizim Sulhi Efendi'yi güzelce tanıdınız ya. Bir centilmendir. Hem de centilmenlerin Osmanlı olan kısmındadır. Zirâ alafranga kısmı Osmanlılık âlemlerinde eğlenmedikleri halde Sulhi, bilâkis Osmanlılık âlemlerinde eğlenir. Kezâlik alafranga olan takımı en büyük meşgûliyet olmak üzere kumara dadandıkları halde Sulhi kumardan hoşlanmaz. Egerçi 'âlemde her saadet parayla ele geçer' sözünü kendisine bir tırâz-ı ittihâz etmiş se de para için halasına avuç açar da yine kumar masası üzerine para ümidiyle bir iskâmbil kâğıdı açmayı aç gözlülük diye şâyân-ı nefret bulur." (223)

"Çengi" de ise Cemâl'in alnının teri ile kazandığı parasını kumar masasında kaptırmak istemediğini görmekteyiz. "...Altı kişi iskâmbil oynamaya başladılar. Cemâl

222)- Vah , s. 26-27.

223)- Para , s. 27-28.

biçâresi dahi oyun seyretmek için yanlarına oturdu.Üç kişi bir kaç parti çevirdikten sonra yirmişer, otuzar kurus kazandıklarını küteakib içlerinden birisi 'kısa gecenin temettu'u bu kadar olur' diye oyundan kalktı. Refikleri ondan kalan yeri Cemâl'e teklif eylediler. Cemâl kabul etmedi. 'Ne korkuyorsun be? İşte kazanıyoruz' dedikleri halde Cemâl 'hayır ! Arkadaşlar. Ben fukara bir çocuğum. Dışimden, tırnağımdan arttırdığım beş-on parayı kaptırmak istemem. Kazancımdan da vazgeçtim' dedi." (224)

Ahmed Midhat Efendi "Avrupa'da Bir Cevalân" da kendisinin daha küçük yaşta iskâmbil kâğıdı oynamayı öğrendiğini, ancak kumar bilmediğini söyler! "...Hakikaten seslerimiz kısılmış olduğu cihetle mükâmele ikimizi de yorduğundan doktor efendi ne iilmî, ne edebî aslâ mübâhesede bulunmamaklığımızı ve başka türlü eğlenemez isek oyun kâğıdlarıyla oynamaklığımızı emreylediğinden biz dahi bu emre imtisâl eyledik.

Takat belâya bakmalı ki ben daha çocukluğumda iken öğrenmiş bulunduğum iskâmbil denilen oyundan başka bu kâğıdlarla oynanan ve vist ve ecarté vesâire gibi oyunların hiç birisini bilmem bunları derhal öğrenebilmek dahi pek güç olduğundan Madam Gülnar bize kolayca bir Rus oyunu öğretmeye başladı." (225)

Ahmed Midhat bu Rus kumar oyununu "Âcaib-i Âlem"de daha etraflı anlatır: "...Rusya'da kibar için servetin

224)- Çengi, s. 142.

225)-Avrupa'da Bir Cevalân, s. 360.

nihâyeti olmayıp bâhusus kumar oyunları dünyanın hiçbir tarafına kıyas olunamayacak sûrette Rusya'da oynandığından ve bir oyunda beş yüz bin ruble yani bizim sikkece seksen doksan bin lira birden kaybetmek veya kazanmak dahi mümkün olduğundan işte yalnız bu kumar sefâhetine mukabil hâtır ve hayâle gelebilecek olan sâir sefâhetlerin kâffesi hiç menzilesinde kalır. Ve nisbetle hiç menzilesinde kalan sefâhetler ise memâlik-i sâireye nisbetle akıllara hayret verecek dereceleri bulur idi." (226)

Ahmed Midhat devletlerin kumara karşı cezaî tedbirler almalarına rağmen , bunu önlemeye muvaffak olamadıkları üzerinde durmaktadır:"...Kumar oyunu Avrupa'ca bir mes'ele-i siyâsiyye ve tarihiyye hükmünü almıştır. Akçesi ni kumarda zâyi eyleyen bir çok erbâb-ı tamâ'ın kendi kendilerini öldürmeye kadar mecbûriyet görmelerinden kat'-ı nazar mağaza uşağı, banka me'muru, sarraf çırağı, vesâire gibi bir takım zavallılar şuradan buradan efendileri hesabına tahsil eyledikleri paralar ile kumar oynayarak paraları kaybettikten sonra mehâkim-i cezâiyye tarafından emniyeti suistimal cinâyetiyle bilittiham prangaya atıldıklarından ve nefis-i Paris'te 1830 senesine doğru bu misûlü mahkûmiyyenin mikdarı üç bini geçtikten böyle servet-i umûmiyyeye doğrudan doğruya ziyânından maadâ ahlâk-ı umûmiyyeyi dahi ifsâd eyleyen bir mel'ânetin men'ine hükûmetlerce mecbûriyet hâsıl olmuştur. Bu babda beyneddüvel muahedeler akd olunmuştur. Fakat hemen her devlet kumarı men' eylediği halde yine hemen her devletin pây-ı tahtında giz-

226)- Âcaib-i Âlem, s. 99.

li kumarhânelerin men' ve mahvına çâre bulunamamış tır." (227)

Avrupa'da evlerin, salonların başlıca oyunu olan kumar, bize oradan geçmiş olup, aslında dini izce haram kılınmıştır. Kumarda kazanan taraf için görünüşte bir kâr bulunmasına mukabil, kaybeden taraf için zarar çok büyük olabilmektedir. Görüldüğü üzere Ahmed Midhat eserlerinde kumarı tenkit etmiş, onun zararlarını belirtmek istemiştir.

9- KÖLE VE CÂRIYE SATIN ALMA

İnsanlığın tarihi kadar eski olan esâret problemi , dünyanın çoğu yerinde olduğu gibi XIX. asrın ikinci yarısına kadar Osmanlılarda da devam etmiştir. İslâm dini köleliği kaldırmayı tavsiye etmesine rağmen bu hususta kesin bir yasak olmayışı sebebiyle, köle alım satımı Osmanlı cemiyetinde de bir sosyal hâdise olarak gündemde kalmıştır. Tanzimat sonrası devirde Türk romanında bu konuya çok sık yer verilir. Ahmed Midhat Efendi de bu konuya eserlerinde yer veren yazarlarımız arasındadır. Bu devir esâret edebiyatının mevzûları arasında Kafkasya'dan kaçırılıp satılan kız ve erkek çocuklar, kölelerin uzak ve meçhul diyârlarda kalan memleketlerine duydukları özlem, beklenmedik tesâdüflerle birleşen kardeş veya câriyeler ile efendileri arasında bâzen tek taraflı kalan aşklar yer almaktadır. Ancak Tanzimat sonrası

227)- Avrupa'da Bir Cevalân, s. 812.

Türk romanında acıklı bir son bulan mâcerâlar şeklinde iş-
lenen esâret mevzuu, Ahmed Midhat Efendi'de sonu mes'ud bir
şekilde biten mâcerâlar halini alır." (228)

Ahmed Midhat Kafkasya'dan yapılan esir ticâreti
ile uğrasan ve bu yol ile geçimlerini sağlayan şahıslar
hakkında "Gürcü Kızı veya İntikam" da bilgi vermektedir:
"...Nihâyet Kalatosof, Bakû'deki İranîler ile bir münâse-
bet peydâ ederek ticâtere başlamış. O zamanlar Kafkas ü-
merâsının kendi yedlerinde bulunan üserâ-zâdeleri fûruht
etmeleri henüz taht-ı memnûiyete alınmamış olduğundan Kaf-
kas'ın her tarafından İran cihetlerine külliyetli cevârî
ve gılmân nakl olunur imiş. Bu ticâret Kalatosof'un tama'ı-
nı tahrik eylediğinden iki nefer Çeçen esirci ile ortak
olarak Bakû'ye ve Tesriz ve Tahran'a köleler, câriyeler
nakl ve fûruhta başlamış ve bâdi-i emrde bu ticâretin
nef'-i küllîsi ile epeyce servet peydâ eylemişse de bun-
ca hukuk ve intikam altında bulunan habîsin hiçbir şeyin
sonunda feyz bulamaması adalet-i ilâhiye muktezâsından ol-
masıyla nihâyek ve ticâret-i âhiresinin de seyyiesini çek-
miş." (229)

Sahibinin ölümü üzerine satılması gereken bir kö-
lenin açık arttırma yolu ile satışını, satan, satılan ve
satın alan şahısların durumunu yazar "Hasan Mellâh" ta
şöyle anlatmaktadır."... Bekir Bey'in vefâtından tahminen
yirmi gün kadar sonra idi ki Küçük Ayasofya'da kain hâne-
228)- Orhan Okay, Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat
Efendi, s. 151-155.

229)-Gürcü Kızı Yahûd İntikam, s. 99.

sinde bir metrûkat mezâyedesi başlanmış idi. Zîrâ mütevef-fânın kızından maadâ üç yaşında bir de yetim oğlu kalmış olduğundan yetimin muhafaza-i hisse-i irsiyesi için bu mü-zâyedeye lüzûm görülmüştü. Meclis müzâyedeye bir mu'tâd bir kaç bedestenli, beş on koltukçu ve konudan konşudan bir hayli zevattan maadâ Bekir Bey'in bir kirli çıkın ol-duğunu bilen kibardan dahi bir hayli adamlar mevcut idi. Bir tarafta dahi ne idüğü belirsiz fakat kibar tavır ve kıyafetinde bir efendi , yanında bir de emekdâr olduğu hal ve şanından anlaşılan uşağı bulunduğu halde duvara dayan-mış dudur idiyse de halk mezada çıkarılan eşyaya harıl ha-rıl pey sürmekte olduğu halde kendisi hiç bir şeye pey sür-meyerek yalnız temâşâda bulunur idi...

...Nihâyet Arslan nâm kölenin müzâyedeye çıkarılması bunları gerçekten uykudan uyandırır gibi ikâz eyledi. Dellâl---Yirmi bir, yirmi iki yaşında, adı Arslan , kendi de arslan bir köle okur yazar. Evvel mezad iki bin beş yüz arslanlı.

Bu nidâ üzerine herkese bir durgunluk gelip köleyi uzaktan ve yakından muayeneye başladılar. Bizim Ma'hûd Efendi'yle uşak ise bu köle için bir büyük tesâhüb imâ eder tavırdan maadâ köle hakkında veyahûd daha doğrusu şu insan alış-verişi emrinde çehreleriyle bir büyük tesir dahi işrâb edebilirler idi. Derken Bedesten'li Hacı Meh-med Ağa'ların birisi kölenin yanına sokulup gözlerinin içini besbelli bazı hastalıklardan ihtirâza mebnî olmalı-dır ki burnunun deliklerini kulaklarının arkasını, nihâ-yet ağzını açtırıp dişlerini muâyene etmeye başladı!...

Dellâlın nidâsı üzerine ihtiyarca bir efendi mey-

dana çıkıp:

--Yüz daha.

Dellâl--- İki bin altı yüz !

Bir taraftan--- Elli daha .

Dellâl--- İki bin altı yüz elli!

Bir taraftan--- Elli daha.

Dellâl--- İki bin yedi yüz arslanlı!

Müzâyede bu dereceyi buldukta Ma'hûd Efendi'nin uşağı ileri gelerek garib bir Arab şîvesi ve bâhusus şenlik içinde esef imâ eder rahimâne bir tavırla.

Beş yüz daha.

Dellâl--- Ha ?

Uşak--- Beş yüz daha dedim.

Dellâl--- Tamam üç bin ikiyüz arslanlı ! Köleye böyle birdenbire beş yüz kuruş zamm-ı huzzârın nazar-ı dikkatlerini celbederek mezadda birdenbire çok pey sürmek idâresizlik addolunduğuna ve böyle adamları kızıştırıp, almak istedikleri şeyi kendilerine gayet bahalı aldırmaq dahi âdet olduğuna mebnî efendinin birisi ileriye çıkarak elli daha zamm eyledi. Bu halde Dellâl'in hal ve tavrı âdetâ gülünç idi. Acemi askerlerin ' sağa bak, sola bak' hareketlerini ta'lim ettikleri gibi, Dellâl dahi sert ve mühim bir tavır ile bir kere elliyi zamm eden efendinin yüzüne ve derhal bir de uşak mıdır, daire müdürü midir, hazinedâr mıdır ne ise işte o zâtın yüzüne bakıp şu söz ile müzâyede devam eyler idi.

Beş yüz daha!

--- Üç bin yedi yüz elli arslanlı !

--- Elli daha !

--- Üç bin yokiz yüz.

Beş yüz daha

--- Dört bin üç yüz arslanlı !

Haraç! Haraç !

--- Elli daha !

Dört bin üç yüz elli !

Tamam beş bin!

Tamam beş bin arslanlı! Haraç! Haraç! Tamam beş bin arslanlı! İstihâlısı kalmasın !.....

Öte yandan devam eden müzâyede gide gide on iki bin altı yüz kuruşa kadar vardı ki bir kölenin mübâyası için gösterilen bu kadar tehâlûke herkes şaştı. Bir yandan pey süren adam hâlâ zamm ederek bu sûretle Arslan'ın gıyatını daha ziyâdeye çıkarmak ister idi. Lâkin yanında bulunanlar (şâyed üzerinizde kalıverir ise sonra ne yaparsınız?) diye cesâretini kırmış olduklarından o dahi el çekerek Arslan haraç mezad Ma'hûd Ağa üzerinde kaldı.

Bu alışverişin mucib olduğu te'sirât huzzâr meyânında biraz daha kendisini gösterip ba'de yine müzâyedeye koyulmuşlar idi. Ma'hûd Efendi, cebinden bir çıkın çıkarıp, ağasına vererek o dahi çıkın içinden bir mikdar altın çıkarıp Arslan'ın bahasını derhal te'diye ederek efendi ile ağası yeni köleyi bil-istishâb oradan kıyam ve gaybûbet eylediler." (230)

Ahmed Midhat Efendi'nin bazı eserlerinde ise câriye satın alma ve bu câriyelere ödenen ücretlerden bahsedilmektedir. "...Meselâ şimdi Cânân'a bir müşteri çıkrsa... Râkım--- Çıkabilir ya.

230)- Hasan Mellâh-Yahûd- Sır İçinde Esrâr, s. 364-368.

Jozefino--- Hem de nasıl müşteri bilsen?

Râkım--- Yağlı demek istersin, öyle değil mi?

Jozefino--- Yek tahtadan bin beşyüz Osmanlı lirası vermeyi göz aldırması. Biliyorsun ki bu para otuz dört bin beş yüz frank eder. Haylice paradır.

Râkım--- Evet! Bin beş yüz ile yirmi üçü zarb edecek kadar ilm-î hesabda ma'lûmatım vardır. Fakat şu müşteri kim imiş bakalım.

Jozefino--- İşte bizim ...Bey. Nasıl bu paraya heves edecek misin?

..... Hâsılı bin beş yüz liraya kadar almak için senin ağzını yoklamayı bana sipâriş eyledi.

Râkım--- Fenâ alış-veriş değil ha? Yüz altına aldığım bir câriyeyi senesi geçmeden bin beş yüze sat." (231)

"İstanbul'da Neler Olmuş ?" da Ahmed Midhat yine o devirde câriyelere ödenen ücretlere yer vermiştir:"... Fakat Selim'in müddet-i gaybûbeti içinde Mes'ud Aga ile Meddah İsmail arasında şu muhâvere dahi sebkât eylemiş idi.

M.--- Bu câriyenin fiyatını sormadın mı?

İ.--- Uç kese akçe istiyorlar.

M.--- Hani ya, ehven verilecekmiş ya?

İ.--- Ama efendim yine ehvendir. Câriye görülmeye muhtaç.

M.--- Sen bir tarif ettin ki görmüş kadar oldum. Tebessüm ettiği zaman bir büyük gamzesi de ağzının sağ cihetinden belirmez mi?

İ.---Vay siz bu câriyeyi tanır mısınız?

M.---Yok . Fakat senin târifin üzerine öyle olmak lâzım gelir.

231)- Felâtun Bey ve Râkım Efendi, s. 57.

İ.--- Evet efendim.

M.--- Öyle ise üç kese çoktur bile.Fakat ne ise yarın gidip câriyeyi almalı."(232)

Ahmed Midhat Efendi'nin "Hüseyin Fellâh" romanının kahramanı Hüseyin,Ahmet Bey'in himâyesinde bulunan Şehlevend'i almak istediğinde,o devirde en yüksek câriye ücretinin iki bin kuruş olduğunu,kendisinin ise beş bin kuruş verebileceğini belirtir."....

Hüseyin --- (Fevkelgâye bozularak) Yok ama Şehlevend Hanım! Benim size arz ettiğim şeyler gönül aldatmak için tertib olunmuş teselliler değildir.Size kararımı arz edeyim.Sizi buradan doğruca çiftliğe aşıracağım. Bu memlekette en benâm olan bir câriye iki bin kuruşa alınabilir. Ben bir Türk Yahudi vasıtasıyla Ahmed Bey'e beş bin kuruş irsâl edeceğim Ve paranın hangi taraftan geldiğini de kendisine bildirmeyeceğim. Artık beş bini aldıktan sonra da ses çıkarmaz ya? " (233)

Yazarın bazı eserlerinde câriyeler efendileriyle evlenerek evin hanımı olurlar. Böylece bu câriyeler hem esâretten kurtulmuş, hem de mes'ud olmuşlardır."Felâtun Bey ve Râkım Efendi" deki Cânân, "Jön Türk" teki Dilşinas Hanım,(234) "Durub-ı Emsâl-i Osmaniye"deki câriye bunlara misâldir.

"... Kıza en ziyâde te'minat veren şey o genç adam ki ismi Sâdık Efendi idi. Onun dadısı bulunan Müferrih Kalfa'dır. Mezbûre durmuş oturmuş ve Sâdık Efendi'yi kucagında büyüttüğü ve Sâdık ise yirmi beşini tecâvüz etmiş bulunduğu cihetle âdetâ elli beşi geçmiş bir kadın olup, Sâdık Efendi'-(232)-İstanbul'da Neler Olmuş?-Yahûd-Dünyâya İkinci Gelış,s.7-8.

233)-Hüseyin Fellâh, s. 197.

234)- Orhan Okay, a.g.e., s. 152.

nin şimdiye kadar hiç bir günâ vûkûatı sebkât etmemiş olduğundan ve kendisine sahihen muhabbet edip, eğer olamaz ise gençliğini kaybedeceğinden bahisle çeşm-i cellâdın (ere inanma) itikâdını kabul edebilmiş idi.

Nihâyet kız râzı olup satıldı. Satıldı ama esirci çocuğun mecbûriyetini gördüğü cihetle fiyatca dayanıp kalarak o zaman akçesi hesabıyla elli beş keseden bir para aşağı inmedi. Çâre ne? Biçâre çocuk paraları sayıp, kızını aldı ve alır almaz azad kâğıdını eline verip, nikâh dahi kıydı. " (235)

Görüldüğü gibi satın alınan köle ve câriyeler Ahmed Midhat'ın eserlerinde sosyal sınıflar içinde hâkir görünen bir zümre durumunda bulunmamaktadırlar. Zâten o devirde batıdaki gibi her türlü zulüm ve angaryaya mahkûm bir esâret hayatı Osmanlı içtimâî düzeninde mevzû bahis değildir. (236)

10- SERVET KAZANMA

Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinde sıkça rastlanılan bir mevzûda servet kazanma mes'elesidir. Yazar, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin benimsediği 'sa'y' prensibini şahsî hayatının gâyesi edinmiştir. Bu hareketiyle sermâyesiz başladığı çalışma hayatında servet sahibi olmuştur. (237)

235)- Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye, s. 202-203.

236)- Orhan Okay, Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi, s. 154.

237)- Şerif Mardin, "Tanzimattan Cumhuriyete İktisadî Düşüncenin Gelişimi (1838-1918)- Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c.3, İstanbul, 1985, s. 627.

Kendisi "Hallü'l-Akd" adlı eserinde serveti şöyle açıklar:"... Ben 'Ekonomi Politik'im için Hakîm Brusker'in te'lifini esas. ittihâz etmiş idim ki vaktiyle Belcika kralının taht-ı nezâret've riyâsetinde teşekkül eylemiş olan bir cemiyet-i ilmiyyede dahil olduğu hal-muhtasar ve fakat gayet câmi' bir kitab te'lif eylemiştir. Bunda serveti tarif ederek diyor ki: ' Biz de bir itmi'nân hâsıl eden yahûd bizi bir mazarrattan muhâfaza eyleyen elhâsıl maddî manevî bir ihtiyacımıza karşı gelen herşeye ekonomi politikçe servet ıtlâk olunur.' (238)

Yazarın "Beşir Fuad " adlı eserinde ise servet kazanmanın insanın hünerine ve çok çalışmasına bağlı olduğu fikrini şu şekilde verir:"... Açtığı masrafa servetinin kifâyet etmeyeceğini gördükte 'bir senelik yaşayabildiğim müddetçe böyle yaşarım. Ve mümkün olmadığı halde intihar elde bir' demiş. Fuad'ın iddia ettiği ve son nefesine kadar gösterdiği metânet-i âliyyeye nisbetle bu ne kadar zaaftır? Şu âlemdeki mâişeti yalnız parası sâyesinde olmak insanı sâil hasâil ve hasâisten tecrid demek olmaz mı? İnsan yalnız parası kadar mı insan olur? Öyle ise en çok parası olanın en büyük insan olması lâzım gelir. Hakikat ise bilküllîye onun hilâfındadır. Servet ve sâ mân insanın hüner ve ma'rifetiyle bir de sa'y u gayretinin mükâfat-ı maddîyyesidir. " (239)

Ahmed Midhat "Hasan Mellâh" da insanların her imrendiği şeylere sahip olmasının mümkün olamadığından bahsederken, aynı şekilde servet kazanmanın da kolay o-

238)- Hallü'l -Akd, s. 59-60.

239)- Beşir Fuad, s. 121-122.

lamayacağı düşüncesini belirtir: "... Ama düşünelim bakalım ey karî'in ! Hasan Mellâh bu mülâhazatta haksız mıdır? İdare-i efkâra iktidârınız vardır ya . Düşünelim ki dünya yüzünde insan denilen mahlûkun hâli nedir? Âlemde insanı memnun ve kâni' edecek ne bulabilirsiniz? İnsan dünyada herşeye göz diker, herşeye nâ'iliyete çalışır bir hayvan değil midir? Hükemâ hasedi giryeye görüp gıbtayı mucâz bulmuşlar. Sebebi nedir? Çünkü kendileri insanların en kâmilleri olduğu halde tamah, hırs, aç gözlülük gibi insanlık cibilletinden olan şeyleri hep bir dereceye kadar kendilirendi dahi bulup fakat halkın mâlik oldukları saadetten mahrûmiyetlerini bilmuhâkeme tecviz edemeyerek halkta görülen saadete başkasının dahi başka yüzden nâ'iliyyet hevesinde bulunmasını müsellim görmüşler. Eğer halkın her gıbta ettiği şeyin husûlünü farzetsek, acaba dünya üzerinde bulunan eşyanın kâfi görüleceğini zanneder misiniz? O halde servetler saadetler büyüye büyüye meselâ ben karşımdaki adamın Rusya ülkesi kadar bir ülkeye mâlik olduğunu görünce buna gıbta etmekte haklı olmayacak mıyım? Halbûki dünyada bir milyar nüfus olup, bunların hep bu kabîl gıbtalarının husûlüne cevaz vermek için bir milyar dahi Rusya ülkesi bulunmak icab etmez mi? Bu muhâkemeyi servete vesâireye dahi tatbik eder iseniz insan denilen mahlûk hakkında Hasan Mellâh'ın mülâhazâtını becâ göreceğinizde şüphe mi vardır? " (240)

Yazar "Hüseyn Fellâh" ta servet kazanmanın bir yolunun da evlilikle sermayenin birleşmesi şeklinde olduğunu da evlilikle sermayenin birleşmesi şeklinde olduğunu (240)- Hasan Mellâh-Yahûd-Sır İçinde Esrâr, s. 291-292.

bildiğinden bahseder:"...

Laz--- Hanım hemşire ! Ben biraz âcaib düşünür bir adamım. Ben derim ki eğer dünyada zengin erkekler fakir kızları alsalar ve zengin kadınlar dahi fakir kocalara varsa-lar pek çok biçâreler saadete nâil olurlar. Ve bu sûretle ortada fakr u fakâ bir hayli az olur idi. Zengin, zengin ile izdivâç eder ise servetleri munzam olur ki buna bir şey denilemez." (241)

Ahmed Midhat Efendi " Demir Bey" adlı romanının kahramanlarından Mustafa Kamereddin vasıtasıyla Osmanlı erteğinin evlilik yoluyla kazanılabilecek servet hakkındaki düşüncelerini ise şöyle açıklar:"...Biz Osmanlıyız. Teehhül hususunda bile zevcemizin bize kaç bin frank ci-haz akçesini getireceğini düşünemeyiz. Bir kadını bize hem gönlünü versin, hem de servet getirsin, dâiyesinde olamayız. Biz kadına hem gönlümüzü hem de servetimizi arz eyle - riz." (242)

Yine "Karnaval" romanında Bahtiyar Paşa'nın arabacısının kazanmış olduğu servetini sefâhet âlemlerinde batır-dığından bahsedilmektedir:"... Bahtiyar Paşa'nın konağı i-çinde daire müdiri sıfatında istihdam eylediği zat ' Kot-güş' isminde bir İngiliz idi ki hâl ü şânına bir nazar olun-sa kendisi bir daire müdirliğine değil âzim bir kumpanya direktörlüğüne lâayık görülür idi. Ondandır maadâ kibar daire-leri için bir ziynet addolunacak jokeysi, (cündîsi) Sara-fin dahi binicilikte şöhret şiar bir adam olup, arabacı-sı Fransız Victor Hague ise arabacılığa tenezzül edemeye-

241)- Hüseyin Fellâh, s. 37.

242)- Demir Bey-Yahûd-İnkisaf-ı Esrâr, İstanbul , 1305,

cek bir adam idiyse de nasılsa bir kaç defa servet kazana-
rak sefâhetle batırmış olduğundan şimdi Bahtiyar Paşa'nın
yemek,içmek elbise vesâire hepsi daireden olduğu halde ma-
aş olarak verdiği ayda iki yüz frank Victor Hague'a ara-
bacılık hizmetini de kabul ettirmişti." (243)

Ahmed Midhat servet kazanmanın şahısların olduğu
kadar hükümetin de bir mes'elesi olduğunu belirtir:"...
Servet denilen şeyir menfaat ve kıymet-i câmi' olması
demek ne demektir? Ortada dönen mübâheselere göre para-
nın hiç bir kadir ve kıymeti kalmamak lâzım geliyor. Ger-
çek midir? Mamûlât-ı dahilîyyemiz himâye edilirse mi biz
zengin olacağız, edilmez ise mi?

Bu suallerin teşkil eyledikleri hızlı mesâil nezd-i
hükümet-perverîlerinde meçhûlattan olduğu malûmat-ı kat'iy-
yeden ise de bendelerini söyletmek için bu sualleri irâd
ile berâber güyâ bunları herkesin anlayabileceği sûrette
şerh ve izah ve muhâkemeye yalnız hâme-i Ahmed Midhat muk-
tedir olabiliymiş de aklâm-ı sâire muktedir olamaz imiş-
cesine taltifatla dahi bulunursunuz." (244)

11- ZARAR VE İFLÂS

Ahmed Midhat Efendi bazı eserlerinde çalışma haya-
tında yapılan bir takım işlerden kâr edilebileceği gibi
zarar hattâ iflâs da edilebileceği üzerinde durur. Şahıs-
243)- Karnaval, s. 44.

244)- Hallü'l-Akd, s. 4-5.

ların zarar ve iflâs gibi durumlarla karşılaşmamaları için dikkatli olmaları, bir muhasebe defteri tutmalarının ehemmiyeti hakkında ilk mektebler için yazmış olduğu " Hâce-i Evvel" adlı kitabında bilgi vermektedir: "... Ticâret-i hâricîye erbâbı ticâret-i dâhiliyi ile iştigâl edenlerden ziyâde muhasebâtına dikkat etmeye mecburdur. İmdi tüccar-ı hâricîyenin esaslı beş defteri olup, bunların birisine ortaklarından celb eylediği malı ve diğerine onlara gönderdiği eşyayı kaydedip üçüncüsüne gelen eşyadan sattığı mikdârı ve dördüncüsüne borcunu ve beşincisine alacağını kaydederler. Ve sene başı geldiği zaman bunlar yek diğerine nakd-i mal göndermiş ve bunlardan ne kadarı ne mikdâr kâr ile satılmış ise bir muhasebe-i umûmîyesini tanzim edip, herkes kâr ve zarardan hisselerine isâbet eden mikdâra kanaat eder." (245)

"Karı Koca Masalı" adlı hikâyesinde mal kaybından doğan zararın yanında insanın şanının da kaybolduğu üzerinde durur: "... Bir aralık İstanbul'da bir çok kitablار basılıyor. En çoğu ve hemen kâffesi kendi muharrirlerinin ümid ettikleri rağbete mazhar olamıyorlar. Biçâreler pek çok zarar ediyorlar. Hem de şu kitab yazıp ve basıp da rağbet görememekten dolayı edilen zarar ne kadar büyüktür; bilir misiniz? Yalnız mesârif-i tab'iiye ve kâğıd bahâ olarak kaybedilen beş on bin kuruş olsa yine bir şey değildir. Şan dahi kayboluyor." (246)

Ahmed Midhat, " Sayyadâne Bir Cevalân" adlı eseri-
245)- Hâce-i Evvel, İstanbul, 1287 , s. 426.

246)- Karı Koca Masalı, İstanbul, 1292, s. 38

rinde şiddetli yağmurlarla bağlarındaki üzümleri bozulan köylülerin uğradığı zararı bahis konusu eder! "... Esnâ-yı râhda köyün ahvâline dair Eşref Ağa'dan bir türlü malûmat istihsâline sa'y u gayretten geri kalmayacağımı karî'le-rim elbette bilirler. Fakat aldığım malûmatın çoğu ken-dilerini mütelezviz ve müstefid etmeyeceklerini bildiğim için burada tafsillerine lüzûm göremem. Öyle ya! Bunlar bu köyün en büyük medâr-ı serveti olan bağcılığa dair şeyler olup, bu sene üzümün para etmediği ve geçende ya-ğan şiddetli yağmurların üzümleri gereği gibi bozduğu ve bir adamın yalnız başına dört dönüm kadar bağ yapabilmekle onun da vasatı bir senede elli liraya kadar toplan madra-bazlara satılabileceği ve bağ umûrunda istihdam olunan ameleye ondan on iki kuruşa kadar gündelik verilmekte ol-duğu ve bâzen köylülerin bârgîrlere üzüm yükleterek bu-roya mesafesi on iki saatten aşağı olmayan ve Karadeniz sahilinde bulunan Şile'ye kadar giderek satmaya çalıştık-ları gibi şeylerdir..." (247)

"Cellâd" adlı romanında yazar , varlıklı bir aile-ye mensûb olan Stephani Tonac'ın babasının iflâs etmesi üzerine etrafındaki erkeklerin artık menfaatleri kalmadı-ğından kendisinden çekildiklerini anlatır:"... Bir müsâmere de delikanlı takımının kâffesi Madmazel Stephani Tonac'ın etrafına yığılarak gönlünü kazanmağa , tehâlûk derecesin-de bir müsâraat gösterilir idi. Ancak pederi iflâs eyledik-ten yani madmazele cihaz olacak milyonlar uçtuktan sonra bu heveskârlar dahi kendilerini çekerek İena köprüsü kah-

247)- Sayyadâne Bir Cevelân, İstanbul, 1309, s. 140-142.

ramanı Leon gibi bazıları Paul Tonac'ın iflâsına inanmadıkları için eğerçi bir zamana kadar Stephani'ye temellükte devam etmişler idiyse de onları da Stephani terk ve teb'id eylemişti. Bu halde kızcağızın yanına sokulanlar ya familyalarının eski dosklarından, veyahûd kızın meziyyât-ı nisvâniyyesinden hiç olmazsa göz ile olsun istifâde arayan denî-meşreblerden ibaret olacağına şübhe kalmaz. " (248)

Görüldüğü üzere Ahmed Midhat insanın çalışma hayatında uğrayabileceği zarar ve iflâsın , maddî olduğu kadar manevî yönden de şahsına te'sirde bulunduğunu göstermek ister.

12- SERMÂYE

Ahmed Midhat Efendi eserlerinin bazılarında sermâyeyi çalışma hayatının ayrılmaz bir unsuru olarak ele almıştır. "Ekonomi Politik" adlı eserinde , sermâyenin ne olduğunu bazı misâllerle şu şekilde açıklar: "... Meselâ birisi madenden demir *rodası* yani toprağı çıkarır. O toprak madende yatar iken kıymetsiz idi. Onu çıkaran sarf eylediği emeğe göre ona bir kıymet verdi. Meselâ on okkası bir kuruş deydi. Şimdi o toprak bir sermâyedir. Diğer o sermâyeyi alıp tasfiye ederek hâlis demir meydana çıkarır ve kıymetini arttırır. Şimdi daha güzel bir sermâye oldu. Diğer birisi de o demiri alır âlâ bir kazma yapar ve kıy-

metini bir kat daha arttırır.Bu da bir çiftçiye yer kazmak için bir sermâye oldu.Demek oluyor sermâyeler bundan evvel sarf olunan emekleriyle husûle gelir.Zirâ çiftçinin sermâyesi olan kazma bundan evvel sarf olunan emekle husûle gelmiş ve kazmayı yapan demircinin sermâyesi olan demir kezâlik bundan evvel sarfolunan emekle vücûda gelmiş ve nihâyet emek sarfolunmadığı zamanki hâli bulunan toprak ise kıymetsiz olduğundan sermâyeden dahi addolunamamak icâb eylemiştir." (249)

Yazar,sermâyenin çalışma hayatındaki rolünü ise şu şekilde anlatmaktadır: " ... Bundan mukaddem geçen mebâhis-i mahsûsasında izâh edilmiş idi ki bir adam her nasıl bir sermâye bulunur ise onunla işleyerek yani kendi sa'y u amelini dahi o sermâyeye katarak sene nihâyetinde hesabını gördüğü zaman evvelki sermâyesini tamamıyla mevcûd bulur ise o adam şu bir sene zarfında tamam sa'y u ameliyle yaşayıp sermâyesinden bir şey yememiş olur. Ve sermâyesi ne kadar azalır veyahûd çoğalır ise o nisbette ihtiyâcât-ı hakikiyyesinden noksan veyahûd fazla çalışmış olur. " (250)

Ahmed Midhat Efendi aynı eserinde tasarruf yoluyla sermâye edinilmesinin ehemmiyeti üzerinde durur: ".... Yani insan sa'y u ameliyle istihsâl eylediği servetten ne kadarını ifrâz ve idhâr etmesi lâzım geleceğinin bilinmesi icâbeder. Halbûki bunun için ekonomi politik nezdinde bir nisbet -i muâyene yoktur. Zirâ bazı erbâb-ı me-

249)- Ekonomi Politik, s. 35-37.

250)- A.g.e., s. 167.

sâ'inin semere-i sa'y u ameli olan varidâtı ol kadar azdır ki hattâ kendisinin maişet-i mahsûsasına dahi kifâyet edemediğinden o adam birkaç cihetlerce muâvenet-i umûmiyyeye muhtaç olur. Bazı kimselerin semere-i sa'y u himmeti ise ancak maişet-i zarûriyyesini tesviye edip ondan hiçbir şey ayırmağa cidden inkân yoktur. Üçüncü derecede olmak üzere müstahsilât-ı vâkı'asından pek az bir şey arttırabilecek olanlar gelip işte ekonominin en ziyâde nazar-ı ehemmiyeti dahi bunlar üzerine açılmıştır. Bu adamlar derler ki ne kadar idâreli yaşamış olsam bir tarafa koyacağım ve cem' edeceğim şey pek cüz'î olacak ve neticesinde işe yarar bir mikdara bâlig olmayacaktır. Böyle olmaktan ise o fazlacığı dahi maişetime sarf edeyim de biraz daha rahatça yaşayım. İşte bu dünyada en bâtıl bir söz var ise o dahi budur. İzhâr edeceği servetin bâlig olacağı mikdar ne kadar ehemmiyetsiz olsa elbette hiç yoktan daha ehemmiyetli olacaktır. Halbuki arttırabileceği mikdârı maişet-i yevmîyesine sarf edecek olsa fazla refâhı daha ehemmiyetsiz kalır. İşte şu nokta-i mühimmeyi o zat hiçbir vakitte gözü önünden ayırmamalıdır. Dördüncü derecede olmak üzere semere-i sa'y u himmetinin fazlası yakın vakitte bir sermâye-i ciddiye hâsıl edecek kadar çok olanlar gelir ki işte bunlar eğer ihtiyâta riâyet etmeyecek olurlar ise yukarıda mebhâs-ı mahsûsunda beyân olunduğu vechle yeniden yeniye terâkümü lâzım gelen sermâye-i cedîd ve servet-i cedîdeleri dahi husûlünü men' etmiş olacaklarından bunların şu uygunsuzluğu hiçbir vechle affolunacak o uygunsuzluklardan addolunamaz. Hâsılı maişet

husûsunda refâh-ı cüz'î ihtiyât-ı küllî kadar zevkli bir şey dahi olamayacağından insan sefâhet ve israf derecelerine varmayacak olan maişet-i müreffehesiyle yaşadıktan sonra fazla hâsılatını izhâr etmek ekonominin pek büyük ehemmiyetle tavsiye eylediği bir şeydir."(251)

Ahmed Midhat Efendi, "Henüz Onyedî Yaşında" adlı romanında bir şahsın sefâhet aleminde bir gecede harcadığı paranın birden fazla fakire sermâye olabileceğini belirtmektedir: "...Kalyopi'nin ' bir fakire sermâye olacak kadar para' demesi dahi Ahmed için böyle bir ser-rişte-i mülâhaza oldu. Avukat olduğundan mıdır, nedir bu ip ucunu uzattı gitti. Kendi kendisine dedi ki:

--- Bir adamın böyle bir yerde bir gece geçirmesi bir buçuk lira gecelik, hiç olmazsa yarım mecdiye delâlet bahşişi lâ-akall üç, dört şişe rakı parası olarak iki mecdiye, sabahleyin uşaklara bir mecdiye bahşiş, hamamda bir ke-se sabun için bir mecdiye, etti iki yüz altmış iki yüz yetmiş kuruş para! Halbuki sabahtan akşama kadar arkasında küfe, meyve ve sebze satanların sermâyesi nedir? Arkasında elli okka üzüm bulunsa kârla beraber kırk paraya veriyor ki elli kuruş eder. İşte elli kuruş bir fakire sermâye oluyor. Demek oluyor ki iki iki yüz yetmiş kuruş bir değil, beş, altı fakire sermâye olabilecek! Bazı köşelerde bazı kebabçı, muhallebici, filâncı adamlar görülür. Sermâyesine güzelce dikkat edilse iki yüz yetmiş kuruşluk sermâyesi olduğu hükmolunur. Elinde bir testi veyahûd sırtında bir varil su satanların sermâyesi nedir? Boynunda bir tabla ve

derûnunda sigara kâğıdı , kav, kibrit, mektub kâğıdı falan satanların sermâyesi acaba üç yüz kuruşa bâlig olur mu? Demek oluyor ki elinde iki yüz yetmiş-üç yüz kuruş sermâyesi olan adam âdetâ esnaf sayılıyor. Evini barkını besliyor. Anadolu'dan buraya gelen bir adam bu kadar bir sermâye ile işe başlayıp, hem kendini geçindiriyor, hem de memleketinde vergisini filânını veriyor. Hem de üç beş senede beş on bin kuruş biriktirerek sılasına gidiyor. Of! Bizim bir gecede telef ettiğimiz para ne çok para imiş!

Bir değil bir kaç fakire sermâye olacak parayı kaldırıp atıveriyoruz. Halbûki bir çoklarımız buralara kendi kazandıkları para ile dahi gelmiyorlar. Babalarının kazandığı veyahûd lütfen ve merhameten kayrılmak sûretiyle bir me'muriyetten aldıkları paralarla geliyorlar. Acaba şöyle bir kız onlara bu paranın bir fakire sermâye olabileceğini söylemiş olsa inanırlar mı? Bu sözün tahtındaki hükmü anlayabilmek için birazcık olsun it'ab-ı efkâr eder miydiler?" (252)

Ahmed Midhat "Cellâd" da daha önce iflâs etmiş olan Paul Tonac'ın iki milyon frank sermâye ile tekrar işe başlama düşüncesinden bahsetmektedir: " Paul Tonac'ın en muktedir, en çalışkan, en emin adamı sandukkâr Pierre olup, halbuki harbiye nezâretinde levâzım muhasebecilerinden Simon Bankar'ın haber verdiği vech ile merhum Pierre bir milyon sekiz yüz bu kadar bin frankı ahz ve kabûl ile firar etmiş olduğundan Paul Tonac, Pierre'in adem-i vücûdundaki ehemmiyeti şimdi Napoléon tarafından aldığı bu

252)- Henüz On Yedi Yaşında, İstanbul, 1292, s. 59-60.

emir üzerine anladı....

Her zaman ise Paul Tonac eski adamlarından en ziyâde şâyân-ı itimad olanlarını derleyip, toparlayıp Napoléon'un emrini icrâya başladı ise de hâl-i iflâsta bulunan bir adamın iki milyon frank sermâye ile tekrar işe başlaması dahi câlib-i enzâr-ı ıstibah olacağından, kendisini meydana koymaksızın bu mühim işi görmek husûsunda o kadar müşkilâta suûbete tesâdüf eyledi ki müddet-i ömründe en müşkil ve sa'b günleri Napoléon'un Elbe ceziresinden Paris'e vürûduna kadar geçen günler olduğuna asla şübhe etmemelidir." (253)

Ahmed Midhat Efendi sahib olduğu bazı vasıfların insanın sermâyesi olduğundan , "Para" adlı hikâyesinde bahsetmektedir. Bunları farketmek ve kullanmanın da bir meziyet olduğu üzerinde durur:"... Vahdetî sordu ki:

--- Ya bundan sonrası için bir tedbiriniz var mı?

--- Yok !

--- Kendi hünerinizi , ilminizi, san'atınızı sermâye edinebilmek meziyetinden mahrum olduğunuzu bilirim. Bâri size üç beş yüz liralık bir sermâye tedârik etsem o mâye ile sarraflığa mı, ticârete mi her neye ise dökülerek para kazanabilir misiniz?

---O üç beş yüz lirayı az vakit zarfında yiyebileceğimden eminsem de sermâye ittihâzıyla para kazanabileceğimden emin değilim." (254)

"Para" daki Sulhi'nin sermâyeyi iyi değerlendiremeyen biri olmasına mukabil, " Paris'te Bir Türk" deki

253)- Cellâd, s. 46.

254)- Para, s. 150.

Simon bunu değerlendirmeyi bilen biri olarak karşımıza çıkmaktadır. "...

Simon--- Yetmiş bin frank sermâyem var. Gayet emniyetle idare olunması için çok fâize bakmayarak yüzde sekiz kadar bir şeyle yatırdım. Şenevî beş bin altı yüz frank kanaat sahibi olan bir familyayı idare edemez mi?" (255)

Öyle anlaşıyor ki sermâye , Ahmed Midhat Efendi'-ya göre çalışma ve dolayısıyla insan hayatında mühim bir yer tutmaktadır.

III. BÖLÜM :

MESLEKLER

1- AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN ESERLERİNDE MESLEKLER

Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinde çok çeşitli mesleklerde kahramanlara rastlanmaktadır. Bir esnaf ailesinin çocuğu olan Ahmed Midhat, kendisi de birden fazla mesleğe sahip bir insandır. Gazeteci, tiyatro müellifi, mütercim, mecmuacı, me'mur, matbaacı, mürettib, makinist, ma'arifçi, Matbaa-i Âmire müdürü, heyet-i sıhhiye

reisi, müderris, çiftçi, iş adamı olan yazar, durmak bilmeyen bir çalışma enerjisiyle doluydu. (256)

Mısır Çarşısı'nda bir attarın yanına çocuk yaşta çıarak verildiğinde , ilk mesleği olan attarlığı öğrenmesini şöyle anlatmaktadır:"... Yavaş yavaş attarlığı da öğrenmeye başlamıştım. Attarlık o devrin nâzik ve mühim san'atlarından biriydi. O zamanlar İstanbul'da eczahâne ve doktor yok denecek kadar azdı. Ve attarlar hem eczacının hem de doktorun işini görürlerdi. Ben de yavaş yavaş baharatın isimlerini, fiyatlarını, tarz-ı istimâllerini öğrenmişti . Hattâ ustanın dükkânı bana bırakıp Yeni Câmi'de namaz kılmaya veya Merkez Efendi'de vaaz dinlemeye gittiği sıralarda gelen müşterilerin dertlerini dinler, onlara ilâçlar satardım. (257)

Bir mesleği gazetecilik olan Ahmed Midhat, bu mesleğinden muhtelif vesilelerle bahseder. Gerçi onu gençlere tavsiye etmez, gazeteciliğin bol paraya, çok mâlûmata muhtaç, insana düşman kazandıran ve başını belâlara sokan bir meslek olduğunu söylerse de ondan vaz geçemez.(258)

Devir adlı gazetenin 29 Ağustos 1872'de çıkan ilk ve son sayısında 'Meslek ve Vazife' başlığı altındaki baş yazısında yazar, gazetecilik mesleğinin güçlüklerinden bahsederek şöyle demektedir:"... Vâklâ bu meslek gayet güç zannolunur bir meslektir. Ancak biz bu mesleğe sülûkta devam edeceğimizi ümid edebiliriz. Bu meslekten bizi

256)- Hakkı Tarık Us, a.g.e., s. 125.

257)- Kamil Yazgıç, a.g.e., s. 6.

258)- Hakkı Tarık Us, a.g.e., s. 95.

ayırmaya çalışsa çalışsa 'tabiat-i zaman' dedikleri naz-
lım çalışmayacak mı?" (259)

Gazetecilik mesleği ile ilgili olarak kendisini
şu şekilde tanıtır: "...Malûm ya ! Bu âciz muharrir
Beykoz'ludur. Yaz-kış,akşam sabah Beykoz'dan İstanbul'a
gelir, gider. Kendimizi size şu şekilde tanıtmaya başlar
başlamaz bizi de Şirket-i Hayriyye'nin en büyük şikâyet-
çilerinden diye mi kabûl ettiniz. Gerçi san'atımızın bir
yönü de gazetecilik olduğundan Şirket-i Hayriyye hakkında
pek çok şikâyetler bizim de kalemimizdin çıkmıştır. Ama
yalnız gazetecilik işiyle meşgûl olup kalsaydık, belki
biz de sıfat bundan ibaret değildir. Kâh romancılık, kâh
feylesofluk gibi mesleklerle ilgili olduğumuzdan ..." (260)

"Menfâ" da da şunları yazar:"... Eğer henüz İstan-
bul'da rağbet kazanabilecek bir muharrir olmamışsam, iş-
siz kalır mıyım? Ama kendimi efendi ve zâhir ve hâmi ad-
dedecek hiç kimseyi tanımamaktaymışım. Şu hal olsa olsa
me'muriyetsiz kalmaklığımı istilzâm edebilir. O halde
pekâlâ arzuhâlcî olabilir. Bundan maadâ elimde bir de
san'at var. O ise matbaacılıktır. Mürettibliğinden maki-
neciliğine kadar her sûretini bilirim. Tenbel değilim.
Miskin değilim. Artık İstanbul'da ben de geçinememsem
kimsenin geçinememesi lâzım gelir." (261)

Ahmed Midhat gazetecilerin nasıl çalıştıkları
hakkında okuyucularına şu bilgileri verir:".. Gazetehâ-
nelerin ahvâl-i umûruna vâkıf olanlar için tatvil ve taf-
sile hâcet yok ise de karîlerimiz en çoğu bu san'atı

259)- Hakkı Tarık Us, a.g.e., s. 46.

260)- Müşâhedât, s. 19.

261)- Menfâ, s. 38.

bilmediklerinde onların ıttılâ'ı için arzedelim ki gazeteciler bazı kere gazetelerine ne yazacaklarını bulamayarak gelen misâfirlere varıncaya kadar herkesten havâdis sordukları halde bazı kere dahi işte böyle havâdisleri taşıyarak yeriden yazacakları şey için gazetelerde yer aramaya mecbûr olurlar.

Akşam üzeri müsta'celen yazacakları şeyler için dahi kâğıdları ufak ufak keserek bunlar bir kaçar satırla doldukça yazıhânenin birer tarafına dizerler.

Halbuki mürettibhânedede baş mürettib ne kadar ameli var ise ellerindeki işleri bıraktırıp, birincisi, ikincisi, üçüncüsü diye cümlesini sıraya koyar. Birinci mürettib, muharrir efendinin yanındaki bir numrolu kâğıdı ve iki numroluyu ve hâkezâ herkes kendi numrolarını alıp alıp dizmeye başlarlar. Son mürettib ilk aldığı kâğıdı bitirince bırakıp diğerini dahi alır. Bu sûretle işte o kadar sür'at peydâ olur ki muharrir efendi yazacağı bir buçuk sütunluk bendi yazıp bitirdiği zaman onun bir sütundan ziyâdesi tertib edilmiş bulunur." (262)

Ahmed Midhat gibi gazeteci olan, "Paris'te Bir Türk" romanının kahramanı Nasuh, gazetecilik mesleği hakkında şunları söylemektedir: "... Bir şey etrafıyla düşünülebilirse mutlaka bir çıkar yolu bulunur. Ben de yolumu buldum. Servetimi hesab ettim. Beni İstanbul'da bey gibi değil ise de kimseye muhtaç olmayacak kadar geçindirebilecek derecede buldum. Bunun üzerine dedim ki ben müellif olurum. Ama öyle bir müellif ki asârı kendi zamanında basıla-

262)- Esrâr-ı Cinâyet, s. 88.

maz. Okuyan bulunmaz ki basılsın. Ben yazar yazar yığarım. Eğer ömrüm bir muvâfık zamana kadar varır ise sonra basarım. Varmaz ise tâ o muvâfık zaman hulûl eyledikte basılır. Bu Osmanlılar şu halde kalmazlar ya? Elbet medeniyet-i cedîde Hind'de , Çin'de intişâr eylediği sırada bizim memlekette dahi bir selâm olsun verir. O zaman asârımı basanlar da bulunur.

İşte bu mütalea üzerine hiç bir me'muriyete girmeye karar verdim. Ondan sonra artık keşkülü elinde vukûf ve malûmat dilencisi gibi kapı kapı dolaşmaya başladım. Zirâ takdir eylemiş idim ki vukûf ve malûmatın ben-de olan derecesi bir adamı bayağılıktan çıkarır ise de teferrüd derecesine vardırılmaz." (263)

Ahmed Midhat, "Müşâhedât" adlı eserinde kendisini romanın şahıslarından Re'fet'e şöyle tanıtır:

---Evvelâ kendimi size tanıttırayım . İsmim Ahmed Midhat, san'atım yazıcılıktır.

---Arz-ı hâlcilik mi?

--- Ve's'selâm ! Tahrîre aid hizmetlerin hepsini tasavvur edebilir idiysem de arz-ı hâlciliği bütün ömrümde hatıra bile getirdiğim yok idi.

--- Hayır efendim! Arz-ı hâlcî değilim. Gazete, kitab, fi-lân yazarım. " (264)

Ahmed Midhat Efendi'nin gerek roman, gerekse hikâyelerinde çeşitli meslek erbâbının konu edildiğini görmekteyiz. Yazar insan kısmının hangi meslek yolunda ise, o mesleğin durumuna uygun olmayacak hâl ve tavırda bulunmama-

263)- Paris'te Bir Türk, s. 112-113.

264)- Müşâhedât, s. 58-59.

si gerektiğini "Müşâhedât" adlı eserinde belirtmektedir:

"... İnsan kısmı, hangi mesleğin sâlikî ise o mesleğin etvârına , ahvâline mütenâsîp olmayacak hâl ve tavrında bulunduğunu görür iseniz onda elbette mesleğine nazaran fevkalâde gayr-imuvâfık addolunacak bir istirdâd bulunacağına hüküm verirsiniz.

Paçaları dar, ağı geniş partolonlu ve onun üzerinde Trablus kuşağı ve arkasında kırmızı , veyahûd mâî fanılası, kısa ceketî, küçük fesi, koskocaman püskülü ile gördüğünüz gençlere niçin'tosun'denilir.

Bunların kimisi san'atkâr, kimisi esnaf, kimisi mirasyedi ve kimiside me'mur sınıfından olmak üzere her biri birer başka mesâlikin sâlikânından olup, kıyâfetleri ve o kıyâfetlerin muktezâsından olan kısıkça , boğukça sadâ ile bir omuzlarını kaldırıp , çenelerini uzatarak lâkırdı söyleyişleri vesâir halleri ile bunları yalnız tosunluk cem' ediyor. Kendilerine mahsus bir lisânları bile vardır. " (265)

Yazar "Müşâhedât" da bir kış akşamı sokaktan geçen boza satıcısını da şöyle anlatmaktadır:".. İşin içine biraz da eğlence katalım. Bir kış idi ki , yine birâderin hânesine devamım ziyâdeleşmiş idi. Hamdolsun o kış şâkir-âne , neş'eli gecelerim yek diğerini takib ediyor idi. Çoluğa çucuğa her gece boza in'amı mertebe-i mükemmeliyet-teydi.Nihayet biz familyaca kendi evimize gideriz. Fakat bozacı alışmış, saat-ı merhûnesinde kapının önünden ayrılmak bilmez ki! 'Ha boza! ' 'Mırmırık boza! ' , ' Kaymak gibi boza! ' nâraları yekdiğirini ta'kip ediyorlar. Cevdet

ise bozanın aduvv-i ekberi! Oğlancağız nihayet kapıyı açıp, bozacıyı çağırarak o akşam alınabilmesi me'mûl olan bozanın parasını Arnavut'a bahşederek: 'Hemşehri! Boza merâkında olan adam burada mişâfir idi. Gitti. Rica ederim artık bizim kapının önünde bağırıp durma! 'diye zavalı bozacıyı tatmin ederek gönderir. " (266)

Ahmed Midhat geçimlerini simit ve börek satarak temin edenlerden bahsederken meydana getirilip satılan şeyin arka planı üzerinde durur: "... Mesalâ ale's-sabah 'sıcak börek' diye bir adamın geçtiğini işitirsiniz.Yâhud bu sedâ kulağınıza ' sıcak simit ' sûretinde gelir.Bu satılan böreklerin,simitlerin,dünden veyâhud hemen o sabah yapılmış şeyler olduklarına ihtimâl veremezsiniz a.Unlarının elenmesinden,hamurlarının yoğrulmasından bed' ile yufkalarının açılmasına,içlerinin tertib olunmasına,pişirilmesine,filânına kadar o mamûlât için saatler sarfolunmuş ve bu saatler dahi gecenin nısf-ı âhirinde sayılmıştır.Şimdi satıldığını işittiğiniz bu mâmûlatı yapanlar şimdi uykudadırlar.Onların çalışmakta bulundukları saatler dahi şimdi mâmûlât-ı mezkûreyi satanlar uykuda idi."(267)

Ahmed Midhat aynı eserde dikkatini bu defâ Eminönü'nde kurulan panayırdaki çeşitli mesleklerden kimselerin faaliyetine çevirir: "...Eminönü'ne vardık.Ne bakalım! Bizden evvel elli altmış kayak oraya gelmişler.Bunların da başları,kıçları altında uyumakta bulunan bahçevanlar uyanmışlar.Her kayığa üçer beşer hamal girmiş.İskele cihetinde

266)- Müşâhedât, s. 207.

267)- A.g.e., s. 46-47.

bir çok küfeci , bir çok sebzeçi, bir çok madrabaz. Güm-rüğün eşya-ı aynıyye mağazasıyla köprü arasındaki yetmiş seksen arşından ibâret sahil ile tramvay vagonlarının durdukları yere kadar o meydancıkta akall-i tahmine göre iki bin kadar adamın , bir bahar gecesi , saat beşten sonra müctemi' ve meşgûl olduklarını hiç der-hâtır ettiğiniz var mıdır?

Kayıklardan yol bulup da yanaşabilmek bir emr-i a-sîr ! O kalabalığa meram anlatabilmek bir emr-i muhâl! Hamallar küfe yapmak gayretinde , bahçevanlar küfe kaybetmemek mecbûriyetinde ! Arkacılar, sebzeciler, madrabazlar zavallı bahçevanları boğmacaya getirip, mallarını yok bahasına kapatmak kurnazlığında .

...Bu mahşerin içinde câ-be-câ ve zaman zaman' sı-cak pideler' ve 'gözlemeci' ve ' sütlü çay' gibi avâze dahi işitilir. Şu arada seyyar kahveci kendi etrafında kimisi ufak iskemlelerde, kimisi yerlere oturmuş bulunan bahçevan ve hammal ve kaşıklı ve madrabaz mahlûtu cemaatlara kahve pişiriyor. Burada bir seyyar berber, yine bu mahlût-tan birisinin ya kafasını, ya çenesini traş adıyor." (268)

Ahmed Midhat'a göre büyük adam her meslekte bulunabilir. Ancak ticâret mesleğinde büyüklük diğer mesleklerden daha çoktur. Çünkü küçüklük ve kabiliyetsizlik ile tâ-cirlik mümkün değildir:"... Büyük adam her meslekte bulunabilir. Yani insanın kendi mesleğinin büyük adamlarından addolunması için emsâline nisbetle muttasıl olması lâzım gelen evsâf-ı ber-güzîdeye aidiyeti o adamı büyük adam- 268)- A.g.e., s. 55-56.

lardan addettirebilir. Fakat büyüklük denilen şeyin mesâlik-i sâireden ziyâde meslek-i ticâret erbâbı meyânında bulunabileceğini , bulunduğunu, bulunmak lâ-büd ve lâ-ce-rem olduğunu inkâra mecâl olamaz.

Bir malı bir piyasa üzerinde kendisi on kuruşa alıp başkasına on ikiye satmakta vukûa gelen iki kuruş fazla yok mu? Tâcir o malın meziyetini arttıracak hiç bir gûnâ tedâbir-i sanâiyye icrâ etmemiştir ya? İşte fazl-ı mezkûru ta'bir-i sahiha ile yoktan var etmiştir. Tâcirde o kabiliyet bulunmasa idi on kuruşa aldığını yine on kuruşa satabilmesi şöyle dursun, dokuzu , sekizi tutturabilmesi dahi müsteb'ad olur idi. Nasıl ki beyne't-tüccar bu kabiliyetsizler, bu küçük adamlar dahi görülmez değil ise de ticâretin en ziyâde şâyân-i ehemmiyet olan dekâyıkından birisi de bu olmak üzere deriz ki : Küçüklük ve kabiliyetsizlik ile tâcirlik mümkün olamayacağından ve tâcir öyle hatî'at-ı vâkıâsının yalnız mes'iliyyet-i manevîyyesiyle kalmayıp, dehşet ve tahrib-i maddîsine de doğrudan doğruya kendisi hedef olacağından çarçabuk batır gider. " (269)

Ahmed Midhat Efendi bizde bir meslek olmamakla beraber Avrupa'da bir meslek halini alan fahişelik konusuna da eserlerinde yer vermiştir. "Henüz On Yedi Yaşında" adlı eserinin konusu umûmhânelere düşmüş kadınlar arasında geçmektedir. Kendisinin ikinci karısı olan Vasiliki'de kaderin bir cilvesi olarak bu fuhuş yuvalarına düşmüştür. Bu sebeple yazar eserlerinde fahişelere acıyarak bakar ve onları değil, onları bu yola düşürenleri suçlar. Ahmed Midhat fahişelik

mesleğinin ve umûmhânelerin Avrupa medeniyeti ile yayıldığına inanan Ahmed Midhat şöyle der:"... Ben iddia ederim ki, Frenk, Leh, Maltız, Ulah gibi yabancı hristiyanlarla Rum, Ermeni gibi yerli hristiyanlar içinde fâhişeliğin yayılması İslâm ahâli ile karşılaştırılmayacak bir nisbettedir... Ben diyorum ki Türklük'te, İslâmlık'ta , Osmanlılık'ta bu iğrenç şey yoktur, ancak Frenklikten gelmiştir. O Frenkler yok mu o Frenkler? İşte onlar hangi memlekete girmişlerse orada bu murdarlık türemiştir.... İslâm'da bu kötülük çok şükür azdan az derecede azdır. Hattâ müslüman ahâli arasındaki fâhişeliğin başlıca temeli kadınlardan bir takım lânetlemelerin o yolda keyif sürmesinden ibarettir. Bu kötülüğü bir kazanç yolu sayanlar ise her biri bir memleketten sürülmüş dört beş rezil karıdır. Onlar da kötülüklerini mezarlık aralarında, şurada, burada ederler. " (270)

Yazar kayıkçı, balıkçı ve sâbıkâlıların ve fâhişelerin Galata meyhânelerinin müşterileri olduğundan da bahsetmektedir: "... Beyoğlu'nun en bayağı eğlence yerleri ne kadar murdar , tehlikeli ise işte o murdar, tehlikeli yerlerden Galata'ya bakınca en muteber yer sayılır. En düşkün bir kadın Beyoğlu'nda artık beş para edemeyecek kadar bayağılaşıp da Galata'ya iner ise , henüz yeni türemiş derecelerinde itibarlı görülür. " (271)

Eserlerinin bir çoğunda kahramanları şahsî teşebbüs yoluyla geçimlerini sağlayan Ahmed Midhat'ın, bazı eserlerinde ise me'murluk mesleğini tercih eden kahramanlara da rast-

270)- Hakkı Tarık Us, Henüz Onyedî Yaşında, İstanbul, 1943, s. 184-186.

271)- Dürdâne Hanım, İstanbul, 1299, s. 23-24.

lanmaktadır. Kendisi de zaman zaman me'murluklar alan yazar, Bağdad'dan döndükten sonra me'murluk mesleğinden ayrılarak gazetecilik ve matbaacılık mesleğiyle uğraşmaya başlamıştır.

"Felâtun Bey ve Râkım Efendi" adlı eserinin kahramanlarından Felâtun Bey'in bütün servetini gönül eğlencelerinde kaybetmesinden sonra me'muriyete başladığını görmekteyiz."...

Felâtun--- (Râkım Efendi'den ziyâde şiddetle içini çekerek) Evet hakkınız var! Babamdan kalanı cem'an yekûn yedikten sonra yüz elli bin kuruş kadar da açık borç etmişimdir. Fenâ zevk değildir doğrusu.

Râkım--- Zararı yok birâder, insanın akli sonradan başına gelir. Bundan sonra yapmazsınız.

Felâtun--- Bundan sonra alacağım maaşdan kendimi besledikten sonra arttıracacağım mikdar ile bin beş yüz lira borcu ödemeye ömrüm kifâyet eder ise belki doksan yaşında yine sefâhete vakit bulabilirim.

Râkım--- Adam sen de. Ödenmeyecek borç mu olur?

Felâtun--- Yok birâder! Sefâhat ettim. Çocukluk ettim, her haltı ettim. Ama me'mur olduğum yerde maaşımla kanâat ederek sıdk u ihlâs ile çalışacağıma emin olmanı ricâ ederim." (272)

"Vah" romanının kahramanlarından Necâti Efendi de me'murluk hayatı yaşamaktadır:"... Kendisi ne zengin, ne de fakir ıtlâkına şâyân olmayıp, mâliye nezâretinde yedi, sekiz yüz kuruşluk bir me'muriyette bulunur ise de yirmi
272)- Felâtun Bey ve Râkım Efendi, s. 150.

seneden beri oraya mülâzemet eylediği halde ancak maaşı bu dereceye vâsıl olabildiğine ve mahall-i me'muriyeti ekser günler kendi vücûdundan hâli olduğuna nazaran bunda ziyâde terâkki ümidini kendisi dahi kat' eylemiştir. Şu kadar ki Hoca Paşa taraflarında bir kâgır hânesi kirâda olduğu gibi Galata'da dahi iki dükkânı bulunduğundan, bunların da bin kuruşa takarrüb eden icârlarıyla Necâti Efendi kani'âne ve mes'udâne yaşayabilir." (273)

Ahmed Midhat'ın "Hayâl ve Hakikat " adlı eserinde meslek sahibi olmamış olan kimsenin hiç olmazsa iki sene mekteb-i mülkiyeye devam ederek me'muriyete girmesi istenir:"... Bir mekteb-i sultanîyeli ne olmuştur? Hekim olmuş mu, asker olmuş mu, mühendis yâhud avukat olmuş mu? Ne olmuş? Ne olacak olsa ona mahsus olan mektebe girerek bir kaç sene daha çalışmalı. Bir mülkiye me'muru, bir kâtib bile olmamış, hiç olmaz ise iki sene olsun mekteb-i mülkiyeye devam etmeli ki nizâmen altı yüz kuruşluk bir me'muriyete kesb-i istihâk eylemiş olsun." (274)

Yazar "Menfâ" da daha önce askerlik mesleğiyle uğraşanların ticâret mesleğine zor intibak ettiklerinden bahsetmektedir:"... Osmanogullarının savlet-i hunharâneleri hâlâ çehrelerinde görünüyor.

Değil önünde mızıkası çalınarak giden, bir tabut (ki her bir ferdi birer ceng arslanı olduğu gözünüzün önünde durmaktadır.) elinde terâzi , ticâretle iştigâl eden Osmanlının haline , kıyâfetine, tavrına bakınız. Askerlik-

273)- Vah, s. 29.

274)- Hayâl ve Hakikat, İstanbul, 1309, s. 50.

ten başka ne görebilirsiniz?

Yüzünden aşağıya akıp giden nûr-ı askeriyetten sonra bir kere kıyâfeti vaktiyle harekât-ı askeriyyesi fenn-i harb-i cedîde esas ittihaz etmiş olduğu kıyâfet-tir. Bu kıyâfet daha henüz değişmemiş ve devletimiz da-hi arayıp , tarayıp, henüz ondan muvâfık bir kıyâfet bu-lamamış.

Ya belinde silâha ne buyurursunuz? Münavebe bu-nun ne lüzûmu var demek oluyor ki koca kahraman hâlâ te-râziyi bıraktığı gibi soluğu mâ'rakede almak gayretin-de." (275)

Aslında asker bir millet olduğumuzdan bahseden Ahmed Midhat, uzun yıllar harple uğraşan bir millet ola-rak hemen her ferdimizin mesleğinin askerlik olduğunu, sanâyi ve ticâretle ancak sülh zamanı gelişebilecek sa-nâyi ve ticâretle uğraşmağa savaşlar yüzünden vakit bula-madığımız işâret olunur:"... Umûmumuz asker addolunacak bir milleti2 . Yani bir zamanlar 'yeniçeri ve sipâhi ve-sâir sunuf-ı askerîyeden birisine mensub olmayan müslü-man değildir ' diye söylenen sözlerin hükmü pek vâkidir. Halbuki san'at ve ticâretin terâkkisi sülh ile hattâ sülh-i daimî ile müyesser olup bizim ise sülh üzere geçir-diğimiz seneler pek az kalmıştır." (276)

"Çengi" romanında imâmecilik san'atı ile uğra-şan Uzunçarşılı ele alınır:"... Uzunçarşılı'nın ismi Koç Ali olup, san'atı bulunan imâmecilikteki mahâreti çarşı

275)- Menfâ, s. 59-60.

276)- Ekonomi Politik, s. 111.

içinde kendisinden başka kimseye mahsus olmadığından akran ve emsâli meyânında en ziyâde para kazanan bu adamdır. Kazandığı akçanın bir mikdârını bir üvey vâlidesiyle iki nefer dul üvey hemşiresini bayağı refah ile beslemeye karşılık ıftihâz ederek kûsûrunu , zevk ile sefâ ile yer. Lâkin zevk ve sefâ âleminde ettiği isrâfının derecesi kazancının mikdârıyla mütenâsib olup, o derecenin hâricine bir hatve bile atamaz idi.

Kimseye bir para borcu yok ve etmemiş. Kimseden bir parça alacağı da yok, olmamış. Haftanın altı gününü makine gibi geceli gündüzlü işlemekle geçirir . Altı günde kazandığı akçeden hânesi halkı için ayırdığı mikdârdan maadâsını kâmilten yedinci günü yer. El-hâsıl bu Koç Ali her hâliyle, her şânıyla koçyiğitliğini isbat edebilecek bir babayıgittir." (277)

"Arnavutlar ve Solyotlar" da Ahmed Midhat, dilenci bir kadına çocuk bakıcılığı teklif edilmesini şöyle anlatmaktadır: "...

Sual--- Buraya nasıl geldin?

Cevab---Âlil olduğum için. Freveze'de kilise kapısında dileniyor idim. Birgün bir adam gelip orada dileneceğine kendisiyle beraber giderek çocuğa bekçilik eder isem bana pek güzel bakacaklarını ve hizmetim nihâyetinde benim için kilisenin papazına yüz tane yirmilik altın vereceklerini ve bu paraya mukabil papazın dahi beni rahibeler manastırına kabûl edeceğini söyledi. Böyle bir teklifin kabûlü benim için cana minnet olduğundan papazın huzûruna çıktık." (278)

277)- Çengi, s. 106-107.

278)- Arnavutlar ve Solyotlar, s. 104.

Yazar "Para" adlı hikâyesinde bakışını şeker-lik mesleği ile uğraşanlara çevirir:"... Hattâ işitme-miş iseniz size bir haber verelim ki şekerciler eğer kendi çıraqları ve kalfaları bir hırsızlık veya hıya-net edecek olurlarsa farelerin dahi şekerlere ziyânla-rı dokunacağına ve dükkân içinde hiç bir sirkât ve hıyâ-net edecek olurlarsa ve hıyânet vuku' bulmayacak olursa şeker kâseleri açık kaldıkları halde bile farelerin hiç bir zarar îrâs etmeyeceklerine kânidirler. Biz bunu mer-hum şekerçi Rıf'at gibi bizde şekercilik san'atına te-ceddüd-i küllî îrâs edecek mertebelerde zihni açık bir adamdan işittik."(279)

Ahmed Midhat Efendi, "Emânetçi Sıdkı" adlı ese-rinde, tahta silme ve çamaşır yıkamaya giden ve bu iş-le uğraşan ana kızın, bunu bırakıp oya yapmaya başlamaş-ları ve bunları yağlıkçılara satmalarını anlatmakta-dır. Yağlıkçılık mesleğiyle uğraşanlar, iç çamaşırı, ge-lin ve yatak takımı satan şahıslardır. Bunlar mendil nev'inden yağlık da sattıklarından bu adı almışlardır"...
Ayşe Hanım:

--- Anacığım, bu işler bizim için pek ağır işlerdir. Gel senin ile el işleri yapalım. Hani ya, biz zengin iken işsizlikten canımız sıkıldığı ve esnemekten çenelerimi-zin ayrıldığı günler oyalar yapar idik , idik de eğlenir idik. Haydi yine o yolda kendimize hem eğlence, hem me-dâr-ı mâişet bulalım.

Diye , bâdemâ tahtaya , çamaşıra gitmekten men'

etmiş idi. Bunlar hergün kapı önünden geçen Yahudi'ye yalvarıp, yakarıp biraz ipek ve bir mikdar tûlbent aldılar. Ayşe bir oya yapmaya ve vâlidesi dahi dört çevreyi birden gergefe gererek işlemeye başladılar.

Bir hafta kadar kemâl-i sa'y u gayretle işleyerek vücûda getirdikleri işleri vâlidesi alıp, çarşıya yağlıkçılara götürdü. İlk gösterdiği dükkândan oyaya on kuruş ve dört çevreye de altı kuruş verirler ise beğenir misiniz? Kadıncağız :

--- A ! A oğul! İpeğine mi el emeğine mi?

Diye , tazalluma başladı ise de o zaman kadar daimâ satın almaya alışmış ve müddet-i ömründe hiç bir şey satmamış olan kadıncağız, o çarşı kurtlarını ilzâm edecek söz bulamıyor ki , söylesin de malının değer fiyatını kurtarabilsin. Yağlıkçı ise :

---Bu oyada kaç paralık ipek var? Bu çevrelerde klâptanın eseri yok. Senden kaç almalıyım ki ben de ne kazanmalıyım."(280)

Ahmed Midhat Efendi bir nev'i postacılık demek olan emânetçilik mesleğini ise şöyle açıklamaktadır:".. Efen-
dim emânetçi denilen adamlar, İstanbul ile taşralar arasında vâsıta-i mürâsele olan bir sınıftır. Meselâ , Bursa'lısınız da İstanbul'da bulunuyorsunuz. Memleketinize bir mikdâr para göndermek istiyorsunuz. Bursa emânetçisini bulursunuz. Bu adam her hafta İstanbul'dan Bursa'ya gidip, yine Bursa'dan İstanbul'a gelir. Giderken İstanbul emânetlerini Bursa'ya götürüp , gelir iken dahi Bursa emânetlerini İstanbul'a getirir bir adam olduğundan sizin teslim
280)- Emânetçi Sıdkı, İstanbul, 1311, s. 51-52.

eylediğiniz paraları ahz u kabz eder. Size bir makbuz ilmu-hâberi bile vermez. Ama emânete hıyânet olunmaz düstûru hakikaten bunların şîârı olduğundan tevdî' eylediğiniz paraları mutlaka mürselün ileyhine teslim eyler. Yalnız paraya da mahsus değil a. Mektub, eşya her ne olursa bunlar kabûl ve icâblarını icrâ ederler. Görüyorsunuz ya , emânetçilik demek bir nev'i postacılık demek." (281)

Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinin bazılarında kendisi gibi bir kısım kahramanların birden fazla meslekle uğraştıkları görülür ki , "Yeryüzünde Bir Melek " romanının kahramanlarından İsmail de bunlardan biridir. İsmail hem arzuhalci, hem hattat, hem de hakkaktır: "... İsmail'in en az mahareti olan bir san'atı var ise o da arz-ı halciliği olup, kudret-i kalemiyyesi hemen bir acz-i küllîden ibaret ise de me'murin-i hükûmet kendisini pek ziyâde sevdiklerinden İsmail'in arz-ı hâlcî bililtizam tercih eylediği cihetle herkes İsmail'e başvurur. Hattâ âlâ kâtib olanlardan bile bazıları işlerini tercih için bir takım yerlerden tavsiyenâmeler almaktan ise arz-ı hâllerini İsmail'e yazdırmak fâideli olacağını nazar-ı ehemmiyete alıp mürâcaat ederler. Vâkıâ arz-ı hâl kullarıdır ki ... diye yazdığı varaka hüccet-i kat'î gibi tercih olunur. Ancak İsmail'in diğer san'atlardaki mahareti kitâbeti gibi değildir. Onun gibi hattat yalnız şimdiye kadar nâdir gelmiş değil, bundan sonra dahi nâdir gelecektir. Hakkaklığı da bu nisbette olup, hele merâk-ı mahsûsu olmak üzere ol kadar güzel yazma yemeni' yazar ki bir tanesinin o zamana göre beş yüz kuruşa kadar

satıldığı görülmüştür. Bunlardan maadâ İsmail pek güzel musikişinas olup hele keman gibi , kanun gibi, tambur gibi , ud gibi musiki edevâtını müceddeden imâlden dahi ol kadar mâhirdir ki yaptığı sazlar sâir belli başlı ustaların mamûlâtına nisbetle üç dört kat daha baha eder. " (282)

Yazar "Âcaib-i Âlem" adlı eserinde Rusya'daki Kalguef adasının yerli ahâlisinin geçimini avcılıktan sağladığından bahsetmektedir:"... Kalguef Adası , Rusya'nın işbu memâlik-i şimâliyyesi , ayı ve kurt ve tilki ve samur vesâir ner nev'i sayd u şikâra sâlih hayvan memâliki demek olup bu yerlerin en mebzûl sayd ü şikârları dahi işbu Kalguef Adası'nda bulunur. Böyle büyük saydlardan maadâ yaban kazı ve yaban ördeği ve lâklâk vesâire hayvanat-ı bahriyye dahi kesret üzere olup, bunları sayd için her taraftan ve âdetâ İngiltere ve Amerika gibi memâlik-i bâideden bile her sene külliyetli sayyadlar geldikten maadâ buraların yerli ahâlisi sayılan Samoyed'ler dahi bu avcılıktan külliyetli ticâret ederler.

Buralarda sayd olunan çârpâların derileri ve kuşların tüyleri Rus panayırlarına nakledilerek bütün Avrupa'nın kürkçülük san'atıyla kuş tüyleri istimâl eden döşemecilik ve modacılık gibi san'atlarını idare ederler."(283)

Ahmed Midhat dış görünüşü ve derin bilgisine hayran olduğu Beşir Fuad'ın materyalist bir görüşe sahip olduğunu anlayınca kendisinin tasvib etmediği bu görüşün

kötü neticeleri hakkında ona nasihatler verir. Ancak Beşir 282)- Yeryüzünde Bir Melek, s. 443-446.

283)- Âcaib-i Âlem, s. 241.

Fuad ise , materyalizmi bir meslek olarak görmekte ve şöyle demektedir:"... Meslek-i hikmeti hakkında diyor ki:

'Hikmet-i vesâirem hakkında mesleğimi bilmek isteyenler, asârımda isimlerini takdir ile zikrettiğim hükemâ-yı müteahirînin asârına mürâcaat etsinler. Bu tekellûf beni bilmeyenlere aiddir. Beni bilenlerce mesleğim zâten ma'ruftur.'

Evet böyledir. Bereket versin ki o meslek Avrupa'ca bile umûmî olmayıp , hele bizce taammümünün hiç imkânı da yoktur. Bu yol, 'materyalizm' dedikleri meslek-i bâtıldır ki Mâhiyeti yalnız hükemâ-yı müteahirînin asârına mürâcaatta malûm olabilecek kadar yeni bir şey olmayıp, Yunan-ı kadim zamanına kadar eskiliğe varmakta , fakat hiç bir asırda cumhur-ı hükemâ tarafından makbûl olamadığı ve sâlikleri her zaman ve her yerde nevâdir derecesinde kaldığı sahâif-i tevârihte görülmektedir." (284)

Ahmed Midhat'ın "Cellâd" adlı romanının kahramanı Simon Grace , ailesine yıllarca kendisini dellâk olarak bildirmesine rağmen günün birinde asıl mesleği olan cellâdlığı açıklamak mecbûriyetinde kalır ve şöyle der:"... --- Ne yapalım? İnsanlar üzerinden hükm-i kaza ve kaderi kaldırmaya kimsenin kudreti yoktur. Cenâb-ı Hâk beni adâlet-i kanunîyesinin icrâcısı yaratmış. Mazlumların intikâmına beni vekil nasib eylemiş. Vâklâ san'atımdan ben de memnun değil isem de ne çâre bu san'at öyle bir san'attır ki daha çıraklığına giren insanın caymasında tebdil-i san'atta kalkışmasında hiç bir fâide olmaz... Bununla beraber bendeki fenâlık yalnız san'atımdan ibarettir. Yoksa hadd-i

284)- Beşir Fuad, s. 105-106.

zâtında ahlâkça ne fenâlığım vardır. " (285)

Aynı eserin kahramanlarından Leandre Grace ise tahsil görerek avukat çıkmış ancak meslek olarak müellifliği tercih etmiştir:"...

--- Dünyada yalnız yaşayabilmek maksadından ibaret bir maksûda hizmet edecek isek , her san'at sâhibi açlığından ölmeyip yaşadıkları cihetle herhangi san'at olursa olsun kabûl etmelidir. Fakat dünyada şan kazanıp bir de nâm bırakarak ba'de'l-vefât bir hayat-ı ebedîyyeye nâil olmak dahi arzularımız cümlesinde dahil ise bu arzularımızı en ziyâde suhûlet ve emniyet ile husûle getirebilecek san'at ancak müelliflik olabilir. " (286)

Yazar Paris'in en fakir mahallelerinde yaşayanların meslekleri hakkında ise şunları söylemektedir:"... Paris'in en pespâye ve en fakir sınıfına mahsus olan mahallât-ı iki kısım olup, bunlardan birinci kısım da bulunan mahallât sekenesi, her ne kadar fakir ve miskin iseler de sokaklardan içilmiş sigara uçları ve kemik ve paçavra toplamaktan bed' ile kundura boyamak derecesine kadar varan san'atlarıyla alâ küllî hâl geçirir namuslu adamlardır.İkinci kısım ise, filvâki zâhir-i hâlde az çok itiraf olunabilecek bir san'at ve ticâreti var ise de asıl kesbleri yankesicilik ve dolandırıcılık ve hırsızlık ve cârihlik ve katillik gibi cürüm ve cinâyetten ibaret bulunan adamların meskenlerinden-
dır." (287)

Ahmed Midhat "Vah" arlı romanında bohçacılık yapan Despino'dan şöyle bahsetmektedir:"... Petraki'nin Despino

285)- Cellâd, s. 65.

286)- A.g.e., s. 62.

287)- A.g.e., s. 57.

diye haber verdiği kadın kendi hemşiresiydi ki bu kadın mükemmel bir bohçacı olup, Avrupa'nın süse modaya müteâlik en ince işlerinden bed' ile bizim yağlıkçı esnafının nefâis-i eşyâsına müteâllik şeyleri dahi konaklara götürür ve hattâ bazı mücevherad dellâllığına kadar da varır." (288)

Yazarın "Karnaval" adlı eserinin kahramanı Resmî Efendi'nin de birden fazla mesleği olduğunu görmekteyiz. Resmî Efendi saatçı, kalemtıraşçı, marangoz, hakkak, nakkaş, ressam, antikacı ve tamircidir. Onun bir kilisenin bozulan orgunu tamir etmesini Ahmed Midhat şöyle anlatmaktadır: "...Hamparsun Resmî'yi oraya götürdüğüne, götüreceğine de bin pişman oldu ise, Resmî bir hafta sonra bu org be-aynen olduğu gibi işleyecek hemen şimdiden işe başlayalım diye cebinden çıkardığı bir tornavida ile makinenin vidalarını sökmeye başladı.

Hamparsun Ağa--- Nasıl Resmî Efendi? Ümid var mı?

Resmî--- Evet efendim. Orgu idare eden efendilere haber veriniz de bir saat sonra tecrübe etsek. Resmî takımları toplayıp buyrunuz bir tecrübe ediniz diye orgu orgculara teslim eyledi. Tecrübeye başladıkta org mükemmel olarak tamir olunmuş görüldü. " (289)

Ahmed Midhat Efendi şehirlerde çalışan Avrupa'lı kadınların çeşitli mesleklere sahip olabildiklerine dikkati çeker: "... Diğer cihetle nisvânın terâkkiyât-ı medenî-yeleri yol almış ama ne kadar ? Kadınlar meyânında bizzat çalışıp kazanmayan ve yalnız kocasına yâr olup kalan kadınlar bir ekâlliyete karşı azalmışlar. Köylerde kadın-

288)- Vah, s. 34.

289)- Karnaval, s. 23-24.

lar minel-kadim erkeklerle beraber çalışıyorlar ya. Fakat şehirlerde dahi kadınlar evvelâ fabrikaları doldurmaktan başlayıp yapma çiçek ve dikişçilik gibi sanâyi-i yedd-i inhisârlarına almışlar. Daha sonraları postahânele-ri , telgrafhâneleri, telefonhâneleri kadınlar doldurmuş. Mağazalarda, destgâhdarlık, veznedârlık hizmetleri ağılebiyetle kadınlara kalmış, şu son zamanlarımızda kadınlar tabib oluyorlar, avukat oluyorlar, mühendis oluyorlar, hattâ arabacı oluyorlar. " (290)

Ahmed Midhat, "Sevdâ-yı Sa'y u Amel" adlı eserinde Avrupalı kadınların mesleklerinde erkekleri geçecek kadar ilerlediklerinden bahsetmektedir: "... Hemen münhâsıran kadınlar kaldığı gibi posta ve telgraf me'muriyetle-ri dahi ekseriyetle kadınlara tevciholunmaktadır. Diğer cihetten kitabcılık , terzilik, tuhafiyecilik gibi san'atlarda dahi kadınlar çoğaldıkça çoğalıp âdetâ cemiyet-i medenîyenin muhtaç olduğu ameliyât-ı şakkadan maadâ sınıf-ı san'at ve ticâretin kâffesinde kadınlar hemen hemen erkekleri dahi geçmek derecesinde terâkki eylemişlerdir." (291)

Yazar Madam Hayko'nun konağında çalışan çeşitli mesleklerden şahısları şu şekilde anlatmaktadır: "... Familya-nın sûret-i mâişet ve idâresi âdetâ Avrupa usûlünde olup, "adam Hayko'nun dikişçisi başka, odaçısı başka, refîkası başka olmak üzere dairesinde kendine mahsus üç dört kadın bulunduğu gibi madmazelin de mızıka refîkası ve başını tarayıp albisesini giydirecek meşsâtâsı ve oda hizmetçisi ve bizzat Hayko'nun kezâlik hizmetçi ve uşakları hep başka

290)- Jön Türk, İstanbul, 1326, s. 42.

291)- Sevdâ-yı Sa'y u Amel, s. 65-66.

başka muayyen olup, bunlardan maadâ konağın sofracısı, ferrâşı, aşçısı, kapıcısı, seyisi , arabacısı , filânı da hep mükemmel idi ki mâişet-i mezkûreye gerçekten prensâne ıtlâkına hiç bir mümânaat tasavvur olunamaz." (292)

"Vah" romanında ise Behçet Bey'in konağında çalışanlardan da şöyle bahsetmektedir:"... Behçet Bey hâne-sinde veyahûd mevsim hasebiyle yalısında yalnız bir vâ-lidesiyle ikâmet eder. Hânelerinde kalabalık bulunmasını ne kândisi ne de vâlidesi sevmediğinden, hem ayvazlık, hem vekilharçlık hizmeti görmek için bir Van'lı Ermeni ve bir erkek işçi ve haremde iki câriyeden başka bir de Pet-raki isminde bir Rum vardır ki konakta bulundukları zaman seyislik ve ispirlik hizmetlerini ma'en görür ve yalıda bulundukları zaman dahi kayıkçılık eder." (293)

Ahmed Midhat "Müşâhedât" ta kayıkçıların çalışmalarını da bahis konusu eder:"... Yatsıdan sonra kayıkçı-lar uyanırlar. Bir yandan esneyerek gözlerini ovuşturarak, diğer taraftan da küfeleri saymaya başlarlar. Çünkü küfeler derhal sayılıp, kaç tane oldukları ve beheri şu kadar paradan kaç kuruş navlun kesecekleri ve o da altı pay edilip ikisi kayık sahibine verildikten sonra dördü dört kayıkçıya isabet edeceğine göre, beher payın neye bâliğ olacağı derhal bilinmelidir. " (294)

Tulumbacılık ve sandalcılıkta uğraşan Hasan Reis'in kutu ve nalın imâli mesleğinde de başarılı olduğu "Men-fâ" da anlatılmaktadır:"... Ezcümle Hasan Reis isminde birisini tanıdım ki tulumbacı ve sandalcı takımından

292)- Gürcü Kızı veya İntikâm, s. 140.

293)- Vah, s. 28.

294)- Müşâhedât, s.52-53.

yani bakılsı tabakat-ı nev'i beşerin en şâki addolunacak tabakasından olup, katl töhmetiyle dahi on beş seneye mahkûm bulunduğu halde fazâil-i insanîyyeye tamamiyle sahib olup, hattâ zindan içinde bir kat daha islâh-ı nefis de etmiştir. Ağzına sudan başka içki koymaz. Beş vakit namazında kusur etmez. Sebkat eden cinâyetinin cezâ-yı maddîsini çekmekte olduğu halde cezâ-yı manevî-sinden kurtulmak için nedâmetten hâli kalmaz.Özü sözü doğru, çalışkah, sâir rûfekâsına nazar-ı mürüvvet ve merhametle bakar. Kutu ve nalın imâli san'atında en ileriye giderek bir hayli para kazanıp bunları dahi hüsn-i istimâl ederek ağa gibi yaşar, oldukça okur bir adamdır.

Hazır söz sırası gelmişken şunu da haber vereyim ki bunların nalın ve kutu yapmak san'atlarınca Tefvik Bey'in pek büyük yardımı olmuş ve herifleri bu san'atta terâkkiye sevkle gerçekten muvaffakiyyet dahi görmüştür. Biz o-
raya gittiğimiz zaman bunların yaptıkları şey pek kaba saba mamûlât-ı adiyeden iken Tefvik Bey'in delâleti sâyesinde bunlar mamûlâtı incelte incelte âdetâ kâğıd gibi ince ve Avrupa mamûlâtının eşkâli gibi muntazam ve dil-pesend kutular ve gayet zarif nalınlar yapmaya başladılar. Evvelleri bunların üzerine pek müstekreh resimler yaparlarken yine Tefvik Bey'in delâletiyle tezyin husûsunda dahi bir sûret-i hasene verdiler. Hattâ yaptıkları şeyler, yalnız Rodos'ta satılmakla kalmayıp, Iskenderiye'ye ve Iskenderun ve Mersin ve İzmir gibi mahallere vapurlarla gönderilmeye başladı.Son zamanlarımızda gördük ki Anadolu'dan sûret-i mahsûsada kutu ve nalın tüccarı gelip top-

tan bir hayli mal kaldırmıştır." (295)

Ahmed Midhat eserlerindeki kahramanlarının çeşitli meslekleri arasında kalpazanlık ile uğraşanlardan da bahseder:"... Ben ki kalpazan Mustafa'yım. Bir zamanlar nâ-mım hezâr-fen-zâde Mustafa Bey idi. Pederim hezâr-fen Mehmed Çelebi nâımıyla benâm idi. Hem de hakikaten hezâr-fen idi. Saatçılık, kuyumculuk gibi sanâyi-i dakika ve fizikçilik, kimyacılık gibi ulûm-ı nâzike kâffe-yi kavâid ve kavânini ile pederimin âdetâ birer türlü eğlencelerine hizmet eder idi." (296)

Kalp kaime imâlinden dolayı kalpazanlıkla suçlanan ve yakalanan bir kadından ise yazar şöyle bahsetmektedir: "... Kendisine Dârü'l muâllimat talebâtından nâminı veren bir kadın kalp kaime imâlinden dolayı hükümetçe pençe-i muâhezeye alındığı gazetelere derc edilmesinden dolayı Mühibbe Hanım mektubunda mezbûre kalpazanlık filhakika bir aralık Darü'l muâllimat'a yazıldığını itirafıyla beraber bazı sû-i ahvâline mebnî ihrâc edildiğini bilifâde mezbûrenin diğer bir sûreti meşrûa ile taayyüş edebilmesi mümkünattan iken tarik-i meşrûa sülûk etmeyip de kalpazanlığa sülûkunu bitteayyüş...." (297)

Ahmed Midhat Paris'te arabacılık mesleğiyle uğraşanlara şöyle temas ediyor:"... Paris'te bir arabacıya 'beni filân yere götür' denildiği zaman arabacı en kısa yolları tercihen götürmekte muhtardır. Çünkü böyle bir emir , bir 'kurs' yani bir cevelân addolunarak fiyatı

295)- Menfâ, s. 106-108.

296)- Esrâr-ı Cinâyet, s. 114.

297)- Sevdâ-yı Sa'y u Amel, s. 73.

ona göre ta'yin olunur. Eger güzergâh ta'yin olunarak emir verilir ise o zaman saat pazarlığı ediliyor demek olacağından arabacı saatine bakar. Ekserîsi gibi biraz da zevzek olursa saati yolcuya gösterir. " (298)

Yazar "Hayâl ve Hakikat" adlı eserinde tabiblik mesleği hakkındaki görüşlerine yer verir:"... "Mekteb-i Sultanî'den çıkan bir tâlib, dörtten altı seneye kadar da mekteb-i tıbbiye devam eyledikten sonra eğerçi bir tabib olur ise de aid olduğu meslekte mümtaz olabilmek için ondan sonra dahi Avrupa'ya giderek bir kaç sene de orada ikmâl-i tahsil etmeli. Bi-hakkın ta'lim , bi-hakkın iftihâr böyle olur." (299)

Ahmed Midhat, adlî tabiblik mesleği hakkında ise şunları söylemektedir:"... Erbâbına malûmdur ki zamanımızda terâkkiyât-ı tıbbiye hekimliği bir kaç büyük sınıfa taksim ettirecek dereceye varmıştır. Yalnız bir zâtın tabib-i küll olmasına hemen ihtimâl kalmamıştır. Bir sınıfı göz tabibi, bir sınıfı kulak tabibi olup, ebe sınıfı başka hattâ dişçisınıfı dahi başka birer şûbe olmaya mecbûr olmuşlardır. Bunlardan maadâ bir tabib emrâz-ı haricîyede hâzık olarak emrâz-ı dahilîyede ol kadar hâzık olmayabilir. Kezâlik tedâvi-yi mecânin için olan tabâbet dahi başka ve müstakil bir sınıf teşkil etmiştir.

İşbu san'atlardan birisi dahi 'medicine légale' dedikleri sınıftır ki erbâb-ı umûr-ı cinâlece icrâ olunacak tahkikat hizmetinde bulunurlar. Mecerûhları , maktûlleri muayene ve teşrih ederek nasıl bir cinâyetin mağduru olduklarını zâhire ihrâç eylerler. İşte bizim Eksindeki, Osmanlı li-
 298)- Mesâil-i Muğlaka, Dersaadet, 1316, s. 53-54.
 299)- Hayâl ve Hakikat, s. 51.

sanına tabâbet-i adliyye diye tercümesini münâsib gördü -
gümüz bu sınıfta hâzık bir adamdı." (300)

Ahmed Midhat "Zeyl-i Hasan Mellâh"da Hasan Mellâh'ın bakkallık mesleğiyle iştigâl eden şahsa yardım ettiğinden bahsetmektedir:"... Hasan Mellâh kendisine mensûbiyeti meşhur olmayan ve bakkallık nev'inden küçük bir alış-veriş ile geçinerek hattâ elindeki sermâyeye dahi yine Hasan Mellâh sâyesinde nâil olmuş ve o dahi mukâbele-te, hüsne bazı mertebe iş görmüş..." (301)

"Cellâd" adlı romanda ise Paul Tonac'ın bakkallık mesleği ile uğraştığı, daha sonra da Napolyon tarafından erzak-ı askerîyye müteahhidliği ile vazifelendirildiğini görmekteyiz."... An-asıl Provance eyâletinde vâki bir bakkal ve âdi bir köylü olan Paul Tonac, gönlü güzel yüreği sağlam bir adam olup, erzak-ı askerîyye müteahhidliğinde para kazananlar için kazandığı parayı helâlinden kazanmak ne kadar mümkün ise o kadar helâlinden kazanmış idi.

Paul Tonac için bir kere köylü bir bakkal dediğimiz halde onu müteâkiben dahi erzak-ı askerîyye müteahhidi diye vermiş olduğumuz haberleri yek diğerine mütenâkız zannetmeyiniz. An-asıl köylü ve bakkal idi." (302)

Ahmed Midhat bir zamanın müslüman çarşı aşçılarından olan Hacı İzzet'ten ve aşçılık mesleğinden bahsetmektedir:"... Bu aşçı İzzet bir zamanın müslüman aşçılarından bakîyye bir nâdire-i rüzgâr idi. Meğer bir zamanlar bizde

300)- Esrâr-ı Cinâyet, s. 49.

301)- Zeyl-i Hasan Mellâh-Yahûd-Sır İçinde Esrâr, İstanbul, 1292, s. 668.

302)- Cellâd, s. 17.

çarşı aşçılığı, şimdikine kıyas bile kabûl etmez imiş. Şimdi Rum'dan , Ermeni'den bir takım tabiatsız , nezâketsiz, herifler, elinde bulunan lokantaçılık denilen şey, evveleri yalnız 'aşçı' tabiriyle ne temiz bir halde imiş.

Hacı İzzet'te pamuk gibi ak sakal ağabânî ayakta beyaz dizlik, idare bezi gömlek, şam kuşağı yelek, şal kuşak ile öyle temiz bir kıyâfeti var ki gören ehl-i tabiatın öpeceği gelir. Yalnız kendisi değil, bir kalfası ile iki çıracı da böyle temiz. Âdetâ kadın kadıncık bir hanımın taht-ı idaresinde bir hâne gibi." (303)

Ahmed Midhat, ilân ile para kazanmayı meslek edinenler için de şunları söylemektedir:".. Avrupa'da olduğu gibi Amerika'da dahi gerek malını ve gerek kendi hüner ve ma'rifetini teşhir için rağbet-i umûmiyye muhtaçları ilânâta pek büyük ehemmiyet verirler. Hem de ilânlar yalnız gazete sütunlarına derc olunmakla kalmazlar, kitab kablari dahi bu işin derecât-ı âdiyyesindendir. Amerika'da 'ilân adamı' denilen tepeden tırnağa kadar soytarı kıyâfetine benzer bir kıyâfet üzerine ilânlar yazarak sokakları dolaşan ve kahve ve tiyatrolara filânlara giren heriğler dahi pek eski moda hükmünü almıştır. Tiyatro perdeleri üzerine ilân yazmak o kadar eskimiştir ki en son modası olmak üzere İstanbul'a kadar gelmiştir. " (304)

Yazar "Gönüllü " adlı eserinde ise Petro'nun jandarma mülâzımlığından vazgeçerek meyhâne dükkânı açıp, çorbacılık yapma düşüncesini şöyle açıkladığını görmekteyiz."... Jandarmalık , mülâzımlık benim neme lâzım. Önü bakkal dük-

303)- Müşâhedât, s. 63.

304)- Fennî Bir Roman-Yahûd-Amerika Doktorları, İstanbul, 1305, s. 10.

kânı , arkası meyhâne bir dükkân açar da çorbacı olur, kalırım. " (305)

"Esrâr-ı Cinâyet" adlı eserinde Ahmed Midhat, birden fazla mesleği olan , Halil Sûrî'den şöyle bahsetmektedir:"...

---Maslûbun ismi nedir?

Kocakarı--- Halil Sûrî ! Biz arabız efendim! Sur şehrin-den olduğumuz için oğlum Halil'in lâkabı dahi Sûrî kalmıştır...

--- Maslûb kaç yaşındadır?

---Otuz bir efendim.

---San'atı nedir?

---San'atı dellâldır.

--- Ne dellâlı?

---Efendim! Çarşıda mağazası vardır. Kuyumculuk da eder. saatçiliğe de karışır. Hattâ sarraflık bile eder. Her ne iş olsa girer idi. Ah evlâdım pek çalışkan idi. Emlâk alım satımına delâlet eder, taşralara mal ve para gönderip getirtmek işlerinde bulunur. Hâsılı pek güzel çalışır idi." (306)

Ahmed Midhat Efendi, kasaplık, çerçilik ve nalburluk gibi mesleklerle , yani ticâretle uğraşanların zengin olabileceklerini belirterek şöyle der:"... Ticâret târikinde ise en'asl eli satırlı bir kasabın ve endâze endâze zarif basma satan bir çerçinin ve nalbur nev'inden hurda fûrûşun milyonlar kazandıkları gözümüzün önündedir. Ta'yin-i esâmiye ne hâcet! Mütamevîllerden hangisinin asılları ve sûret-i neş'edleri biraz tahkik edilecek olursa görülür ki

305)- Gönüllü, s. 113.

306)- Esrâr-ı Cinâyet, s. 40-41.

zenginlik ticârettedir. İnsan eğer kudret-i vehbiyye ve kesbiyyesiyle din ve devletine bî-hakkın hüsn-i hizmet edebilecek ise me'muriyet yolunu tercih ederek, yoksa hem kendi başına bir mâişet-i müstakilâne ile yaşamak ve hem de namus dairesinde zenginlik ihtimaliâtının yolunda bulunmak ister ise mutlaka ticâret tarîkini tercih eylemelidir." (307)

Yazar ressamlık mesleğiyle uğraşan Simon'dan da bahsetmektedir:"... Simon Ango'yu pek çok kimseler yakinen bilirler. İşretim yoktur. Kumarım yoktur. Hovardalığım yoktur. Sefâhetim yoktur. Fırçamla kendimi geçindirecek kadar ressamım. Fakat akçeye ihtiyâcım ve servete hevesim olmadığı cihetle yalnız keyfim için işlerim. " (308)

"Paris'te Bir Türk" adlı eserinde bazı meslek adamları da şöyle bahis konusu olur:"... Şimdi şu binalar altında öyle adamlar vardır ki kendilerini mes'ud add ile rahat rahat uyurlar. Meselâ bir terzi kalfası ki bu hafta başında borçlarını kâmilten edâ eylediğinden ve ileriki haftalarda mahsûl-i sa'yine müstakilen kendisi sahib kalacağından dolayı nâil-i ni'met-i saâdet olmuş itikâdındandır. Halbuki şu mağazacı uşağı her hafta kazancının nisfını bittasarruf arttırabilmekte bulunduğundan dolayı kendisini bahtiyar addeder ki buna nisbetle terzinin mes'udiyeti aşağıda kalır. Şu makinist tehhül edecek kadar adam oldu. Para kazandı. Yavuklusuna nişan dahi taktı." (309)

307)- Müşâhedât, s. 81.

308)- Paris'te Bir Türk, s. 204.

309)- A.g.e., s. 545-546.

Avrupa'nın her tarafında komisyoner denilen bir mesleğe sahip insanlar vardır diyen Ahmed Mîdhât bunları şöyle anlatır:".. İstasyon önüne çıkıp bir araba taharrisinde iken yanıma bir komisyoner geldi ki bir kolu kesik olduğu elbisenin kolu boş olmasından anlaşılıyor idi. Ne Fransızcaya, ne İtalyancaya, ne İspanyolcaya velhâsılı el sine-i latinîyenin hiç birisine benzemeyen bir lisânla arz-ı hizmet eyledi. Avrupa'nın her tarafında 'komisyoner' denilir bir sınıf-ı hadime vardır ki hafif hamallıktan bed' ile delîllîğe varıncaya kadar her hizmette istihdam olunurlar. Bunlar emîn adamlardır. Hükümet tarafından me'muriyetlerini mübeyyen bir nişanı göğüslerine takarlar ki numaroları dahi üzerinde yazılıdır. Başlarına da bir kasket giyerek 'komisyoner' kelimesi ve numarası yazılı bir madenî şeridi şems-i siperi üzerine takarlar." (310)

Yazar "Diplomalı Kız" da kadınların da eğitim gö-rerek bir meslek sahibi olabileceklerinden bahseder ve Fransa'daki öğretmenlik mesleği hakkında şunları söyler: "... Zirâ o zamanlar Fransa' da maarif-i nisvân kâmil en erkekler elinden alınıp kadın muallimler eline verilmek kanunu henüz beş on seneden beri mer'î olup bu halde muallime yetiştirmek için hükümet gûnâgûn teşvikâtta bulunuyor idi. Bir muallimeye yılda beş bin franga kadar maaş verildiği vâki olduğu gibi muallimelik şehâdetnâmesini ih-râz eden kızlar bittabiî nisvân-ı sâireden ziyâde ehl-i maarif oldukları için kocaların da nazar-ı rağbetlerini celbediyorlar idi." (311)

310)- Avrupa'da Bir Cevalân, s. 86-87.

311)- Diplomalı Kız, s. 31.

"Diplomalı Kız " adlı romanında ise yazar varyozculuk mesleğini şöyle açıklamaktadır:"... 'Varyoz'nedir? Bilir misiniz ? Hani ya demircilerin kol yahûd bacak kalınlığında demirleri kocaman örsler üzerinde dövdükleri zaman iki kişi karşı karşıya geçerek bil-münâvebe kaldırıp indirdikleri azim çekiçler yok mu? İşte o! Demircilik san'atında varyozcu olmak için hem kuvvet ister hem ustalık.

Kuvvete neden. dolayı ihtiyaç olduğunu izaha hâcet yoktur ya. Beş buçuk kıyye! Beş buçuk ! O çekiç dua ile kalkıp inmez ya? Elbette kol kuvvetiyle kalkıp inecek, ama ustalığa gelince biraz izaha ihtiyaç vardır.

Efendim! Demircilikte böyle büyük şeyleri dövmek lâzım geldiği zaman asıl usta eline bir hafif çekiç alarak onunla kızgın demirin şurasına burasına vurur ise de bu darbe demirin oralarını ezdirmek için değil, belki varyozların inecekleri yerleri göstermek içindir. Varyozcu asıl ustanın çekici hangi yere ineceğine dikkat edecektir ki kerdisi de varyozu tamam oraya indirsin." (312)

Aynı romanda ise Julie'ye annesinin hizmetkârlık, çiçekçilik, modistralık ya da beslemelik mesleklerini yapmasını tavsiye ettiğini görmekteyiz:

"--- Henüz öğrenmedin bile. Heyhât! Asıl kabahat sende değil, Baban olacak aptalda. Seni benim istediğim yolda terbiye eyleseydi, şimdi âşinâlarımızın dostlarımızın kızları gibi sende ya bir modistra olurdun, ya çiçek yapmakta mâhir bir işçi. Haftada anana, babana bir kaç frank olsun getirirdin.

Hiç olmazsa bir yere besleme , hizmetkâr sıfatıyla kapıla-

nırdın da anana babana yük olmazdın. " (313)

Ahmed Midhat amelelik mesleği ile ilgili olarak şöyle demektedir: " ..Ehl-i san'at esâsen iki kısımdır. Birincisi yevmiye ile işleyenlerdir ki bunlara ameledenilip bu sınıf ehl-i san'at gündelik veya aylık veya-hûd yıllık gibi maktû kazandığı akçe ile bildiği gibi geçinir ve öyle dükkân ve fabrika sahibi olamaz.

İkincisi işbu birinci sınıf ehl-i sanâyiî bir dükkân veya bir fabrikada cem' ederek onları işletirler ki şu sûret bir idare demek olduğundan bu babda biraz tarîfâta lüzum gördük." (314)

Ahmed Midhat eski zamanların kâtiblik mesleğine de dokunur:"... Kâşif Efendi bundan otuz beş, kırk sene evvel hatırı sayılır kâtiblerden idi. 'Kâtib' kelimesinin o zamanki manâsını tahattur ediyor musunuz? 'Münşi' demek değil. 'Edib' demek de değil. Yalnız ve sadece kitâbet-i resmiyye erbâbı hiç değil. 'Kâtib' ha! Kâtib demek her şey demek. Gazete muharriri, kitab müellifi, tumturaklı tebriknâmeler, teşekkürnâmeler münşîsi, her şey! Her şey! 'Kâtib' kelimesi bugünkü 'muharrir' kelimesinden daha şümüllü bir manâya mâlik bir kelime." (315)

Yazar Sünbül'ün çengilik mesleği ile para kazandığından bahsetmektedir:"... Sünbül Koç Ali ile muhabbeti kaynaştırdıktan sonra kendi mesârif-i sefihânesine Koç Ali'nin herhalde mikdârı az görülmeyecek olan kazancı kifâyet etmeyeceğini hesap ederek Ali'ye masraf husûsunda karışmamasını ve kendisinin çengilikle kazancı kendi-

313)- A.g.e., s. 9-10.

314)- Hâce-i Evvel, s. 415-416.

315)- Jön Türk, s. 34.

lerini herhalde mes'uden idare edebileceği gibi kibar meclisine davet olunduğu zamanlar dahi elbette âşıkıyla beraber davet olunmayınca gitmeyeceğini söylemiş idi. " (316)

Daha küçük yaşta attarlık mesleğiyle çalışma hayatına atılan Ahmed Midhat'ın birden fazla meslekle iştigâl etmiş olmakla beraber uzun süren mesleği gazetecilik olmuştur.

Görüldüğü üzere ömrünün elliye yakın yılını bu mesleğe hasreden Ahmed Midhat, bir çoğu kendi müşâhadelere dayanan çeşitli nev'ideki meslekleri roman ve hikâyelerine konu etmiş bulunmaktadır.

2- İŞ YERLERİ

Ahmed Midhat Efendi eserlerinin bir çoğunda çalışma hayatının bir parçası olan iş yerlerinden bahsetmiştir. Kendisi de çalışma hayatı içinde bulunmuş, küçük yaşta başladığı çalışma hayatı, iş yerleri çevresinde geçmiştir. Edindiği tecrübeler neticesinde çeşitli iş yerleri açan Ahmed Midhat, Tahtakale'de kurduğu ilk iş yerini şöyle anlatmaktadır: "... Tahtakale'de kira ile oturduğum hânenin içinde kendi yazılarımı basmaya mahsus ufacık bir matbaa teşkiline mübâşeret etmişim". (317)

Zamanla bu ilk kurduğu işini genişleterek yeni bir yere taşınmıştır: " Matbaam hâneme sığmayacak kadar vüs'at buldukta Asmaaltı'nda vâki Camlı Han'da bir bü-

316)- Çengi, s. 107.

317)- Menfê, s. 41.

yücek oda tutarak ve bir kaç amele peydâ ederek işi bayağı yoluna koydum.... Sonra Bâbiâli Caddesi üzerinde vâki büyücek bir dâireyi matbaa ittihâz edebilecek kuvveti ih-râz eyledim.... Zirâ o zaman Bâbiâli Caddesi üzerinde hiç bir matbaa bulunmayıp, matbaalar ve gazetehânelir bir takım hücrâ hanlar derûnunda münzevî idiler. " (318)

Ahmed Midhat daha sonraları Beyoğlu'nda başka bir matbaa kuruluşunu da anlatır:".. Matbaanın Beyoğlu'na intikâl edişine gelince... Elde beş para bulunmadığı halde bir istikrâz akdi ile Gamata'da Çimenâki'nin mükemmel bir matbaa takımı mübayâa edildi. Bunlar ve bizim matbaada mevcûd edevât ve makineler Beyoğlu'nda Hocopulo Çarşısı'nda on üç numaralı mağazaya nakledilerek matbaa küşâd olundu.

Bu nakl-i mekân kaziyyesinin bizim için pek hayırlı olacağına şübhe yoktur. Zirâ Beyoğlu'na ibtidâ-yı vürûdumuzla beraber işlerce cesâret-i vâkıâmız bize bir de mükemmel Rumca hurûfat mübayâa ettirârek matbaamız Türkçe, Fransızca ve Rumca bir mükemmel matbaa olmuş idi."(319)

Yazar "Emânetçi Sıdkı" adlı hikâyesinde eskiden iş yerlerine dükkân denildiği husûsuna dair bilgi verir: "... Eskiden iş yerlerine daha çok ' dükkân' adı verilirdi. Bugün'idarehâne' ve 'yazıhâne' , bunların Fransızcası olan 'kontuvar' gibi isimler o gün için bulunmadığından dükkân tabiri o kadar yaygın idi ki Gelibolu taraflarında toplar dükmeye müsâid olan fabrikalara bile

318)- A.g.e., s. 42.

319)- A.g.e., s. 53.

'dükkân' denildiği, eski toplar üzerinde 'amel-i filân usta dükkânçe-i der Kal'a-i Çanak ' tarzındaki mahkûkattan anlaşılır. " (320)

Ahmed Midhat eserlerinin bazılarında İstanbul'daki iş yerlerinden bazılarında ise Avrupa'daki iş yerlerinden bahsetmek ihtiyâcını duyar. Bazen de bunlar arasında mukayeseler yapar. " Müşâhedât" da Seyyid Mehmed Numan'ın iş yerini şöyle anlatmaktadır:".. Re'fet Bey'in 'mağaza' dediği şey, kendi dükkânı, kendi mağazası, kendi ticârethânesi olmayıp, Seyyid Mehmed Numan'ın ticârethânesi olduğunu bana semtini de tarif eylediği sırada söyledi.... Ertesi gün İstanbul'a indim. Öğleden biraz evvel Seyyid Mehmed Numan'ın mağazasına giderek Re'fet'i aradım. Bu mağaza altlı üstlü iki katlı bir şey ise de öyle Asmaaltı mağazalarına, manifaturacı dükkânlarına filânlarına benzemez. Derûnunda emtiadan bir şey yok. Üst katta efendiye mahsus bir oda ve onun yanında kalem odası gibi bir yer ve alt katta mağazanın dibinde ayrıca bulunmuş bir oda gibi kasahâne ile onun sokağı kadar mümted olan ve çıraklar ve hizmetkârlar mahalli edâ edilen, önü, yanı, mahall-i mezkûru , ahvâl-i umûmîyyesi nazar-ı muayeneden geçirilecek olsa, ya bir ufacık bankaya teşbih edilmek veyâhud bir acentahâne olduğunu kabûl eylemek lâzım gelir." (321)

Ahmed Midhat "Felâtun Bey ve Râkım Efendi" de Râkım'ın piyano aldığı muzıkacı dükkânına temas eder:"..Kulekapısı'nda bir muzıkacı dükkânına girip , Jozefino'nun 320)- Emânetçi Sıdkı, s. 6-7.
321)- Müşâhedât, s. 61-62.

intihab eylediği gayet âlâ bir piyanoyu yedi yüz franga mübayâa eylediler. " (322)

"Ölüm Allah'ın Emri"n de , Sultanahmed'deki aşçı dükânlarının durumu bəlirtilmektedir:".. Dün akşam aşçı dükânında yemek yedim. Bu Sultanahmed'de de temiz aşçı yok. Yemekler mideme dokundu. " (323)

Yüksekkaldırım civarında, eski kitab satılan yerler hakkında da şöyle denilmektedir:"... Bir gün Kulekapısı'na gitmek lâzım geldi. Yüksekaldırım yokuşundan çıkarken bir eski kitabçı Yahudi gördüm ki, bir kapalı dükkânın önüne yüzlerce eski kitablara sermiş müşteri bekliyordu. Bu nev'i kitabçılar ne tuhaftırlar. Alıp sattıkları meta'ın kıymet-i hakikiyyesinden aslâ haberdâr değildir. Bazı kere aıtmış paraya bir eski kitab satarlar ki , eskiliğinden ve nedretinden dolayı altmış kuruş verilse ele geçirilemez. Bu heriflerin ekseriyâ pek makbûl eski kitablara almağa alışmış olduğundan o gün dahi kitablara karıştırmaya başladım." (324)

Yazar "Hüseyin Fellân" adlı romanında da Galata'daki Çubukçular Çarşısı'ndan bahsediyor:"...Galata tarafından Çubukçular Çarşısı'nı bilir misiniz? Hani ya tütün istimali beş yaşındaki çocuklara varıncaya kadar taammüm etmiş olan şu asırda san'atlarınca bir derece daha terâkki etmeleri lâzım geldiği halde 'biz babamızdan böyle gördük' da'vâ-yı bâtıla batmış olan Çubukçular esnâfının çarşısını? Yine kendileri ile hemhal olan lüleciler esnâfı dahi bunların arkasındadır. " (325)

322)- Felâtun Bey ve Râkım Efendi, s. 29-30.

323)- Ölüm Allah'ın Emri, s. 60.

324)- Ahmed Metin ve Şirzad, s. 24.

325)- Hüseyin Fellân, s. 2.

Yazar eserlerinde İstanbul'da yabancılar tarafından işletilen bazı iş yerlerini ele alır:".. Bu zaman Galata'da Kapiiçi'nde Apostol'un meyhânesi Tophâne dayıların meskeni idi. Hüsnü gide gide Apostol'a kadar vardığı cihetle doğrulup oraya girdi. Ve bir masanın başına oturdu." (326)

Ahmed Midhat yine Galata ve Beyoğlu'nda Almanlar tarafından işletilen bir meyhânedен bahsetmektedir:".. Hikâyesimizin güzerân eylediği zamanlar Galata ve Beyoğlu'nda Almanların küşâd etmiş oldukları birahâneler hakkında Osmanlı beylerimizin, efendilerimizin rağbetleri pek fevkalâde idi. Sonraları bu rağbet dahi tavsadı ya?

Bikkat olunacak ahvâldendir ki bizim halkımız bir kere rağbet eyledikleri şey üzerine bir zaman-ı mahdûda mahsus olmak üzere şiddetli bir inhimâk gösterip o zamanın mürûrundan biraz daha sonra ise rağbetleri tavsayarak sanki o şey hiç de rağbet-i Osmanîyâna mazhar olmamış derecelerde gözden düşer.

İşte Almanların birahâneleri dahi bu hükmü görmüşlerdir. Bugün birahânelere girseniz Osmanlılardan hiç bir kâmsayı görmez iseniz de o zamanlar girmiş olsaydınız, dört beş şapkallı var ise, yirmi otuz da fesli görür idiniz.

Hele Galata'da voyvoda civarında on beş numarolu Vogel birahânesi Osmanlıların en ziyâde mazhar-ı rağbeti olmuş idi. Ol derecelere kadar ki orada hizmet eden Alman karıları bile pek az bir müddet zarfında Türkçe öğrenmeye mecbûr olarak bayağı dürüstçe Türkçe söylerler idi.

Birahânelerde her nev'i gazeteler bulunup, Avrupa'-
326)- Yeniçeriler, İstanbul, 1216, s. 59.

nın her tarafından gelen musavver gazeteler ise lisân-âşinâ olmayan Osmanlıların yegâne sermâye-i telezzüzleri idi. " (327)

Yazar Paris'te ve Beyoğlu'ndaki mağaza ve hazarlar-
dan bahseder. Paris'te büyük mağaza ve pazar denilen şey-
lerin birbirinden pek de farkı yoktur. Bizim Beyoğlu'nda
pazar Alman ile Bonmarşe arasında fark ne ise, orada da
odur. Yani bunların ikisi dahi ner nev'i eşya fûrûht
ederler. Bunların başlıcaları Louvre ve Bonmarché ve Prin-
temps ve Küçük Saint-Thôme, Ménager ve Galerie Orientale
mağaza ve pazarlardır." (328)

Ahmed Midhat Efendi Avrupa seyâhati sırasında orada
gördüğü iş yerlerini eserlerinde zaman zaman İstanbul'daki
iş yerleriyle mukayese etmiştir. Trisyste şehrinde gördü-
ğü iş yerlerini bizim Galata veyâhud Yemiş Iskelesi'ne
benzetir:"... Burası ticâret mahalli olup, pek çok ecpanib
ve garba mevrîdi bulunduğundan üç dört birinci ve beş altı
ikinci derecede hotellerden maadâ âdetâ bizim hanlar ve be-
kâr odaları nev'inden daha bir çok misâfirhâne de vardır.
Kebapçı, işkembeci dükkânlarıyla hem bakkal, hem de aşçı
dükkânı ve meyhâne hallerini câmi bir çok yerler bu mahal-
le hemen bizim Galata veyâhud Yemiş Iskelesi tavrını verir-
ler." (329)

Gördüğü bir kuyumcu dükkânının da mukâyesesini ya-
pıyor: " .. Buranın en meşhur san'atı kuyumculuk olup, on-
lar meyânında da توستروپ nâm kâmsenin mağazası en meşhur-
dur ki , vâkıâ tel ve mine işli şeyler pek zarif ise de

327)- Vah, s. 68.

328)- Avrupa'da Bir Cevalân, s. 568.

329)- A.g.e., s. 1031.

cesâmeti bizim çarşı içindeki kuyumculara kıyas bile kabûl edemez. Diğer bir kaç kuyumcu dükkânlarını Galata'da Avru-pakârî altın ve gümüş mamûlâtı satan dükkânlarda teşbih ve kıyas edebilmek güçtür." (330)

Ahmed Midhat Efendi yine ۱۹۱۱ şehrinde gördüğü kitapçı ve tuhafîye dükkânlarından ise şöyle bahseder:

"... ۱۹۱۱ şehrinde öyle pek mükellef mağazalar yoktur. En zengin kitapçı, قورقور olup muzıka notaları dahi sattığında bizim Bâbîâli Çaddesi üzerinde yeni kitapçılar derecesinde bir şeydir. Bundan maadâ diğer bir kaç kitapçı daha var ise de başka yerlerde bukini tabir olunan zügürt kitapçılar derecesinde şeylerdir. Tuhafçı mağazaları hakikaten fakir şeylerdir. En süslü dükkânları kâğıd ve fotoğrafa resimleri satan mağazalar olup, bakkal ve sebzeçi ve meyveci dükkânları enzâr-ı ehemmiyeti celbe bile muktedir değildirler. " (331)

Berlin'de bir müzedeki para ve madalya sergisini gezen Ahmed Midhat, bizde de Galata'daki dükkânlarda böyle bir durumun müşâhede edilebildiğinden söz eder:"... Galata'da, İstanbul'da bazı sarrafların önlerindeki camekânlarda türlü türlü altın ve gümüş meskûkatın mevzû oldukları dâimâ müşâhade olunmaz mı? Bu camekânları arzen tûlen, irtifâen, bir hayli büyüterek birer kitab dolabı sûretine koyunuz. Derûnlarını siyah ve koyu lâciverd ve koyu yeşil gibi renkli çuka ve koyu renkli kadifelerle kaplıyarak meskûkatı da sıra sıra onlar üzerine diziniz. Ama bu nev'i dolapların yüzlercesini sekiz on kadar büyücek salonlara tertib ediniz. İşte

330)- Avrupa'da Bir Cevalân, s. 256-257.

331)- A.g.e., a.y.

bu sûretle şu meskûkat-ı kadîme ve madalyalar müzesini teşkil etmiş olursunuz." (332)

Yazar Odesa seyâhati sırasında gördüğü oteahleri, İstanbul hanları ile mukayese eder:"... Odesa'ya vâsıl olan yolcular, eğer akçalarına güvenirler ise 'Bulvar' denilen büyük cadde üzerinde vâki Londra hoteli ile Petersburg hoteli ve Avrupa hoteli gibi yerlere misâfir olabilirler. Lâkin bizim iki seyyâh böyle zengin Avrupa seyyâhlarına kıyas kabûl edemezler idi. Odesa'da Karadeniz sevâhili ile İstanbul'dan cezâyir-i Bahr-i Sefid'den gelen erbâb-ı ticâret için bir çok misâfirhâneler daha vardır ki bunlar âdetâ bizim Galata ve İstanbul taraflarının hanları ve lokantaları kadar ucuz olup, fakat nezâketçe dahi onlardan ileride değildirler. Bu mahaller 'Privodesni Bazar' denilen mahall ve civârında bulunur. Zâten orası Moldova'lıların, Rum'ların ve Yahudi'lerin vesâir bu misüllü erbâb-ı mesâinin meskenidir. " (333)

Yazar birer işyeri niteliğindeki pazar yerlerinden bahsettiği eserlerinde , hem Avrupa, hem de memleketimizdeki pazar yerlerinin çalışma şekillerini de ele almıştır. Paris'te gördüğü pazar yerlerini bizimkilerle mukâyese ederek şöyle anlatır:"... 'Hal santral' yani 'Pazar merkezi' denilen azîm çarşı ile ticâret borsası şu postahâne civârında olduklarını plan üzerindeki tedkikâtım esnâsında görmüş bulunduğumdan , hazır buraya kadar gelmişken onları da görmek lâzım geldi.

Paris'te ' hal ' tabir olunan yerler, bizdeki pazar

332)- A.g.e., s. 396.

333)- Âcaib-i Âlem, s. 54.

yerleri ve daha doğrusu tabir-i kadîmiyle 'kapan' lar demektir. İstanbul'da Yağkapanı , Balkapanı, Unkapanı vesâire vaktiyle bir nev'i erzâka mahsus haller olduğu gibi Balık Pazarı vesâire gibi pazar yerleri de mensub oldukları eşyaya aid birer hal demektir. Haftada bir gün şurada, burada kurulan eğreti pazarlar ise hal olmayıp , 'fuar' denilen panayırlar demek oluyor. Haller üstü örtülü ve etrafı hemen açık denilebilecek vâsi' ve mürtefi gümrük ambarları gibi yerlerdir".(334)

Ahmed Midhat İstanbul'daki pazar yerl rinin panayır gibi olduğunu söylüyor:"... Bir kere yerli olan halk için fazla erzak cem'ine ne hacet vardır? Mütemeddin olan yerlerde her gün lâzım olan erzak yine o gün alınır. Ya İstanbul içindeki pazar yerlerine ne buyurursunuz? Bunlar birer kervan sûretinde bir mahallden diğer mahalle nakletmezler mi? Âdetâ birer panayır değil midirler? " (335)

Yazar o devirde Üsküdar'da kurulan Cuma pazarına da temas ediyor:"... Köse Mehmed bahçenin mahsûlâtından pek az bir mikdârını ucuz bir baha ile Üsküdar'ın Cuma pazarında satıp, mahsûlâtından ekserisini Ahmediye'de bir konağa götürüp, gerek veresiye ve gerek peşin para ile satar idi." (336)

Ahmed Midhat "Müşâhedât" adlı eserinde Eminönü'nde kurulan panayırı şöyle anlatır:"... Eminönü'nün şu panayırılık halini biraz daha seyir ve temâşâ ederek bir de kemerin önünde Sirkeci İskelesi'ne doğru bir baş vurmayı tahattur eyledim. Ma'lûm a ! Buralarda meyve iskelesidir. Zamanına göre bu cadde kiraz küfeleri, çilek sepetleri, üzüm, incir sepet ve işportalarıyla hınca hınç dolarak âdetâ geçilecek yer bulun-

334)- Avrupa'da Bir Cevelân, s. 554.

335)- Sevdâ-yı Sa'y u Amel, s. 17-18.

336)- İstanbul'da Neler Olmuş?-Yahûd-Dünyaya İkinci Gelış, s.27.

maz. Oranın hali de Eminönü'nden aşağı kalmaz. Ama şu mevsimde bu tarafın kalabalığı henüz Eminönü derecesini bulmamış idi. Eminönü'nü görmezden evvel orasını görse idim, belki gözüme daha kalabalık görünür idi. Fakat Eminönü'nü gördükten sonra orası bana pek tenhâ göründü." (337)

Yazar "Müşânedât" da pazar yerindeki satışlar hakkındaki konuşmalara da yer verir:

"....

----Bugün Eminönü'nden ne haber? Piyasa ne halde?

----Fenâ arkadaş, fenâ ! Baklanın kilosu sekiz, bezelyenin on bir paraya tartılmış. Kimin tarafında yer fasülyesi var ise iş onun. Bugün altmış üç paraya kadar yer fasülyesi tartılmış. Koco'nun bir küfe yer fasülyesi, her masrafindan sonra yüz kırkbeş kuruş kâr getirmiş.

----Ah! Dün gönderdiğim dört küfe bakla topu otuzyedi kuruş getirdiler. Hamallığına değmez.

----Biz çalışıyoruz. Paraları madrabazlar kazanıyorlar!" (338)

Ahmed Midhat Efendi, roman ve hikâyelerinin pek çoğunda devlet kapısı yerine , şahsî teşebbüsleriyle para kazanan tiplere yer verirken , bunların iş ve çalışma yerlerine de temas etmektedir.

Kendisi de kimi vakit devlet me'muru olarak çalışmakla beraber geçimini hep şahsî teşebbüs yoluyla sağlamıştır. Açmış olduğu iş yerlerinde zaman zaman bizzat bir işçi gibi çalışan yazar, bu çalışmasının karşılığını görmüş ve iş yerlerini zamanla genişletmiştir. Onun bu başarısında Avrupa'daki iş yerlerini çok iyi müşâhade etmesi ve bunları

337)- Müşâhedât, s. 57.

338)- A.g.e., s. 51.

bizimkilerle mukayese ederek tecrübe kazanmış olmasının payı büyük olmalıdır.

3- TİCARET

Ahmed Midhat Efendi ticareti şöyle tarif etmektedir: "...Ticâret denilen şey gerek zirâat ve gerek san'atın hâsıl eylediği eşyâyı akçe ile satın alıp yine akçe ile kâr ile satmaktır ki turuk-ı mâişetin en büyük ve cesîm bir kısmı ve belki şehrah o sâîdir." (339)

Belirtir ki , ticaret iki türlüdür. "... Birisi bir tâcirin yalnız memleketi dâhilinde hâsıl olan eşyâyı alıp, yine kendi memleketi dahilinde kârıyla satmaktır ki, buna (ticâret-i dâhilîyye) derler. Birisi dahi bir tâcirin ya memâlik-i ecnebîyyenin mahsûlât-ı zirâîyye ve sînâîyyesini kendi memleketi dâhiline idhal veyâhud kendi memleketi mahsûlât-ı zirâîyye ve sînâîyyesini hariç memâlike ihraçla satmaktır ki buna dahi (ticâret-i hâricîyye) derler." (340)

Ahmed Midhat Efendi ticâret-i dâhilîyye ile ticâret-i hâricîyyenin nasıl yapılacağı hakkında da bilgiler verir: "... Ticâret-i dâhilîyye ile iştigâl edecek olan kimse evvelâ memleketi dahilinde bir dükkân veya bir mağaza açar. Bundan sonra her malın satın alınması için bir mevsim olup, mezkûr tüccâr istediği malın mevsimi hulûlünde hasbe'l mevsim ve külliyetli mübâyaa eylediği cihetle malı sâir mevsimlerden ve cüz'î mikdar alanlardan daha ucuz a-

339)- Hâce-i Evvel, İstanbul, 1287, s.419

340)- A.g.e.; s. 420.

lup dükkân veya mağazasına yığar ve cüz'î mikdârını mübâyaa edecek olanlara parça parça ve yüzde on ve on beş veya daha ziyâde ve noksan bir ticâretle satıp bu yüzden temettü' ve ta'ayyüş eder.

Şu sûret-i ticâret-i dâhilîyenin üss-i esâsı olup fakat ekser yerlerde ve belki ağıleb-i memâlikte ticâret-i dâhilîye bu derecede kalmayıp nev'amâ ticâret-i hâricîyeden dahi bir mikdarı ticâret-i dâhilîyeye katılmıştır. Şöyle ki ticâret-i dâhilîyeye sülûk eden tâcir vakt-ü mevsiminde kendi memleketinin mahsûlât-ı dâhilîyesinden işine ve ticâretine yarayanlarını alıp mağazasına yığıdığı gibi ticâret-i hâricîye ile iştigâl eden büyük tâcirlerin hariçten getirdikleri memâlik-i ecnebîye mahsûlât-ı zirâiyye ve sînâiyyesinden dahi işine elverenleri panayırlardan veyâhud yine o tüccarların mağazalarından toptan ve külliyyetli olarak mübâyaa edip ba'dehu bunları yine yüzde on, on beş ticâret nisbetinde olmak üzere parça parça erbâb-ı hevâyice satar ve bu yüzden temettü' eyler.

Lâkin böyle ticâret-i dâhilîye ile iştigâl eden tüccarları hariçten ortak peydâ etmeyip ne kadar sermâyesi var ise onunla kendi dükkân veya mağazasında yalnız başına ticâret eder veyâhud yine kendisi gibi ticâret-i dâhilîye ile iştigâl eden diğer bir adam ile birleşip ol vechle müştereken ticâret eder.

Gerek ticâret-i dâhilîye ve gerek ticâret-i hâricîyyede bir tâcirin en ziyâde dikkat edeceği şey ahz u atâ ve kâffe-i muamelâtının hesâbını güzelce tutmaktır. Çünkü muhâsebe ve muâmelesi yolunda olmayan tüccarın itibarı da-

hi az olacağı gibi asla hesab tutmayan tüccar hiç bir vakitte tüccar sayılamayıp çerçi kabilinden ma'duddur." (341)

Yazarın "Müşâhedât" adlı eserinde ticârette kazanılan muvaffakiyetin sevinci , zafer kazanan bir kumandanın sevincine senzetilir: "...Ah ! Ticâret, insanda ne güzel uyanıklığı mucib bir meşgûliyettir. En küçük bir muvaffakiyet, kendi kumandasındaki askerle bir muzafferiyet kazanan kumandanın aldığı lezzet kadar lezâiz-i vicdâniyyeyi mûcib olur." (342)

Ahmed Midhat Efendi, ferdin serbest ticaret yaparak bu yolda para kazanmasını, ferdin yaptığı ticaretten devletin de faydalanacağını söyler. Bilhassa "Müşâhedât" adlı romanında yazarın iktisâdî fikirlerini roman kahramanları Re'fet , Seyyid Mehmed Numan ve bizzat kendisi roman boyunca geniş bir şekilde açıklamışlardır. (343)

Ahmed Mudhat'a göre turfandacılığı İstanbul'da icâd eden Seyyid Mehmed Numan'dır. "... Seyyid Mehmed Numan'ın şu'turfandacılık' diye bâdi-i emirde şâyan-ı istihfâf görülen ticâreti yeniden icâd etmiş olduğunu bilir misiniz? Ama bu icâdı Re'fetle başlamış değildir. Ondan evvel başkalarıyla da başlayıp, sonradan Re'fet'e havale etmiştir. Seyyid Mehmed Numan'a gelinceye kadar bu tarîk-i ticâret keşf olunamamış idi. Tarîk yok idi ki bu ticâret dahi icâd olunabilsin. Rusya vapurlarının terâkki-i intizamı, Varna şimendiferinin inşâsıyla Romanya yollarının

341)- A.g.e., s. 420-422.

342)- Müşâhedât, s. 140.

343)- Necat Birinci, "Ahmed Midhat Efendi'nin Önemli Bir Romanı", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Sayı:4, İstanbul, Ekim 1980, s. 69.

da ona iltisâkı Seyyid Mehmed Numan'da bu icâd fikrini peydâ eyledi.

Evet! Bu bir icâddır. Yalnız bu değil, ticâret âleminde her şey icâddır. Yeniden yeniye kâr te'min edecek şeyler icâd olunamaz ise zaten malûm ve ma'ruf olan şeyler pek büyük temettü' te'min edemezler. Zirâ gözü açık, fikri uyanık olan sâir bir erbâb-ı ticâret o şey üzerine hücum ederek tabîî ve zarûrî olan rekabet dahi onun temettu'unu azalta azalta zarar ile kâr arasındaki farkı hemen mertebe-i tesâviye vardırır."(344)

Yazar, Seyyid Mehmed Numan vâsıtasıyla bize o devrin ithâlatçı-ıhrâcatçı tüccarının çalışmalarını şöyle anlatır:"... Seyyid Mehmed Nûman umûr-ı ticâriyyeye vukûfu pek ziyâde. Doğrudan doğruya zâhireci, bağcı filân gibi bir nev'i ticâretle meşgûl değil, her türlü ticâretle iştigâl eder. Bir nev'i acenta! Mısır'dan Marsilya'ya, Trieste'ye hatta Londra'ya pamuk satar. İstanbul'a pirinç celbeder. Bunun bir mikdârını Rusya taraflarına gönderir. Taygan'dan yağ ve un celbi ile cezâyir-i Bahr-i Sefîd 'e sevk eyler. Sırasını düşünür ise Tuna tarafından birkaç gemi zahire yükleyip Akdeniz'e ve oralarda müşteri bulamadığı sûrette Fransa'ya, İngiltere'ye kadar gönderir. Renkli ve nakışlı olmamak, yani modası geçeceği tehlikesinde bulunmamak şartıyla salaşpur, Amerikan patiska, Madam pol gibi düz beyaz mensucât celbiyle Ahadolu içlerine sevk edilmek için Muğla ve Antalya ve Mersin gibi iskelelere çıkardığı bi-le nâdir değildir ki manifaturacılığın bu sûretine 344)- Müşâhedât, s. 140.

beyne't-tüccar 'beyazcılık' tabir olunur.

Ahz u atâsının bu sûretteki kenevvü Seyyid Mehmed Numan'da bir nev'i acentalık hâli hâsıl eder. Zirâ her nev'i emtiayı toptan alıp, toptan satar. Hiç bir nev'i emtiayı mağazalandırmaz. Meselâ Girit'ten celb olunup, Rusya taraflarına gönderilecek olan yüzlerce çuval sabun bir gemiden çıkarılıp diğerine nakledilmek sûretiyle idare olunur. Vâkıâ bu kavançelerdeki suûbet ve müşkilât derkârdır. Hattâ bazı kere müşkülâtın daha büyüğü de ardiye ambarlarında ve gümrük muamelâtında görülmür." (345) Seyyid Mehmed Numan bunlarla da kalmaz. İstanbul'un bahçevanlık mahsûllerini Avrupa'ya ihrac eder:"... Seyyid Mehmed Numan kendisini gûnâgûn umûr-ı ticâriyyesinde kapı çuhadarı gibi istihdam eyledikten maadâ İstanbul'un bahçevanlık mahsûlünü Avrupa'ya isâl hizmetini de ona havale etmiş kapı çuhadarlık sûretindeki hizmeti için ayda beş altı altından ibaret maaş veriyor imiş. Bahçevanlık mahsûlâtı ahz u atâsı ne kâr bırakır ise onu da ber-vech-i nısfıyye taksim eyliyorlar imiş. Zirâ sermâye ve nâm efendisinin ve sa'y ve ihtimam kendisinin imiş. İş şimdiki halde pek yeni işlerden olmasıyla senede iki , üç yüz liradan ibaret bir kâr bırakmış ki bunun yarısı Seyyid Mehmed Numan'ı pek de tamalandırarak şeylerden değil ise de , bizim Re'fet Bey'i ziyâdesiyle müteşekkir ve memnun eylemekte imiş. Bu ticâretin birisi Odessa ve diğeri Varna'dan ibaret iki tarîki olup, İstanbul'un sebze ve meyve ve çiçekten ibaret bilcümle turfanda mahsûlatı bu tarîklerden Rusya

345)- A.g.e., s. 127.

derûnlarına , Bükreş'e , Peşte'ye, Viyana'ya kadar sevk olunabilir imiş. Re'fet Bey Rumeli hatları Avrupa şimendiferleriyle iltisâk eyleyecek olsa, ticâret-i mezkûrenin meydân-ı icrâsı daha ziyâde vüs'at bulacağını da görerek o günün, o yevm-i mes'udun sür'ati vürûduna muntazır kalır. Fikr-i ticârete bir kerre bu kadar vüs'at ve metânet vermiş olan adam için müstakbel, dâimâ emin ve dâimâ yüze güler ümid arttırır bir maîndir. " (346) Bu satırlarda Ahmed Midhat'ın ticaret hayatında şahsî teşebbüs üzerinde ne kadar ehemmiyetle durduğu görülmektedir.

Yazar"Âcaib-i Âlem" de Subhi ve Hicâbî'nin Tatar tüccarlarından ticaret hakkında bilgi aldıklarından bahsederken, ticarette zamanın yeni şartlarına göre hareket etme ve hamle yapma mes'elesini ele alır:"... Subhi ve Hicâbî Beyler şehr-i mezkûrda mukim Tatarlar ile görüştükleri gibi Kırım ve Kazan ve Ejderhan ve Orenburg taraflarından Tatar tâcirleriyle dahi mülâkat ederek bunların ahvâl-i umumiyyelerine dair hayli malûmat aldılar.

Ahali-i müslime merkûmenin san'at ve ticaret konusunda eski hâl-i terakkilerini muhafaza edebilmiş olmalarına söz yok ise de bunların şu hâli, yani harekât ve servet-i ticâriyye ve mesâi-i sanatkârâneleri bir kasanın kendi derûnunda binlerce liralık serveti muhafaza etmesi veyâhud sefînenin binlerce liralık malı nakleylemesi veya bir fabrikanın herhangi bir san'atı işlemesi gibi hemen bi-rûhane bir şey olup, terâkkiyat-ı fikriye ve teceddüdât-ı asriyyeden bunlarda hiç bir eser görülmemiştir. " (347)

346)-A.g.e., s. 70.

347)- Âcaib-i Âlem, s. 58-59.

Eserde Subhi ve Hicâbî Beylerin Odesa'da bir bahçevanlık mektebini gezerken Rus muallimleri ile turfanda sebze ve meyva yetiştirme hususunda bilgi isteyip görüştükleri sırada, bizim meyve ve sebze yetiştiricilerimizin teşebbüs eksikliği yanısıra, nakliyece geriliğimiz üzerinde iktisâdî ve ticârî yönden tenkidî görüşlerini ifâde eder: "---Mektebimiz buralarca mevcûdu olmayan pek çok meyve ve sebzeyi buranın havasına alıştırmaya muvaffak olduysa da hâricte bahçevanlık edenleri babalarından görükleri sebzelerden maadâsını yetiştirmeye teşvik eylemek muhal addolunuyor.

Hicâbî Bey turfandacılık hususunda Osmanlı bahçevanlarına galebesine istigrâb ederek bu babda biraz daha istizâha girişince, muallim demiş idi ki :
--- Ah efendim! Mısır ve cezâyir-i Bahr-i Sefîd âdetâ kânûn-ı sâni içinde taze bakla ve şubat içinde patlıcan yetiştirdikleri halde bizce kâbil olur mu? O zamanlar bizim donmuş olan topraklarımızı balta ile kesmek dahi mümkün olmaz. Fakat müsaadeniz ile sizin bahçevanlarınızı dahi biraz gayretsizlik ile itham edeyim. Eğer bihakkın gayret edecek olsalar senevî bir kaç yüz bin rublemizi kazanabilirler iken bize hem pek az hem de pek pahalı meyve ve sebze gönderdikleri için kendi istifâdelerini men' ediyorlar.

Hicâbî Bey muallimin bu sözlerini mukabeleden âciz kağıdı. Subhi dedi ki :

--Efendim ! Bu gayretsizlik bahçevanlarımızda olmamalıdır. Hattâ biz aksi hâle teessüf ediyoruz. Ekseriyâ meyve ve sebzemiz pek mebzûl olarak fiyatça dahi düşkün bulundukları

için bahçevanlarımız masraflarını çıkarmayarak zarar görüyorlar. Hattâ bazı mahsûlatı denize döktükleri de vardır. Zirâ pazar yerine nakledecek olsalar ücret-i nakliyelerini dahi çıkaramazlar. Bu halde mahsûlat-ı Osmâniyenin size pahalı gelmesine sebep ara yerde olan vesâit-i mübâdeledir. Yani İstanbul'daki sebzeçi ile buradaki sebzeçi arasında cereyan eden muamele-i mübâdele-ye def'âten çok para kazanmak hırsınında karışması malı pahalı ediyor.

--- Bu babda hakkınızı teslim edeceğim efendim! " (348)

Ahmed Midhat "Musullu Süleyman" adlı eserinde Süleyman'ın babasının Anadolu içlerinden aldığı malı Hindistan'a, oradan aldığı malları ise Anadolu içlerine sevkederek ticâret yapan bir kimse olarak ele alır: "...Süleyman'ın pederi Bağdad'ın benâm tüccarından olup, muamele-i ahz u atâsına bir kat daha revâc vermek Musul şehrini karargâh ittihâzına mutavakkıf olduğu cihetle on beş, yirmi seneden beri Musul'a gelmiş ve ta Diyarbekir'e ve Kürdistan'ın içeri taraflarına varıncaya kadar uzak mahallerden celbeylediği emtiayı Bağdad ve Basra tarîkiyle Hind'e kadar göndermek ve Hind emtiasını dahi Kürdistan içlerine kadar isâl etmek sûretiyle ticâret etmekte bulunmuş idi. " (349)

"Hallü'l-Akd" adlı eserinde yazar bir memleketten hârice az mal çıkıp , hâriçten memlekete çok mal ithâl edilmesinin faydası üzerinde durmaktadır: "...Meselâ para

348)- Âcaib-i Âlem, s. 56-58.

349)- Süleyman Musulî, İstanbul, 1294, s. 67.

denilen şeyi servetlikten ba'de't-tecrîd asıl servet dahi insanların husûle getirdikleri her nev'i nâfi' ve kıymetli şeyler olduğu esâsı üzerinde ' bir memleketten hârice az mal çıkıp, hâriçten memlekete çok mal idhal muzır addolunmayıp, bilâkis müfid addolunmalıdır. Zirâ işte bizden hârice az servet çıkıp hâriçten bize çok servet giriyor demektir. Bundan ziyân değil kâr vardır Az verip çok almaktan büyük kâr mı olur?' denildiği zaman bu savsatayı da bize riyâziyât şerh ederek butlân-ı küllîsini isbat edecektir." (350)

Ahmed Midhat "Para" adlı eserinde Subhi ile "Müşâhedât'ta Re'fet'in , zengin olma yolunun me'muriyet değil, ticâret olduğu fikrini ifâde eder:

"--- Arkadaş ! Bu tahsillerden , bu teâllümlerden maksad onları medâr-ı kesb ü kâr edinerek hoş geçinmek değil midir? Haydi bu hoş geçinmek denilen şeyin daha üst tarafını arzu edelim de , zengin olmak derecelerine kadar varalım. Size pek çok zenginler irâe edebilirim ki ulûm-ı tıbbîyeyi tahsil etmiş olmak şöyle dursun , okumak yazmaktan bile mahrumdurlar. Halamın sâye-i servetinde geçinmek için ne tabibliğe, ne hiç bir şeye ihtiyacım yok ise de bil-farz ben de zengin olmak istersem tarîk-i ticârete sülûk edebilirim ya? Bak me'muriyet tarîkine demiyorum. Zirâ iffet ve istikâmet sahibi olanlar o tarîkte zengin olamazlar." (351)

Re'fet'de aynı görüşü dile getirir: "İnsan eğer
350)- Hallü'l-Akd, s. 54-55.

351)- Para, s. 22-23.

kudret-i vehbiyye ve kesbiyyesiyle din ü devletine bihakkın hüsn-i hizmet edebilecek ise me'muriyet yolunu tercih ederek , yoksa hem kendi başına bir mâi-şet-i müstakilâne yaşamak ve hem de namus dairesinde zenginlik ihtimâlatının yolunda bulunmak ister ise mutlaka ticâret tarîkini tercih eylemelidir." (352)

Ahmed Midhat ticâret hayatında dolandırıcılık hile yoluna sapıldığını, ancak ticârette ilerleyebilmek için dürüst olmak lüzûmunu eserlerinde vurgulamıştır. "Esrâr-ı Cinâyet " adlı eserinde mahkemeye intikâl eden bir ticârî hilekârlık vak'asını ele alır:

"---Efendiler! Ben büyük bir düzenbazlığa düçar edilmişim.Şimdi haber aldım.Söyleyeceğim sözlerin kemâl-i ehemmiyetle dinleyip zabtedilmesini ricâ ederim.

Reis-i meclis dedi ki:

--- Buyrunuz efendim. Söyleyiniz. Her ne söyler iseniz aynen zabt u kayd olunur. Sonra siz dahi ifâdâtınızı okuyup veya okumak bilmez iseniz istimâ' edip mühürlüyeceksiniz.

--- Okumak da bilirim yazmak ta efendim! Ifâdem şudur ki vâkıâ ben bir çok elmas alırım. Hem de ticâret ayıb değil a! Hem alır,hem satarım.Necmi Efendi kendisi olduğunu şimdi öğrendiğim bir efendi demincek ki kocakarı kıyafetiyle konağıma gelerek bir takım elmaslar getirmiş idi. Bu dâvâ meydana çikalı anlıyorum ve bazı gazetelerin neşriyat-ı vâkıâsından dahi ikmâl-i malûmat ederek öğreniyorum ki Osman Sabri Efendi isminde bir adam ile bir de şu Necmi Efendi bazı yağlıkçılardan

dolandırdıkları elmasları şuraya buraya dağıtıp sattıkları sonra da bir mikdârını bana getirtmişler.

Necmi--- Bir mikdârı değil efendim!

--- Hayır! Benim aldığım iki yüz liralık bile değildir. Halbuki dâvâ edilen mücevherat dört bin liralık imişler. Her ne ise. Ben vâkıâ elmasları bir aydan mütecaviz ve iki mâha karib bir zamandan beri yanımda alıkoydum ise de hiçbirisi zâyi olmayıp mevcuddurlar. Eğer bunların parasını vermiş olsa idi. O zaman dolandırıcılık yerini bulacak yani bunlar aldıkları akçayı yiyecek idi. Hattâ düğün vesilesi ile yağlıkçıdan kaldırdıkları elmasları satmaya hiç hakları olmadığı halde bana getirmeleri mücerred satılağa çıkarmak demek olmasıyla bu da kendilerinin ne makûle adam olduklarını isbata medâr olur. İmdi bu dolandırıcılıktan dolayı dâvacıları kimler ise onlar istimâ' olunsun." (353)

"Taaffür"de Ahmed Midhat, ticârette yükselebilmek için dürüst olmak lâzım geldiği husûsuna işaret etmektedir: "...Sâniyen fesihât ve ticaret ve sirkât müvekkili olan Merkür'den Hermafoid'i doğurmuş. Dikkat isterim! Ticârette fesihât ne kadar lâzımdır? Müşteriyi kandırıp fiyat-ı hakikiyyeyi aldattıktan maadâ biraz da fazla birşey çalmak için şu fesihât ve ticâret ve sirkât arasındaki lâzımet ve melzûmiyyet hakikaten pek dakiktir." (354)

"Diplomalı Kız"da ticâret yapmanın namuslu ve şerefli bir şey olduğu fikrini vurgular: "...Şimdi size sorarım ki yiyecek ekmeği olmayan bir kızın çiçek satması kabahat

353)-Esrâr-ı Cinâyet, s.94-95.

354)-Taaffür, s.288-289.

midir?

Karı koca birbirinin yüzüne bakakaldılar. Biraz sonra Jean Depre'nin gözlerinden iki damla yaş yuvarlandı. Buna Polini mukabele ederek dedi ki :

--- Hayır! Ne kabahattir, ne de acınacak ağlanacak bir felâket sayılır. Ben kızımın modistra olmasını bile muallimelik diplomasına dahi nâiliyetten ziyâde bahtiyarlık addediyorum. Ticâret nede kabahat, neden kabahat olsun? Neden felâket sayılsın? Bilâkis en namuskârane şarlardandır." (355)

Ahmed Midhat Efendi denilebilir ki Tanzimat devrinde batılı iktisat fikirlerini derinliğine değil, ama millî bir şuurla ele alan, tenkit süzgecinden geçirerek bir takım meselelere dikkatimizi çeken ilk Osmanlı aydınıdır. XIX. asırda Batı ile aramızda açılmış olduğunu gördüğü büyük uçurumun bizim lehimize kapanması için çâreler arayarak Batı dünyasının elde ettiği bilgileri millete aktarmak istemiştir. (356) "Avrupa'da Bir Cevelân" da geçmiş asırlarda Batılı seyyâhların, ülkelerinin ticâret ve sanayinin gelişmesi için şark ülkelerinin tabiî zenginlik ve kaynaklarını nasıl keşfe çalıştıklarını, bizim de ilerlememiz için Avrupa'yı tanımak ve tedkik etmeye onların yaptığı gibi muhtaç ve mecbûr olduğumuzu belirtir: "... Tarih-i umûmî filvâki' milel-i Islâmîyenin hangi tarîklerle ile Avrupa'nın nerelerine kadar ticârete gittiklerini tâyin edemiyor ise de, herhalde şarkın ticâreti Avrupa'ya doğru nüfuz eylemiş bulunduğunu bilihbâr gûnagûn zî-kıymet emtia' şarktan geldiği halde bunların mevridlerini Avrupa'ya henüz meçhûl bulunduğu zamanı ihtar ey-

355)- Diplomalı Kız, s. 215-216.

356)- Orhan Okay, "İktisattan Millî Düşünceye Doğru-İlk Görüşlerin 100. Yılı", Türk Kültürü, Yıl XVIII, Sayı 207-208, Ankara, Ocak-Şubat 1980, s. 76.

liyor. Seyyâh-ı meşhur, Marco Polo işte Avrupa için meçhûl olan ve Şark denilen bir sanayî ve ticâret memleketini keşf için yola çıkmış ve Kristof Kolomb ve Vasco de Gama vesâir bunca keşşâflar hep o memleket-i mâmûreyi taharri gayretine mücerred sanayî ve ticâretinin terâkkisi hasebiyle düçâr olmuşlardır. Vâkıâ dostum Hildebren'in dediği gibi mil-el-i şarkiyenin medeniyet-i umûmîyye-i âleme ettiği hizmet yalnız bir hizmet-i mânevîyyeden ibaret olmayıp, maddîyata da taallûku bulunduğu müberhendir. Ancak bugünkü günde Avrupa'nın terâkkiyât-ı maddîyesi mil-el-i şarkiyenin hiç bir zaman hayalinden bile geçmemiş olduğu derece-i kemâlde bulunduğundan biz şarklılar terâkkiyat-ı maddîye için Avrupa'yı tetebbu'a muhtaç ve mecbûruz." (357)

Ahmed Midhat, Osmanlı ekonomisinin Avrupa ile onun Türkiye'deki uzantıları tarafından istismâr edildiği görüşündedir. Bu yüzden memleketimizde yerli şirketlerin kurulması üzerinde durur. Bunun için sermayelerin birleştirilmeleri düşüncesini öne sürer. Bu olmadığından deri sanayinde Avrupa'ya muhtaç olarak nasıl sömürü ve zarara uğradığımız mes'elesine parmak basar: "...Siz deri debâgat etmesini ve bir murdar deriden âlâ kösele ve vıdala ve ruganlı ve keçi derisi gibi güzel güzel şeyler yapmasını bilir misiniz? Ah bilseniz ne kadar iyi olur idi. değil mi? Çünkü bizim memlekette ne kadar deri çıkar ise Avrupa'ya gidip işlenerek buraya gelir hiç bir şey kazanmasanız yalnız derinin Avrupa'ya nakli ile işlendikten sonra İstanbul'a nakil ücretlerini kazansanız yine kâfi 357)- Avrupa'da Bir Cevlân, s. 287-288.

idi değil mi?

Hakikat şu işi zihninizde ne kadar büyütmeniz yeri vardır. Fakat debâgatlık san'atını bilmiyorum diye bu işten vazgeçmek mümkün olur mu? Eğer teşrik-i mesâi usûlüne müracaat edecek olursanız, debâgati ben size bir saatte öğretirim. Evvelâ paranız var mı? Çok paranız yok ise bir kaç yüz kişi bir yere gelip te yine teşrik-i mesâi usûlünce bir sermaye meydana koyabilir misiniz." (358)

Ahmed Midhat Efendi iktisâdî görüşlerinin toplu olarak yer aldığı "Ekonomi Politik" adlı eserinde iç ve dış ticâretimizin yabancılar elinde olduğunu, bizlerin ise basit işlerle uğraştığımız mes'elesi üzerinde ehemmiyetle durmakta, insanımızı uyarmaya çalışmaktadır: "... San'atça , zirâatça , ticâretçe gerçekten fıkdan hâlindeyiz. Ama burada sözümüz 'alel'umum Osmanlılığına aid olmayıp hasren islâma aiddir. Başımıza giydığımız fes, arkamıza giydığımız gömlek, yaktığımız kibrit, hâsılı tramvay kumpanyasının yaptığı vechle kaldırım taşlarımız dahi hâriçten celb olunmak üzeredir. Eskiden kalma sanayi-i dahiliyemiz her biri birer sûretle mahv^{ve} münkâriz olup şimdi müslüman dlan erbâb-ı mesâiye kayıkcılık ve hamallık gibi zorbâzûya ve kuvvet-i vücûda taallûk eder bir kaç âdî meşgûliyetten başka bir şey kalmamış gibidir. Zirâatımızı da yok hükmünde add edemez miyiz? Yol yok ki içeri memleketlerde olan mahsûlat-ı zirâiyyeyi sâhile indirip de satalım. Vâkıâ bazı en meşhûr iskelelerimizde bir mik- 358)- Teşrik-i Mesâi-Taksim-i Mesâi, İstanbul, 1296, s.117.

dâr zahîre satılıyor ise de bi-n-nisbe pek az olup, o-
na mukabil pâ-y-i tahtımızla idâre eden dakik dahi ekse-
riyet üzere Rusya ve memâlik-i haricîyeden gelir. Her
iş makinalar ile görülen bir Avrupa çiftliği ile her
iş tırnak ile görülen bir Osmanlı çiftliği yan yana
getirilecek olsa bizde zirâatın hal-i fıkdanı besbelli
görülür. Ticâret cihetine gelince onda bütün bütün mah-
rumuz. Avrupa ekonomi ve hukuk kitaplarında 'ticâret-i
hâricîyye ' denildiği zaman evvel be evvel tebaaları ken-
di adamlarının hârice mal götürüp hâriçten mal götür-
meleri sûreti anlayılıyor. Bizde ise bütün mevâki-i ti-
câriyemizde ecnebîler müstevlî olup, ticâret-i hâriciye
değil, ticâret-i dâhilîyemizin bile hem de en mühim ci-
hetleri onların elindedir. Servet-i kadîmemizin bir se-
beb-i inkırâzı dahi bu ecnebî erbâb-ı mesâisi addolunur
ise çok mudur? Bir çoklarının ibtidâ-yı halleri herkese
hâlâ malûmdur ki bir Avrupa serserisi oldukları halde İs-
tanbul'a gelmişler iken bugün milyonlara mâlik erbâb-ı ye-
sârdandırlar. Bu parayı hâriçten buraya getirmediler ya,
dâhilde bulup, iğtisâb ettiler. Hattâ hazine-i devleti iki
yüz milyon lira bomca soktular ki tabir-i âherle mille-
tin servet-ikadîmesini ahz eyledikten maadâ beher nüfus-
tan onar lira kadar bir parayı dahi tedbiren aldılar de-
mektir. Elhâsıl ekonomi politik fennen bizim memlekete
tatbik edilince birinci vereceği hüküm bizde ne sermâye
ne zirâat, ne san'at , ne ticâret, hattâ ne de kâbiliyet

bulunmadığı kaziiyesinden ibâret kalıp bizi ekonomi hükmüne tabi bir millet hâline koymak için bunların cümlesini yeniden vücûda getirmek lüzûmu âşikâr olur." (359)

Yazar " Hallü'l-Akd " adlı eserinde de ticâret ve iş hayatımız üzerinde tenkidi görüşlerini dile getirmektedir:"...Her mamûlata dışarıdan muhtacız. Hele şimdiki yeni silâhların gösterdiği mecbûriyet sebebiyle düşmana atacağımız kurşunları bile dışarıdan satın almaya mecbûruz. Ticâretimiz hiç yoktur. Zirâ toprak mahsûllerimizden yalnız çiftçi gibi faydalanırız da tüccar gibi istifâde edemeyiz. Bunları bizden satın alıp faydalananlar da yabancılardır. Ne kendi malımızı diğer memleketlere kendimiz satabiliyoruz, nede diğer memleketlerden muhtaç olduğumuz mamûl maddeleri kendimiz getirtebiliyoruz. Ticâretimizin dâhilîyesi de , hâricîyesi de eller elindedir. Hal böyle iken serbest mübâdele nerede, biz neredeyiz." (360)

Ahmed Midhat, Avrupa'nın büyük fabrika ve ticaret şirketlerinin pazarlamacı personellerini memleketimize ve diğer memleketlere göndererek , oralarında çıkan yeraltı ve yerüstü zengin maden kaynaklarını öğrenmeye, yeni ticaret yolları ve sahaları açmaya ne kadar ehemmiyet verdiklerini göz önüne sermek ister.:"...Komi voyageur denilen adamların su iki kelimeden tereküb eyleyen namları tasvir-i mâhiyetlerine kifâyet eyler. 'Komi' ticâret uşağı demek olup, 'voyageur ' dahi seyyâh demek olduğundan, bi ism-i mürekkeb ticâret hizmetkârlığıyla cihânı seyr-i seyâhat eyleyen

359)- Ekonomi Politik, s.115-118.

360)- Hallü'l-Akd, s. 193-194.

zevâtın sıfatı olur.

Avrupa'da büyük fabrikalar ve büyük ticaret şirketleri mütefennin, girgin, zeki, cesur adamların mesârif-i seferiyelerini vererek kıtaat-ı âleme irsâliyle bunlara dâire-i ticâretin tevsii için yeniden yeniye yollar açılması vazifesini tahmil ederler. Bunlar her vardıkları yerlerin ahvâlini tahkik ile oralarda ne gibi mal çıkmakta ve ne gibi emtiaya ihtiyaç görülmekte ve orman ve maden misül - lü servet-i tabiîyyeden olan şeyler nasıl idâre olunup , bunlardan ne yolda istifâde görülmekte bulunduğunu mensub oldukları kumpanyalara ihbar ederek bâdehu zikrolunan kumpanyalar memâlik-i mezkûre ile ona göre münâsebet-i ticâriye peydâsı esbâbını taharriye koyulurlar." (361)

Yeraltı ve yerüstü kaynaklarımızın yabancılarca işletilmesine karşı olan yazar, bir milletin varlığını devam ettirebilmesi için servetini ticaret ve sanayî yoluyla elde etmesi gerektiğine inanır. Bunun için de ticaretin Türkler tarafından yapılması, yabancılara iktisâdî imtiyaz verilmemesi düşüncesindedir.⁽³⁶²⁾ Bu konu hakkındaki görüşlerini "Ekonomi Politik" inde şöyle ele almaktadır: "... Bir kere gidilip de orman, maden vezâire imtiyazların kayıdlarına bakmalı. Acaba kaç tanesinin bizim hemşehrimize ihâle olduğu görülür? Evet! Biz bir orman ve maden işletmeye kâbiliyetli değiliz. Evvel be evvel en büyük teessüfümüz budur. Lâkin biz kâbiliyetli değilsek, kâbiliyetli oluncaya kadar onların yabancılara kaptırılmayıp muhafaza olunmasını

361)- Gürcü Kızı-Veya-İntikam, s. 4-5.

362)- Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisâdî Düşüncenin Gelişmesi 1838-1918"-Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c. 3, İstanbul, 1985, s. 628.

dâvâ edebiliriz. Ya bundan yirmi otuz sene sonra biz kâz biliyet kazandığımız zaman servet kaynaklarının hepsi yabancılar tarafından istilâ edilmiş olursa? O zaman kâbiliyetimizi nereye sarf edelim? Kâbiliyetimize sarf aramak için Afrika'lara, Amerika'lara , Auvstralya'lara mı gidelim?" (363)

Serbest ithâlat ve ihrâcatı kabûl etmeyen Ahmed Midhat Avrupa'dan hiç mal gelmezse sanayîmizin de gelişmeyeceğini bilmekte, bu takdirde yapılacak işin gümrük vergileri politikasını iyi idâre etmek olduğunu düşünmektedir:"... Ma'haza bir mülâhaza vardır ki onu da nazar-ı dikkat ve ehemmiyetten uzak tutmaya gayret ederiz. Derler ki 'Eğer ithâlat ve ihrâcatı kemâliyle serbest bırakmayacak olur isek Avrupa'nın sanayi-i cedîdesi memleketimize giremez. ' Evet , bizce Avrupa'nın sanayî-i cedîdesini memleketimize idhâl etmek matluptur. Fakat bunun husûlü için mutlaka ithâlat-ı ecnebîyyeyi serbest bırakmak mecbûrî değildir. Belki o serbestî bunun için dahi muzırdır. Zira ithâlak-ı ecnebîyye için onlara da bir mecbûriyet göstermeyecek olur isek, gelip san'atlarını burada işlemeye mecbur olmazlar. Binâenaleyh biz evvelâ sanayi ve ticâret-i dâhilîyemizi güzelce himâye için ithâlat-i ecnebîyye üzerine rûsûm-ı kesire vaz' etmeliyiz." (364)

Ticarî bir zihniyete sahip olan Ahmed Midhat Efendi, kendisi de hayatı süresince arasına yaptığı resmî me'muriyetlerin dışında geçimini hep şahsî teşebbüsü ve gayretiy-

363)- Ekonomi Politik, s. 118-120.

364)- A.g.e., s. 132-133.

le sağlamıştır. Başlangıçta Tahtakale'de oturduğu evde bir matbaa kurarak bazı eserlerini basıp, geç mini te'min ettiği malûmdur. (365) Beykoz'da oturduğu yıllarda Karakulak suyunu damaçanalarla İstanbul'da sattıran yine odur. Meşhur Dırmakeş sularını kocaman fıçılarla İstanbul'a getiren ve halka satan Ahmed Midhat'ı , oğlu Kâmil Yazgıç şöyle anlatmaktadır:"... Bu suyu satan dükkânlardan binisi de Dırkeci'deydi. Bir gün babamla birlikte bu dükkâna uğramıştık. Zâten Bâbîâli'ye giderken ara sıra bu dükkânda mola vermek babamın âdeti idi. Biz otururken dükkâna ihtiyar bir müşteri geldi. Elindeki meteliği Ahmed Midhat Efendi'ye uzatarak: --- Sucu baba, dedi, bana şuradan soğuk tarafından bir bardak su doldur!

Babam profesyonel bir sucu tereddütsüzlüğü ile yerinden kalktı , meteliği aldı, bir bardak bulup, gıcır gıcır yıkadı, ihtiyar müşteriye verdi. İhtiyar buz gibi suyu üç yudumda içti. Şonra elinin tersiyle ıslanan sakallarını sile-

rek: --- Hay , dedi, Allah bu suyu İstanbul'a getiren hayır sahibinden râzı olsun!

Babamın yüzüne baktım. Siyah parlak gözleri, samimî bir tahassüsle ıslanmıştı. O da hâlâ mermerin üzerinde duran meteliği aldı. Sakalına sürerek:

--- Bereket versin baba!... Dedi ve çekmeceye attı.

O gün babama sorduğum sual şuydu:

--- Acaba suculuktan daha kârlı bir ticaret yok muydu? Babam yine hiç düşünmeden cevap verdi:

--- Oğlum ben bu ticâret sâyesinde , belki diğer tüccarlar-

365)- Ahmed Namdi Tanpınar, 19 . Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 447.

dan daha az para, fakat onlardan daha çok fazla sevâb ve dua kazanıyorum. Bunun bir hakikat olduğunu pek az evvel kendi gözleriyle gördün. Ve ihtiyarın candan ettiği duayı kulaklarınla duydun. Hangi ticâretin kârı , insana o yüreği yanmış ihtiyarın içinden kopan duayı işitmenin keyfini duyurabilir!" (366)

Marsilya'da imâlathâneleri dolaşarak oradan bilgi alan Ahmed Midhat suculuk ve matbaacılık işlerinden başka İstanbul'da bir de tuğla ve kiremit fabrikası kurmak istemiş, ayrıca çiftliğindeki ineklerin sütünden yoğurt yaparak, Bahçekapı'daki lokantalara satmıştır. (367)

Hayatı boyunca çeşitli ticârî işlerle uğraşan ve çalışmaktan yılmayan Ahmed Midhat'ın eserlerinde ticaretin ehemmiyeti üzerinde çokça durulmuştur. Memleketin iktisâdî bakımdan kalkınabilmesi için ticaretle de uğraşarak müstahsil olmanın lüzûmuna değinen yazar, ticârî zihniyetin yayılması hususunda şunları söyler: "...İnşallah bizde de ticâret fikri yayılır ve buna aid bilgileri herkes öğrenir de bizden sonraki romancılar ticâretin ehemmiyetini ve tüccarın büyüklüğünü bu sûretle okuyucularına anlatmayı vazife bilirler." (368)

4- MAKİNELER

"Avrupa'da Bir Cevalân" adlı eserinde makinelere

366)- Kâmil Yazgıç, Ahmed Midhat Efendi, Hayatı, Hatıraları, s. 58.

367)- H. T. Us, Ahmed Midhat'ı Anıyoruz, s. 91.

368)- Müşâhedât, s. 129.

fevkâlhadd bir merak ve hevesi olduğundan bahseden Ahmed Midhat Efendi'nin (369) , Avrupa'da gördüğü en mühim şeylerden biri de teknik ve sanayîdir. Memleketimizin kalkınabilmesi için makineye değer vermemiz lâzım geldiğine inanır ve şöyle der: "... Böyle her ciheti şaşaa-fermâ-yı enzâr-ı seyyâhîn olan bir mamûriyet-i fevkâladeyi kendi memleketim için arzu etmemek âdetâ memleketimizi sevmemek ve bu mamûriyetin kadrini bilmemek demek olur. Fakat bir tarafa Avrupa'nın fûnûn ve sanayiindeki terâkkiyâtı koysalar ve diğer tarafa sâir mevâdd-ı ümraniyeyi vaz'etseler ve beni bunların birisinden mahrum ve diğerine nâil olmak hususunda bir mecbûriyetle muhayyer eyleseler makineler cihetini tercih eder idim-de diğerlerini fedâ etmiş bulunduğundan dolayı öyle mütehâlikâne müteessif olmaz idim. " (370)

Ahmed Midhat Efendi , Avrupa'ya gittiğinde,,bazı fabrikaları ve umûmî makine sergilerini gezerek bunlara hayran olmuştur. Gezdiği bir sergide ev içinde kullanılacak olan lüzûmlu malzemeleri görür ve parasının yeteceğini bilse bunlardan bir çoğunu evi için alacağını ifâde eder: "... Hele hâne levâzımı için icâd edilmiş bulunan makineleri umûmiyetle kabûl etmemekde bulunmaklığımız aslâ tasvib edilemez. Yanımdaki paranın kifâyet ve adem-i kifâyetinden kat-ı nazar bir de sebûkbârlık mecbûriyeti olmasa idi, mutlaka bunlardan bir çoğunu mübâ-

369)- Avrupa'da Bir Cevlân, s. 367.

370)- A.g.e., s. 657.

yaa ile hâneme idhâl eder idim. Bâzılarını Galata ve Beyoğlu'nun büyük mağazalarında da görmek mümkün ya ! Meselâ et kıymak için mini mini bir makinecik var ki bizim et tahtaları üzerinde satır darebâtıyla icrâ eylediğimiz bu ameliyatta bitmez tükenmez patırtılardan kat-ı nazar et tahtasının kıymıkları kıyma derûnu-na karışmak ve yaz mevsiminde bir çok sinekleri de et ile beraber kıymak mahzûrlarını kâmilten def' etmiş. Hamur yoğurmak, peynir rendelemek, soğan soymak, çamaşır yıkamak ve tavuk vesâir lühûmu kebab etmek gibi bir çok umûr-ı beytiyyeyi ifâdan maadâ hubûbatı öğütme ve yâhud yalnız kabuğunu çıkarmak için hemen büyücek kahve değirmenleri kadar değirmenler dahi gördüm ki ırmık ve bulgur ve frenk arpası yapmak ve aşûre buğdayı terbiye etmek için bizim ne kadar işimize gelir! Kezâlik hamurdan türlü makarnalar ve şehriyeler keşmek için de böyle mini mini makineler bulunup, ta'amlar için türlü terbiyeler , salsalar ve bâhusus mayonez çalkalamaya mahsus âletler dahi yapılmıştır. Tereyağı çıkartmak, dondurma yapmak, kaymak yapmak için de iktizâ eyleyen makineler yapılmıştır ki, bunların hararet ve bürûdet dereceleri ve kendi kendisine tahriklerinin tesri' veya ta'dili hususundaki mükemmeliyetleri öyle göz yordamı tahmin, tecrübe el alışkanlığı gibi herkese müyesser olamayan mahâretlere de ihtiyaç göstermeksizin matlub olan hâzmetlerin hüsn-i ifâsını taht-ı te'mine almışlardır." (371)

Ahmed Midhat Paris'te sergileri gezerken dikkatini çeken örgü makinelerini bizim örgü makineleri ile şöy-
 371)- A.g.e., s. 681-682.

le mukayese eder:"...Kazzazlığa aid olan makinelerin kurulmuş oldukları yere vardım. İstanbul'umuzda da alâ kaderi'l-îmkân kendisini inkırâzdan kurtarmış olan ve buna da ekser erbâbı Yahudi olmasından nâşi,onların açık-gözlülüğü sebep olmuş bulunacağı derkâr bulunan san'at kazzazlık olduğundan ve bunların istimâl eyledikleri çık- rıklar ve makineler dahi epeyce malûmum bulunduğu- nuda gördüğüm kazzazlık ile bizdekinin farkını muvâzeneye başladım.Kaytan imâline mahsus bir makine gördüm ki en ince nevînden bed' ile parmak kalınlığında karîb kalınlığa kadar gaytan urduğu halde büyücek bir dikiş makinesinden daha büyük değil idi.Vâkıâ bizim kazzazlar dahi gaytan için bir nev'î çıkırık kullanırlar ise de buradaki makineye nisbet- le bizimkiler hakikaten bi ' çıkırık ' dan başka hiç bir hü- küm götüremezler.Gerek bu gaytan makinesi ve gerek bir mi- limetro ve arzından yirmi milimetro arzına kadar şerid do- kumağa mahsus olan diğer makine gaytan ve şeridlerin matlûb olan ince ve kalınlık ve darlık ve genişlik nisbetinde imâ- li için ayar edilebildiğinden maadâ gaytanlar veyâhud şe- ridler yalnız bir renk iplikten yapılp da rengârenk ip- liklerden yapılmak arzu edildiği ve bu renklere bir de nisbet taayyün olunarak şekiller vücûda getirilmek iste- nildiği halde ol vechle dahi ayar edilebildiklerinden bun- ların yalnız bir tanesine gördürülebilen hizmeti bizim kaz- zazların beş on türlü çıkırığa gördürebilmeleri dahi pek de ümid olunamaz."(372)

Bu makinelerin küçük ve yaptığı işlerin büyüklüğü hususunda da şunları söyler:"...Bükme yapmak ve pamuk ve- 372)-Avrupa'da Bir Cevalân, s.651.

yâhud kenevir ipliği üzerine ipek veyâhud sırma sarmak için icâd edilmiş bulunan makineler, dikiş makinelerinden bile küçük ve âdetâ saat gibi nâzik şeyler olup, bizim kazzazların bu yoldaki çıkırıkları matlub olan tûlâ buldurabilmek için ensiz uzun salonlar gibi yerlere ihtiyaç göstermekte bulunmalarına mukabil bu makinelerden orta boy bir dükkâna sekiz on tanesini yerleştirecek kabildir.

Avrupa'da 'tricoterie' yani örmecilik denilen san'at dahi kazzazlığın mütemimimi add olunarak dantelâ envâını ve hattâ eldiven ve çorap ve fanila ve don ve gömlek gibi şeyleri örmek için yapılan makinelerin ağılebi dikiş makineleri cesâmetinde şeylerdir. Bu makinelerin örgü işini, nasıl işledikleri bir nazar-ı im'an ile temâşâ edildiği zaman hayret gelmemek kabil değildir." (373)

Ahmed Midhat kadınlarımızın göz nuru ile işledikleri nakışların dahi Avrupa'da makinelerle yapıldığına dikkati çekmek istiyor:"... Kadınlarımızın işledikleri nakışlarda her renk ipeğe göre kumaşın neresine iğne batırmak lâzım gelirse bu hizmet-i dakîka ve mühimmeyi de makinelere gördürüyorlar. Hattâ makineler meselâ yalnız bir mendili, bir çevreyi işlemekle kalmıyorlar. Mendil, çevre gibi ufak şeyler şöyle dursun, bir buçuk iki metro arzında canfesler üzerine parça parça ve her parçası birbirinin aynı olarak işlenmek lâzım gelen çiçekleri de birer birer işlemiyorlar. On mendil veya çevreyi veyâhud enli bir kumaş üzerine işlenecek çiçeklerin onunu birden işliyorlar." (374)

373)- A.g.e., s. 651.

374)- A.g.e., s. 653.

Ahmed Midhat Efendi sergide gördüğü dikiş makine-leri hakkındaki müşâhedelerini ifâde ederken kendimizle mukayasaden duyduğu üzüntüyü de belirtmekten geri kal-maz:"... Kazzazlık, örmecilik ve nakışçılık san'atları-nın tezyid-i cesâmet etmeleri bir yandan iplik bükme ve mensucât dokumak sanayîne doğru yol açıp gittiği gibi bir yandan dahi terzilik ve kunduracılık yani dikişçilik san'at-larına yol açıyor. İstanbul'da istimâl olunan dikiş makine-lerini imâl emrinde 'Sincer' Singer nam fabrika şöhret almıştır değil mi? İşte bugün makine galerisi dâhilinde şu ilk tetebbuatım esnâsında nakışçılıktan sonra Singer kumpanyasının te'sis etmiş olduğu dikişçilik sergisine de vâsıl oldum. Meğer dikişçilik için icâd olunan makineler yalnız bizce ma'rûf olan o nâfi o dikiş makinelerinden i-baret değil imiş. Hoş bizim bildiğimiz dikiş makinelerine de ne güzel hizmetler gördürüyorlar ki O makineler bizim de elimizde bulundukları halde istifâdemizi bu dereceye vardırma için lâzım gelen mahareti peydâ hususundaki gaf-letimiz şâyân-ı istiğraptır." (375)

Ahmed Midhat Efendi belirtir ki dikiş makinelerinin getirdiği kolaylıkla hem ucuz mal üretilmekte, hem de ça-lışan insan sayısı ve yapılan masrafta azalma görülmekte-dir:"... Dikiş makinelerinin kunduracılığa tatbiki de en ziyâde hayret-efzâ ihtirâatdan addolunsa sezâdır. Bir po-tini teşkil eyleyen yüz ve kösele ve taban astarı ve iç yüz astarı ve lastik gibi parçaların yalnız ökçeden maadâ kâffesini ayrı ayrı makineler kendi kendilerine dikmekte-

375)- Avrupa'da Bir Cevlân, s. 653-654.

dirler. Bu makinelerin görecekları hizmete göre dört-
ten ona kadarını yalnız bir adam idâre ediyor. Meselâ
potinin keçi derisinden biçilmiş olan yüzünün iki taraf-
tan aralarına dikilmesi lâzım gelen lastikleri dikmeye
mahsus makinelerden on kadarını yalnız bir üstâd kulla-
nıyor. Bu adam lastikleri keçi derisi yüzüyle onun altın-
daki keten astarı arasına ber vech-i matlub yerleştirdik-
ten sonra etrafını diktirmek için makinenin altına sokuyor.
Makine bu dikiş lastiğin aşağılarında vukû bulacak inhinâ-
yı bilerek kâmilan kendi kendisine dikip, bitirecek ve bit-
tiği zaman kendi kendisine duracaktır. Ya o zamana kadar
üstâd boş mu dursun? Çünkü makine bu işi iki dakika kadar
bir zamanda görecektir. Üstâd-ı merkum bu zamanı da boşa
geçirmemek için birinci makinenin göreceği işi vermeyi mü-
teâkib ikincisinin , üçüncüsünün , ta onuncunun göreceği
iş de aynı birinci makine gibi tertib eder. Onuncu makine-
nin işini verdikten sonra birinciye geldikte o gayretle çı-
rağın kendisine tevdi edilmiş bulunan hizmeti bitirip durmuş
ve ustasını beklemekte bulunmuş olduğunu görür. Üstâd e-
fendi makinenin yaptığı işi alıp, yenisini verir. İşte bu
sûretle bir adam on makine arasında deverân ederek o kadar
iş çıkartır ki insan bunları gördüğü zaman İstanbul'umuzda
otuz kuruşa kadar bir çift potin mübâyaa edilebilmesine ar-
tık şâyeste-i hayret görmez. Kunduracılık böyle olduğu gi-
bi terzilik dahi böyledir. Yani her iş kendine mahsus bi-
rer makineye ve her türlü makinenin bir çoğu bir üstâda
tevdi edilmiş olduğundan işlere o kadar suhûlet gelmiş
olur ki İstanbul'da nakliyesi , gümrük rûsûmu, dükkân ki-

rası , uşakların aylıkları , sigorta bedelâtı gibi mesâirî-
rifi çıkarıldıktan maadâ edilecek kâr dahi dahil olduğu
halde bir çift potin veyâhud bir takım elbise dikişi ba-
hasından ucuz fiyatla satılabilir." (376)

Ahmed Midhat Paris'teki sergide gördüğü makinele-
rin katalogunu alır. Bu katalogların İstanbul'da çok işe
yarayacağını belirtir ve ayrıca bu sergilere İstanbul es-
nafından bazı kişilerin de gönderilerek istifâde etmeleri-
nin faydalı olacağı görüşünü ileri sürer:"... Bu kâğıdla-
rı cem' ile İstanbul'a götürür isem bilâhare o makinelerden
vatandaşlarıma istifâde ve intifâları için mübâyaa ve celb
imkânını da birlikte götürmüş olmak gibi kalbimde tatlı tat-
lı bir itminan hissediyorum. Zâten altmış dört ip ile iki
parmak kalınlığında şerid dokuyabilecek bir makinenin fi-
yatı bin frangı yani elli Fransız altınını geçmiyor. Bu
para kudretimiz hâricinde cesîm sermâyelerden addolunamaz
ya? Fakat o makine mini mini bir fabrikacık teşkil edebi-
lip bir familyayı iâşeye de kifâyet eyleyebiliyor ya? Bu-
rada fiyatları hep böyle Osmanlıların kudretleriyle müte-
nâsib daha ol kadar makineler gördüm ki Sergî-i Umûmî'ye
İstanbul esnafından bazıları gönderilmiş olsa idi, her bi-
ri kendi san'atlarına aid ne kadar müfid şeyler görerek
mübâyaaaları imkânını da bittaharri sanayîmizin teceddüdüne
büyük yardımcı olur idi " (377)

Yazar , "Ekonomi Politik"inde makinelerin el emeği
sahiblerinin en büyük düşmanı olduğunu ileri sürenler oldu-

376)- Avrupa'da Bir Cevalân, s. 654-655.

377)- A.g.e., s. 680-681.

ğundan bahsederek bu konudaki görüşlerini şöyle belirtmektedir:"... Makineleri erbâb-ı mesâinin en büyük bir düşmanı olmak nazarıyla görüp derler ki : 'Yüz adamın göreceği işi bir makineye gördürerek ve o makinede yalnız beş on adam işleterek bâki doksan, doksan beş adamı işsiz güçsüz bırakmak cemiyet-i medeniyeye bir hizmet olmaktan ziyâde bir hıyânet addolunur.

Dikkat buyurulur ki erbâb-ı itirâzın şu itirâzı akla kolay kolay cevap verilemeyecek kadar kuvvetlidir. Filvâki 'işî bin matbaaya tatbik edecek olsak dahi bunlar evvelâ hak kazanırlar. Meselâ günde on bir kâğıd basmaya ihtiyacı olan bir matbaada el destgâhı ile işlemek lâzım gelir ise on iki destgâh işletip bunların her birinde bir tabî ve bir mürekkebcî olarak yirmi dört adama ihtiyaç görülür. Fakat bir makine kurulur ise bu on bin kâğıdı hem daha âlâ basıp hem de amele ihtiyacı dahi bir baş makineci, bir ikinci ve iki nefer dahi çark çeviriciye tenzil eder. Demek oluyor ki şu bir makine yirmi dört adamın işini elinden alıyor." (378)

Aynı eserinde yazar buna karşı makineler çoğaldıkça ameleye de ihtiyaç duyulduğunu belirterek İngiltere'deki durumu misâl gösterir:".. İmdi evvelce senevî meselâ beş bin çift çorap sarfedilmeye başlayınca çüknü bu nisbet makinelerin tehviyeti nisbetinden dahi pek ziyâde olacağından makineler dahi çoğalıp ziyâde amele istihdamına da lüzûm görünür. Yani malın sürümü , artması bu kâr olup, fakat amelenin eksilmesi ve fazla kalan amelenin aç kalması lâzım görülmez. Mu'ahezemizde denilir ki 1811 senesinde İngiltere'-(378)- Ekonomi Politik, s. 77-80.

de dokuz yüz kırk bin amele istihdam olunur iken 1821 senesinde amelenin mikdârı bir milyon yüz altmış bine vardığı görülmüştür. Bu terâkki ise makinelerin çoğalmasıyla beraber husûle gelmiştir. " (379)

Yazar hem güzel, hem de ucuz mal çıkarmak için rekabete başlayan insanların bütün kuvvetlerini makinelerini islâha sarfettiklerini , bunun neticesi olarak da terâkkinin meydana geldiği noktası üzerinde de duruyor:

"... Makineler vâsıtasıyla yapılan eşyâ kadar düzgün ve muntazam eşyâyı insanın eli yapabilmekten âcizdir. Hele makineler kadar çok mamûlat çıkarmak âciz ellere mahsus olamadığı müsellemdir. Binâenaleyh hem güzel, hem çok ve ucuz mal çıkarmak için rekabete başlayan insanlar bütün kuvvetlerini makinelerini islâha sarfederek işte terâkki dahi bundan husûle gelir. " (380)

O devirde İstanbul'un en iyi matbaalarından birine sahip olan Ahmed Midhat, sergide gördüğü matbaa makinelerini büyük bir mîrak ve hayretle temâşâ eder ve şöyle der:"... Bu makineler benim kendi san'atıma aid şeyler olduğundan san'atımızın bizce ma'rûf olan derecesiyle Avrupa'da vâsıl olmuş bulunduğu derece işte bil-bedâhe karşımda duruyor... Burada müşâhede eylediğim makineler hiç bir şeye kıyas kabul edemeyecek mükemmeliyeti haiz bulunduklarını teslime mecbûrum. Bazı erbâb-ı merak için oyuncak sûretinden yapılmış mini mini bir matbaa takımı var ki tab' destgânı dahi dâhîl olduğu halde tekmil edevâtı bir metro tûl, yarım metro arz ve yetmiş beş santimetro

379)- Ekonomi Politik, s. 80-81.

380)- A.g.e., s. 75-76.

irtifâında güzel bir sandık içine sığıştırılmıştır.

Yirmi santimetro arz ve otuz beş santimetro tûlunda bir kâğıdı tab' edebilir. Aman yâ Rab! Bu sandığın içinde neler yok. Her biri bir başka sûretle güzel yirmi nev'iden ziyâde hurufat bulunup sanayî-i nefisenân yed-i maharetinden çıkmış bir nüsha-i mükemmele addolunmağa şâyân yalnız bir kasa ile bu huruf mütenevvîyi tertib imkânı bulunmuş bir matbaacıya matlub olan sahifeyi dizmek bağlamak, tashih etmek, sıkıştırmak, basmak için ne kadar edevât lâzım ise hepsi bu sandığa sığıştırılmış, sandığın mecmû-ı sıkleti de iki yüz elli kilogramdan ibaret-tir." (381)

Ahmed Midhat hayranlığını çeken makineler arasında elektrik jeneratörlerinden de bahsetmekten kendini alamaz. Bunu Stockholm'de kendilerine bir ziyâfet verilen şatoda görmüştür:"... Müteaddid yerlere ziyâ-yı elektriki lâmbaları da konulmuş idi ki böyle her zaman gelinmeyen bir şatoya da elektrik takımı tertib edilmiş bulunması şâyân-ı tahsin olacağını bazı zevâta söylediğimde birisi :

--- Hayır efendim! Seyyar elektrik makineleri vardır ki nerede ziyâ-yı elektriki ikâdı matlub olursa, sekiz on saat zarfında tertib olunabilirler diye ol babda birtakım izâhat itâ eyledi ki hakikaten nazar-ı istihzânımı câlib izâhât -ı müfideden görüldü." (382)

Yazar Avrupa'da müşâhade ettiklerini uzun uzun düşündükten sonra Avrupa'nın terâkkisinin asıl hayran olmaya şâyân cihetinin ise makinelerden ibaret olduğu neticesine va-

381)- Avrupa'da Bir Cevalân, s. 682.

382)- A.g.e., s. 152.

Rır:

"--- İstanbul'da Gamboç vapuruna binerek Marsilya'ya çıktığım günden beri zihnimi daîma Avrupa terâkkiyâtı hakkında kendiliğimce en doğru olabilecek bir hüküm bulmakla iştigâl eyledim. Benim için bu seyâhat bir tettebbû-i azîm olduğundan zihnimi hiç bir gayret-i husûsiyyeye, hiç bir nev'i taassuba mahkûm etmemek ve gûyâ bu küre -i arzın ahâlisinden başka bir âdem imişim de ahvâl-i arzı tettebbua gelmişim gibi davranmaya cebr-i nefis eylerim. İşte bu tavır bî-tarafâne ile Avrupa'ra gerek iyi ve gerek fenâ her ne hal görmekte isem pîşgâh-ı muvazene ve mukayeseye alırım. Hele bugün yalnız bir cüz'ünü görmüş bulunduğum makineler Avrupa terâkkiyat-ı maddîyesinin gerçekten hayret-fermâ-yı ukûl-ı müdekkikîn olacak dereceyi çoktan bulmuş da geçmiş bile olduğunu teslim eyledim." (383)

Ahmed Midhat Madam Gülnar ile yaptığı konuşmada da bu hayranlık ve görüşünü çok açık şekilde bir kere daha dile getirir:

"---Avrupa terâkkiyâtını maddî ve manevî diye ikiye taksim ederek terâkkiyât-ı manevîyesinin en çok cihetlerini beğenmemekte olduğunuz halde terâkkiyât-ı maddîyesinin her cihetini beğenmeye şâyân bulduğunuzu kaç defalar söylemiş idiniz. Demek oluyor ki terâkkiyât-ı maddîyenin sizce en ziyâde şâyân-ı istihsan olan ciheti makine galerisinde gördüğünüz muhteriat-ı mucizkârânedir. Öyle mi?

--- Evet öyledir! Avrupa'ca beni gerçekten meftun ve mütehayyir eyliyen şey terâkkiyât-ı maddîyedeki ibaret olup, bunun da asıl hayran olmaya şâyân olan ciheti makineler-

den ibârettir,"(384)

5- FABRİKALAR

Ahmed Midhat Efendi, kendisindeki çalışma ve iş fikri dolayısıyla eserlerinde sanâyi kuruluşlarına ve fabrikalara ilgi gösterir. Fabrikalara karşı çok fazla âlâka ve merakı bulunduğunu belirten Ahmed Midhat,⁽³⁸⁵⁾ fabrikalardan büyük bir zevkle bahseder:"... Bizim memleketimiz pamuk ve yün ve yün ve ipeğin ziyâde hâsıl olduğu memâlikten olup,bunları eğirmek için Bursa'da epeyce vakitten beri ve Selânik ve Adana ve Suriye taraflarında şimdilerde fabrikalar küşâdına başlanmış ise de ben bu makineleri yine kemâl-i ehemmiyetle tedkik ve temaşâdan kendimi alamadım.Eyüb civarındaki Feshâne-i Âmire fabrikası'nı,iki defa gezerek'filature'lerini güzelce bellemiş idim.Avrupa'da yeniden yeniye itmâm ve ikmâl edilen filatureler ile Feshâne-i Âmire'deki filaturelerin farkını aramak tettebbuatının en mühim en tatlı kısmını teşkil eyliyor idi."(386)

Yazar İzmir ve İstanbul'daki kâğıt fabrikalarını ise şöyle anlatmaktadır:"...Bir vakit İzmir'de ' eser-i cedid ahd-ı hümayun ' damgalı âlâ kâğıd imâl eder bir kâğıd fabrikası yapılmış idi.İtalya fabrikalarının bir sadme-i rekâbetiyle alt üst oldu.İstanbul'da ve civarında mum fabrikası billûr fabrikası,çuka fabrikası vesâire fabrikası olarak bir takım fabrikalar yapıldı.Hiç birisi bekâ bula-

384)- A.g.e., s.657.

385)- A.g.e., s.1039.

386)- A.g.e., s.681.

madı. Garibtir ki temel tutamamalarının sebebi ne olduğu bile hüküm olunamadı." (387)

Ahmed Midhat fabrika konusunda "Müşâhedât" romanının kahramanı Seyyid Mehmed Numan'ın ağzından sanâyileşmemiz için sadece devletin değil halkın da katkısının olması gerektiği meselesini ele alır: "...Bu uyanıklık daha halkımıza gelmemiş. Fakat devletimize gelmiş. Hem çoktan beri gelmiş. Türlü mensûcat için fabrikalar açılmış. Geçen yaz Boğaziçi'ne gitmiştim de görmüştüm. Şişe, kristal ve mum fabrikaları açılmış. Kâğıdhâneler, ipekâneler yapılmış. Yazık ki devletin bunları yapmaktan maksadı anlaşılmamış. Bunlar halkımızı o yola alıştırmak düşüncesiyle açılmış oldukları halde halkımız bunu anlayamamış. Maksad anlaşılmadığı için onları idare edecek memurlar ve oralarda çalışabilecek işçiler de yetişmemiş. Kısaca ilerleme olmamış. Bazısı tamamen, bazısı kısmen terkedilmiş, âtıl kalmıştır." (388)

Fabrika konusunda zengin ve etraflı görüşlere sahip olan Ahmed Midhat, bir fabrikanın nasıl kurulup, işleyeceği hususu üzerinde dahi durmaktadır: "... Meselâ bizim misâlimiz olan kâğıd fabrikasını vücûda getirmek için ilk kuvveti yani sermâyeyi meydana getiren beş bin adamın cümlesi bu hizmete iştirâk edemeyeceklerinden onlar üç dört kişiden ibaret bir kom syon intihâb ederek 'bu maksadı şu kuvvetle siz vücûda getiriniz' diye işi o komisyona havale ediyorlar. Şimdi demek oluyor ki taksim-i mesâiye bu komisyon me'mur oluyor. Evvelâ mesâiden

387)- Ekonomi Politik, s. 126.

388)- Müşâhedât, s. 135.

bir kısmını kendi üzerine alıyor ki o dahi işlere nezâret mesâisidir. Ondan sonra bu komisyon kâğıd fabrikasını inşâyâ muktedir bir mühendis bulup, makinelerin tanzimini ona havale ediyor. O halde mesâinin bir kısmını da o mühendise havale etmiş oluyor. Fabrika vücûda geldikten sonra bu fabrikayı idareye muktedir bir direktör ile o kâğıd fabrikasını işletmeye muktedir bir kâğıdçı ustası gibi büyük me'murlardan bed' ile tâ vapör kazanını kızdıracak olan ateşçiye varıncaya kadar bütün me'murlarını ta'yin ve teşkil eyliyor. Demek oluyor ki mesâiyi her iktizâ edenlere taksim etmiş oluyor.

İşte bundan sonra fabrika dahi işlemeye başlayıp, mesâi erbâbından her biri kendi vazifesini gerçekten kendi işi olmak üzere bilifâ maksad dahi husûle geliyor. Bu halde seneden seneye hissedâran bir meclis-i umûmî akd ederek intihâb eyledikleri âzadan mürekkeb bir komite fabrikanın bir senelik hesabına bakıyor. Netice-i hesabı dahi ortaya çıkarıyor. Hem de ne kadar doğru çıkarıyor, bilir misiniz? Eğer fabrika yalnız sizin kendi malınız olsa da kendiniz idare etseniz, o kadar doğru hesap tutamayıp belki ipin ucunu elden kaçıırır idiniz. Halbuki hesablarda bu sehv ve hatâ veya hıyânet dahi mümkün olamıyor. " (389)

Ahmed Midhat Avrupa seyâhati sırasında fabrikaları gezip görmeye dikkat etmiştir. Bu ziyâretlerinin birinde gördüğü bir kâğıd fabrikasını tanıtmaya çalışır: "... Şu satırları yazdığım sırada tahattur edemediğim esbâba mebni bu temâşâda yalnız Fikri Paşa ve mahdumu Emin 389)- Teşrik-i Mesâi, Taksim-i Mesâi, İstanbul, 1296, s. 122-124.

Bey ile birlikte bulunduk. Çağlayanların ve bunlar üzerinde mebmî bulunan fabrikaların diğer kısımlarını ve envâını da hep bu arkadaşlarımız ile birlikte temâşâ eyledik. İlk girdiğimiz fabrika bir kâğıd fabrikası idi. Bizim hamam kütükleri gibi ağaçların yarımşar arşın tûlünde kıt'alara taksimi için destere makineleri ile kesildiklerini gördüğümüz zaman bâdî-i nazarda bunların mahlûkat sûretiyle istimâl için böyle kesildiklerini zanneyleedik. Sonra bir yere gittik ki orada burgu makinesi nev'inden makineler önünde bulunan işçilerin böyle parça parça kesilmiş ağaçların budak yerlerini burguya gösterip ve o kuvvetle budakları oydurup çıkardıklarını müşâhede ettik. Lisan bilmiyor idiysek de böyle hayret noktalarında imdâda yetişen işâret lisânları bize anlattı ki ağaçların bu sûretle budakları ayıklanıp temizlenmesi , bunların mahrûkattan başka türlü bir sûretle istimâlleri içindir.

Herkesin zevk ve sefâyâ koyulmuş olduğu bir demde bizim gibi başı fesli ve hâl ve şanları garib adamlar enzâr-ı dikkat ve ehemmiyeti celb eylediği için midir, nedir? Amelenin rüesâsı bizi fevkelhâd ehemmiyetle bize anlatmak gayretine düştüler. "Attâ her nereden ise bir kaç nefer Fransız lisânına âşinâ adamlar dahi peydâ oldular. Bunların ta'rif ve melâletlerinden anladık ki böyle parça parça kesilip budakları oyulan ve çıkarılan haşeb pâreler kâğıd imâli için imişler." (390)

Gezdikleri bu fabrikada kâğıt imâli için yapılan işlemleri görünce hayrete düşen Fikri Paşa Şöyle der:

" --- Ah bizim Anadolu'da nehir mi yok? Ağac mı yok?

Ah ! O balta girmedik ormanları böyle bir kaç dakika zarar-
390)- Avrupa'da Bir Cevalân, s. 309-310.

fında kâğıda tahvil etmek bizde kâbil mi değildir?"(391)

Yazar yine Lyon şehrini gezerken gördüğü şişe fabrikalarını İstanbul Paşabahçe'deki şişe fabrikası ile mukâyese eder:"... Ren nehrinin sol sahilinde bulunan şişe fabrikalarına gittik... Bizim Paşabahçe'deki fabrikayı İstanbul erbâb-ı merakı mutlaka gezmiş, görmüş olacaklarından ona kıyasla derim ki gezdiğimiz fabrika Mösyö **بورہ آئرلک** Paşabahçe'sindeki fabrikasından daha büyük daha muntazam değil idi. Lâkin Lyon şehrinde bunun gibi dokuz şişe fabrikası olduğunu haber aldık. " (392)

Ahmed Midhat başka bir yerde de Belçika seyâhati sırasında uğradığı iğne imâl eden bir fabrikayı etraflı bir sûretle anlatır:"... Belçika fabrikalarında müteaddid tecrübeler ile sâbit olmuştur ki, tel hâline konulmuş olduktan sonra toplu iğne hâline ifrâğ olunacak bir maddeden en mâhir ve serî bir işçi iğnenin her ameliyatını kendisi yaparak günde ancak dört yüz iğne vücûda getirebilmiştir. Zirâ tel hâlinden toplu iğne hâline getirmek için teli iğne gibi dosdoğru doğrultmak ve matlub olan boylarda kesmek ve kestikten sonra tekrar düzeltmek ve ucunu sivriktmek ve başını yapmak misüllü tamam on nev'i ameliyatı olup bu ameliyatın kâffesi başka başka âletler ile başka başka sûretlerde icrâ olunur. Bu adam on nev'i imâlatı hep kendisi yapmak sûretiyle günde dört yüz iğne imâl edebilmesine mukabil, bu imâlatı on adama bittaksim çalıştırıldıkta günde kırk bin iğne vücûda getirdikleri görülmüştür. Şu halde beher adam

391)- A.g.e., s. 311.

392)- A.g.e., s. 62-64.

dörder bin iğne yapmıy oluyorlar ki yalnız başlarına çalışmış olsalar yapacakları dörder yüz iğnenin tamam on misli herhangi bir san'atta olursa olsun bir iş başı bulup da mesâiyi bu surette taksim ederek bir adama on misli iş gördürebilecek usûlü vaz' eder ise o adam diğerleri kadar çalışmaksızın dahi mazhar-ı mükâfat olamaz mı?" (393)

Ahmed Midhat Efendi kendiside tuğla ve kiremit fabrikası kurmak emelinde olduğundan Fransa'daki seyâhati sırasında Marsilya'daki tuğla ve kiremit fabrikalarını görmek ister. Bu arzu ve müşâhededesini şu şekilde anlatır:"... İstanbul'da bir tuğla ve kiremit fabrikası ihdâb etmek emelinde bulunduğumdan, Marsilya'nın meşhur olan tuğla ve kiremit fabrikalarını temâşâ arzusunda idim. Bu arzumu rûfekâyâ söylediğimde gülüverdiler. Tuğla ve kiremit fabrikası da görmeye lâayık şeylerden mi ki gülmesinler? Hamdi Bey Marsilya müzehânesinin temâşâsını teklif eyledi. Ancak müzehânenin öğleden sonra açılacağı istihbar olunduğundan ve rûfekâ -yı sâire şehri gezmeye çıkacaklarından ben müsâadeleriyle Kalpakçioğlu Vasil'i yanıma alarak ta'am zamanına kadar tuğla ve kiremit fabrikalarını temâşâyâ gittim ki şehrin hâricinde bulunan bu fabrikalara vâsıl oluncaya değin şehrin de bir büyük kısmını görmüş olacağımı hesab eyledim.

[.....] Tuğla fabrikalarının bulunduğu mevkie vardığımızda evvelâ bir yere girdik ki vapör kuvvetiyle idare olunur makinelerle değil, âdetâ el ile tuğla yapılır (393)- Ekonomi Politik, s. 47-49.

dığından sâhib kemâl-i nezâketle bizi bil-kabûl sûmet-i imâlini ve istimâl eylediği toprağı gösterdi ise de:

--- Sizi asıl müstefid edecek fabrikaya uşağımlı yanınıza terfik edeyim de öyle gidiniz. Bir buçuk milyon sermâye ile te'sis olunmuş bir fabrikadır ki Fransa'daki emsâli pek nâdirdir. Paris ekspozisyonu için yapıp gönderdiği mâmulât-ı tûrâbiyye akıllara hayret verir. " (394)

Üretime dönük her çalışmayı bir değer kabûl eden Ahmed Midhat Efendi, bir memleketin kalkınabilmesinde sanayîin dolayısıyla fabrikaların ne kadar ehemmiyetli olduğunu eserlerinde bu konuya dikkat çekerek zihinleri uyardırmak istemektedir.

6- İŞ BULMA VE İŞVEREN

Ahmed Midhat Efendi'nin hayatı yoğun bir çalışma içerisinde geçmiştir. Daha çocukken babasının Mısır Çarşısı'nda bir attarın yanında kendisine bulduğu işle çalışma hayatına girmiş idi. Hayatının daha sonraki safhalarında gerek iş bularak çalışmış, gerekse kendisi iş kurarak işveren durumuna gelmiştir. Eserlerinin bazılarında iş bulma ve işveren mevzûlarına da yer veren Ahmed Midhat, 1867'de Rumeli Muhacirin Komisyonu Başkanı Şâkir Bey ile karşılaşması ve onun kendisine verdiği iş hakkındaki şahsî hatırasından şöyle bahsetmektedir:"... Ertesi sabah beni uykudan uyandıran şey oda kapısının açılmasından
394)- Avrupa'da Bir Cevlân, s. 53-55.

hâsıl olan gürültüydü. Gözümü açtım, karşımda Şâkir Bey'i gördüm. Sabah şerifleri hayırlaştıktan sonra dedi ki:

--- İşte sana bir oda. Kitaplar dahi yanbaşında. Gündüz istediğin yerlerde gez. Akşamları buraya gelmeli. Vekil-harcın odasında sürünmek sana lâıyk değildir. Yazı yazmak istiyorsan tapu yazma! Yazı yaz, te'lif et, tercüme et. Senin te'lif ve tercümeğe olan istidâdın meydandadır. Bu yoldan nâm alırsın, şan kazanırsın.

Derhal 'Zor Nikâh' ını tercümeğe başlayacağımı vadedtim ve başladım." (395)

Yazar İstanbul'da su ticâretiyle işveren olarak uğraştığı sıralarda, yanında çalıştırdığı kişiler hakkında şu bilgileri vermektedir:"... Bu ticâret işinin içinde tam elli kişi çalıştırıyorum. Çoluk çocuklarıyla beraber iki yüz nüfusu geçindiriyorum. Ve İstanbul ahâlisinin sıhhatine elimden geldiği kadar iyi menbâ suyu içirmek sûretiyle yardım ediyorum." (396)

Ahmed Midhat kurduğu matbaada işveren durumunda bulunduğu sıralar, yazar Ahmed Râsim'e de iş vermiştir. Ahmed Râsim bunu şu şekiye anlatmaktadır:

"--- Ahmed Râsim siz misiniz?

--- Evet bendenizim.

--- Geçenki makalen de gayet iyi idi. Hangi mektebden çıktınız?

--- Dârüşşafakadan.

Ya! Gel bakayım .

Karşiki odaya geçtik:

---Nereye devam ediyorsunuz?

395)- Menfâ, s. 19-20.

396)- H. T. Us, Ahmed Midhat'ı Anlıyoruz, s. 91.

--- Telgrafhâneye!

---Sübhanallah!...

.....

İlk görüşüm olduğu için her tavrına , her haline dikkat ediyordum. Bellisiz bir kekeme gibi söylüyor, ekseriyâ önüne bakıyor, dudaklarını bıyık ve sakalıyla kaldırıp indiriyor, pehlivan gibi oturuyordu.

--- Yazılarınızı kim tashih ediyor?

--- Kimse!...

--- Aferin!... Bak oğlum burası yazı ocağıdır. İstedığın zaman gel. İşte kalem, kâğıd, mürekkebi, istediğin kadar otur, istediğin kadar yaz. Şimdilik her makalene bir mecdîye vereceğim. Harçlık edersin, al bakalım siftah et! dedi, mecdîyeyi de uzattı." (397)

Ahmed Midhat iş verme ve iş bulma ile ilgili mevzûlara çeşitli eserlerinde temas etmektedir. Meselâ "Diplomalı Kız " romanında Julie'nin iş alışını anlatılıyor: " Julie--- Şimdi buna mukabil bir de şuna bakınız! diye bir mukavelenâme çıkarıp gösterdi ki Théâtre Français idaresi ile akd olunmuş bir mukaveleydi.

Théâtre Français'den başka hiç bir yerde, hiç bir hizmette bulunmamak ve yalnız neşriyât-ı kalemiyye-de muhtar olarak yılda tiyatrodaki on iki kıraat-ı eş'ar konferansı verip bir de genç aktristlere fesâhat dersi vermek şartıyla senevî on iki bin frank maaş. Bin iki yüz frank ta araba ücreti! " (398)

397)- Ahmed Râsim, Muharrir, Şair, Edib, İstanbul, 1342, s. 118-119.

398)- Diplomalı Kız, s. 226.

"Hüseyin Fellâh" romanında yazar yardımsever bir imamın bir kadına nasıl iş bulduğunu nakleder:

" İmam--- Hemşire Hanım! Mahallenin fakir ve fânî her sınıf halkına nezâret etmek imamın dince ve hamiyetçe vasifesidir. Pek çok hem sınıfımız bu vazifeyi hüsn-i yâda kusur ediyorlar ise de ben kusur etmemeye çalışıyorum. Bir zamandan beri halinizi tahkik etmekteyim. Pek diğer-gün olduğunu gördüm. Nasıl gördüğümü ve ne yolda tahkik ettiğimi benden sormayınız. Çünkü söylemem. Size bir teklife geldim. Tahtakal'a'da Asmaaltı'n-da ve semtimizin sâir taraflarından Mısır'lı ,Şam'lı filânlı tüccarlar var. Çamaşırlarını ötede, beride yıkatırlar. Size kendi bedenimden i'âneye kudretim yok ki edeyim. Elimden gelen iyilik her gün gidip çamaşır yıkatmak isteyenlerin çamaşırlarını toplayarak akşamdan sonra temizlerini alıp götürüp, akçesini dahi tahsil eylemektir. Bu işi bir Allah bilir, bir de ikimiz.

Ertesi akşam bed' ile kadıncağız bekâr çamaşır yıkamaya başladı. İmam efendi dahi üçüncü akşamdan bed' ile tahsil ettiği paraları getirip teslim eder idi. Her gün gelen ve vücûd sağ oldukça her gün geleceğine emniyet hâsıl olan muhtelif'ül-mekâdir beş on para toptan gelen beş yüz kuruştan ziyâde hanıma bereketli görünüyor idi. " (399)

"Firkât" adlı hikâyesinde bir iş teklifi anlatır:"... Memduh'un eski dostları ve şu halde dahi dostluğunu muhâfaza ederek , kendisi ile görüşmekte
399)- Hüseyin Fellâh, s. 61-62.

bulunanlardan bir kaç zâtın tavsiyesiyle zekâsının derece-i hiddetini ve fetânetinin mertebe-i kuvvetini ve hüsni ahlâkını haber aldığından bahisle 'sizin hakkınızda aldığım malûmâtın pek doğru ve pek sahîh olduğu ş yle dursun, ş urada yarım saatlik içinde sebkât eden imtihân üzerine hâl ve ş ânınızı haber verdikleri dereceden kat kat bâlâ-ter buldum. Ben hem kendim bütün âleme küsmüş ve hem de bu küskünlüğümden dolayı bütün âlemi kendime küstürmüş bid adamım. Lâkin, hâlinize dair aldığım mâlûmat, muhâzara ve muvânesenizden hoşlanabileceğimi te'min etmiş olduğu gibi nâsiyenizin ş âhâdeti dahi bu te'mini te'yid etmekte olduğundan lakırdıyı daha ziyâde evirip çevirmeksizin doğrudan doğruya sizin muhabbetinizi istidâya geldim. Âlemde en büyük ihtiyaç geçinmek ve en ağır meşgûliyet, esbâb-ı mâişeti tedârik için çalışıp, çabalamak değil mi? Hamdolsun, bence bu esbâb belâgen mâbelag mükemmel . Esbâb-ı mezkûrdan ikimiz dahi sebeplenerek ve başbaşa vererek kendi âlemimizde fikirlerimizi hiç bir şey ile it'ab ve işgâle ihtiyaç hissetmeksizin ve yalnız yek-diğerimizi memnun ve mütelezziz edecek hususâtta başka bir şeye sarf-ı zihn eylemeksizin yaşar gideriz' diye mâ-fi-z-zamîrini izhâr ve bir aralık Memduh sermâye-i zekâ ve fetânetiyle hâricde ya bir gazeteye, hizmet veya hocalık gibi bir şeye müdâvemetle ne temettu' edebilecek ise onu kendisi ifâ edebileceğini dahi ilâve-i güftâr eyledi." (400)

Yine "Hüseyn Fellâh" romanının kahramanı Hüseyn çiftliğinde çalışması için bir Bedevî'ye iş teklif eder. (400)- Firkât, İstanbul, 1287, s. 139-141.

lifi yapar: "... Bir gün Rahmaniye kariyesinden geçer iken, köy civârına çadırını kurmuş bir Bedevî gördüm ki hâl-i bedeviyette bulunan kızı yek nazarda hoşuma gitmiş idi. Oraya niçin konduklarını sordum. Meğer bir mikdâr aıp eksinler de onun mahsûlünü alıncaya kadar orada bekleyecekler imiş. Babasına 'madem ki çiftliğe âşinâsın , gel seni kendi çiftliğime götürüyim. Orada gerçekten çiftliğe sa'y edebilirsin. Burada misâfir gibi bulunmaktan ne faide hâsıl edebilirsin?' dedim. Herif teklifimi müteşekkiren kabûl etti. Ancak şu mahsûlü kaldırıncaya kadar müsâade istedi. Bende ise sabr u karar olmadığından bu mahsûlden kaç para temettüe muktezî olduğunu sordum. Ümidi kadar para verdim. Herif köyüne geldi. Kendisine mahsus arâzi ve hayvânat irâ'esi ile bir hâneye yerleştirdim." (401)

7- İŞSİZLİK

Ahmed Midhat Efendi eserlerinde çalışan kahramanların karşısında bir tezat unsuru olarak çalışmayan tenbel duran, işsiz kahramanlara da yer vermiştir. Kendisi çalışma hayatına alışmış olan yazar, Rodos'ta sürgünde iken birden bire işsiz kaldığında hissettiklerini "Menfâ" da şöyle anlatmaktadır: "... İşe güce alışmış olan bir adamın bom boş kalması ne kadar güç şey! Mahbûsiyetten değil, işsizlikten çatlamak derecesine gelmiş olduğundan ne yapacağımı düşünürken be-

401)- Hüseyin Fellâh, s. 203.

reket versin ki Tefvik Bey Mecmua-i Fünûn'un bir seneliğini ni hâvi bulunan bir cildini irsâl eyledi. Okumaya başladım." (402)

Yazar "Paris'te Bir Türk" adlı eserinde ise çalışmaya alışmış olan Aleksandre'in işsiz kalırs hasta olacağından bahsetmektedir: "...Yalnız yüreğimde hisseylediğim şeyleri söylüyorum. Yüreğimde hissediyorum ki insanı eğlendirecek bir şey var ise, o da iştir. İnsan kendi işlerinde her muvaffakiyyeti gördükçe ondan memnun olur. Lezzet alır.

..... Biz işe güce alışmışız. Öyle tenbelliğe alışmamışız. Eğer ben iki ay daha böyle işsiz güçsüz yaşamış olsam mutlaka hasta olurum." (403)

"Avrupa'da Bir Cevalân"da ise yazar arkadaşları ile Lyon şehrinde gezerken girdikleri bir kahvehânede işsizlik hakkındaki düşüncelerini şöyle belirtmektedir. "... Nihâyet ne yapacağımızı bilemememizle bir de çalışkanlı kahveye girer isek beğenir misiniz? 'İşsizlik, güçsüzlük ile nerede zaman geçireceğini bilmeyenlerin şânı budur' diye kendi kendimize güldük." (404)

Yaşamak için çalışmanın lüzûmuna inanan Ahmed "İdhat Efendi, eserlerinin birçoğunda işsizliğin çok sıkıcı bir durum olduğundan bahsetmiştir. Ona göre işsizlik insanın psikolojisini etkileyerek, atıl ve dalgın bir duruma sokar. Yazar bu hususta şöyle der: "...İşsiz olan adamların ekser zamanları sükûtle geçece-

402)- Menfâ, s. 63.

403)- Paris'te Bir Türk, s. 414-415.

404)- Avrupa'da Bir Cevalân, s. 67.

ğini tecrübe etmişsinizdir ya? Hem de bu sükût-ı hâl içinde bazı dakikalar olur ki insan top atılsa işitmeyecek kadar dalgın bulunur." (405)

Ahmed Midhat işsizliğin ortaya çıkış sebeplerinden birinin de, memleketlerin siyâsî politikaları neticesi meydana gelen harplerin olduğu görüşündedir: "Bugün hangi devletin bütçesi açılrsa milyonlarca, milyarlarca görülüyor. Sebebi ? Şübhe yok ki muârazât ve muahadât-ı siyâsîye! Her biri diğerini ale't-tevâlî rahatsız etmek için tehiyyât- harbiyye ve muhârebât-ı mütemâdiyye ile böyle tahammül-güdâz mesârife milletlerini düçâr ediyorlar. Bundan dahi kriz yani buhran dedikleri âfet meydana çıkarak ticârete ârız olan durgunluk sanayii de tatil eylediğinden erbâb-ı mesâi iki elleri böğürlerinde boş ve işsiz kalıyorlar." (406)

8- BANKA

Memleketimizde banka müessesesi , XIX. asrın ilk yarısının sonlarından itibaren kendisini gösterir. 1845'te İstanbul Bankası'nın kurulmasının ardından (407) 1863'te İngiliz-Fransız ortaklığı şeklinde 'Bank-ı Osmanî-i şâhâne' denilen Osmanlı Bankası'nın kurulduğunu görmekteyiz. (408) Bunu 1888'de kurulan Selânik ve Ziraat

405)- Zeyl-i Hasan Mellâh-Yahud-Sır İçinde Esrâr, s.472.

406)- Arnavutlar ve Solyotlor, s. 22.

407)- Orhan Okay, Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi, s. 114.

408)- Zafer Toprak, "İktisat Tarihi", Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti, 1600-1908, s. 234.

Bankaları takib eder.⁽⁴⁰⁹⁾ Aradan zaman geçip Cumhuriyet devrine gelindiğinde memleketimizde bir kaç ufak kasaba bankası dışında millî denebilecek hiçbir müessese yoktur. Memleket ekonomisine başta Osmanlı Bankası olmak üzere yabancı bankalar hâkimdir.⁽⁴¹⁰⁾

Günümüzde halen ekonominin ayrılmaz bir parçası olan banka müessesesi hususu Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinde işlenmektedir. Yazar "Ekonomi Politik" adlı eserinde bankayı şöyle tarif etmektedir: "... Bankayı bir tâcir farzediniz ki başka mal alıp satmayıp, yalnız para alır, para satar. Fakat bankanın dükkânı yalnız bir memlekette ve meselâ İstanbul'da değildir. Edirne'de, Selânik'te, İzmir'de , filânda dahi şûbeleri vardır. Bu hâlde meselâ Selânik'li bir tâcir İstanbul'dan mal mübâyaa edecek. Kaç kuruşluk mal satın alır ise satın aldığı adama para göndermeyip, belki bir mektub gönderir ki ona 'Promesse' derler. O mektubda kendi hesabına olarak şu kadar para vermesi emrolunmuştur. Mal satın aldığı adam bankaya gidip, promesse verir ve paraları alır. Bâ'dehu yine o Selânik'li adam İstanbul'da başka bir tâcire mal satar. Yine bankaya تقرر denilen bir mektub yazar ki bunda filânca tâcirden kendi hesabına olarak şu kadar kuruş alması emrolunmuştur. Banka o mektubu tâcire verip paraları alır. Şimdi şu halde banka Selânik'li tâcire evvelâ para satmış oldu. Sâniyen ondan para satın almış oldu. Bir senede bu sûretle kaç defa alış-veriş etmiş ise hesabını görüp, e-

409)- Orhan Okay, A.g.e., s. 114.

410)- Burhan Ulutan, Enflasyon ve Ekonomik Kalkınma, İstanbul, 1982, s. 273.

ğer Selânik'li tâcirin hesabına verdiği para aldığından çok ise, tâcirin borçlu olduğu parayı ister, az ise üst tarafı olmak üzere kendi borçlu olduğu parayı verir. Ve bu hizmeti gördüğü için banka dahi yüzde şu kadar nisbetinde bir kâr ister. O meşrû olarak alır. Selânik'li tâcir bu suhûlet-i azîmeyi yalnız İstanbul'da bulunan banka yüzünden görmekle kalmaz, bankanın nelerinde şûbesi var ise oralar ile dahi bu suhûleti görür. Meselâ İstanbul'da mal satar, parasını bankaya aldırır. Ondan sonra İzmir'den mal alır, parasını oradaki banka şûbesine veriverir. Bursa ve Iskenderiye ile dahi böyle muameleler, muhâveleler icrâ eder. Sene başına İstanbul'daki merkez bankası hep hesaplarını yapıp , tâcire arz ederek işi temizler." (411)

Ahmed Midhat Efendi, "Âcaib-i Âlem " romanının kahramanlarından Hicâbî ve Subhi'nin paralarını Bank-ı Osmanî'ye yatırdıklarından bahsetmektedir. Yapacakları seyâhat sırasında Avrupa'nın neresinde olurlarsa olsunlar oradan havale vâsıtasıyla lüzûmu halinde paralarını bu bankadan çekebileceklerdir.".. Artık seyâhate familyası tarafından gösterilen muvafakat üzerine Hicâbî Bey seyr ü seyâhatin lezzetinden , zevkinden bahs ile o kadar izâhat ve mukayesâta girişti ki , her ne kadar kadınlar bu muhakemâta ehemmiyet vermiyorlar idiyse de kardeşi izâhat-ı mezkûreyi kemâl-i ehemmiyetle bitte-lâkki o bile kalbinde seyâhat için âdetâ hevesler bulmaya başladı.

Zâten hâne-i umûru bir zamandan beri birâderi-

nin uhdesine ihâle edilmiş bulunduğundan ve seyâhat için iktizâ eden akçayı vermek dahi familya halkınca taht-ı karara alındığından küçük kardeşi dedi ki :

--- Size seyâhat için ne kadar para lâzım?

--- Bunun mikdârı muayyen değildir. Subhi Bey'in eline bin altı yüz lira geçmiş, hepsini sarfedebilecek mi? Edebilemeyecek mi? Henüz mukarrer değil. Parayı Bank-ı Osmaniye'ye yatırıp, kendisi Avrupa'ca nerelerde bulunur ise göreceği lüzûm üzerine oralara havalenâmeler isteyecek."(412)

Tanzimat devrinin ilk yıllarında en büyük malî mes'ele, 'kaime' ya da kâğıt paranın tedâvüle sürülmesinden kaynaklanır. Tanzimat'la gelen reformlar , Bâbıâli'nin para ihtiyacını her geçen gün arttırır. Maden paranın vezin ve ayarıyla daha fazla oynanamayacağından geriye iki çözüm yolu kalır. Ya dışarıya borçlanılacak, ya da Batıda uzun zamandır gözlenen bir yöntem olan kâğıt paranın basılma yöntemi kabûllenilecektir. Netice olarak kâğıt para basımı uygun görülür. İlk kâğıt para yani kaime 1840'ta tedâvüle çıkar. Aslında kaime para olmaktan çok tahvildir. Osmanlı'nın ilk kâğıt parasının tedâvülünden kaldırılması için tebdil-i kavaim idaresi adıyla kurulan komisyon 23 yıllık engebeli bir tedâvülden sonra kaimeyi piyasadan kaldırır. Bundan sonra 1863'de kurulan Osmanlı Bankası'nın Osmanlı memleketinde banknot çıkarma imtiyâzı aldığını görmekteyiz.

Maden paradan kâğıt paraya geçiş bütün memleketlerde olduğu gibi bizde de güçlüklerle karşılaşmıştır.

412)- Âcaib-i Âlem, s. 37-38.

Halkın kâğıt paraya güven duyması uzun bir zaman almıştır. Büyük meblâğların maden para olarak taşınması güç olduğundan banknotlar ancak ticâret erbâbı arasından rağbet görür. Halkın ise kâğıt para alışkanlığı henüz meydana gelmediğinden eline banknot geçer geçmez bunu en kısa zamanda banka şubelerinde altına çevirdiği görülmür. (413)

"Ekonomi Politik " adlı eserinde banknot veya banka kaimesi hakkında bilgi veren Ahmed Midhat Efendi, bunların banka vâsıtasıyla nasıl kullanıldığını ise şu şekilde izâh etmektedir:"... Banknot yahûd banka kaimesi denilen kâğıtlar, 'evrak-ı nakdiyye' denildiği zaman şu sözden anlaşılabilir olan mânânın en mükemmeline hâizdirler. Bu misülli şeyler mutlaka gerek umûmca, gerek husûsca menâfi'i azîmesi tahakkuk ederek yapılmış olacağından evvel emirde bunlardan muntazır olan menâfi'i arz etmelidir. Bankalar ne kadar çok olsa o muhavele-i umûmiyye ne kadar vüs'at olsa yine para irsâli ihtiyacı bertaraf olamaz. Bin liralık bir meblâğı altın ve bâhusus gümüş olarak bir yerden diğer mahale göndermek külfeti ile beheri ellişer liralık yirmi tane küçücük kâğıt göndermek suhûlet-i bedâhete malûmdur. Hat tâ bin lirayı bir adam kendi cebinde taşıyamadığı halde kâğıt olarak on misli dahi taşıyabiliyor ki bu da ikinci suhûlet azîmesidir. Büyük alış-verişlerde meselâ yüz bin frangı saymak için beş yüz kilogram ağırlığında gümüş veya beş bin kadar altını elden geçirmek lâzım gelir. Halbuki bank kâğıdı olarak saymak lâzım gelince bin

413)- Zafer Toprak, a.g.e., s. 232-235.

franklıktan yüz kâğıdı saymakla bu iş görülür. Günde bir çok defalar , yüz bin frank alan ve veren büyük idarehâ-nelerde bu sûretle iş onda birisine kadar inip, sühûlet kesbetmiş olur. ⁴Ele en büyük menfaat olmak üzere hükm olunan menfaati mübadele-i umûmîyenin vâsıtası olan mes-kûkatın mikdârını çoğaltmış olmaktadır. Meselâ bir şehirde meydan-ı tedâvülde on bin lira gezmekte ise o şehrin on bin nüfusuna birer lira isâbet etmek sûretiyle bir tedâvül mevcud demektir. Halbuki bir ol kadar dahi kâğıt bulunur ise nefis başına ikişer lira düşmek derecesinde ortada vâsıta-i tedâvül çoğalmış ve daire-i ahz ü atâ açılmış olur.

.... Binâenaleyh zikrolunan banka yüz bin liranın otuzbirini sandıkta hıfz ederek her ne zaman bazı adamlar tebdil için banknot getirirler ise derhal bittebdil altın verir. Bu sûretle herkes ne zaman bankaya kaimeyi götürürse altın edeceğinden emin bulunur. Yetmiş bin liraya gelince banka onu kullanıyor. Zirâ banka o yetmiş bin lirayı yüzlerce yerlere bağlamış olduğundan ve bu yerlerden her biri almış olduğu yedi sekiz yüz lirayı zâten vâdeleri zarfında verecek kadar muteber ve mikdâr oldukları tabîi bulunduğundan paraları toplamakta hiçbir su'ûbet çekilmez. İmdi bu sebebe mebnîdir ki banknotlar birer kâğıt parçası oldukları halde binlerce frank kıymetinde olarak aynı akçe hükmünü alırlar."(414)

Ahmed Midhat'ın "Müşâhedât" ındaki Seyyid Mehmed Numan'ın hacca giderken parasını Bank-ı Osmanî'ye yatırttı-414)- Ekonomi Politik, s. 154-158.

ğını görmekteyiz.

"--- Adamcağız.

--- Desenize her kararın fevkinde olarak bir de sıla-i rahmı mukadder imiş.

Dedi, güldü.

Bundan sonra görülecek işlerimizin Seyyid'in nükûd-ı mevcûdesini Bank-ı Osmanî'ye yatırmaktan ve vâridatını acentalar vâsıtasıyla Cidde'den alması esbâbını te'minden ibaret kaldı. Mecmû' nükûdu on bir bin yedi yüz bu kadar liraya vardığı halde bankaya yatırdığı paranın yalnız dokuz bin liradan ibaret olduğuna vakıf olduğundan iki üç bin liralık nakdi yanında bulundurması lüzûmuna bir mânâ verememiş idim. " (415)

Yazar "Ahmed Metin ve Şirzad" romanında ihtiyar Andre'nin Nemçe'lilerin Yaş'da açtığı bankaya yatırdığı paranın fâiz getirerek kendisine para kazandırdığından bahsetmektedir. Andre'ye oğlu şöyle der:

"--- Gördün mü baba! Yaş bankası hem bir senedir işimizi görüp bize hizmetkârlık etti, hem de bizim teslimiyetimiz ile kendi tediyâtının mütekâbil fâizlerini yürüterek netice-i hesapta bize şu kadar florin fâiz kazandırdı. " (416)

Diğer yandan "Para" daki Yazıcıoğlu'nun ise Viyana bankasına yatırmış olduğu parasını , bankanın iflâs etmesiyle kaybettiğini görmekteyiz:".. Besbelli bu itikâdın hükmü Hacı İsmail Ağa üzerinde dahi isâbetini göstermek için Viyana bankalarından birisi izhâr-ı

415)- Müşâhedât, s. 315.

416)- Ahmed Metin ve Şirzad, s. 157.

iflâs ederek dâyinlerine ancak yüzde yedi nisbetinde te'diyye-i deyne muvaffak olabilmış ve Çanakçılar Yokuşundaki odaya hırsız girdikten sonra ne yerli ve ne ecnebî evrakının hiç birisine itimadı kalmayan Yazıcıoğlu bunların kâffesini ve elde bulunan lüzümsuz mücevherâtını nakde bittahvil yüz bin florân yani on bin lira kadar peydâ olan nakdi zikrolunan Viyana bankasına göndermiş idi." (417)

Ahmed Midhat'ın eserlerinden anladığımız kadarıyla o içinde yaşadığı dönem Osmanlı iktisâdî hayatında bankanın lüzûmu ve faydaları üzerinde durarak bunu eserlerinde yansıtmaya çalışmıştır.

9- SİGORTA

Ahmed Midhat Efendi , iş hayatında önemli bir yeri olan sigorta mevzûna eserlerinde yer vermiştir. "Ekonomi Politik" adlı eserinde sigortacılık hakkında şunları söyler: "İstahsâl ve tezyid-i serveti teshil ve teşvik eden ahvâlden birisi dahi erbâb-ı mesâiyi kazâyı nagehânîden muhâfaza için teşkil olunan sigorta kumpanyalarıyla zirâat ve san'at erbâbına sermâye tedâriki için icâb eden bankalardır ki ekonominin bir büyük faslı dahi işte budur. Bir şiddetli dolu yağmak, bir büyük yangın veyâhud hareket-i ârz vukû'a gelmek, bir çiftçiye o seneki mahsûlünden ve bir fabrikacı veya mağazacıyı olanca sermâyesinden mahrûm ve perişan 417)- Para, s. 133.

edeceği cem'iyet-i medenîyede nazâr-ı ehemmiyete alınarak bu kazalara mukabil sigortada kumpanyaları vücûda gelmiştir." (418)

Sigortanın insan ve insanın mal varlığı açısından ne derece önemli olduğunu belirtmek isteyen yazar, "Para" adlı hikâyesinde mal varlığını sigortalayan Yazıcıoğlu'nun başına gelenleri şu şekilde anlatır:"... Vahdetî Şumnu'ya geldiği zamanlar Yağkapanı'nda büyük bir harîk zuhûr ederek en çoğu ahşab ve dördü beşi kârgir olmak üzere Yazıcıoğlu'nun on yedi kadar dükkân ve kahve gibi akarâtı yandı. Eğer bu ziyânın acısı def'aten herifin yüreğine otursaydı, mutlaka yüreğine inip helâk olacağı şübhesiz idiyse de bereket versin ki def'aten bu acıyı hâssetmedi. Emlâk-ı mezkûre kâmilten sigortalı oldukları cihetle her ne kadar tam kıymetleriyle sigortaya konulmamışlar ise de yine bedellerinin nısfından ziyâdesi ele gireceği kazıyyesi Yazıcıoğlu'na müteselli eylemişti. Bir de kayıdlar yoklansın ki sigortaların müddeti münkaziyye olalı on beş günü geçmiş!

Harîk vukuâ geldiği zaman sigortaların müddeti henüz hitam bulmamıştı. Geçen senenin Teşrin-i sânisini on dokuzunda sigorta edilmiş olup, harîk ise bu senenin Teşrin-i sânisinin dokuzunda vukuâ gelmişti. Lâkin Sulhi o kadar zeki ve fatin bir Sulhi olduğu halde şu fırsat-ı azîmeden istifâ etmesin mi? Bu ise kolay bir şeydir. Sigorta mukavelenâmesinde (fi 19 Teşrin-i sâni sene...) diye murakkam olan kayıddan onunda yal-

418)- Ekonomi Politik, s. 56-57.

nız "19" rakamından bir rakamını belli belirsizlik ettiği gibi matlûb hâsıl oluverir. Sigortanın te'diye edeceği bedel sekiz bir liradan mütecâviz olmakla merkezi Amerika'da bulunan kumpanyanın İstanbul'da direktörü olan bir Rum ile Sulhi derhal uyuştu. Liranın iki bin beş yüzünü Rum'a yedirip, kûsûru kendine kalmak üzere elde bulunan kâğıtları ona göre tashih ederek, para sigorta kumpanyası sandığından çıktıysa da direktör ile Sulhi'nin ceplerine girerek asıl mal sahibi bulunan Yazıcıoğlu'na yalnız bir telehhüf kaldı."(419)

Ahmed Midhat'ın "Emanetçi Sıdkı" adlı eserinde, sigorta senedi demek olan poliça hakkında ise ayrıca bilgi verdiğini görmekteyiz:"... Âdi emânetçilik hizmetinde bulunanların ağılebi yine taşra ahâlisinden idiler. Hattâ emânetçi yine kendi memleketiyle İstanbul arasındaki mürâseleye vesâtet ederek İstanbul'dan kendi memleketine ve memleketinden İstanbul'a bizzat gider gelir idi. Lâkin bazı İstanbul'lu emânetçiler dahi var idi ki bunlar yalnız bir yer ile değil, bir kaç büyük şehirler ile muâmele ederler, bizzat kendileri gidip gelmeyip, bu iş için muâmeleleri olan yerlere ortaklar peydâ ederek kendi hizmetlerinde bulunan tatarlar, sa'iler, ulaklar ile işlerini görürler idi. Hattâ Iskenderiye, Beyrut, İzmir, Selânik , Girit, Trabzon, Anapa, İbrail, gibi en meşhur benâdir ticâret için böyle bir kaç emânetçi bulunup, bunlar şimdilerde 'poliçacılık' denilen işi bile kısmen görürler idi. İşte 'havâle' denilen şey budur ki mahiyeti dahi İstanbul'dan bir tâcirin meselâ İzmir'deki ortağına göndereceği parayı bir mu-

teber emânetçiye teslim etmesinden ve o emânetçinin ise parayı aynen İsmir'e göndermeyip, belki oradaki ortağına 'filânca tâcire bizim hesabımıza olarak şu kadar kuruş veriniz' diye mektub göndermesinden ibaret idi. O zamanlar 'hayriye tüccarı' 'denilen mümtaz ve resmen mu'teber tüccarın tâ Avrupa ile bu yolda mürâseleleri olduğu bile nazâr-ı ihtimamdan tebâ'üd etmemelidir." (420)

Bir kimsenin veya bir şeyin ileride uğrayabileceği zararı gidermek gayesiyle yapılan sigorta, Ahmed Midhat Efendi'ye göre öyle anlaşılıyor ki ekonominin büyük bir faslını teşkil etmektedir.

10- SENET

Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinde iş hayatında önemli bir yeri oyan senetden de bahsedilmiştir. Roman ve hikâyelerindeki kahramanlardan bâzıları alış-verişin vazgeçilmez bir unsuru olan senedi, ödemeye borçlu oldukları şeye karşı göstermek gayesiyle kullanmışlardır. Bâzıları ise, günümüzde de olduğu gibi hisse senedi ve tahvile, yıllık fâizinden faydalanmak ve rahat bir hayat sürmek için paralarını yatırmaktadırlar. Meselâ "Taaffüf" romanında Râsih Efendi, babasından kalan irâdı hisse senedi ve tahvile yatırarak bunlarla kendini geçindirecek rahat bir seviyeye gelmişti. "Dürdâne Hanım" romanındaki Sohbet'in ise aynı şekilde parasını hisse senedi ve tahvile yatırmayı dü-

420)- Emânetçi Sıdkı, s. 8-9.

şündüğünü görmekteyiz."... Bir gece Sohbet sekiz yaşından beri biriktirdiği paraları saymakla meşgûl idi. Zirâ artık işe güce gereği gibi akıl erdirdiğinden hemen bin liraya tekarrüb eden bu serveti beyhûde hapsetmek istemeyip, bunlarla konsolid mübâyaa ederek irâdından dahi müstefid olmayı düşünmüş idi." (421)

Borca karşılık sened kullanılması konusu Felâ-tun Bey ve Râkım Efendi romanında da yer alır:"...Ba'de-hu Beyoğlu seferinden vaz geçerek ihtiyar ile Salı Pazarı'na geldiler. Kızı kapıdan içeri salıverip. kendisi dadısından akçesini istedi. Seksen altını esirciye saydıktan sonra yirmi altın için dahi bir sened yazıp, Tophâne'de kendisini tanıyanlardan dört beş adamı şâhid ikâmesiyle esirciyi yerine gönderdi.

... Tophâne'ye Karabaş'a varıp esirciler kahvesine Verkeze rastgelmekle 'gel baba gel' ben borçtan hoşlanmam. İşte parayı tedârik ettim. Bin kere şükür olsun. Cenâb-ı Hak hiç ummadığım yerden gönderdi' diye yirmi altın borcunu vererek senedini kurtardı." (422)

Ahmed Midhat'ın "Esrâr-ı Cinâyet" adlı romanında ise sened konusu etraflıca ele alınır:"... Beyoğlu müstantiklerinden Osman Sabri Efendi, Halil Surî'nin bazı ahbâbı hazır olduğu halde mağazasını açtırarak ne kadar evrak ve defâtir ve senedât ve akça ve emânet vesâire var ise cümlesini ahz u temhir eyledikleri sırada Beyoğlu'nun en meşhur modacılarından birisinin bir büyük familyaya mensub kızı için yapmış olduğu fistanın akçasını

421)- Dürdâne Hanım, s. 85-86.

422)Felâ-tun Bey ve Râkım Efendi, s. 17-18.

kâmilten ahz u kabz eylediğine dâir zikrolunan büyük ve mu'teber familya nâ mına vermiş olduğu makbuz senedi dahi evrak meyânında zuhur eylemiştir.

Halil Surî'nin dostlarına kanâat gelemeyerek zabıta-yı me'murini senedi mezkûrun verilmiş olduğu moda mağazasına kadar beraber gitmeye mecbur etmişlerdir.

Oraya varıp da mağaza sahibine senedi irâe eylediklerinde ne cevap alsalar beğenirsiniz? Kendilerine denilmiş ki :

---- Evet! Bu sened bizden verilmiştir. Hem de bir fistan hesabı olarak verilmiştir ki bundan bir ay kadar evvel Beyoğlu müstantiklerinden olup, Osman Sabri Efendi olduğunu tahkik eylediğimiz şu efendi muahharen dokuz fistanın bir cinâyet-i müdhîşeden dolayı zâbıta yeddine düşmesi hasebiyle mağazamıza mürâcaat ederek ol babda bâzı tahkikat dahi icrâ eylemiş idi. İşte bu senedi el-yevm zâbitanın elinde bulunması lâzım gelen ve orada bulunduğu dahi mâlûmumuz olan bir fistanın akçası alındığına dâir mağazamızdan verilmiş bir senedir.

Bunun üzerine Osman Sabri Efendi'nin beti benzi kül kesilerek her ne kadar hâl ü tavrı ile mağaza sahibine bu sırrı faş etmemesini işrâba çalışmış ise de frankler öyle işrâbdan filândan dolayı beyân-ı hâl etmemeye mecbûriyet göremeyerek bilâkis demişler ki :

--- Bu hakayıkı setr için bizim hiç bir mecbûriyetimiz yoktur. Burası modacı dükkânıdır. İyi adamlarda gelirler, fenâ adamlar da gelebilirler." (423)

11- ŞİRKET

Osmanlı devletinde bugünkü mânâda âdi şirketler XIX. asrın ikinci yarısından itibâren görülmeye başlar. Bunlar ya umûmiyetle bir işi ortaklaşa yapmak için geçici bir sözleşme niteliği durumundadırlar. Ya da farklı şehirlerde oturan tüccarların ortaklaşa olarak çalışmaları neticesi meydana gelmişlerdir. (424)

Şirketleşme fikrini eserlerinde yer yer teşvik etmiş olan Ahmed Midhat, memlekette yerli şirketlerin kurulmasının ehemmiyeti üzerinde durur. İnsanların bir işi yapmak üzere biraraya gelmeleri ve sermayelerini birleştirmelerini ileri süren yazar, devrinin okuyucusunun anlayacağı misallerle şirket kurma üzerine bilgiler verir: "...Teşrik-i mesâi-taksim-i mesâi husûsunda bâzılarınız akçesiyle, bâzılarınız san'atıyla meydana çıkacakları gibi, bu işler için gerekli bilgilere sahip olanlarınız da bilgileriyle meydana çıkarlar. Bir insan her şeye mâlik olamaz. Her kuvvet bir adamın elinde bulunamaz. Bir vapur kumpanyası teşkil edenlerin hepsi buhar makinesinin mücidi veya imâlatçisi değildir ya! Ortakların hepsi bir kumpanya direktörlüğünü lâzım gelen malûmata da sahip değildirler. Herkesin başka bir kuvveti vardır. Herkesin sahip olduğu kuvveti ortaya kayub da o işe iştirâk ederse maksad hâsıl olur gider." (425)

424)- Zafer Toprak, "İktisat Tarihi", a.g.e., s. 219.

425)- Teşrik-i Mesâi-Taksim-i Mesâi, s.127-128.

Ahmed Midhat misâl olarak şirketleşme yoluyla bir kâğıt fabrikasının nasıl kurulacağını göstermek ister: "... Evvelâ 'teşrik-i mesâiyi' göz önüne alalım. Farzedelim ki , ey karî' me'murlardan bir adamsınız. Yahûd bir dükkânda esnafsınız. Veyâhûd bir mahalden mal götürüp satmak ve o mahalle başka mal göndermek sûretiyle ticâret eden bir adamsınız. Böyle de değil iseniz irâdınızla yaşar bir zâtsınız. Hâsılı kim olursanız olunuz. Bir kâğıd fabrikası yapabilir misiniz? Evet! Misâl olarak size kâğıd fabrikasını gösterdim . Zirâ en âdi bir tahmine göre el-yevm yalnız İstanbul'da senevî on milyon kuruşluk kâğıd sarfolur. Bu on milyon kuruşluk kâğıdı vücûda getirmek için beş milyon kuruş sarfolunmaz. Kûsûr beş milyon kuruşu işte şu kâğıd imâlinin üzerine konulan ticârettir. Yolda paçavra toplayan Yahudileri görmediniz mi ? İşte onların topladıkları paçavra gemiler dolusu olarak Avrupa'ya gider. Burada âlâ kâğıd olduğu halde gelir. Demek oluyor ki Avrupa'dan gelen kâğıdlar , yine bizim hemşehrimizdirler. Lâkin paçavra çıkıp, kâğıd geliyor. Kâğıd geldiği halde dahi lira olup gidiyor. Anladınız mı? Haydi işte size senede azdan az beş milyon kuruşluk bir ticâret var. Bunu beğenirsiniz ya! Tabî evet değil mi? Ey niçin yapmıyorsunuz? Çünkü bir kâğıd fabrikası dahi kaç milyon kuruşa meydana geleceğinden bu kuvvet sizde yoktur. Ey bu kuvvetin sizde olmasını arzu etmez misiniz?Bir kaç yüz veyâhûd bir kaç bin adam bulunup da on-

lar dahi şu kâğıd fabrikası teşkili maksadında mesâi-yi mevcûdesini teşrik ederler ise bundan bir şirket vücûda gelir. Bir kâğıd fabrikası beş milyon kuruşa çıkar da her adam dahi birer kuruş derecesinde bir sa'y u hizmette bulunur ise, işte beş bin adamın bu sûretle teşrik-i mesâisi kâğıd fabrikasını yapacak kuvveti ortaya çıkarır. Kâğıd fabrikasının menâfiini hesab ve tetkik ile teslim eylemiş ve bunu kendimize maksad edinmiş olduğumuz halde şu maksadımıza yalnız kesenizden bir kuruş çıkarmak sûretiyle vâsıl olursunuz. Fenâ mıdır?" (426)

Ahmed Midhat iç ve dış ticâretin yalnız yapılamayacağı fikriyle şirketlerin kurulmasının lüzûmunu vurgular."...Hâlâ ve musliheten ticâretin en büyük kısmı bu ticâret-i hâricîyedir. Çünkü ticâret-i hâricîye bir memleketten zirâat ve san'atın mahsûlatını hârice çıkarıp yerine altın ve gümüş idhal eder.

Ticâret-i hâricîye , ticâret-i dâhilîye misûl-lü bir adamın yalnız başına becereceği iş olmayıp bunun hakkıyla icrâsı mutlaka şirket usûlüne mütevakıftır. Söyle ki beş altı veya daha ziyâde ve noksan tâcîrler birbirleriyle ortak olup meselâ birisi Bağdad'da ve diğeri İstanbul'da , ötekisi İran ve birisi dahi Hindistan ve bir diğeri dahi Frengistan'da bulunur ve bu adamlar bulundukları mahallerde ne cins mal , para ettiğini ve oralarda ne cins mal çıktığını ve bulunduğu mahallin muhtaç olduğu mal nerelerden celb olunabileceğini ve o mahallin malı nerelerde para edeceğini bileceğinden bulunduğu mahallin , muhtaç olduğu emvâlin irsâlini müteallik

eylediği mahalde bulunan vekiline yazarak celbeder.

Ve oradan çıkan envâli dahi para eden mahallere bilir-sal fûrûht ettirir.

İşbu celb ve irsâl husûsunda şirketin en ziyâde nazar-ı dikkate alacağı şey, malın mübâyaa olunduğu fiyat üzerine nakliye ve gümrük rûsûmu zamm olunduktan sonra göndereceği mahalde o malın edeceği fiyat korutup korutmayacağını hesap etmektir. Şirket bu hesabı yaptıktan ve malı irsâl veyâhud celb eyledikten sonra ona ticâret-i dahilîye erbâbı gibi parça parça ve azar azar satmayıp, kendilerinden küçük tüccara toptan ve külliyetli mikdâr fûrûht eder. " (427)

Ahmed Midhat "Gürcü Kızı" adlı romanında yabancı şirketlerin rekabetleri konusunu ele almaktadır: "...1864 senesinde idi ki Amerika'lıların petrol gazı yüzünden milyonlar kazanmalarını çeşm-i hasetle gören Avrupa tâcirleri bu yolda Amerika ile rekabet gayretini arttırdıkça arttıracak bahr-ı Hazar sevâhilinde bulunup o zaman kadar: Rusların pek az istifâde edebildikleri neft menbâlarını işletmek hevesine düştüler. Bir kaç büyük kumpanya bu babda Rus devletiyle bir mukavele akdi için evvel-be-evvel bahr-ı mezkûr sevâhili üzerinde teâkikât icrâsına giriştiler. Bâzıları maden mühendisleri gönderdiler ise de bizim şirket her teşebbüsten evvel oralara bir kere benim gidip görmekliğimi ve müşâhedâtıma dâir bir raport vermekliğimi tercih eyledi." (428)

"Para" adlı hikâyesinde bir şirket yolsuzluğu-

427)- Hâce-i Evvel, s. 424-426.

428)- Gürcü Kızı Veya İntikam, s. 9-10.

nu konu edinen Ahmed Midhat, romanın kahramanı Sulhi'-nin kayınpederi Yazıcıoğlu'nun şirketini , Ermenilerle birleşerek kurduğu bir şebeke ile soyuşunu anlatır:

"...İâzistan'daki ortaklar miyânında iki Ermeni bulunduğ gibi İstanbul'da dahi diğer üç Ermeniyle Sulhi Efendi sözü bir ederek bunları da şu âzim iltizâm işi için İâzistan'a gönderdi. Ermeniler lazdan olan ortaklarıyla müzâkerâta girişerek iltizam şirketi içinde müstakil bir de sirkat şirketi vücûda getirdiler. Vâkıâ o sene bet bereket pek yolunda olarak sâir mültezimlerin kâffesi umdukları ticârete nâil oldular ise de, bizim Yazıcıoğlu ve şürekâsı kumpanyası ticâret söyle dursun bedel-i öşrün yüzde otuzunu bile çıkaramadılar. Nasıl çıkarabilecekler ki..Ortak efendiler ve ağalar, birisi kendilerine ve diğeri Hacı İsmail Ağa'ya mahsus olmak üzere çifte defter tutarak Hacı İsmail Ağa'nın defterine vâridâtı nısfından aşağı ve mesârifâtı iki kattan yukarı kaydederlerdi. Bu ahz u itâda Sulhi Bey'in eline üç bin yedi yüz seksen lira kadar para girdi. Halbuki Yazıcıoğlu umum bedel-i öşrden on sekiz bin dokuz yüz otuz lira kadar ziyânlı çıkararak gûyâ mesâyibdîde şâyân -ı merhamet bir mültezim olmak üzere şu ziyânı affettirmek için başvurmadık yer bırakmadıysa da o zamanlar şiddetli bir maliye nâzırı bulunup, nef-i hâzineyi vikâyeten böyle beş on hilekâr mültezimi batırmaktan çekinmemek gayretinde bulunuyordu. El hâsıl şu borç hazineye tesviye edilmek lâzım geldi. Fakat tesviye-i deyn için bâzı emlâkın fûrûhtu iktizâ etmekle o dahi meselâ

bin liralık bir mülkün altı yüz liraya satılması sûretinde vukû buldu ki şu yüzden hâsıl olan zarar ve ziyân iltizamcılık zarar ve ziyânına bir zaaf daha katmış oldu. " (429)

Ahmed Midhat'ın eserlerinde Şirket-i Hayriyye'-den de bahsedilmektedir. Osmanlı devletinde sermâyesi paylara ayrılmış anonim bir şirket olan Şirket-i Hayriyye, ilk şirket olup, 1849'da Boğaz'da yolcu taşımak üzere 60.000 lira sermâye ile kurulmuştur. (430)

Ahmed Midhat Efendi, eserlerinden anlaşıldığı üzere, yabancılar tarafından istismar edilen Osmanlı ekonomisinin toparlanması için memlekette yerli şirketlerin kurulmasını lüzûmlu görmektedir. Ona göre çalışma ve sermâyenin birleşmesi , yâni şirketler kurulması bu bakımdan son derece ehemmiyetlidir.

429)- Para, s. 135-136.

430)- Zafer Toprak, "İktisat Tarihi", a.g.e. s. 219.

SONUÇ

Fakir bir esnaf ailesinin çocuğu olarak 1844 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Ahmed Midhat Efendi, ilk defa olarak çalışma hayatına 1857'de Mısır Çarşısı'nda bir attarın yanına çırak olarak verildiğinde başlamıştır. Onun bu çıraklık hayatı 1861'e kadar sürmüştür. Bu devrede çarşı esnafından olan Hacı İbrahim'den okuma yazma dersleri görürken Galata'da bir yabancından da Fransızca dersleri almaya başlamıştır. Daha sonra ağabeysi Hâfız İbrahim Ağa, ailesini Niş vilâyetine aldırınca Ahmed Midhat da orada Rüşdiye'ye girerek, buradan 1864'de mezun olmuştur. Ardından Rusçuk'a giden Ahmed Midhat Tuna Vilâyeti Mektubî Kalemi'nde memuriyet hayatına başlamış, vazifesinde gösterdiği başarı vâli Midhat Paşa'nın alâka ve takdirini çekmiştir. Midhat Paşa onun hayatına tesir eden ilk şahısdır. 1865 yılında kendisine Politika Müdürlüğü ve Türkçe kâtipliği verilmiş, aynı zamanda "Tuna" gazetesinde yazı işlerini yürütmeye başlamıştır.

Ahmed Midhat Efendi'yi himâye eden Midhat Paşa'dan sonra hayatına tesir eden ikinci şahıs ise Şâkir Bey olmuştur. 1867'de ağabeysi ile bozuşarak kalemdeki vazifesinden ayrılan Ahmed Midhat, hayatını tapu defterlerini kopye ederek kazandığı sıralarda beklenmedik bir karşılaşma neticesi Muhacîrin Komisyonu Reisi Şâkir Paşa ile tanışmıştır. Şâkir Paşa kendisine tapu işleriyle uğraşmak yerine te'lif ve tercüme işleri ile uğraşmasını ve yazı yazmasını tavsiye etmiştir.

Daha sonra Tuna Nehir idaresinde sandık emîni olarak çalışan Ahmed Midhat buradan istifâ ederek 1868'de Tuna gazetesine muharrir ve nihâyet Ziraat Müdürlüğü'ne kâtip olmuştur. Bir yıl sonra aynı gazetenin başmuharriri olmuş ve o yıl Midhat Paşa'nın himâyesinde Bağdad'a gitmiştir.

Bağdad vilâyeti mektubî kalemi hulefâlığına, vilâyet matbaası ve Zevrâ gazetesine muharrir ve müdürlüğüne getirilen Ahmed Midhat, bu arada Hâce-i Evvel, Kıssadan Hisse ve Letâif-i Rivâyât adlı eserlerini yazmaya başlamıştır. Ancak Basra mutasarrıfı olan ağabeyinin ölümü üzerine ailesinin bütün yükü omuzlarına yüklenmiş, önce ailesi , sonra da kendisi İstanbul'a dönmek mecbûriyetinde kalmıştır.

Daha sonra Fevzi Paşa'nın delâletiyle Cerîde-i Askeriye'ye başmuharrir olan Ahmed Midhat, bir yandan da Basiret gazetesine yazılar yazmıştır. Bu arada Tahtakale'de oturduğu evde bir matbaa kurmuş, bu matbaayı kendisi kalabalık ailesiyle birlikte çalışarak işletmeye başlamıştır. Evindeki bu matbaayı önce Asmaaltı'ndaki Camcı Han'a , sonra oradan da Bâbîâli'ye nakletmiştir. Bu sırada İbret gazetesini de idare etmeye başlayan Ahmed Midhat matbaa işlerini zamanla genişleterek Galata'da bir matbaa almış ve Beyoğlu'na yerleşmiştir. Önce Devir ve Bedir gazetelerini, sonra da Dağarcık mecmuasını çıkarmaya başlamıştır.

Ahmed Midhat Efendi'nin çalışma hayatı bu kadarla da kalmamış, 1873'de Rodos'a sürgüne gönderildiğinde orada Medrese-i Süleymanîye adı ile çocuklar için açtığı bir mektepte

ders okutmaya başlamıştır. Burada bir yandan da eserlerini yazmaya devam eden Ahmed Midhat, Sultan Murad'ın tahta çıkmasıyla affa uğramıştır.

1878'de Takvim-i Vekâyi müdürü olan yazar, aynı yıl Tercüman-ı Hakikat'i çıkarmaya başlamış, 1879'da ise Matbaa-i Âmire müdürü olmuştur.

Daha sonra Beykoz Akbaba'da Balcıoğlu çiftliğini alan ve ticâretle de uğraşmaya başlayan Ahmed Midhat, Beykoz'da iken Karakulak suyunu damacanalara doldurtup, İstanbul'da sattırmıştır. Ayrıca Sirmakeş suyunun bulunduğu Serdaroğlu çiftliğini alarak İstanbul'da su ticâretine başlamıştır.

1884 yılında Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye âzası ve baş kâtibi olan Ahmed Midhat, 1895'de ise Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye Reisi olmuştur. Bu arada gazetelere de yazmaya devam etmiş, bir süre sonra da Dârü'l-fünun'da umûmî tarih, dinler tarihi, Medresetü'l-vâizîn'de ise dinler tarihi okutmaya başlamıştır.

Ahmed Midhat Efendi'nin yoğun bir çalışma içerisinde geçen ömrü, ders verdiği Darüşşafaka'da 1913'de sona ermiştir.

Hayat hikâyesinden de anlaşılacağı üzere Ahmed Midhat, çocuk yaşta başladığı çalışma hayatına daha sonraki yıllarda da devam etmiş ve hayatının elliye yakın yılını çalışmaya hasretmiş bir müelliftir. Vazife ile bulunduğu çeşitli devlet memuriyetinin yanında yine çeşitli ticârî işlerle de uğraşmıştır.

Bu tablo onun hayatında iş ve çalışmanın ne derece mühim bir yer tuttuğunu gösterir.

Kendi hayatını kazanma faaliyeti içinde yaşamış bir iş tecrübesine sahip olan Ahmed Midhat, eserlerinde çalışmanın fikriyatını da yapmış, çalışma ve iş ile ilgili görüşlerini doğrudan doğruya ifâde ettiği gibi, roman ve hikâye gibi yazılarına da serpiştirmiştir. Her çeşit konuda eser vermiş olan yazar çalışma hususunda fikirlerini bilhassa, Sevdâ-yı Sa'y u Amel, Teşrîk-i Mesâi-Taksim-i Mesâi ve Ekonomi Politik adlı üç kitabında başlı başına toplamıştır. Sevdâ-yı Sa'y u Amel'de çalışmanın ve emeğin karşılığında bir şey elde etmenin faziletinden bahseden yazar, çalışma zevkini tadan şahısların maddî ve manevî bakımdan mutluluğa kavuşacaklarını belirterek, çalışmayı teşvik etmiştir. Eserde çalışma şekillerinden devlet memuriyeti ve şahsî teşebbüs üzerinde duran yazar, devlet memuriyetine karşı olmadığını, ancak tek geçim yolunun bu olamayacağını belirtmiş, şahsî teşebbüs yolunu bilhassa tavsiye etmiştir. Bunu yaparken de medenî memleketlerde şahsî teşebbüsünde devlet sektöründen daha üstün tutulduğunu misâl göstermiştir.

Ahmed Midhat, Teşrîk-i Mesâi-Taksim-i Mesâi'de ise, insanların bir işi yapmak ve bir şeyi meydana getirmek için bir araya gelerek iş bölümü yapmalarının lüzûmu üzerinde durur. Bu eserinde şirketleşmeyi tavsiye eden yazar, Osmanlı ekonomisinin güçlenebilmesi için memleketimizde yerli şirketlerin kurulmasının ehemmiyetinden

bahseder.

Ahmed Midhat Efendi'nin iş ve çalışma fikirleri nin çok geniş ölçüde yer aldığı üçüncü mühim kitabı ise, Ekonomi Politik'tir. Bu eserinde yazar iktisat ilminin teorilerinden bahsetmiş, zamanının iktisat politikasını, tenkidçi ve halkın anlayabileceği tarzda ortaya koymuştur. Devrinin kültür tarihinde olduğu kadar, iktisâdî neşriyat ve fikriyat sahasında da mühim bir şahsiyeti sayılan Ahmed Midhat, bu eserinden dolayı Tanzimat Türkiye'sinin ekonomik sisteminin tenkidçisi olarak gösterilmiştir.

Yazarın yine aynı konuları ihtiva eden bir başka mühim eseri de Hallü'l- Akd'dır. Ahmed Midhat bu eserinde insanın içtimâî hayatında önemli bir yeri olan para, servet ve alış-veriş mevzûlarına yer vermiş , bunlar üzerindeki görüşlerini ve tenkidî fikirlerini ortaya koymuştur.

Ahmed Midhat'ın daha bunlardan çok evvel ilk mektepler için yazmış olduğu Hâce-i Evvel adlı kitabında bile çalışma ile ilgili bazı nazari bilgiler vermeye çalıştığını görürüz.

Ahmed Midhat, nazari sahada kalmayıp roman ve hikâyelerinde de iş ve çalışma hayatı ile ilgili fikirlerini belirtmek ister. Bunlarda da iş ve çalışmanın faziletinden sık sık bahseden Ahmed Midhat, çalışan tiple- rin yanında onların bu yönlerinin daha iyi görülebilme-

si için birer antitez olarak çalışmayan âvâre ve mirasye-
 di tiplere de yer verir. Yine roman ve hikâyelerinde ken-
 di hayatında olduğu gibi şahsî teşebbüsleriyle çalışıp
 hayatlarını kazanan kahramanlara rastladığımız gibi, dev-
 let memuriyetiyle iştigâl edenlere de rastlamaktayız. Ya-
 zar iş ve çalışmayı yücelten fikirlerini eserlerindeki kah-
 ramanları vasıtasıyla okurlarına yansıtmaya çalışmaktadır.
 Müşâhedât adlı romanının kahramanı Seyyid Mehmed Numan bu-
 na en güzel örnektir. Ahmed Midhat'daki meslekler ve çalış-
 ma şekilleri arasında devlet memuriyeti yerine şahsî te-
 şebbüsü tercih etme fikrinin en açık ifâdelerinden birini
 Seyyid Mehmed Numan'ın şahsında buluruz. Seyyid Mehmed Nu-
 man kendisine hükümet tarafından memuriyet teklif edildi-
 ği halde kabul etmeyip, kendisine ve vatana getireceği
 faydalar bakımından ticâret hayatını tercih eder.

Ahmed Midhat Efendi roman ve hikâyelerine kendisi gi-
 bi çalışan, ekmeğini taştan çıkaran ve fakirlikten kurtul-
 mayı başaran kahramanlar koymuştur. Felâtun Bey ve Râkım
 Efendi'deki Râkım, Karnaval'daki Resmî, Bahtiyarlık'taki
 Şinâsî , Para'daki Vahdetî, Jön Türk'teki Nurullah ve Yer-
 yüzünde Bir Melek'teki İsmail bunların başlıcalarıdır. Yi-
 ne kendisinin ideal tiplerinden olan ve çalışarak kazan-
 dıkları parayı ölçülü ve hesaplı harcayan şahıslar olarak
 Paris'te Bir Türk'teki Nasuh, Karnaval'daki Resmî, Felâtun
 Bey ve Râkım Efendi'deki Râkım, Vah'taki Necâti ve Jön
 Türk'teki Nurullah karşımıza çıkar.

Onun romanlarında çalışan, kazandığı parayı hesaplı

ve ölçülü harcayan tiplerin karşısında önce de işaret ettiğimiz gibi, zıt tipler de yer almaktadır. Ahmed Midhat bu âvâre ve mirasyedi tiplerin çalışmadan elde ettikleri parayı ölçüsüz ve hesapsız harcamalarını tenkidî bir görüşle hikâye eder. Felâtun Bey ve Râkım Efendi'deki Felâtun, Paris'te Bir Türk'te Zekâ Bey, Karnaval'daki Zekâi Bey ve Vah'taki Behçet Bey Eski Mektuplar'daki Dâim Bey ve Bekârlık Sultanlık mı dedin?'deki Surûrî bu gibi şahısların başında gelmektedir. Bunların hayatları daima bir hüsrâna erer.

Ahmed Midhat Efendi'nin roman ve hikâyelerinde çalışarak hayatını kazanan tiplerin çeşitli mesleklere sahip olduğunu görmekteyiz. Bunlardan bazıları sadece tek bir mesleğin erbâbı olarak çalışma hayatının içerisinde yerlerini alırlar. Bazıları ise Ahmed Midhat gibi birden fazla mesleğe sahiptirler. Yeryüzünde Bir Melek'teki İsmail ve Karnaval'ın Resmî'si bunlardan biridir. İsmail arzuhalci, hattat ve hakkâktır. Resmî ise saatçı, kalemtıraşçı, marangoz , hakkâk, nakkaş ve ressamdır.

Yazarın eserlerinde belirli bir mesleğe sahip olarak tasvir ettiği kahramanlar şunlardır: Müşâhedât'taki Seyyid Mehmed Numan ticaretle uğraşmaktadır. Paris'te Bir Türk'teki Nasuh ve Cellâd'daki Leandre Grace yazar olarak hayatlarını kazanırlar. Esrâr-ı Cinâyetteki Osman Sabri Efendi, Para'daki Vahdetî, Firkad'deki Memduh Bey , Felâtun Bey ve Râkım Efendi'deki Felâtun, Ölüm Allah'ın Emri'ndeki Ensesi Yamalı Kanlı Mustafa memur olarak görünürler. Para'daki denizcilik ve turfandacılık yapan Sulhi,

Diplomalı Kız'daki çiçekçilik yapan Julie, Hasan Mellâh'taki denizcilik yapan Hasan Mellâh ile Ahmed Metin ve Şirzâd'daki Ahmed Metin , Cellâd'daki cellâdlık yapan Simon Grace ve nihâyet emânetçilik mesleğiyle uğraşan Sıdkı yazarın eserlerinde başka mesleklerdeki çalışan tiplerdendir. Ahmed Midhat Efendi roman ve hikâyelerinde bunlardan başka kâtib, muameleci, husûsî ders veren öğretmen, arzuhalci, tabib, imâmeci, dilenci, şekerçi, bahçevan, hammal, börekçi, simitçi, kasap, nalbur, bakkal, demirci, aşçı, kuyumcu, para basıcı, arabacı, sandalacı, çorbacı, kunduracı, lokantacı, terzi ve çerçi gibi mesleklerden olan şahıslara da yer vermiştir.

Erkek şahıslardan başka çalışma ve para kazanma prensibine sahip kadın kahramanlara da eserlerinde yer veren yazar, onları ya ev içi, ya da ev dışında elinin emeğiyle çalışan kimseler olarak tasvir etmektedir. Bunlar , el işi, çamaşırcılık veya evlerde orta hizmeti yaparak mensup oldukları ailelerinin geçimini temin etmeye çalışan kadınlardır. Misâl olarak Emânetçi Sıdkı'daki oyacı Ayşe'yi, Teehhül'deki dantelâcı, dikişçi, örmeci, keseci, çorapçı ve kanaviçeci Sâbire Hanım'ı, Dünyaya İkinci Geliş'teki oyacı Ermeni kadını, Karnaval'daki şapka imâlatçısı Madam Küpeliyan'ı, Diplomalı Kız'daki çiçek satıcısı Julie'yi, Felâtun Bey ve Râkım Efendi'deki çamaşırcı, oyacı, dikişçi annesi ve dadısı ile Müşâhedât'taki Siranuş'u verebiliriz.

Hayatı boyunca çalışmayı gaye edinen Ahmed Midhat Efendi,

ferdin serbest ticaret yaparak para kazanmasının mümkün olduğunu, onun bu yolla ayrıca kendi devletine de kazanç ve menfaat temin edebileceğini ileri sürmüştür. Ticaret ile ilgili fikirlerini bilhassa Müşâhedât adlı romanında Seyyid Mehmed Numan vasıtasıyla okuyucularına aktarmak ister. Yazar bize Seyyid Mehmed Numan'ın şahsında devrinin ithâlatçı ve ihrâcatçı tüccarını ve onlar sâyesinde Osmanlı tâicaretine açılabilcek imkânları anlatmaya çalışmıştır. Ahmed Midhat bu arada dâhilî ve hâricî ticaretimize yabancıların musallat olduğu mes'elesi üzerinde ehemmiyetle durur. Ona göre bunu önlemenin yollarından en başta geleni, insanlarımız arasında ticaret zihniyetinin yayılması ve uyandırılmasıdır. Bu bakımdan aydınlarımıza mühim bir vazife düştüğüne dikkat çeken Ahmed Midhat Efendi, böylece Osmanlıların ileri milletler seviyesine ulaşabileceğini belirtir.

Yazarın memleketimizin kalkınabilmesi için lüzumlu gördüğü şeylerden biri de makineler ve fabrikalardır. Dolayısıyla teknik ve sanâyidir. Avrupa'da Bir Cevalân adlı eserinde makinelere duyduğu hayranlık ve merakını dile getirirken Avrupa medeniyetinin bu yönünü, memleketimizle mukayase etmeye çalışmıştır. Avrupa seyâhati sırasında gezmiş olduğu çeşitli ülkelerde makineleri görmek için fırsatları değerlendirebilmesini bilmiştir. Diyebiliriz ki Avrupa'da gördükleri içinde Ahmed Midhat Efendi'nin en değer verdiği şeylerin başında makineler gelmektedir. Avrupa'nın ilerlemesinin asıl dikkate şâyân yönünün ise, ma-

kineler olduğu neticesine varmıştır.

Yazar eserlerinde makinelerden başka fabrikalar ve sanâyi kuruluşlarından da bahsetmiştir. Her nev'i fabrikaya âlâka ve merakı bulunduğunu belirten Ahmed Midhat, fabrika kurmanın önemi üzerinde durmuş, sanâyileşmemiz için sadece devletin değil, halkında katkısının bulunmasının lüzûmuna temas etmiştir. Avrupa'da Bir Cevelân adlı eserinde bizzat kendisinin İstanbul'da kiremit ve tuğla fabrikası kurmak için Marsilya'daki imâlathânele-ri nasıl dolaştığını anlatır.

Ahmed Midhat Efendi, eserlerinde devrinin Osmanlı iş ve çalışma hayatıyla ilgili bize önemli görüşler ortaya koymuştur. Osmanlı toplumu ile batı toplumu arasındaki farklardan birisi de , yazara göre, çalışma hayatında kendisini göstermektedir. Ahmed Midhat batı toplumlarının zamanın önemi ve vaktin değerlendirilmesi hususundaki titizliğine hayrandır. Ona göre Osmanlı toplumunda zamana bu derece ehemmiyet verilmemektedir. Çalışma hayatında vaktin boşa geçirilmemesi ve zamanın değerlendirilmesinin önemi üzerinde eserlerinde sıkça duran yazar, iş hayatı dışındaki zamanın ise iyi değerlendirilmesinin, işte verimi arttıracadığını göstermek ister.

Çalışma hayatı bakımından da Avrupa'lılarla mukayesemizi yapan Ahmed Midhat Efendi, onların çalışmak için yaşamak ile, yaşamak için çalışmanın arasını bulma gayretinde olduklarını, buna mukabil bizim ise çalışmaya yanaş-

mayarak yalnız yaşamayı düşündüğümüzü belirterek bunu tenkid eder. Kendisi de hayatı boyunca durmadan çalışmış, iş başında bulunmuş olan yazarın bu durumu tasvib etmemesi de elbette ki son derece tabiidir.

Ticâret ve şahsî teşebbüs yolu ile çalışmanın bir memleketin kalkınmasında önemi olduğunu eserlerinde belirten yazar, Osmanlının ticâret erbâbını küçümsemesini de tenkid ederek kalkınmada ticâret zihniyeti ve tüccar kesiminin büyük rolünün okuyucuya her fırsatta anlatılması gerektiği üzerinde durmuştur.

O memleketimizin kalkınabilmesi ve insanlarımızın rahat bir hayat standardına ulaşabilmesi için çok çalışması lüzûmuna ehemmiyetle dikkat çekmiş , bunun yanısıra çalışma ve iş hayatımızda ise mutlaka bir islahat yapılması gereğine parmak basmıştır.

Sonuç olarak bağlarsak, Ahmed Midhat'ın hayatında önemli bir yeri olan çalışma ve iş fikri, onun eserlerine ve yazılarına geniş ölçüde yansımış olup, çağdaşlarından hiç bir yazar, çalışma ve iş fikriyle ilgili mes'eleleri onun kadar ısrarlı ve geniş bir şekilde işlemiş, o ölçüde eserlerinde yer vermiş değildir. Ahmed Midhat Efendi roman ve hikâyelerinde de çalışmanın fikriyâtını yapması yönüyle Türk yazarları arasında husûsî bir yer almış bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYAAHMED MİDHAT EFENDİ'NİN BU TEZDE FAYDALANILAN ESERLERİ:

- 1- Acâib-i Âlem, İstanbul, 1299, 289 s.
- 2- Ahmed Metin ve Şirzâd-Yahud-Roman İçinde Roman, İstanbul, 1309, 727 s.
- 3- Arnavutlar ve Solyotlar, İstanbul, 1305, 221 s.
- 4- Avrupa Âdab-ı Muâşeret-i Yahud-Alafranga, İstanbul, İkdâm Mat., 1312, 636 s.
- 5- Avrupa'da Bir Cevalân, İstanbul, 1307, 1044 s.
- 6- Bahtiyarlık, İstanbul, Kırkanbar Mat., 1302, 194 s.
- 7- Beşir Fuad, İstanbul, 1304, 155 s.
- 8- Bir Acîbe-i Saydiye (Letâif-i Rivâyat :24), Derâaadet, 1311, 120 s.
- 9- Bir Tövbekâr (Letâif-i Rivâyat:14), İstanbul, Kırkanbar Mat., 1302, 82 s.
- 10)- Cellâd, İstanbul, 1301, 192 s.
- 11)- Çengi, İstanbul, Kırkanbar Mat., 1294, 160 s.

- 12- Çingene (Letâif-i Rivâyat:15), İstanbul, Kırkanbar Mat.,
1304, 208 s.
- 13- Demir Bey-Yahud-İnkışaf-ı Esrâr, İstanbul, 1305, 293 s.
- 14- Diplomalı Kız (Letâif-i Rivâyat:19), İstanbul, Kırkanbar
Mat., 1307, 228 s.
- 15- Dolaptan Temâşâ (Letâif-i Rivâyat:20), İstanbul, Kırkan-
bar Mat., 1307, 135 s.
- 16- Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye, İstanbul, Kırkanbar Mat.,
1288, 224 s.
- 17- Dünyaya İkinci Geliş-Yahud- İstanbul'da Neler Olmuş?,
İstanbul, Şark Mat., 1291, 126 s.
- 18- Dürdâne Hanım, İstanbul, 1299, 125 s.
- 19- Ekonomi Politik, İstanbul, Kırkanbar Mat., 1296, 191 s.
- 20- Emânetçi Sıdkı (Letâif-i Rivâyat:22), İstanbul, Matbaa-i
Âmire, 1311, 107 s.
- 21- Eski Mektuplar, İstanbul, Kırkanbar Mat., 1315, 168 s.
- 22- Esrâr-ı Cinâyet, İstanbul, 1301, 224 s.

- 23- Fatma Aliye Hanım-Yahud-Bir Muharrire-i Osmâniyenin Neş'eti, İstanbul, Kırankbar Mat., 1311, 200 s.
- 24- Felsefe-i Zenân (Letâif-i Rivâyât:3), İstanbul, Kırankbar Mat., 1292, 196-298 s.
- 25- Felâtun Bey ve Râkım Efendi, İstanbul, Kırankbar Mat., 1292, 154 s.
- 26- Fennî Bir Roman-Yahud-Amerika Doktorları, İstanbul, 1305, 87 s.
- 27- Firkâd (Letâif-i Rivâyât:5), İstanbul, Muharririn Zatına Mahsus Matbaa, 1287, 162 s.
- 28- Gençlik ve Teehhül (Letâif-i Rivâyât:2), İstanbul, Kırankbar Mat., 1305, 106-194 s.
- 29- Gânüllü, İstanbul, Kırankbar Mat., 1314, 200 s.
- 30- Gürcü Kızı -Yahud -İntikam, İstanbul, 1306, 198 s.
- 31- Hâce-i Evvel, İstanbul, Kırankbar Mat., 1287, 426 s.
- 32- Hallü'l-Akd, Dersaadet, 1307, 196 s.
- 33- Hasan Mellâh-Yahud-Sır İçinde Esrâr, İstanbul, Şark Mat., 1291, 461 s.

34- Hayâl ve Hakikat, İstanbul, Tercüman-ı Hakikat Mat.,
1309, 83 s.

35- Haydut Montari, Dersaadet, Kırkanbar Mat., 1305, 276 s.

36- Henüz On Yedi Yaşında, İstanbul, 1298, 200 s.

37- Hüseyin Fellâh, İstanbul, Kırkanbar Mat., 1292, 367 s.

38- İstibşâr, Dersaadet, 1310, 138 s.

39- Jön Türk, İstanbul, Tercüman-ı Hakikat Mat., 1326, 128 s.

40- Karî Koca Masalı, İstanbul, Kırkanbar Mat., 1292, 61 s.

41- Karnaval, İstanbul, 1298, 269 s.

42- Menfâ, İstanbul, Kırkanbar Mat., 1293, 128 s.

43- Mesâil-i Muğlaka, Dersaadet, 1316, 350 s.

44- Muhâberât ve Muhâverât (Muallim Naci ile), İstanbul,
1301, 208 s.

45- Müşâhedât, İstanbul, Tercüman-ı Hakikat Mat., 1308, 319 s.

46- Nasib, Bekârlık Sultanlık mı Dedin?(Letâif-i Rivâyat:10),
İstanbul, 1294, 81 s.

- 47- Nisvân-i Islâm, 200 s.
- 48- Obur (Letâif-i Rivâyat:13), İstanbul, Kırkanbar Mat.,
1302, 106 s.
- 49- Ölüm Allah'ın Emri (Letâif-i Rivâyat:8), İstanbul,
Haçopulo Çarşısı 13 Numaralı Matbaa, 1290, 106 s.
- 50- Para (Letâif-i Rivâyat:17), İstanbul, Kırkanbar Mat.,
1304, 152 s.
- 51- Paris'te Bir Türk, İstanbul, Kırkanbar Mat., 1293, 560 s.
- 52- Peder Olmak San'atı, İstanbul, 1317, 201 s.
- 53- Rikalda-Yahud-Amerika'da Vahşet Âlemi, İstanbul, 1307,
256 s.
- 54- Sayyâdâne Bir Cevalân, İstanbul, Kırkanbar Mat., 1309,
256 s.
- 55- Sevdâ-yı Sa'y u Amel, İstanbul, Kırkanbar Mat., 1296, 78 s.
- 56- Schopenhaur'un Hikmet-i Cedîdesi, İstanbul, 1304, 155 s.
- 57- Süleyman Musulî, İstanbul, Kırkanbar Mat., 1294, 228 s.
- 58- Seytan Kaya Tilsımı, İstanbul, Tercüman-ı Hakikat Mat.,
1307, 53 s.

- 59- Taaffüf , Dersaadet, İkdâm Mat., 1313, 339 s.
- 60- Tesrik-i Mesâi, Taksim-i Mesâi, İstanbul, Kırkanbar Mat., 1296, 83-133 s.
- 61- Vah, İstanbul, 1299, 173 s.
- 62- Volter 20 Yaşında -Yahud-İlk Muâşakası, İstanbul, 1301, 64 s.
- 63- Yeniçeriler (Letâif-i Rivâyat:6), İstanbul, Kırkanbar Mat., 1316, 100 s.
- 64- Yeryüzünde Bir Melek, İstanbul, Kırkanbar Mat., 1296, 1184 s.
- 65- Zeyl-i Nasan Mellâh-Yahud-Sır İçinde Esrâr, İstanbul, Kırkanbar Mat., 1292, 464-904 s.

FAYDALANILAN DİĞER KİTAP VE MAKALELER

- 1- AHMED Rasim : Muharrir , Şair, Edib, İstanbul, Kanaat Kütübhâne ve Matbaası, 1342 , 216 s.
- 2- AKÜN, Ömer Faruk : "Şinâsî ", İslâm Ansiklopedisi, c.11, İstanbul, M.E. Basımevi, 1979, 545-560.

- 3- AKYÜZ, Kenan, "Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri", Türkoloji Dergisi, c.2, sayı 1, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969, 1-264 s.
- 4- BAYDAR, Mustafa : Ahmed Midhat Efendi, Hayatı, San'atı, Eserleri, İstanbul, Yeni Matbaa, 1954, 112 s.
- 5- BİRİNCİ, Necat : " Ahmed Midhat Efendi'nin Önemli Bir Romanı: Müşâhedât", Kubbealtı Akademi Mecmuası, yıl 9, sayı 4, Ekim 1980, 69-74 s.
- 6- GÖKBENDER, Nezihe : Ahmed Midhat Efendi'nin Romanlarında Kadın Tipleri(Türkiyat Enstitüsü, Tez no:404), 1953, 123 s.
- 7- KUDRET, Cevdet : " Tanzimat'tan Cumhuriyete Türk Edebiyatı", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, c. 2, İstanbul, 1985, 388- 408 s.
- 8- MARDİN, Şerif : "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisâdî Düşüncelerin Gelişmesi, 1838-1918", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, c.3, İstanbul, 1985, 618-634 s.
- 9- OKAY, Orhan : Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1989, 424 s.

- 10- OKAY, Orhan : "İktisatta Millî Düşünceye Doğru, İlk Görüşlerin Yüzüncü Yılı", Türk Kültürü, Sayı 207-208, Ankara, Ayyıldız Mat., Ocak-Şubat 1980, 72-98 s.
- 11- ÖZON, Mustafa Nihat : Türkçede Roman, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, 242 s.
- 12- SİYAVUŞGİL, Sabri Esad : "Ahmed Midhat", İslâm Ansiklopedisi, c.1, İstanbul, M.E.Basımevi, 184-187 s.
- 13- TANPINAR, Ahmed Hamdi : 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 4. bs., İstanbul, Çağlayan Basımevi, 1976, 637 s.
- 14- TOPRAK, Zafer : " İktisat Tarihi", Türkiye Tarihi 3 -Osmanlı Devleti 1600-1908, İstanbul, Başaran Mat., 1988, 191- 246 s.
- 15- UĞURCAN, Sema : "Ahmed Midhat Efendi'nin Hatıratı İle Romanları Arasındaki Münasebet", Türklük Araştırmaları Dergisi, yıl 1986, sayı 2, Ankara, T.T.K. Basımevi, 1987, 185-199 s.
- 16- ULUTAN, Burhan : Enflasyon ve Ekonomik Kalkınma, İstanbul, 1982, 294 s.
- 17- US , Hakkı Tarık (Haz.) : Bir Jübilenin İntibaları, Ahmed Midhat'ı Anıyoruz, İstanbul, 1955, 176 s.

- 18- US, Hakkı Tarık (Haz.) : Henüz On Yedi Yaşında, İstanbul, Vakit Gazetesi Mat., 1943, 324 s.
- 19- YAZGIÇ , Kâmil : Ahmed Midhat Efendi, Hayatı ve Hatıraları, İstanbul, Tan Mat., 1940, 87 s.
- 20- YETİŞ, Kâzım : Nâmık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları, İstanbul, Edebiyat Fak. Basımevi, 1989, 538 s.